

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

Dette er en digital kopi af en bog, der har været bevaret i generationer på bibliotekshylder, før den omhyggeligt er scannet af Google som del af et projekt, der går ud på at gøre verdens bøger tilgængelige online.

Den har overlevet længe nok til, at ophavsretten er udløbet, og til at bogen er blevet offentlig ejendom. En offentligt ejet bog er en bog, der aldrig har været underlagt copyright, eller hvor de juridiske copyrightvilkår er udløbet. Om en bog er offentlig ejendom varierer fra land til land. Bøger, der er offentlig ejendom, er vores indblik i fortiden og repræsenterer en rigdom af historie, kultur og viden, der ofte er vanskelig at opdage.

Mærker, kommentarer og andre marginalnoter, der er vises i det oprindelige bind, vises i denne fil - en påmindelse om denne bogs lange rejse fra udgiver til et bibliotek og endelig til dig.

Retningslinjer for anvendelse

Google er stolte over at indgå partnerskaber med biblioteker om at digitalisere offentligt ejede materialer og gøre dem bredt tilgængelige. Offentligt ejede bøger tilhører alle og vi er blot deres vogtere. Selvom dette arbejde er kostbart, så har vi taget skridt i retning af at forhindre misbrug fra kommerciel side, herunder placering af tekniske begrænsninger på automatiserede forespørgsler for fortsat at kunne tilvejebringe denne kilde.

Vi beder dig også om følgende:

- Anvend kun disse filer til ikke-kommercielt brug
Vi designede Google Bogsøgning til enkeltpersoner, og vi beder dig om at bruge disse filer til personlige, ikke-kommercielle formål.
- Undlad at bruge automatiserede forespørgsler
Undlad at sende automatiserede søgninger af nogen som helst art til Googles system. Hvis du foretager undersøgelse af maskinoversættelse, optisk tegngenkendelse eller andre områder, hvor adgangen til store mængder tekst er nyttig, bør du kontakte os. Vi opmuntrer til anvendelse af offentligt ejede materialer til disse formål, og kan måske hjælpe.
- Bevar tilegnelse
Det Google-"vandmærke" du ser på hver fil er en vigtig måde at fortælle mennesker om dette projekt og hjælpe dem med at finde yderligere materialer ved brug af Google Bogsøgning. Lad være med at fjerne det.
- Overhold reglerne
Uanset hvad du bruger, skal du huske, at du er ansvarlig for at sikre, at det du gør er lovligt. Antag ikke, at bare fordi vi tror, at en bog er offentlig ejendom for brugere i USA, at værket også er offentlig ejendom for brugere i andre lande. Om en bog stadig er underlagt copyright varierer fra land til land, og vi kan ikke tilbyde vejledning i, om en bestemt anvendelse af en bog er tilladt. Antag ikke at en bogs tilstedeværelse i Google Bogsøgning betyder, at den kan bruges på enhver måde overalt i verden. Erstatningspligten for krænkelse af copyright kan være ganske alvorlig.

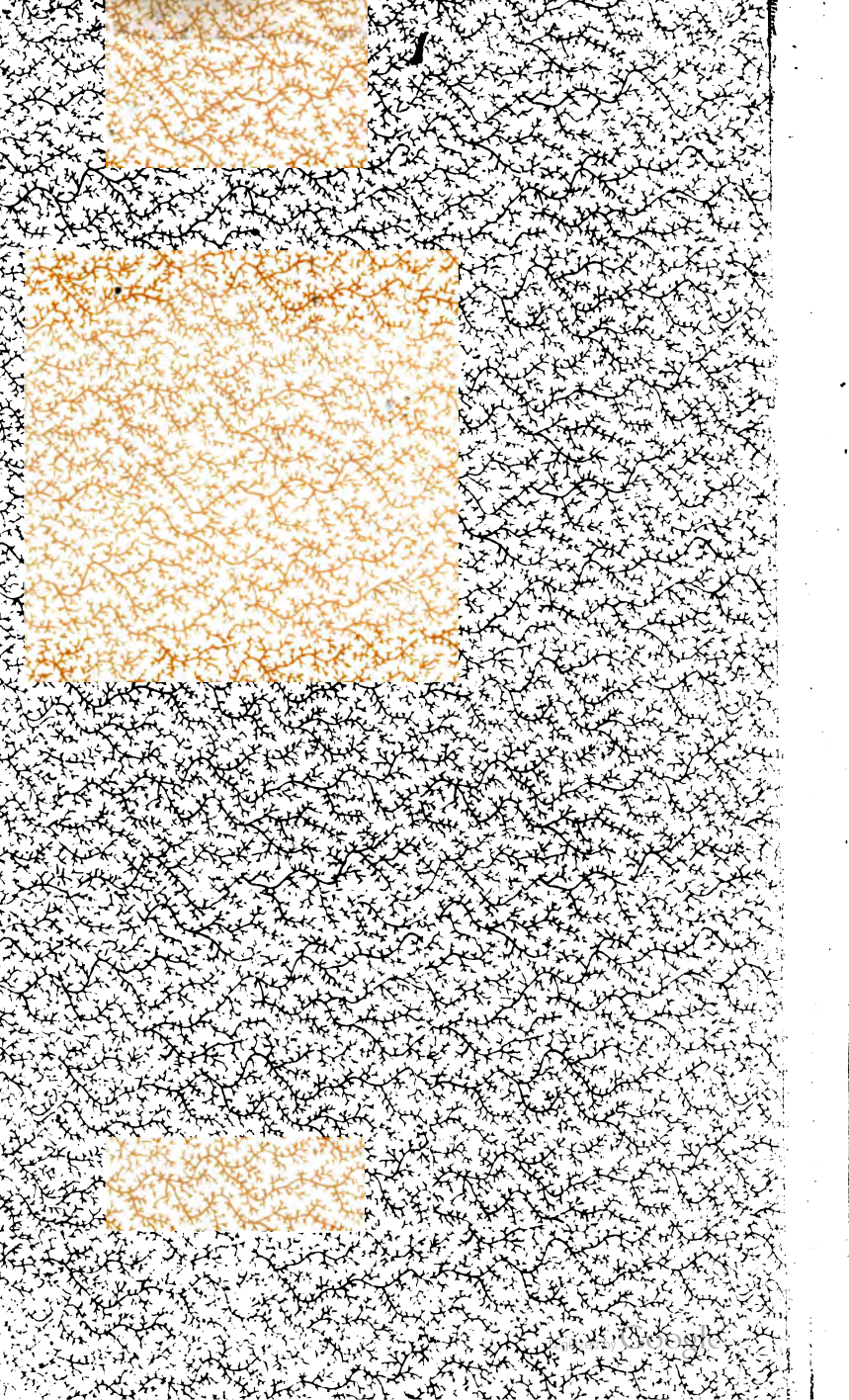
Om Google Bogsøgning

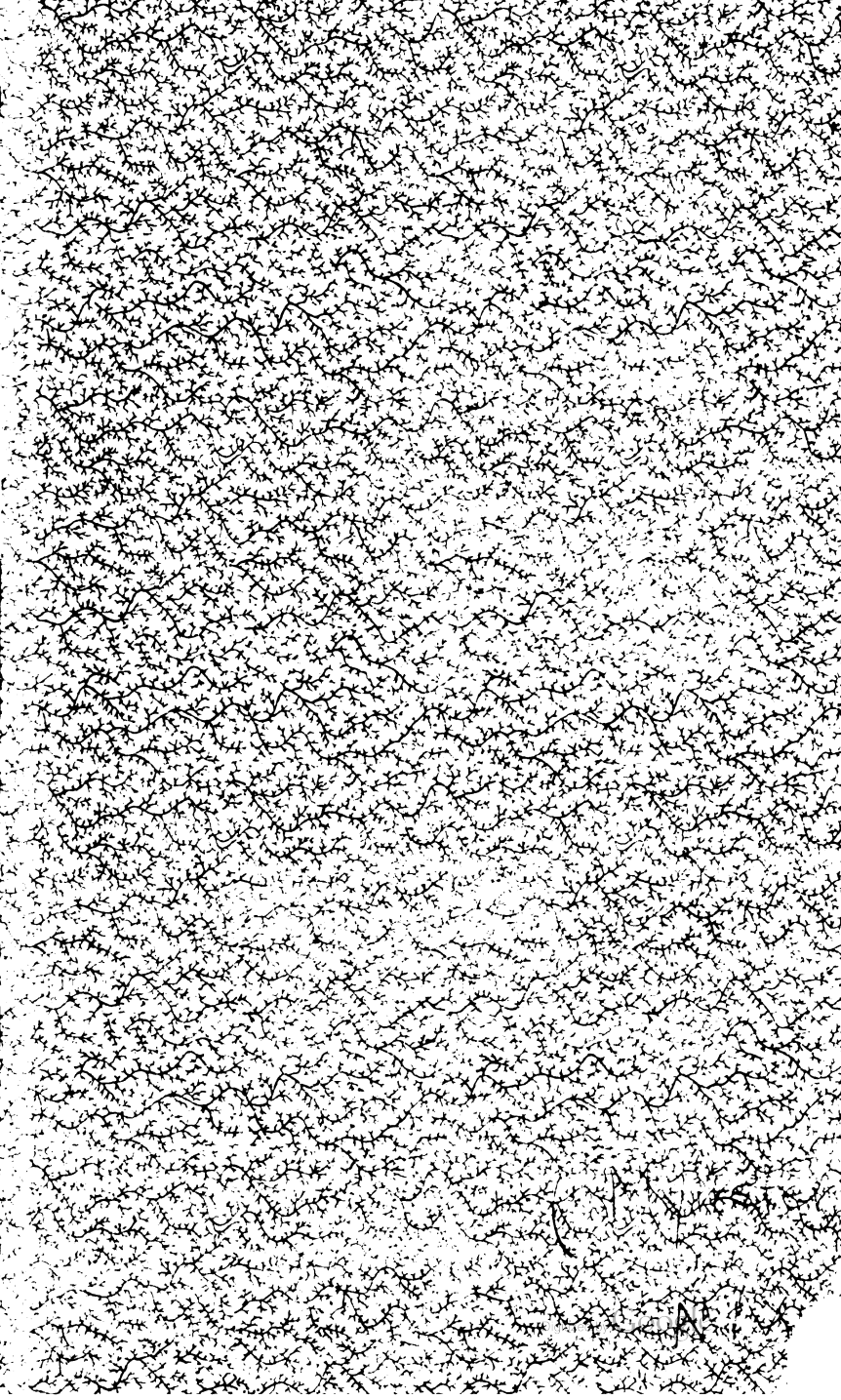
Det er Googles mission at organisere alverdens oplysninger for at gøre dem almindeligt tilgængelige og nyttige. Google Bogsøgning hjælper læsere med at opdage alverdens bøger, samtidig med at det hjælper forfattere og udgivere med at nå nye målgrupper. Du kan søge gennem hele teksten i denne bog på internettet på <http://books.google.com>

NYPL RESEARCH LIBRARIES

3 3433 07577691 8

NIX

~~Buck 3~~

NEW YORK
PUBLIC
LIBRARY

Blandede Skrifter

af

Dr. J. P. Mynster.

NYUDRUK
Fjerde Bænd.
VORREDE

København.

Forlagt af den Gyldendalske Boghandling (K. Høgel.)

Ehies Bogtrykkeri.

1855.

Blandede Skrifter

af

Dr. J. P. Mynster.

Tredte Afdeling.

Første Bind.

København.

Forlagt af den Gyldendalske Boghandling (F. Høgel.)

Thieles Bogtrykkeri.

1855.

1	2	3
4	5	6
7	8	9

Mettelser.

Side 28 Linie 13 f. o. Klossen 6 læs Klossen 3.

- 129 - 11 f. o. ἀναθήματα læs ἀναθήματα.
 - 180 - 11 f. o. Mordere. Da læs Mordere, da.
 - 195 - 16 f. o. overvare læs overveie.
 - 201 - 9 f. o. Lakonien læs Lykaonien.
 - 207 - 11 f. n. Kor. læs 1 Kor.
 - 215 - 6 f. n. Kor. læs Kol.
 - 229 - 5 f. n. hørteist. læs horteist.
 - 268 - 9 f. n. Veronice læs Veronice.
 - 301 - 1 f. n. Herudung læs Hedrudung.
 - 451 - 13 f. n. sils læs sals.
 - 455 - 9 f. n. ἐπιχορηγῶν læs ἐπιχορηγῶν.
-

WASH
D.C.
1954

I.

Den jødiske Stat ved Christi Fødsel.

Foretælling.

Nærværende Fremstilling er et Afsnit af et større Værk, men det haabes, at det ogsaa særskilt vil kunne have nogen Interesse. Af Det, der kunde være at sige om Behandlingen, bemærkes her blot, at det ikke fandtes fornødent at tilføje Citater ved almindelig bekendte og utvivlsomme Ting, hvor Kilderne i saa mange andre Bøger findes angivne; kun hvor et Sted af en Forfatter udtrykkeligen er anført, er det ogsaa nedenunder betegnet, og hvor Sagen har været omtvistet, har jeg henviset til den Forfatter, hvis Grunde ere forekomne mig meest skyldstærke.

Magtet alle de Undertrykkelser og Fornedrelser, det jødiske Folk havde maattet taale, sad dog ved Christi Fødsel paa Jerusalems Throne en Fyrste med saadan Kraft og med saadanne Midler, at han havde erholdt Tilnavnet den Store.

Stridigheder mellem tvende Brødre af den synkende hamonæiske eller makkabæiske Slægt, Hyrcanus og Aristobulus, kaldte Romerne til Palæstina. Pompejus lagde Aristobulus i Bænker, trængte ind i Jerusalems, og indtog Tempelbierget efter et haardnakket Forsvar; hvorved 12000 Jøder omkom (s. v. L. 63). Han gik med sit Følge ind i Templets Allerhelligste, hvilket ellers kun den Ypperstepræst betraadte, men ærede dog dets Skatte og Kostbarheder. Han udnævnte Hyrcan til Ypperstepræst og Ethnarch, men gav ham ikke Navn af Konge. Han paalagde ham en Afgift, fratog ham de Stæder, som forhen havde hørt til Syrien, og nedbrød Jerusalems Mure. I samme Hensigt lod nogle Aar senere den romerske Feldtherre Gabinius flere Fæstninger sløise, ophævede det store Raad, Sanhedrin eller Synedriet, deelte Landet i fem Provindser, og indsatte i hver af disse en uafhængig Overret. Hans Efterfølger Crassus plyndrede troløst Templet for de Rigdomme, hvilke der vare sammenstrømmede

fra de i alle Lande adspredte Jøder; man anslaaer Værdien til 10000 Talenter.

Men intet Folk forsage, endog under Skiebne's haardeste Slag, thi der komme stedse gunstigere Tider, naar der kun findes Mænd med Evne og Villie til at benytte dem. En saadan Mand besad det jødiske Folk dengang i Antipas, eller, som han senere kaldtes, Antipater. Vel var han ikke af dette Folks gamle Stamme, men en Idumæer, altsaa af et Folk, som, beslægtet med, men dog fiendtligtfindet mod Jøderne, oftere havde været forenet med dem, men atter var frasalbet, indtil Johannes Hyrcanus, omtrent 50 Aar tidligere, havde tvunget dem til at affige Afguds-tienesten og lade sig omskære, og ganske havde forenet dem med den jødiske Stat; dog kaldtes de endnu ofte spotviis Halvjøder. Imidlertid indviede Antipater sin hele Kraft til det Folks Tieneste, hvilket han nu tilhørte. Foranledigede han end mange Ulykker for Folket, i det han tilskyndte den svage Hyrcanus til ikke at vige for Broderen, der vilde fortrænge ham fra den øverste Magt, da var Retten paa den Jødes Side; neppe havde heller Aristobulus bragt Folket større Gæfte; og det var Denne, der først kastede sig i Romernes Arme, medens Antipater søgte Hielp hos Araberne. Bestyldes han for Uergierrighed, da er det vel saa, at han herskede under Hyrcans Navn, men vi blive ingen forfængelig Stræben vaer hos ham efter større udbortes Glands, han indrømmede Hyrcan stedse Forrangen, og var ham ubrødeligen tro; og sin Magt benyttede han som Folkets Belgiorer. De hyppige og farlige Opstande, som Aristobulus og hans Sønner anstiftede, tvang han ved Romernes Hielp. I Egypten havde han Leilighed til ved udmærket Mod og Duelighed at vise Cæsar de vigtigste Tjenester, og i det Denne derefter bekræftede Hyrcan i hans Værdigheder,

udnævne han Antipater til Statholder (*ἐπίτροπος*) af Judæa, og gav ham romersk Borgerret. Langt vigtigere var det, at han formaaede Cæsar til at glemme Romernes Fordeel og tillade, at Landets gamle Forsatning atter blev oprettet og at Jerusalems Befæstninger atter maatte reises; en Tillælsø, som Antipater ilede med at benytte. Han tilveiebragte atter Ro og Orden i Landet, og uagtet Tidernes Tryk udviklede Folket sig dog under hans Styrelse i Kraft og Velstand. Saaledes voxede hans Anseelse stedse, saavel hos hans eget Folk, som hos dets Naboer. Men derved voxede ogsaa Misundelse og Efterstræbelser, og han fandt sin Død ved Gift fra en forræderisk Mand, Malichus, hvem han kort tilforn paa det Øsmødigste havde tilgivet (s. v. T. 42).

Af sine fire Sønner havde Antipater udnævnt Phasael, den Ældste, til Befalingsmand i Jerusalem, i hvilken Stilling han virkede i Faderens Aand, agtet og elsket. Den anden Søn, Herodes, sendtes som Statholder til Galilæa. Næppe 20 Aar gammel¹⁾ udmærkede han sig strax ved Bedrifter, i det han med Kraft angreb de talrige Røverbander, som foruroligede disse Egne; de Fangne, deriblandt Anføreren, lod han henrette. Indvaanerne i hine Lande prisste ham derfor, men i Jerusalem anklagedes han for Synedriet som Den, der havde tiltaget sig den Magt over Liv og Død, som kun tilkom dette. Herodes mødte, ikke som en Anklaget, der ærer Retfærdigheden, der anraaber Gunst og Medlidenhed, men i fyrstelig Pragt, omringet af Berævnede (s. v. T. 43). Dette Syn og Hyrkans Indest gjorde Synedriets fleste Medlemmer tvivlsraadige, og de sadde i Tausshed, ligesom ventende

¹⁾ Jost Gesch. d. Israeliten seit d. Zeit d. Makkabæer I. Anm. S. 18 ff.

paa det Udfald, de selv skulde bestemme. Da reiste sig Schammai (Sameas), en af sit Folks meest anseete Lærde, bebreidede dem deres Svaghed, og forudsagde dem, at den retsfærdige Gud engang ved denne Samme, hvem de nu vilde skaane, skulde tage Hevn for deres feige Skaansel. Hyrkan udsatte Afgiørelsen, og raadede Herodes til Flugt. Han flyede til Damascus, og understøttet af Romerne samlede han en Hær, hvormed han drog mod Jerusalem, men lod sig dog af Antipater og Phasael bevæge til at opgive det blodige Forehavende. — Da Herodes siden bemægtigede sig Jerusalem, og lod alle Synedrøets øvrige Medlemmer dræbe, var Schammai en af de Tvende, han sparede, tildeels maaſkee formedelst den Afgørelse, hvori han stod hos Folket, men vel især fordi han nu havde raadet til Underkastelse, efterdi Folket, som han sagde, for dets Synders Skyld dog ikke kunde undflye Herodes's Herredømme.

Imidlertid steg Herodes ved Klogskab, Gaver, og ved hurtigen at udpresse de Gaver, der fordreides, stedse i Romernes Yndest. Sextus Cæsar gav ham Statholderskabet over Coeleſyrien. Sin Faders Mord hevne han ved at lade Malichus dræbe, og tvang de Bevægelses, som Dennes Broder opvakte. Den svage Hyrkan, som yndede Malichus, forfærdedes og fortørnedes, saavidt han formaaede at fortørnes; men Spændingen bilagdes snart, og Hyrkan lovede Herodes sin Datterdatter Mariamne tilægge, hvorimod Denne forstød sin hidtilværende Hustru Doris (Dorkas), af ringe Herkomst.

Men Veien til den øverste Magt blev Herodes endnu svær. Vel vandt han ogsaa Yndest hos Marcus Antonius, som udnævnte Phasael og ham til Tetrarcher over hele Judæa. Men Aristobulus's Søn Antigonus trængte frem, understøttet af de mægtige Parther, og førte disse ind i Jerusalem

(f. v. L. 40). Staden blev plyndret; Hyrkan bleve Dreene af-
 faarne, paa det han for stedse skulde udelukkes fra den ypperste-
 præstelige Værdighed, hvilken Ingen med Legemsfeil kunde
 beklæde; Phasaël dræbte sig selv for ikke at lide det Uværdige.
 Herodes udførte med alle Sine, klogt og modigt, en Flugt
 til Idumæa; derpaa begav han sig over Arabien og Egypten
 til Rom. Der foreslog han, at Kongemagten skulde overdrages
 Mariannes Broder, et Barn paa 13 Aar, men udnævnedes
 selv af Antonius, Cæsar Octavianus og Senatet til Konge
 over Judæa. Glimrende bevertet, vendte han allerede ottende
 Dagen efter tilbage, ledsaget af to romerske Legioner. Krigen
 mod Antigonus var dog endnu lang og blodig, og først i det
 tredie Aar blev Jerusalem indtaget¹⁾ (37). Antigonus blev
 i Kænter sendt til Antonius, som først vilde spare ham til sin
 Triumph; men da Herodes frygtede nye Uroligheder, saalænge
 han blev ilive, lod Antonius ham i Antiochia som en ringe
 Misbæder binde til en Pæl og halsbügge.

Som Regent har Herodes skrevet sit Navn i Slægternes
 Grindring som en ubøielig og grusom Tyrans. Grundtrækkene
 af denne Character blive vi ogsaa tidligere vaer hos ham,
 og de udvikledes mere og mere under hans lange Regering;
 men vi kunne derfor ikke negte ham store Egenheder, ved
 hvilke han grundede og udvidede sin Magt. Klog, tapper og
 virksom vidste han at vinde deres Gunst, som dengang gave
 og toge Kroner, og at anvende dem til sin og sit Riges
 Glands. Vi finde ham ofte fremtrædende med sand fyrstelig
 Værdighed. De mange Farer, han fra sin Ungdom af var
 underkastet, undgik han med saadant Held, at Folket troede
 ham under Guddommens særdeles Beskyttelse. Paa sin første

¹⁾ Jøst anførte Skrift S. 25 f.

Reise til Rom, da han, efter i en Havnød at have maattet udlaste Skibets Ladning, landede paa Rhodus, fandt han dog Midler til mod dette Folk, der havde lidt meget ved de borgerlige Krige, at vise den Gæmildhed, hvorved han saa ofte vandt baade Høie og Ringe. Paa denne Ø mødte han siden Seierherren fra Actium. Da han traadte frem for ham, aflagt han vel sit Diadem, men langt fra at stule sit Venkab med Antonius, roste han sig tværtimod af at have tænt Denne af al sin Gvne; han bebrejdede sig endnu, at han, forhindret ved en Krig mod Araberne, ikke personlig havde ydet ham Bistand; men han havde ikke forladt ham efter hans Nederlag, og havde givet ham Raad, som det vilde have været ham gavnligt, dersom han havde fulgt. Fortørnes du over min Hengivenhed for den Ulykkelige — sagde han til Seierherren — da finder du mig selv tilstaaende min Brøde; men søger du en tro Ven, da kan du deraf erkiende, hvorledes du vil finde mig, dersom du optager mig i dine Venners Tal. Den høimodige Tale bevægede Octavianus; han paasatte ham atter Kronen, og viste ham stor Ære. Ved Octavians Yndest forsøgede han sit Herredømme med Trachonitis og flere Landstaber, hvor han, som overalt i sit Rige, tvang de Røverskarer, der ødelagde Landet og søgte Tilflugt i Bierghulerne. Sin Indflydelse hos Agrippa benyttede han ikke blot for sig selv, men til Gavn for de jødiske Lande, giennem hvilke de drog, og stæffede tillige de blandt Grækerne boende Jøder manges Fordeel og Rettelse. Da i tvende Aar Hunger og Pest rasede i Judæa, og Skatten var udtømt, gav han ikke alene sine Kostbarheder hen, hvilket ikke mange Fyrster vilde have gjort, men ved sine Forbindelser med Ægypten vidste han at stæffe et saadant Forraad, at han ikke alene kunde afhjælpe Nøden i sit eget Land, men ogsaa komme

de tilgrændsende Lande til Hielp, og vinde deres Tak og Priis. Hans Omsorg for Landets Sikkerhed og Velstand, var ikke forgieves, det ydede rigere Afgifter, og de tilkomne Provindser saavel som lykkelige Krige mod Naboerne bragte store Skatte i hans Hænder. Han anvendte disse til Gaver, hvorved han skaffede sig mægtige Venner eller de Ringeres Hengivenhed, men især til Bygninger i et uhyre Omfang, som vel for det Meste kun tilfredsstillede hans Vergierrighed og Lidenskab, men dog ogsaa for en Deel glædede Folket, og selv atter forøgede Indtægterne. Hertil hører især Opbyggelsen af den prægtige Stad Cæsarea — saaledes kaldet til Ære for Cæsar Augustus — ved Havskysten mellem Joppe og Dora. Husene opførtes af hvide Kvaderstene i regelmæssige Gader, som endte sig mod den prægtige Havn, større end Piræus, som han ved stærke Dæmninger vandt fra Havet, og som kunde giemme store Flaader. Denne Stad blev siden de romerske Procuratorers Sæde, den beboedes meest af Græker, og berigedes ved Handel. Staden Samaria forfionnede han, omgav den med Mure, og gav den — atter til Augustus Ære — Navnet Sebaste. Flere Stæder, Fæstninger, Slotte hævdede sig i Landet; ogsaa i Nabofolkenes Stæder satte han sig mange Mindesmærker, ligesom han til disse og til Grækenlands Stæder sendte kostbare Tempelgaver. I Særdeleshed forfionnede han Jerusalem; og dersom nogle af hans Bygninger syntes Folket hedenske, dersom det vel neppe med gunstige Dine betragtede det pragtfulde Slot, han byggede for sig selv paa Zions Bierg, da fandt det Guds Navn forherliget og sig selv æret ved det nye, herlige Tempel, som han opførte i det gamles Sted. Dets Bygning fuldførtes i henved 10 Aar saavidt, at det blev indviet med stor Pragt og med et Offer af 300 Oxne paa den Dag i Aaret, da

Herodes havde modtaget Kronen, saa Aar førend Christus som Barn frembares deri.

Ved de glimrende Egenstaber, Herodes besad, ved mange velgiørende Foranstaltninger, ved den Glæde, hans Seiere og hans mægtige Forbindelser udbredte over ham selv og hans Undersaatter, ved den Kunst og Lykke, hvormed han i de stormfulde Tider under forskellige Verdensbeherfere vedligeholdt, endog udvidede Riget, blev det mueligt, at Folket taalte ham uagtet den Forbittrelse, han ofte opvakte imod sig. De Afgifter, som hans Gæmildhed, Odselshed og Byggelyst gjorde fornødne, trykkede Folket meget haardt, og det lettede Byrden kun lidet, at han et Aar eftergav en Trediedeel af Afgifterne. Allerede Johannes Hyrcanus havde henved 100 Aar tilforn i en stor Penge-Forlegenhed aabnet Davids og hans Efterkommeres Grave under Zions Bierg, og skal deraf have borttaget Kostbarheder til en Værdi af henved 3000 Talenter. Da han imidlertid kun havde plyndret eet Gravkammer, haabede Herodes der endnu at finde store Rigdomme, og stæeg derved, kun ledsaget af Faa, i Nattens Mørke. Han fandt kun Lidet levnet, og da han vilde trænge dybere ned, antændtes, som det synes, den brændbare Luft i Hvelvingerne, og Tvende af hans Tienere omkom. Forsærdet over denne underjordiske Ild veeg han tilbage, og lod siden til en Forsoning opføre et Monument af hvide Marmorstene ved Gravens Indgang; men Folket saae i Herodes paafølgende Ulykker den fortørnede Guddoms Hevn. Mere vedvarende saarede han paa andre Maader Folkets religiøse Følelse. Allerede dette, at Herodes, medens de hasmonæiske Fyrster nedstammede fra Aaron, var en Idumæer, altsaa kun en Halvjøde, hvem det tilforn paa denne Grund var blevet forment ved en Fæst at komme ind i Jerusalem, fiernede Fol-

ket's Hjerter fra ham; men endnu mere hans hele paafølgende Forhold. Fremmede Videnskabers og Konsters og fremmede Sæder trængte mere og mere ind. Amphitheater, Theater, Løbebane, Kampskole opførtes i og ved Jerusalem, og hvert fjerde Aar holdtes Festsdage ved Skuespillere, hidkaldte fra Rom. Ikke blot Theatret smykkedes med Malerier og med Trophæer, der forekom Folket som Afgudsbilleder; men ogsaa over Tempel's store Port sættes den romerske Æm. Den øverste præstelige Værdighed staaedes ligesaa lidet, som hvad der ellers var Folket ærværdigt; Herodes dræbte to Øpperstepræster, og affatte fire andre. Dersom endog Manges Nidkierhed for den fædrene Tro og for de fædrene Skikke herved efterhaanden leledes, hængte dog Folket i det Hele altfor fast derved, til at disse Nyheder ikke skulde have fremkaldt farlig Misfornøielse og Uroligheder. Ti Borgere sammensvore sig engang mod Tyrannen; blandt disse en Blind, som, skøndt han ingen Vistand kunde yde, dog vilde dele de Andres Roes og Fare. Herodes skulde dræbes i Theatret; men Sammenrottelsen blev angiven, og Deeltagerne henrettede under forsmædelige Piinsler. Angiverens Navn blev Folket bekendt, og dette sønderrev ham paa Gaden, og kastede hans Lemmer for Hundene (s. v. T. 25).

Men i de dybeste Ulykker styrtede Herodes's Grusomhed ikke blot Andre, men ham selv. Historieforfatteren Josephus siger om ham, at, ligesom han selv var villig til at bøie sig for de Mægtigere, saaledes forbrede han ogsaa, at Andre skulde bøie sig for ham¹⁾; for at opnaae dette var intet Middel ham for haardt, og Modstand forbittrede ham, ofte indtil den vildeste Raseri. Sin Regering tiltraadte han, som

¹⁾ Joseph. Ant. XVI, 5, 4.

ovenfor berettet, med, efter Jerusalems Indtagelse, at lade alle Medlemmer af Synedrjet, med Undtagelse af Schammai og Hillel, dræbe; og Henrettelser og Mord, i det Store og paa Enkelte, paa Ringe og paa de meest Anseete, deriblandt i hans egen nærmeste Slægt, betegnede næsten hvert Skridt paa hans lange Bane. Med hver Blodsudgydelse voksede hans Blodtørst, med hver ny, grundet eller ugrundet Mistanke hans Mistænkelighed; Bagter og Speidere fyldte Gaderne; snart viste han sig kun omgivet af stærk Bedækning, snart meente man at see ham forklædt snige sig om for at søge sine Offere, og naar da Frygten for Folkets Hevn vaagne, byggede han sig rundt omkring i Landet befæstede Slotte. Af hans Grusomheders lange og indviklede Historie fremhæve vi kun enkelte Træk. Hyrkan's Datter søn, Kongens Svoger, den skønne unge Mand Aristobulus, var paa hans Moders, Alexandra's, Begiering, bleven ophøiet til Ypperstepræst, efterat Den, som da beklædte denne Værdighed, var bleven assat — et hidtil uhørt Exempel. Aristobulus vandt i høi Grad Folkets Yndest, og da Herodes frygtede, at han, ved sin Skionhed og ved Alexandra's Rænker, ogsaa skulde vinde Antonius, besluttede han at rydde ham af Veien. Efter et Giestebud, hvor han behandlede ham med største Venlighed, loffede han ham til at bade sig med nogle af Herodes's Benner. I Badet spøgede Disse længe med ham, indtil det mørknedes, da de, efter Udseende ligeledes som til Veeg, holdt ham saa længe under Vandet, til han kvaltes (f. v. T. 36). Herodes anstillede sig dybt bedrøvet, sælvede mange Taarer, gav ham en prægtig Liigbegængelse; men det derved fremkaldte Had rodfæstede sig dybt i hans hele Slægt. Mod den gamle, vistnok uværdige, svage og maaskee falske Hyrkan brugte han virkelige eller opdigtede Beviser for en forræderisk Forbindelse

med Arabernes Konge, lod ham anklage, Dødsdommen fælde over ham, og Dommen strax fuldbyrde (30). Af sine mange Hustruer — til een Tid ni — elskede Herodes egentlig kun Een, Mariamne, Hyskens Datterdatter, lige udmærket ved Siels- og Legems-Fortrin. Han elskede, men som Herodes kunde elske, fuld af Mistante og Selvsyge, og den høimodige, frisindede, usorgfattede Hystinde kunde ikke stienke sin Gienfærlighed til den grumme, hykkelske Tyran, hendes Morfaders, Broders og saamange andre Paarørendes Morder. Tvende Gange havde Herodes, i det han begav sig paa farlige Reiser, overdraget Fortrolige at dræbe Mariamne, dersom han ikke skulde vende tilbage, paa det at hun ikke efter hans Død skulde blive en Anden til Deel. Begge Gange vandt hun de Fortrolige, som aabenbarede hende, hvilket Lod der var hende bestemt. Begge Gange modtog hun sin Gemal med de bitterste Bebrejdelser, og da Kongen meente, at hun ifkun havde kunnet erfare hans hemmelige Befalinger ved et utilladeligt Forhold til dem, hvilke de vare givne, lod han disse dræbe, og hende tilsidst anklage for, hvad han ogsaa troede, at hun havde villet ombringe ham ved Gift. Hun blev dømt til Døden, og henrettet med Sværd, en Død, hvilken hun med Sielsstyrke gik imøde, neppe 26 Aar gammel (28). Men naar Herodes ellers med beregnende Kulde saae sine Offere falde, da bemægtigede efter dette Mord en dyb Tungfindighed sig hans Siel, og de mangehaande Lidenskabers, der sønderrev ham, kastede ham i en Sygdom, der bragte ham Døden nær. De svære Grindringer vakte stedse ny Frygt, han saae sig, og var virkeligen, allevegne omgivet af Rænker og Efterstræbelser, og stedse anvendte han kun det samme Middel, at rydde dem af Veien, for hvilke han frygtede; men af Hydraens Krop fremvoktede stedse flere Hoveder istedenfor

fra de i alle Lande adspredte Jøder; man anslaaer Værdien til 10000 Talenter.

Men intet Folk forsage, endog under Stiebneens haardeste Slag, thi der komme stedse gunstigere Tider, naar der kun findes Mænd med Erne og Villie til at benytte dem. En saadan Mand besad det jødiske Folk dengang i Antipas, eller, som han senere kaldtes, Antipater. Vel var han ikke af dette Folks gamle Stamme, men en Idumæer, altsaa af et Folk, som, beslægtet med, men dog fiendtligtindet mod Jøderne, oftere havde været forenet med dem, men atter var frasaldet, indtil Johannes Hyrcanus, omtrent 50 Aar tidligere, havde tvunget dem til at affige Afgudsstienesten og lade sig omflære, og ganske havde forenet dem med den jødiske Stat; dog kaldtes de endnu ofte spotviis Halvjøder. Imidlertid indviede Antipater sin hele Kraft til det Folks Tieneste, hvilket han nu tilhørte. Foranledigede han end mange Ulykker for Folket, i det han tilskyndte hen svage Hyrcanus til ikke at vige for Broderen, der vilde fortrænge ham fra den øverste Magt, da var Retten paa den Jødeskæbtes Side; neppe havde heller Aristobulus bragt Folket større Lykke; og det var Denne, der først kastede sig i Romernes Arme, medens Antipater søgte Hielp hos Araberne. Bestyldes han for Uergierrighed, da er det vel saa, at han herskede under Hyrcans Navn, men vi blive ingen forsængelig Stræben vaer hos ham efter større udvortes Glands, han indrømmede Hyrcan stedse Forrangen, og var ham ubrødeligen tro; og sin Magt benyttede han som Folkets Belgiorer. De hyppige og farlige Opstande, som Aristobulus og hans Sønner anstiftede, tvang han ved Romernes Hielp. I Egypten havde han Leilighed til ved udmærket Mod og Duelighed at vise Cæsar de vigtigste Tjenester, og i det Denne derefter bekræftede Hyrcan i hans Værdigheder,

udnævne han Antipater til Statholder (ἐπίτροπος) af Judæa, og gav ham romersk Borgerret. Langt vigtigere var det, at han formaaede Cæsar til at glemme Romernes Fordeel og tillade, at Landets gamle Forsatning atter blev oprettet og at Jerusalems Befæstninger atter maatte reises; en Tilladelse, som Antipater ilede med at benytte. Han tilveiebragte atter Ro og Orden i Landet, og uagtet Tidernes Tryk udviklede Folket sig dog under hans Styrelse i Kraft og Velstand. Saaledes voksede hans Anseelse stedse, saavel hos hans eget Folk, som hos dets Naboer. Men derved voksede ogsaa Misundelse og Efterstræbelser, og han fandt sin Død ved Gift fra en forræderisk Mand, Malichus, hvem han kort tilforn paa det Høimodigste havde tilgivet (f. v. T. 42).

Af sine fire Sønner havde Antipater udnævnt Phasaël, den Ældste, til Befalingsmand i Jerusalem, i hvilken Stilling han virkede i Faderens Aand, agtet og elsket. Den anden Søn, Herodes, sendtes som Statholder til Galilæa. Neppe 20 Aar gammel¹⁾ udmærkede han sig strax ved Bedrifter, i det han med Kraft angreb de talrige Røverbander, som foruroligede disse Egne; de Fangne, deriblandt Anføreren, lod han henrette. Indvaanerne i hine Lande priste ham derfor, men i Jerusalem anklagedes han for Synedriet som Den, der havde tiltaget sig den Magt over Liv og Død, som kun tilkom dette. Herodes mødte, ikke som en Anklaget, der ærer Retfærdigheden, der anraaber Gunst og Medlidenhed, men i fyrstelig Pragt, omringet af Beværnede (f. v. T. 43). Dette Syn og Hyrkans Undest gjorde Synedriets fleste Medlemmer tvivlsraadige, og de sadde i Tausshed, ligesom ventende

¹⁾ Jost Gesch. d. Israeliten seit d. Zeit d. Makkabäer I. Anm. S. 18 ff.

paa det Udfald, de selv skulde bestemme. Da reiste sig Schammai (Sameas), en af sit Folks meest anseete Lærde, bebreidede dem deres Svagbed, og forudsagde dem, at den retfærdige Gud engang ved denne Samme, hvem de nu vilde skaane, skulde tage Hævn for deres feige Skaansel. Hyrkan udsatte Afgiørelsen, og raadede Herodes til Flugt. Han flyede til Damascus, og understøttet af Romerne samlede han en Hær, hvormed han drog mod Jerusalem, men lod sig dog af Antipater og Phasael bevæge til at opgive det blodige Forehavende. — Da Herodes siden bemægtigede sig Jerusalem, og lod alle Synedrøets øvrige Medlemmer dræbe, var Schammai en af de Tvende, han sparede, tildeels maaſkee formedelst den Agtelse, hvori han stod hos Folket, men vel især fordi han nu havde raadet til Underkastelse, efterdi Folket, som han sagde, for dets Synders Skyld dog ikke kunde undflye Herodes's Herredømme.

Imidlertid steg Herodes ved Klogskab, Gaver, og ved hurtigen at udpresse de Gaver, der fordreides, stedse i Romernes Yndest. Sextus Cæsar gav ham Statholderskabet over Coeleſyrien. Sin Faders Mord hevnedes han ved at lade Malichus dræbe, og tvang de Bevægelses, som Dennes Broder opvakte. Den svage Hyrkan, som yndede Malichus, forfærdedes og fortørnedes, saavidt han formaaede at fortørnes; men Spændingen bilagdes snart, og Hyrkan lovede Herodes sin Datterdatter Mariamne tilægge, hvorimod Denne forslod sin hidtilværende Hustru Doris (Dorkas), af ringe Herkomst.

Men Veien til den øverste Magt blev Herodes endnu svær. Vel vandt han ogsaa Yndest hos Marcus Antonius, som udnævnedes Phasael og ham til Tetrarcher over hele Judæa. Men Aristobulus's Søn Antigonus trængte frem, understøttet af de mægtige Parther, og førte disse ind i Jerusalem

(f. v. L. 40). Staden blev plyndret; Hyrkan bleve Drene af-
 skaarne, paa det han for stedse skulde udelukkes fra den ypperste-
 præstelige Værdighed, hvilken Ingen med Legemsfeil kunde
 beklæde; Phasaël dræbte sig selv for ikke at lide det Uværdige.
 Herodes udførte med alle Sine, klogt og modigt, en Flugt
 til Idumæa; derpaa begav han sig over Arabien og Egypten
 til Rom. Der foreslog han, at Kongemagten skulde overdrages
 Mariamnes Broder, et Barn paa 13 Aar, men udnævnedes
 selv af Antonius, Cæsar Octavianus og Senatet til Konge
 over Judæa. Glimrende bevertet, vendte han allerede ottende
 Dagen efter tilbage, ledsaget af to romerske Legioner. Krigen
 mod Antigonus var dog endnu lang og blodig, og først i det
 tredie Aar blev Jerusalem indtaget¹⁾ (37). Antigonus blev
 i Kænger sendt til Antonius, som først vilde spare ham til sin
 Triumph; men da Herodes frygtede nye Uroligheder, saalænge
 han blev ilive, lod Antonius ham i Antiochia som en ringe
 Misdæder binde til en Pæl og halsbügge.

Som Regent har Herodes skrevet sit Navn i Slægternes
 Grindring som en ubøielig og grusom Tyrans. Grundtrækkene
 af denne Character blive vi ogsaa tidligere vaer hos ham,
 og de udvikledes mere og mere under hans lange Regering;
 men vi kunne derfor ikke negte ham store Egenskaber, ved
 hvilke han grundede og udvidede sin Magt. Klog, tapper og
 virksom vidste han at vinde deres Gunst, som dengang gave
 og toge Kroner, og at anvende dem til sin og sit Riges
 Glæde. Vi finde ham ofte fremtrædende med sand fyrstelig
 Værdighed. De mange Farer, han fra sin Ungdom af var
 underkastet, undgik han med saadant Held, at Folket troede
 ham under Guddommens særdeles Beskyttelse. Paa sin første

¹⁾ Jøst anførte Skrift S. 25 f.

Reise til Rom, da han, efter i en Havsnød at have maattet udkaste Skibets Ladning, landede paa Rhodus, fandt han dog Midler til mod dette Folk, der havde lidt meget ved de borgerlige Krige, at vise den Gæmildhed, hvorved han saa ofte vandt baade Høie og Ringe. Paa denne Ø mødte han siden Seierherren fra Actium. Da han traadte frem for ham, aftog han vel sit Diadem, men langtfra at stule sit Venskab med Antonius, roste han sig tværtimod af at have tænt Denne af al sin Evne; han bebrejdede sig endnu, at han, forhindret ved en Krig mod Araberne, ikke personlig havde ydet ham Bistand; men han havde ikke forladt ham efter hans Nederlag, og havde givet ham Raad, som det vilde have været ham gavnligt, dersom han havde fulgt. Fortørnes du over min Hengivenhed for den Ulykkelige — sagde han til Seierherren — da finder du mig selv tilstaaende min Brøde; men søger du en tro Ven, da kan du deraf erkiende, hvorledes du vil finde mig, dersom du optager mig i dine Benneres Tal. Den høimodige Tale bevægede Octavianus; han paasatte ham atter Kronen, og viste ham stor Ære. Ved Octavians Indsest forøgede han sit Herredomme med Trachonitis og flere Landflaaber, hvor han, som overalt i sit Rige, tvang de Røverflarer, der ødelagde Landet og søgte Tilflugt i Bierghulerne. Sin Indflydelse hos Agrippa benyttede han ikke blot for sig selv, men til Gavn for de jødiske Lande, giennem hvilke de drog, og staffede tillige de blandt Grækerne boende Jøder mangan Fordeel og Rettelse. Da i tvende Aar Hunger og Pest rasede i Judæa, og Skatten var udtømt, gav han ikke alene sine Kostiigheder hen, hvilket ikke mange Fyrster vilde have gjort, men ved sine Forbindelser med Ægypten vidste han at staffe et saadant Forraad, at han ikke alene kunde afshielpse Nøden i sit eget Land, men ogsaa komme

de tilgrændsende Lande til Hielp, og vinde deres Tak og Priis. Hans Omsorg for Landets Sikkerhed og Velstand, var ikke forgieves, det ydede rigere Afgifter, og de tilkomne Provindser saavelsom lyffelige Krige mod Naboerne bragte store Skatte i hans Hænder. Han anvendte disse til Gaver, hvorved han skaffede sig mægtige Venner eller de Ringeres Hengivenhed, men især til Bygninger i et uhyre Omfang, som vel for det Meste kun tilfredsstillede hans Vergierighed og Lidenskab, men dog ogsaa for en Deel glædede Folket, og selv atter forøgede Indtægterne. Hertil hører især Opbyggelsen af den prægtige Stad Cæsarea — saaledes kaldet til Ære for Cæsar Augustus — ved Havskysten mellem Joppe og Dora. Husene opførtes af hvide Kvaderstene i regelmæssige Gader, som endte sig mod den prægtige Havn, større end Piræus, som han ved stærke Dæmninger vandt fra Havet, og som kunde glemme store Flaader. Denne Stad blev siden de romerske Procuratorers Sæde, den beboedes meest af Græker, og berigedes ved Handel. Staden Samaria forskønnede han, omgav den med Mure, og gav den — atter til Augustus Ære — Navnet Sebaste. Flere Stæder, Fæstninger, Slotte hævede sig i Landet; ogsaa i Nabofolkenes Stæder satte han sig mange Mindesmærker, ligesom han til disse og til Grækenlands Stæder sendte kostbare Tempelgaver. I Særdeleshed forskønnede han Jerusalem; og dersom nogle af hans Bygninger syntes Folket hedenste, dersom det vel neppe med gunstige Dine betragtede det pragtfulde Slot, han byggede for sig selv paa Zions Bierg, da fandt det Guds Navn forherliget og sig selv æret ved det nye, herlige Tempel, som han opførte i det gamles Sted. Dets Bygning fuldførtes i henved 10 Aar saavidt, at det blev indviet med stor Pragt og med et Offer af 300 Dyne paa den Dag i Aaret, da

Herodes havde modtaget Kronen, saa Aar førend Christus som Barn frembares deri.

Ved de glimrende Egenheder, Herodes besad, ved mange velgiørende Foranstaltninger, ved den Glands, hans Seiere og hans mægtige Forbindelser udbredte over ham selv og hans Undersaatter, ved den Kunst og Lykke, hvormed han i de stormfulde Tider under forskjellige Verdensbeherfere vedligeholdt, endog udvidede Riget, blev det mueligt, at Folket taalte ham uagtet den Forbittrelse, han ofte opvakte imod sig. De Afgifter, som hans Gæmildhed, Ødselhed og Byggelyst gjorde fornødne, trykkede Folket meget haardt, og det lettede Byrden kun lidet, at han et Aar eftergav en Trediedeel af Afgifterne. Allerede Johannes Hyrcanus havde henved 100 Aar tilforn i en stor Penge-Forlegenhed aabnet Davids og hans Efterkommeres Grave under Zions Bierg, og skal deraf have borttaget Kostbarheder til en Værdi af henved 3000 Talenter. Da han imidlertid kun havde plyndret eet Gravkammer, haabede Herodes der endnu at finde store Rigdomme, og steeg derved, kun ledsaget af Faa, i Nattens Mørke. Han fandt kun Lidet levnet, og da han vilde trænge dybere ned, antændtes, som det synes, den brændbare Lust i Svælvingerne, og Tvende af hans Tienere omkom. Forsærdet over denne underjordiske Ild veeg han tilbage, og lod fiden til en Forsoning opføre et Monument af hvide Marmorstene ved Gravens Indgang; men Folket saae i Herodes paafølgende Ulykker den fortørnede Guddoms Hevn. Mere vedvarende saarede han paa andre Maader Folkets religiøse Følelse. Allerede dette, at Herodes, medens de hasmonæiske Fyrster nedstammede fra Aaron, var en Jdumæer, altsaa kun en Halvjøde, hvem det tilforn paa denne Grund var blevet formeent ved en Fæst at komme ind i Jerusalem, fiernede Fol-

fets Gierter fra ham; men endnu mere hans hele paafølgende Forhold. Fremmede Videnskaber og Konster og fremmede Sæder trængte mere og mere ind. Amphitheatre, Theater, Løbebane, Kampstole opførtes i og ved Jerusalem, og hvert fjerde Aar holdtes Festdage ved Skuespillere, hidkaldte fra Rom. Ikke blot Theatret smykkedes med Malerier og med Trophæer, der forekom Folket som Afgudsbilleder; men ogsaa over Templets store Port sættes den romerske Ørn. Den øverste præstelige Værdighed staaedes ligesaa lidet, som hvad der ellers var Folket ærværdigt; Herodes dræbte to Øpperstepræster, og assatte fire andre. Dersom endog Manges Nidkierhed for den fædrene Tro og for de fædrene Skikke herved efterhaanden søledes, hængte dog Folket i det Hele altfor fast derved, til at disse Nyheder ikke skulde have fremkaldt farlig Misfornøielse og Uroligheder. Ti Borgere sammensvære sig engang mod Tyrannen; blandt disse en Blind, som, skøndt han ingen Bistand kunde yde, dog vilde dele de Andres Noes og Fare. Herodes skulde dræbes i Theatret; men Sammenrottelsen blev angiven, og Deeltagerne henrettede under forsmædelige Piinsler. Angiverens Navn blev Folket bekendt, og dette sønderrev ham paa Gaden, og kastede hans Lemmer for Hundene (s. v. T. 25).

Men i de dybeste Ulykker styrtede Herodes's Grusomhed ikke blot Andre, men ham selv. Historieforfatteren Josephus siger om ham, at, ligesom han selv var villig til at bøie sig for de Mægtigere, saaledes fordrede han ogsaa, at Andre skulde bøie sig for ham¹⁾; for at opnaae dette var intet Middel ham for haardt, og Modstand forbittrede ham, ofte indtil den vildeste Raseri. Sin Regering tiltraadte han, som

¹⁾ Joseph. Ant. XVI, 5, 4.

ovenfor berettet, med, efter Jerusalems Indtagelse, at lade alle Medlemmer af Synedriet, med Undtagelse af Schammai og Hillel, dræbe; og Henrettelser og Mord, i det Støre og paa Enkelte, paa Ringe og paa de meest Anseete, deriblandt i hans egen nærmeste Slægt, betegnede næsten hvert Skridt paa hans lange Bane. Med hver Blodsudgydelse voksede hans Blodtørst, med hver ny, grundet eller ugrundet Mistænke hans Mistænkelighed; Bagter og Speidere fyldte Gaderne; snart viste han sig kun omgiven af stærk Bedækning, snart meente man at see ham forklædt snige sig om for at søge sine Offere, og naar da Frygten for Folkets Hævn vaagnede, byggede han sig rundt omkring i Landet befæstede Slotte. Af hans Grusomheders lange og indviklede Historie fremhæve vi kun enkelte Træk. Hyrkans Dattersøn, Kongens Svoger, den skønne unge Mand Aristobulus, var paa hans Moders, Alexandra's, Begiering, bleven ophøiet til Ypperstepræst, efterat Den, som da beklædte denne Værdighed, var bleven affat — et hidtil uhørt Exempel. Aristobulus vandt i høj Grad Folkets Yndest, og da Herodes frygtede, at han, ved sin Skionhed og ved Alexandra's Rænker, ogsaa skulde vinde Antonius, besluttede han at rydde ham af Veien. Efter et Giestebud, hvor han behandlede ham med største Venlighed, loffede han ham til at bade sig med nogle af Herodes's Benner. I Badet spøjede Disse længe med ham, indtil det mørknedes, da de, efter Udseende ligeledes som til Leeg, holdt ham saa længe under Vandet, til han kvaltes (f. v. T. 36). Herodes anstillede sig dybt bedrøvet, fældede mange Taarer, gav ham en prægtig Liigbegængelse; men det derved fremkaldte Had rodfæstede sig dybt i hans hele Slægt. Mod den gamle, vistnok uværdige, svage og maastee falske Hyrkan brugte han virkelige eller opdigtede Beviser for en forræderisk Forbindelse

med Arabernes Konge, lod ham anklage, Dødsdommen fælde over ham, og Dommen strax fuldbyrde (30). Af sine mange Hustruer — til een Tid ni — elskede Herodes egentlig kun Een, Mariamne, Fyrstans Datterdatter, lige udmærket ved Siels- og Begems-Fortrin. Han elskede, men som Herodes kunde elske, fuld af Mistanke og Selvsyge, og den høimodige, frisindede, usorgfagte Fyrstinde kunde ikke stiente sin Gientierlighed til den grumme, hykkelske Tyran, hendes Morfaders, Broders og saamange andre Paarørendes Morder. Tvende Gange havde Herodes, i det han begav sig paa farlige Reiser, overdraget Fortrolige at dræbe Mariamne, dersom han ikke skulde vende tilbage, paa det at hun ikke efter hans Død skulde blive en Anden til Deel. Begge Gange vandt hun de Fortrolige, som aabenbarede hende, hvilket Lod der var hende bestemt. Begge Gange modtog hun sin Gemal med de bittreste Behreidelser, og da Kongen meente, at hun ifkun havde kunnet erfare hans hemmelige Befalinger ved et utilladeligt Forhold til dem, hvilke de vare givne, lod han disse dræbe, og hende tilsidst anklage for, hvad han ogsaa troede, at hun havde villet ombringe ham ved Gift. Hun blev dømt til Døden, og henrettet med Sværd, en Død, hvilken hun med Sielsstyrke gif imøde, neppe 26 Aar gammel (28). Men naar Herodes ellers med beregnende skulde saae sine Offere falde, da bemægtigede efter dette Mord en dyb Tungfindighed sig hans Siel, og de mangehaande Lidensløber, der sønderrev ham, kastede ham i en Sygdom, der bragte ham Døden nær. De svære Grindringer valte stedse ny Frygt, han saae sig, og var virkelig, allevegne omgiven af Rænker og Efterstræbelser, og stedse anvendte han kun det samme Middel, at rydde dem af Veien, for hvilke han frygtede; men af Hydraens Røp fremvagede stedse flere Hoveder istedenfor

det afhuggede. Mariannes Sønner, Alexander og Aristobulus, bleve opdragne i Rom, i Augustus Pallads. Vendte tilbage, vandt de Folkets Indest, men Tanken om deres Moders Drab fulgte dem stedse, og hende lige i en Frimodighed, der ofte gik over til Trods, vakte de Faderens Mistanke og Brede. Som en Modvægt mod disse Sønner tilbagekaldte Herodes sin første, for Mariannes Skyld forskudte, Hustru Doris med hendes Søn Antipater, sendte Denne først til Rom for at vinde Augustus Indest, og bestemte ham fiden, efter en Herodes af Augustus tilstaaet Ret, til sin nærmeste Efterfølger, dog med det Forbehold, fiden at kunne forandre denne Bestemmelse. Mariannes Sønner omgaves af Speidere, deres Tienere forhørtes pinnligen, og skøndt ingen bestemte Angivelser kunde udbringes imod dem, fremkom dog saadanne Ytringer, som nærede Forbittrelsen, saasom at Alexander havde sagt, at Herodes vel farvede sit graae Haar sort, men derved ikke kunde holde den kiendeligen tiltagende Alders Svaghed borte, eller at han, uagtet sin Færdighed i at træffe, paa Jagten med Flid maatte styde feil, fordi Herodes ikke taalte nogen fremmed Fortieneste i sin Nærhed. Forholdet i denne Familie kiendes ogsaa deraf, at Alexander endog mistænkte sin Fader for utilladelig Omgang med sin Gemalinde. Fortørnelsen steg efterhaanden i den Grad, at Herodes tilsidst førte disse sine Sønner til Rom for at anklage dem for Augustus; men der lykkedes det dem at føre deres Forsvar saaledes, at de rørte ikke blot Augustus, men Herodes selv, og at en Udsoning paafulgte (s. v. T. 11). Men denne Udsoning kunde ikke være af Varighed, nye Anledninger til Mistanke fandtes stedse, og omsider tilstod Augustus ham at kunne straffe sine Sønner, dersom deres Brøde var beviist. Dog raadede han ham først at stille dem for en Ret, hvor

deres Forhold kunde undersøges. Denne Ret holdtes i Berytus, og bestod af 150 af de anseeteste Mænd. Fleertallet af disse Dommere kiendte Sønerne skyldige; dog vaskede Herodes endnu i sin Beslutning, indtil nye Angivelser oplydsede ham, og han lod de ulykkelige unge Mænd føre til Sebaste (Samaria), og der quæle (6). Men saalidet havde Herodes ved disse Rædsler fikket sin Alderdom, at nu Antipater, forhadet, som han fortiente det, af Folket og Hæren, desto mere efterstræbte Faderens Liv, fordi han nu meente sig uden Medbeilere til Thronen; thi sine øvrige Sønner havde Herodes ladet give en plebejisk Opdragelse, sandsynligen paa det de ei skulde trage efter høie Ting.

Saadan var den Fyrste, under hvis Regering Christf fødtes. I mere end 30 Aar havde han ført Scepteret med Kraft, men uagtet store Bedrifter og udmærkede Egenskaber, havde han dog mere og mere udhulet sit eget og Folkets Liv, var mere og mere bleven en Gienstand, snart for Skræk, snart for Medlidenhed og Ringeagt. Disse Følelser udtalte sig i Augustus bekiendte Uttring, at han før vilde være Herodes's So (vs) end hans Søn (vlds), og dette foranledigede ogsaa, at Augustus ikke overdrog ham det ham først tiltænkte Herredømme over Arabien. Han nærmede sig nu Graven med den Bevidsthed, at hans Dødsdag vilde være Folket en Festdag.

Betænk vi den Anseelse og Indflydelse, Herodes giennem den største Deel af sin Regering besad, den Glands, hvormed han kunde omgive sig, de Summer, han kunde anvende til Gaver til Romerne og til de uhyre Anlæg og Bygninger, hvormed han stedse var sysselsat, da ledes vi til Forestillingen om en mægtig Fyrste. Alligevel var det Land, hvorover han herskede, kun af lidet Omfang. Dette Land, hvilket Jøder

og Christne kalde det hellige, som dengang sædvanligst, efter dets vigtigste Deel, kaldtes Judæa eller det jødiske Land, dog ogsaa Palæstina — af Philisterne, hvilke Grækerne kaldte Palæstiner — ligger mellem den 52de og 55de Grad Længde, den 31te og 33½ Grad nordlig Brede. Dets største Udstrækning fra Norden til Syden var henimod 32 Mile, dets største Brede 20 Mile, og dets hele Størrelse omtrent 450 Kvadratmile. Dets Grændser lade sig ikke nøiagtig angive, da de Landet omgivende Bierge og Høider deels vare ubeboede, deels tiende til Opholdssteder for Røverbander og for saadanne smaa Folkefammer, der intet stadigt Herredømme erkjendte. Kun mod Vesten var Middelhavet Landets bestemte Grænse, paa de øvrige Sider indesluttedes det af Syrien og Arabien, og stødte i Sydvest til Egypten. Nordlig langs med Havet laae det dengang saakaldte Syrophoenicien med de berømte Stæder Tyrus og Sidon, og Coelesyrien (det hule Syrien), saaledes kaldet fordi det sænkede sig mellem Biergstrækningen Libanon og Antilibanon. Det kilderige Libanons Ryg er næsten stedse bedækket med Sne — deraf dets Navn; paa dets Høider findes endnu Cedre, hvis Alder man beregner til 3000 Aar, altsaa fremvogne i Salomons Tider. Antilibanon er den sydlige Arm af Libanon, og derfra udbrede sig tvende temmelig parallel løbende Biergfieder. Den ene danner mod Middelhavet det fløinne Forbjerg Karmel — flere indbyrdes forbundne Høie, paa Toppen bevogede med Graner og Ege, nedentil med Olie- og Laurbær-Træer, vandede af klare Kilder, duftende af de yndigste Blomster, hvor Elias sammenkaldte Israhel, hvor Sagnet ogsaa lader Pythagoras dvæle i sine Betragtninger — og fortsættes giennem Landet paa denne Side Jordan. Den østlige Arm er Bierget Hermon, og paa hiin Side Jordan udbrede Basans og Gileads

Bierge sig imod Sonden, indtil begge Biergkieder tilfaldt i det petræiste Arabien forene sig i Biergstrækningen Sinai. Palæstina er saaledes et biergigt Land, og har en stor Mængde Huler, tildeels af betydelig Størrelse, som i gamle Tider brugtes til Boliger, i hvilke man ogsaa allerede fra Abrahams Dage indrettede Begravelser, men hvor tillige de talrige Røverbander fandt Tilflugtssteder. Biergene bestaae for det Meste af Kalksteen, hvide, bleggule, eller, mod det døde Hav, bleggraae; kun om Jericho ere de nøgne, og Egnen vild og ufrugtbar; i den nordligere Deel af Landet blive Biergene lavere, og bære Skov og andre Væxter. Kysten ved Middelhavet er næsten ganske flad, uden Floder, men frugtbar. I den vide, for det Meste frugtbare, Dal mellem begge Biergkieder strømmer Floden Jordan. Den samler sig af Kilder, som udspringe ved Hermon, flyder først gennem Søen, eller, i nogle Aarstider, Sumpen, Merom (hos Josephus Samochinitis), og derfra til Galilæas yndige Sø, ogsaa kaldet Gennesarets eller Tiberias Sø. Denne Sø er omtrent 2 Mile lang, og efter at have forladt den, strømmer Jordan med sit gule Vand snart gennem rigtbevogede Bredder, som gave Propheterne Anledning til at tale om Jordans Pragt, snart gennem vilde Ørkener, paa nogle Steder saa lav, at man om Sommeren gaaer derover, paa andre Steder med rivende Fart, 15 Mile langt til det døde Hav. I denne store og mærkværdige Indsøes Egne, hvor Sodoma og Gomorra fandt den frygtelige Undergang, ophører Livet. Nøgne, sorte Klipper omgive den, og trindtomkring ligger Landet som forbrændt, aldeles ufrugtbart. Søen selv, ogsaa kaldet Salt-havet eller det østlige Hav, 11 Mile lang og i Midten omtrent 3 Mile bred, har intet synligt Udløb; kun en enkelt Fugl flyver derover, men i dens, vel klare, men salte, tunge

Bølger voxer ingen Plante, rører sig ingen Fisk, ingen Musling, derimod hæver af dens Grunde Asphalten sig i sorte, svømmende Klumper, der ligne store Dyrekroppe uden Hoved, og Svovlet danner sig i den omliggende Jordbund. Svære Uddunstninger stige jævnlig i mørke Taager op af Søen, og belægge alle Gienstande i dens Nærhed med en Skorpe af Salt, Kalk eller Gips.

Palæstinas Klima er i det Hele sundt og tempereret; Sommeren mildnes ved de længere Nætter, og naar om Vinteren nordlige Vinde bringe Kulde fra det sneedækte Libanon, naar Sneen stundom falder over hele Landet, da ligger den fældet mere end een Dag, og Vinteren har mange Dage, der endog kunne kaldes varme; Regntiden begynder efter Efteraars-Jævnøgn i Saaetiden, den saakaldte sildige Regn falder i Marts og April mod Høsttiden; Sommeren er næsten ganske stysfri, men Savnet af Regn erstattes ved rigelig Dug. Vindene blæse for det Meste meget regelmæssigt; Østenvinden, som kommer brændende heed fra Arabiens Sandørkener, bliver ofte til Storm. Jordstiehv, som ikke ere stiedne, forstaaene for det Meste Judæa; men fra Tiid til Tiid hiemsøge Græshoppesvarme dette, som Østens øvrige Lande, deres Skyer fordunkle Himmelen, de fortære med en Lyd, som høres langt borte, alt Grønt paa Marker og Træer, og i kort Tiid ligger Landet der i sorgelig Nøgenhed. Palæstina er i det Hele et meget frugtbart Land. Ikke blot yde Sletterne den yppigste Vegetation, men ogsaa de lavere Bierge, der tabe sig i Høie, klædes dermed, og selv de nøgne Klipper havde de gamle Indvaanere fra Foden til Toppen udhugget i Terrasser, hvorhen de havde ført Jord, og hvor de dyrkede saavel Korn, som de ædleste Frugter. Landets Producter ere fornemmelig Korn og andre Sædearter, Olie, Viin, Bomuld, og da talrige Fiorde

af Hornqvæg og Faar græsse især paa de nordligere Høie og Enge, da utallige Sværme af vilde Bier fylde Træer og Klipperister med deres Sødme, saa kan man endnu sige, at Palæstina er et Land, der flyder med Mælk og Honning.¹⁾ Ved denne Frugtbarhed og Kultur, ved den blomstrende Handel, og ved Østerlændernes Rejsomhed tør man vel, hvor overdybne endog Josephi Beretninger kunne være, til Herodes's Tid anslaae Indvaanernes Antal til 2½ Million, hvilket udgjør omtrent 5500 paa Kvadratmilen. Men hos disse sandtes da ogsaa, som i alle overbefolkede Lande, ofte den yderste Armød, og i Misvæxts-Aar blev Nøden mangen Gang stræffelig.

Med Palæstina var dengang Idumæa forbunden, som, egentlig henhørende til det petræiske Arabien, strakte sig sydlig for det døde Hav. Esau eller Edom nedlod sig paa Bjerget Seir, og hans Efterkommere udbredte sig til den ailanitiske Bugt af det røde Hav, mellem den 31te og 29de Grad nordlig Brede. Betvungne af David, reve de sig siden løs, og bemægtigede sig under Jødernes Landsflygtighed den sydlige Deel af Judæa. Dersfra fordrev Judas Maccabæus dem, og Johannes Hyrcanus tvang dem, som ovenfor berettet, til en udvortes Forening med Jøderne, med hvilke de dog aldrig kunde sammensmelte til eet Folk.

Palæstina selv var paa de Tider deelt i 4 Hoveddele: 1) Peræa, det hiinsides Land, nemlig paa hiin Side Jordan. I dette tælles igjen 6 Districter, hvis Benævnelser dog ofte forvejles, og af hvilke især Trachonitis og Auranitis — hvorunder, som det synes, Ituræa indbefattedes²⁾ — for en

1) Rosenmüller bibl. Alterthumskunde II. 1, 242 f.

2) Münster de rebus Ituræorum 4 sq.

stor Deel ikke egentlig henhørte til Palæstina, men beboedes af arabiske Stammer, berømte for deres Bueskydning og berygtede for deres Røverier; de vare af Augustus skienkede til Herodes. Nordlig for Peræa laae Dekapolis, ti adspredt liggende Stæder, alle, eller dog de fleste, paa den østlige Side af Jordan, som ved et eller andet Waand vare forbundne til eet Landskab. Plinius siger, at de fleste tællede Damascus til disse Stæder¹⁾, til hvilke den dog neppe kan have henhørt. Landskabet havde tilforn hørt til Israels Rige, men synes nu at have hørt til Syrien, og for det Meste at have været beboet af Græker. 2) Galilæa — efter Ordbetydningen Kreds, District — den nordligste Deel af Landet vesten for Jordan. Det deelttes i Øvre- og Nedre-Galilæa. De høie Bierge i hiint blive lavere i den sydligere Deel af Landet, især i det skønne Landskab Gennesaret, som gav Galilæas store Indsø sit Navn. Nazareth's Bierge ende sig i det næsten fritstaaende Thabor, der, fire til femhundrede Favne høit, paa Siderne bevoget med Ege- og Pistacietræer, hæver sig som en affumpet Kegel. Derfra strækker sig Jesreels eller Ezdreloms frugtbare Slette til de sydøstlig beliggende Bierge Gilboa. Omtrent midt igiennem Landet gif en stærk besøgt Handelsvei; det beboedes af et flittigt og rædt Folkesæd, og havde 404 folkerige Byer og Stæder. Flere af disse ere forherligede ved Christi Vandringer; her bemærke vi kun, at Tiberias, som laae ved Bredden af Søen, og hvorefter denne ogsaa benævnedes, blev anlagt af Herodes Antipas, som gjorde den til Hovedstaden i Galilæa, og ved mange Friheder drog Indbyggere til dette, af Bierge omgivne, hede og usunde Opholdssted. 3) Samaria, indsluttet af Galilæa mod Norden,

¹⁾ Hist. Nat. V. 18.

af Judæa mod Sønden og Vesten; thi det samaritanste Land strakte sig ikke til Havet. Sit Navn havde det af Bierget Schomrom, paa hvilket Israels fiette Konge, Omri, byggede en Stad, der erholdt samme Navn, og blev Kongernes Residents. Denne Stad, en Dags Reise fra Jerusalem, blev erobret af Salmanassar; siden beboedes den af Syrere, indtil Johannes Hyrcanus efter en lang Beleiring indtog og aldeles udslattede den. Den romerske Statholder Gabinius lod den paa ny opbygge, men blomstrende blev den først under Herodes den Store, som udvidede, forstionnede og befæstede den, hensesatte 6000 Menneſter i den, til hvilke han uddeelte dens frugtbare Marker, og smykkede den med et Tempel, indviet til Augustus, hvis Navn han ogsaa tillagde Staden (Sebaste, Augusta). 4) Judæa, sønden for Samaria, hvortil dog ogsaa Landſtroget vesten for Samaria langs med Middelhavet henregnedes. Paa denne Kyst, hen mod Galilæas Grændſer, laae Caſtellet Stratonſborg, hvilket Herodes, som ovenfor berettet, forvandlede til den prægtige Havn og Stad Cæsarea, som sædvanligen ved Tillægsordet Palæſtina adſtiltes fra det Cæsarea, hvilket Tetrarchen Philippus anlagde i Peræa ved Foden af Libanon. Judæa er et Biergland, men Biergene ere ikke høie, giennemſtaarne med Dale, og i hine Liden var det veldyrkede Land riigt bebygget og befolket; kun i Eggen om Jericho, som ſelv dog laae i den yppigſte Slette, og ved de bratte Klipper mod det døde Hav udbrede ſig Ørkener, mellem hvilke man dog ſandt Engeddis frugtbare Egn.

Omtrent midt i Judæa — efter Jødernes Fabler i Middelpunctet af Jordens Areds — 5 Mile fra Jordan laae Jerusalems gamle, navnkundige Stad, ikke blot Hovedſtaden for den jødiske Stat, men, ſom den hellige, ſom Guds Stad, Gienſtanden for alle trindt i Verden adſpredte Jøders Længſel

og Forhaabninger, Maalet for deres hyppige Valfarter. Om her det Salem skal søges, hvorfra Melchisedek gif Abraham imøde, lade vi uafgiort; men under Navnet Jebus var Staden cananitiske Kongers Sæde, og blev først under Davids Regering ganske betvungen af Joab. David hævede den til sit Riges Hovedstad, og den har siden Navnet Jerusalem, Fredens Bolig eller Besiddelse, Fredens Borg. Salomo forstærkede den ved sine Bygninger, især ved det pragtfulde Tempel. Tvende Gange indtagen, den sidste Gang ødelagt, af Nebucadnezar, reiste den sig 70. Aar senere igien af sit Gruus, udholdt siden mange Trængsler, og omsider udbredte Herodes den Store den sidste jordiske Glæde derover. Jerusalem ligger mellem Kalkbjerge, lavere end de, der hæve sig nærmest omkring den, men dog saa høit, at den paa de fleste Steder er omgivet med Dale, fra hvis Bund man Intet af Staden seer. Den var bygget paa Skraaningen af et Bierg mod Østen, men bedækkede i de Tider, hvorfra vi her begynde, fire Høie, og var paa den østlige Side ved Josaphats smalle Dal, giennem hvilken Bækken Kedron flyder mod det døde Hav, adskilt fra Oliebierget. Dette Biergs tre Toppe regne Jøderne undertiden med, naar de ville, at deres Stad, ligesom Rom, skal være bygget paa syv Høie. Syd-østlig steg man ned i Hinnoms Dal, smykket med Haver og, tildeels prægtige, Grave, men hvor Molochs affhyelige Dyrtelse havde fundet Sted, og hvis Navn — Gehenna — derfor var overført paa de Fordømtes rædselsfulde Opholdssteder hiinsides Graven. Den gamle Stad fyldte tvende Høie med den mellemliggende Fordybning, Overstaden den vestlige ¹⁾).

¹⁾ J. Olshausen zur Topographie des alten Jerusalem 4 ff. R. Raumer's Indvendinger (Palästina S. 263 ff.) synes ikke af Værdighed.

største og høieste, hvilken vi sædvanligen kalde Zion, skøndt dette Navn synes at have betegnet begge Høie, og maaskee Tempelbierget tillige, altsaa hele det gamle Jerusalem; Næderstaden den østlige mindre Høi, som af en Borg, hvilken Antiochus Epiphanes der havde anlagt, kaldtes Akra; mellem begge sænkede sig den, ogsaa bebyggede, saakaldte Østemager-nes Dal, i hvis sydlige Deel Rilden Siloah udsprang. Gaderne gik saaledes tilveels nedad og opad, og nogle af dem bare Navn af Haandværkere, som formodentlig der boede samlede (Bagergade, Slagtergade). Nordlig for Akra var Templet opført paa en egen Høi, Moriah — uvist, om den, paa hvilken Isaak skulde være offret — som tilforn havde været ved en Dal adskilt fra, og lavere end Akra; men Simon Maccabæus havde sløiset Borgen, og anvendt tre Aar paa at borttage det Øverste af denne Høi, paa det denne ikke skulde beherske Templet; Jorden blev brugt til at opfylde den mellemiggende Dal. Fra Templet førte Trapper ned i Østemager-nes Dal og op i Øverstaden, men Tempelbierget var ogsaa forbundet med denne ved en Bro over Dalen, som endtes i en Kystus, en med Soilegange omgiven fri Plads, hvor Folkeforjamlinger holdtes. Hertil stødte igjen i den nordligste Deel af Øverstaden Herodes's prægtige, af Marmor opførte, Pallads med dets konstrige Haver. Nordvestlig fra Templet, paa en, 70 Alen høi, steil Klippe var en Borg anlagt af Johannes Hyrtanus, og kaldet Batis; men Herodes den Store, som forstærkede den og forstærkede dens Fæstningsværker, gav den, sin Belynder Marcus Antonius til Gæde, Navnet Antonia. Denne Borg, skøndt kun 1250 Fod i Omfang, havde mange og prægtige Bygninger, og var omgivet med en firkantet Muur og fire Taarne, af hvilke det sydøstlige, 70 Alen høit, stuede ud over Templet, med hvilket

Borgen, der paa en Maade regnedes med til Helligdommen, ogsaa ved en underjordisk Gang stod i Forbindelse. I Nærheden af Borgen og Templet var, som det synes, Bethesda Dam. Hele den gamle Stad var omgivet af en Muur, som havde 60 Taarne, af hvilke de tre paa Nordfiden, Hippikus, Phasaël og Mariamne — opkaldte efter Personer, der vare Herodes fortrinligen fiende — stode i Forbindelse med Herodes's Pallads. Paa Sydfiden var Staden utilgængelig; paa de tre andre Sider havde den 12 Porte, af hvilke dog de to maaskee vare Tempelporte. Men Norden for den gamle Stad var endnu en fjerde Høj, Bezetha (Nystad), som var høiere end nogen af de andre, efterhaanden bleven bebygget. Da Jerusalem fra denne Side meest var udsat for Angreb, blev en Deel af Nystaden ved en anden Muur sat i Forbindelse med den gamle Stads Befæstning, og derefter blev det Øvrige af Nystaden omgivet med en tredie Muur med 90 Taarne.¹⁾ Denne Muur, som først blev fuldbendt under Herodes Sønnesøn Agrippas, synes at have været bygget i Zifzal, med et Taarn paa hver Ud- og Indboining. Paa det nordvestlige Hjørne var Taarnet Psephinus, ottekantet, 70 Fod høit, hvorfra man mod Østen skuede ud over Arabien, mod Vesten over Middelhavet. Hele Jerusalems Omkreds angives forskielligt, af Josephus til 33 Stadier eller 20,600 Fod; den kan maaskee antages at have udgjort henimod 1 af vore Mile. Inden denne Omkreds levede vistnok en stor Mængde Menneker, og hvor upaalidelig endog den af Josephus anførte Hecataeus er, som skal have levet i Alexander den Stores Tiid, og angiver Indvaanernes Antal til 120,000²⁾, saa er

¹⁾ Sammensteds S. 2 ff.

²⁾ Jos. c. Ap. I. 22.

dette Tal, i det Mindste for Herodes's Tider, ikke usandsynligt; Antallet forøgedes overordentlig ved de især mod Paaskefesten tilstrømmende Fremmede, som toge Herberge, ikke blot i, men rundt omkring Staden.

Templet, som fornemmelig drog de Reisende hid, var, som ovenfor anført, ombygget af Herodes, men de mægtige Bygninger fortsattes dog stedse indtil under Kong Agrippas. Bierget, hvorpaa Templet laae, var omgivet af en uhyre Underbygning af til hverandre fæstede Klippeblokke, hvilke dog ikke fluttede tæt til Bierget, men Mellemrummet var blevet opfyldt, og den øverste Flade deraf udvidet til en Firkant, hvoraf hver Side var et Stadium (625 Fod) lang. I Midten var den egentlige Tempelbygning, 100 Alen — hver beregnet til 6 Haandsbreder¹⁾ — høi, opført af hvidt Marmor, saa at Templet langtfra syntes som et hvidt Bierg. Forhuset, mod Østen, hvortil man steg op af 12 Trin, havde samme Brede som Høide; Portalet var 70 Alen høit, 25 bredt, forgyldt, men uden Dør, saa at man derigennem saae den indre, med gyldne Prydelser smykkede, Væg ved Indgangen til det Hellige, som var tilbækket med et prægtigt babylonisk Teppe. Forhuset var paa hver Side 20 Alen bredere end Templet selv, som altsaa havde en Brede af 60 Alen, og Tempels egentlige Skib var kun 20 Alen bredt. I en Høide af 60 Alen var det ved et Loft deelt i tvende Stokværk; Længden var 60 Alen, men det bagerste Rum, 20 Alen langt, var ved en Væg og et Forhæng adskilt fra det Øvrige. Dette Rum var det Allerhelligste; i det fandtes paa disse Tider aldeles Intet — en Tomhed, som her blev til det fuldkomneste Symbol; ingen sandelig Gienstand var for den Øpperste-

¹⁾ Biner bibl. Realwörterbuch, 2 Ausg. I. 380.

præst Die, naar han eengang aarlig betraadte dette Sted, at kun den Ulynlige Nærhed skulde fylde hans Siel. I det Hellige stod ligesom Forhænge Alteret for Røgelsesofferet; desuden fandtes der den spyarmede Lysfæst og Bordet til Skuebrødene. Rundt om hele Skibet af Templet vare Gæller i tre Stokværk, hvor Templets Skat bevarede; men disse Gæller naaede kun til Stokværket over det Hellige og Allerhelligste, som dannede et Rum, hvis Benyttelse ikke vides. Templet var belagt med Guldblader, som luede i Morgensolens Straaler, og Møningen besat med spidse gyldne Stænger for at holde Fuglene borte. Nærmest omkring denne hele Bygning var Præsterne's Forgaard, hvor det store Brænderofferalter stod ligesom Templets Indgang, og som ved et ziirligt arbeidet, een Aen høit, Steen-Rækværk var adskilt fra Folkets, eller Jødernes, Forgaard. Denne var omgivet af en Muur, som paa sin indvendige Side havde en enkelt Søilegang; der fandtes Bagtkamre og Spisesale for Præsterne. Den østlige, noget lavere beliggende og afsondrede, Deel af denne Forgaard var bestemt for Qvinderne, det Øvrige for Mændene. Fra hiin til denne førte en stor og prægtig Port af corinthisk Ert: Syd- og Nordsiden af hele Forgaarden havde hver 4 mindre Porte, forsynede med Bænke. Øverst var Hedningernes Forgaard, i hvilken det var Alle tilladt at komme ind, men hvor ogsaa græske og latinske Indskrivter bevarede de Urene og Uffe-Jøderne ei at betræde det helligede Rum. Ogsaa denne Forgaard var omgivet med en Muur, og indenfor den en dobbelt Søilegang; den var belagt med Stene af forskellige Farver, smykket med ziirlige Rækværk og en høiereliggende Terrasse ved Muren til den indre Forgaard. Her fandtes ogsaa flere Boder og andre Leiligheder til for-

stieligt Brug.¹⁾ Østlig var den saakaldte Salomos Hal (Vælgang), den eneste Levning af Salomos Tempel.²⁾ Ikke paa Tempelbierget selv, men sydlig, som det synes, hvor Daaen under Hasmonæerne var udfyldt, laae den prægtige kongelige Hal.³⁾

I dette Middelpunct, ikke blot for Palæstinas Indvaanere, men for det i alle Lande adspredte jødiske Folk, bevægede sig et mangfoldigt Liv. I den yderste Forgaard dreves allehaande Handel og Bandel; der samlede, som paa et Torv, Mange, der søgte Binding, og Mange, der kun søgte Adspredelse. Paa Bænkene under de Porte, der førte ind til Folkets Forgaard, eller i Søilegangene, som omgave den, førte de Skriftefloges Samtaler med hverandre eller med deres Disciple; der havde endnu paa denne Tid Synedriet sin Forsamlingsaal; der raadspurgte man Præsterne, og helbredede Spedalske eller paa anden Maade Besmittede fremstillede sig for dem for at erklæres som Rene; og der saae man jævnlig, især i Bedetimen om Aftenen, mangen Bedende, baade Pharisæeren og Tolberen, som udgode deres Hjerteris forskjellige Følelser for den Gud, som kun her havde sin Ære paa Jorden, som paa en saa særdeles Maade havde udvalgt og ført det Folk, til hvilket de hørte, hvis Spot og Trængsel de deelte, men fra hvis Samfund Intet kunde udrydde dem, hvis store, fromme eller hovmodige, Haab ogsaa var deres. I og omkring det egentlige Tempel forrettede Præsterne, alle af Aarons Stamme, deelte i 24 Skifter, af hvilke egentlig een afløste den anden,

¹⁾ Hirt über die Baue Herodes d. Gr. Hist. philos. Abhandlungen d. k. preussischen Akademie d. Wiss. 1816—1817. 9 ff.

²⁾ Joseph. Antiqu. XX, 9. 7.

³⁾ Hirt 15 ff. Olshausen a. St. 21.

understøttede af Leviterne, som ligeledes stiftede efter 24 Afdelinger, deres Tjeneste; i den for deres Embede bestemte Dragt holdt de Lamperne i det Hellige brændende, fremsatte om Sabbaten de tolv Skuebrød, og besørgebe fornemmelig de mange forskiellige Offere. Som Brændoffer bragtes unge Stude, Væddere eller Bukke, dog ogsaa Turtelduer eller unge Duer, til Alteret foran Templet's Indgang; paa den nordlige Side deraf slagtedes de af Præsterne, som afdroge dem Skindet, der tilhørte dem, adskilte Delene, vaskede dem omhyggeligen, og lagde dem paa Alteret, hvor de opbrændtes. Hver Morgen og hver Aften, ved den tredie og den niende Time (efter vor Tiids=Inddeling Kloffen 9 og Kloffen 6, begge meget nærmere ved Aften og Morgen end hos os om Sommeren) bragtes et Lam, og desuden paa Festerne flere Dyr som offentlige Brændoffere, der sigtede til at vinde Guddommens Naade, og vedligeholdte Forestillingerne om Skyld og Forsoning. Langt talrigere vare de Offere, hvilke de Enkelte bragte, enten som Soning for Brøde, eller til Renselser, eller efter Løfter, eller ved vigtige Tildragelser i deres Liv, baade i Glæde og i Sorg. Disse Offeres Antal var undertiden meget stort, og kun i Templet i Jerusalem maatte der offres; men der var det ogsaa Hedninger tilladt at bringe Offere, saa at endog Augustus havde foranstaltet et dagligt Brændoffer for sig af to Lam og en Stud. „Uden Blod steede ingen Forsoning“, og det Haarbe i denne Gudstjeneste formilledes kun lidet ved de ublodige Offere af Viin og Meel, af Hvede og Byg, raat eller æltet og bagt, der frembares som Mad- og Drik-Offere, og ved Røgelse-Offerne, hvoraf ogsaa eet antændtes paa Røgelse=Alteret i det Hellige hver Morgen og Aften; mere ved de Bønner, hvormed den Offrende eller hele

det tilstedeværende Folk ledsagede Offeringerne ¹⁾, ved Præsternes Velsignelser og Leviternes Sange. Brændselet, hvorved Ilden paa Alterne stedse vedligeholdtes, førtes paa en egen Festdag til Templet ²⁾. Naar Præsternes Basun forkyndte en Fest, forøgedes naturligviis Livet i Templet. Foruden Sabbaterne og Nyemaanerne, af hvilken den i Maanedens Tisri især var hellig som Aarets Begyndelse, høitideligholdtes den store Forsoningsdag, dog ikke som en Fest, men som en Bededag, paa hvilken den Øpperstepræst, ene i Templet, bar Syndofferets Blod og Røgelseskarret ind bag det inderste Forhæng til Forsoning for Folkets Synder. Et gladere Udseende havde Tempelvielsesfesten (*τὰ ἐγκαίνια*), indstiftet til Erindring om Templets Renselse efter Vanhelligelsen under Antiochus Epiphane's, og fornemmeligen de tre store Fester, Paaften, som holdtes i 7 Dage strax før Kornhøsten, Pintsen (*ἡ πεντεκοστή*) eller Ugernes Fest strax efter Høsten, den 50de Dag efter Paaftesfesten, og Løvsalernes Høitid, ved Vinterens Begyndelse, da Israelliterne 8 Dage opholdt sig i Hytter, opførte af Grene og tækkede med Løv. Disse Fester helligeholdtes ved Hvile fra Arbejde, ved Offeringer og Festmaaltider; paa de tre store Høitider skulde, efter Forfærdelsen, enhver israelitisk Mand — for Qvinder og Børn var det ikke befaleet — drage op til Jerusalem; og skøndt Forfærdelsen ikke kunde opfyldes af Alle, især af dem, der boede i fjerne Lande, drog dog store Skarer allevegne fra ved Festerne til Jerusalem, bragte endeel af deres Erhverv derhen, og vedligeholdte Samfundet med Folket og Moderstaden, og denne Forbindelse med de talrige

¹⁾ 5 Mos. B. 26, 12 ff. Luk. 1, 10.

²⁾ Joseph. bell. jud. II, 17, 6.

Jøder i alle Lande forsøgede saaledes den jødiske Stats Rigdom og Magt.

Den Ypperstepræst havde tilforn havt den største Anseelse, endog undertiden udøvet kongelig Magt, hans Samtykke eller Indsigelse var af stor Vigtighed, og ved ham raadspurgtes Guddommen. Tilforn beholdtes Værdigheden giennem hele Livet, og gif for det Meste i Arv fra Fader til Søn; nu havde den verdslige Magt udvidet sig stedse mere og mere, Fyrsterne gave og toge den ypperstepræstelige Værdighed, beklædte ofte ganske Uværdige dermed, det høie Embede gif saa ofte fra Een til en Anden, at man endog talede om en Ypperstepræst for et vist Aar, og Alle, som havde været i Embedet, og som for det Meste, hemmelig eller offentlig, efterstræbte hinanden, kaldtes endnu Ypperstepræster, ja under denne Benævnelse synes man endog at have indbefattet de Anseeteste blandt de øvrige Præster, især Formændene for Præsternes forskellige Afdelinger.¹⁾ Der var saaledes kun en Skygge tilbage af den Myndighed, hvormed den Ypperstepræst tilforn havde indvirket paa Kongen og Folket, og hans Forretning bestod næsten kun i den præstelige Function paa den store Forsoningsdag, og i Deeltagelse i Synedricts Forhandlinger, hvor han dog ikke havde Forsædet, og hvor hans Indflydelse under disse Omstændigheder ikke kunde være betydelig. Det store Synedrium (Sandhedrin) bestod, foruden af en Præsident, af 70 Medlemmer, som valgtes blandt de anseeteste og indsigtsfuldeste Mænd i Landet, dog meest blandt Præsterne og Leviterne. Dette Raad skulde bestemme i de vigtigste Sager, over Krig og Fred, Liv og Død, sand eller falsk Ure, endog dømme over Kongens Forhold. Men efterat

¹⁾ Noldii historia Idumææ 417 sq.

Romerne havde vundet Magt over Landet, efterat Gabinus for en Tiid havde ophævet Synedriet, Herodes ladet dets fleste Medlemmer dræbe, og Dennes Tyranni stedse tiltog, sank Synedriets Magt og Anseelse mere og mere; dog holdt det endnu sine Sessioner i en Sal ved Templets indre Forgaard, som af de skaarne Steen, hvormed den var belagt, kaldtes Gazith (fuldstændigere: Pischchoth Hagazith, Salen af glatte Steen). Foruden dette store Synedrium vare der andre Retter, bestaaende af 23 Bisiddere, af hvilke tvende fandtes i Jerusalem, og een i enhver af de større Byer; i de mindre Byer smaa Retter af tre Mænd. Til Templets Skat, over hvilken en egen Skatmester førte Forvaltningen, maatte enhver over 20 Aar gammel Israelit, ogsaa de, der levede udenfor Palæstina, aarlig erlægge en halv Solvsjkel (omtrent en halv Rigssbankdaler); til Præstestabet ydedes Tiender, Førstegrøden, jaavel af Korn og Træfrugter, som af Most, Olie, Meel, og Rettigheden af Førstesødt, i det alt Førstesødt var Jehova heiligt, og det af Mennesker, jaavelsom af urene Dyr, blev løskøbt efter Præsternes Burdering, saa at kun det Feilsrie af rene Dyr virkelig blev offret, hvorimod der for Det, som havde Feil, ligeledes erlagdes Betaling. Hvor betydelige endog disse Afgifter vare, synes de dog, ved Landets Frugtbarhed, ikke at have været trykkende; men hertil kom endnu Told og andre borgerlige Skatter, som især under Herodes ofte laae meget svært paa Folket. En direct aarlig Afgift til Romerne synes endnu paa denne Tiid ikke at have været erlagt, men vel maatte Fyrsten eller Folket udrede høist betydelige Gaver.

Hvormeget endog det jødiske Folk bevarede sin Eiendommelighed, hvor dybt det endog foragtede eller afstyrede de hedenske Folkeslag, havde disse dog paa mange Maader indvirket

derpaa. Siden Exilet talede Folket det aramæiske Sprog, det er, et Sprog, som vel var beslægtet med det hebraiske, men dog forskielligt deraf, og i Palæstina blandet af det østaramæiske, som talede i de østlige Lande, sædvanlig kaldet det chaldæiske, og det vestaramæiske eller syriske. Det Sprog, hvilket Jøderne tilforn havde talet, og hvilket vi nu kalde det hebraiske, var paa den Tid et uddødt Sprog, der kun bevarede af de Lærde, hvilke ogsaa ofte brugte det, skøndt meget forvansket, i deres Skrifter. De hellige Bøger forelæstes vel i Synagogerne endnu i Grundsproget, men tillige forelæstes aramæiske (Targumim) og græske Oversættelser. Thi ligesom det græske Sprog siden Macedonernes Tid havde udbredt og rodfæstet sig i det hele vestlige Asien, saaledes fandtes der ogsaa i Palæstina flere Byer, som vi vel kunne kalde græske, da de for det Meste vare beboede af asiatiske Græker, og undertiden endog vilde nægte Jøderne Borgerret; i en stor Deel andre Stæder boede mange Græker, og selv i Jerusalem var der en Synagoge for grækstalende Jøder (Hellenister). Uden Tvivl var paa disse Tider det græske Sprog saa bekendt i Palæstina, at de Fleste forstode Noget deraf, og Mange talede det, om endog slet.¹⁾

I Særdeleshed var Berøringen med de tilgrændsende hedenske Folkeslag stærk i Galilæa, hvorfor det ogsaa kaldtes Hedningernes Galilæa, og da denne nære Forbindelse med de Fremmede indvirkede paa Indvaanernes Sprog, Tænkemaade og Sæder, bleve disse, skøndt uden Tvivl et dygtigt Folk, ringeagtede af det hovmodige Judæa: „kan noget Godt komme fra Nazareth?“

¹⁾ S.ug Einleitung in das N. T. 3 Aufl. 31 ff.

Men dersom de strenge Jøder ansaae Galilæerne med Foragt, da Samaritanerne med Had. Grunden til dette Had var allerede lagt ved de ti Stammers Adskillelse og de paafølgende, ofte fiendtlige, Forhold mellem Israels og Juda Riger; men da, efter Landets Erobring ved Assyrerne, hedenske Folkelag vare forplantede derhen i de fordrevne Indbyggernes Sted, da disse lede meget af vilde Dyr, som havde formeret sig i Landet, og, anseende denne Plage som sendt af Landets fortørnede Guddomme, havde indkaldt en af de fordrevne Præster for at indrette en Jehovahs Dyrtelse, og Jehovah nu blev dyrket som en Afgud mellem de øvrige, blev denne Dyrtelse Jøderne endnu vederstyggeligere end det sædvanlige Hedenskab. Efterat Israeliterne havde erholdt Tilladelse til at vende tilbage til det samaritanste Land, blandede de sig her med de hedenske Indbyggere¹⁾, og da de begierede at deeltage med de tilbagevendende Jøder i at gienopbygge Templet i Jerusalem, blev dette dem negtet. De opførte sig derfor et eget Tempel, i Lighed med det i Jerusalem, paa Bierget Garizim ved Staden Sichem, og udnævnte en jødisk Præst Manasse, en Broder til Øpperstepræsten i Jerusalem, som, fordi han havde ægtet den persiske Statholder i Samarien Sannaballats Datter, var bleven fordreven fra Jerusalem, til deres Øpperstepræst. Til Samarien begave sig nu ogsaa mange flere Præster og Andre, hvilke Jøderne, formedelst Overtrædelse af Ceremoniellove, ikke vilde taale i deres

¹⁾ At der slet intet israelitisk Element fulde have været i det samaritanste Folk, men dette blot været af hedensk Oprindelse, er vel paaftaaet i Tholuck's Litt. Anzeiger 1833 S. 304 og i Hengstenberg's Beiträge zur Einleitung ins A. T. II. 6 ff., men strider saavel mod Joh. 4, 12, som mod alle Omstændigheder.

Samsfund, og saaledes opstod her en religiøs Forfatning, som forbittede Jøderne desto mere, jo større Ligheden var i Forskielligheden. Da Jøderne modsatte Samaritanerne saa mange Steder i Psalmerne og Propheterne, der talede til Zions Priis, forkastede disse alle Jødernes hellige Bøger, med Undtagelse af Pentateuchen, i hvilken de dog forandrede mange Steder, for at de skulde tiene deres Paaastande; desuden sammensatte de selv en Josua Bog, hvori Josua blev fremstilt som Folkets første Konge og Grunder af Templet paa Garizim. De forkastede Jødernes Tradition, men stemmede dog overeens med dem i de væsentligste Dogmer; de tilbade den sande Gud, Verdens Skaber, de prisede Moses og den ved ham givne Lov, holdt strengt paa Sabbathen og Omstørelsen, biede paa Messias, paa hvem de hentydede flere Steder i de mosaiske Skrifter, og de vare ingeniunde enige med Sadducæerne, i det de baade antog Engles Tilværelse og de Dødes Opstandelse.¹⁾ Johannes Hyrtanus betvang Landet, ødelagde Templet paa Garizim, og forenede Samaria med Judæa; men Samaritanerne, som efter Omstændighederne snart regnede sig til Jøderne, snart negtede deres Slægtskab med dem, vedligeholdte dog deres Meninger, og Jøderne deres indgroede Had. Et Beviis paa den gienfældige Forbittrelse var det, da nogle Samaritaner en Nat snege sig ind i Templet i Jerusalem, og udstrøede Dødningsbeeen deri, for at vanhellige det og forhindre Gudstienesten.

Saaledes ansaae Judæas Indvaanere sig for de egentlige Jøder, Forjættelsens Folk, og Templet i Jerusalem for al sand Gudstienestes egentlige Sæde, og med dette søgte de at bevare det hele Folk i nøie Forbindelse; men derhos sørge

¹⁾ Gesenius de Samaritanorum theologia 21 sq. 38 sq.

de dog for, at Gudsdyrkelsen og Lovens Kundskab kunde stadigen vedligeholdes over det hele Land. Til den Ende bleve efter Exilet Synagoger indrettede, som først vare paa Marken, siden i Byerne selv, i hvilke der holdtes Forsamlinger paa Sabbaterne, saavel som paa den anden og femte Dag i Ugen. Hvor der fandtes ti Mænd, ikke blot Præster og Leviter, men ogsaa andre af Folket, som havde den fornødne Indsigt og Tiid til at kunne opoffre sig til disse Syssler, kunde en Synagoge oprettes, og efterhaanden fandtes i enhver Stad en saadan, i de større Stæder flere, og i Jerusalem angives endog det meget overdrevne Tal af 480. Enhver Synagoge havde nogle Forstandere (*ἀρχισυναγωγοί*). En af disse eller en Anden af Menighedens lærde Medlemmer førte Tilsynet med Forelæsningerne og den egentlige Gudstjeneste; han kaldtes Menighedens Tiener, men ogsaa Tilsynsmand, ogsaa dens Udsendte, Benaævnelser, der omtrent svare til Biskop og Apostel i disse Ords oprindelige Betydning; Andre besørgede Almissernes Indsamling og Uddeling, eller havde andre tjenende Bestillinger ved Synagogen. Naar Menigheden forsamledes, holdtes Bøn efter forefrevne Formularer, derpaa forelæstes Loven og Propheterne paa Hebraisk efter visse Afsnit, en Fortolker oversatte det forelæste Stykke paa det da brugelige Sprog, og Udlæggelse og Formaning knyttedes dertil. Medens Tilhørerne sadde paa lavere Bænke, Mændene adskilte fra Qvinderne, stode de Flere, som afløste hinanden i at tale til Folket, sammen i en bred Talerstol paa en ophøiet Plads i Synagogen.¹⁾ Men efter Folkets strenge Character var det ikke blot Underviisning og Betsignelse, der udgik fra disse Forsamlinger, ogsaa Bandsættelse udsagdes der over

¹⁾ Vitranga de synagoga vetere 187 ff.

dem, som fandtes Skyldige, i dens forskellige Grader, Udelukkelse fra Synagogerne paa kortere og længere Tid, som endog kunde stige til det egentlige Anathema, Udelukkelse fra Israels Folk; ogsaa Hudstrygninger bleve tilkiendte og udførte i Synagogerne. Huset, hvor disse Forsamlinger holdtes, kaldes undertiden med et græst Ord *Proseuche*, dog betegnes derved sædvanlig mindre Bedesteder, som vare indrettede, hvor ingen Synagoge fandtes, undertiden under aaben Himmel, og helst ved Floder eller Bække, paa det der kunde være Band ved Haanden til de hyppige Renselser.

Fra Synagogerne forskellige, skiondt tildeels med dem forbundne, vare Skolerne, som bleve anseete for helligere end hine, saa at en Synagoge turde ophøies til en Skole, men ikke omvendt. Dette gielder dog kun om de Skoler, som havde offentlig Autoritet, og hvis Lærere beskiftedes af Synedriet; thi de private Skoler, hvori Børn erholdt den første Underviisning, og som først synes at være opkomne i sildigere Tider, havde ingen Hellighed. Hine Skoler vare ikke bestemte for Børn og menige Jøder, men til Dannelse for de Mange, som attraaede Lærdom og dybere Indsigt i Loven og i Overleveringerne, og vilde træde frem i Folket som Skrivtløge og Lovkyndige. De berømteste af disse Skoler vare paa den Tid de, som grundedes af Hillel og Schammai, hvilke vi ovenfor have nævnet som de Eneste af Synedriets Medlemmer, hvilke Herodes staaede. Schammai havde været Hillels Discipel, men stiftede siden en egen Skole, som fulgte strengere Grundsætninger, og den derved fremkomne Divergens vedligeholdte sig derefter blandt de jødiske Lærde. For de anseete Lærere var efterhaanden Benævnelsen Rabbi opkommen, og man søgte mere og mere at gjøre den, senere udtalte,

Sætning gieldende: Vrefrygten for din Rabbi være som den for Gud!

Naar vi saaledes betragte det mærkværdige Folks Tilstand, da finde vi, at Landet i det Hele deeltog i Lille-Asiens almindelige Blomstring, prægtige Stæder smykkede det, det var veldyrket, Handelen tilførte det sine Rigdomme, og en talrig Folkemængde fyldte dets Bierge og Sletter. Ikke blot ved Handel eller ved politiske og krigeriske Forhold stod dette Folk i Berørelse med andre Folkeslag, men en Forbindelse af en ganske egen Bestaaffenhed vedligeholdtes ved de i mangfoldige, endog meget fjerne, Lande i Mængde bosatte Jøder, som stedse ansaae Jerusalem for deres egentlige Hiem, og Jøderne vare derfor vel bekiendte med andre Folkeslags Skikke, Indretninger og Sprog. Dog var den Dannelse, som vi kunne kalde den græske, dem stedse noget Fremmed; man søgte at paanøde dem den, enkelte Spirer sloge ogsaa an, men i det Hele fik den ingen Bægt i den ustkiffede Jordbund. Mere Indgang fandt nogle orientalske Betragtningemaader og Læresætninger. Men et særeget Dannelsesmiddel havde Folket i sine hellige Skriffter, med hvilke de Alle fra Barndommen af bleve fortrolige, og som de giennem hele Livet ideligen hørte forelæses og udlægges. I de større Huse fandtes stedse et eget Værelse, med aabne Vinduer, vendte mod Templet, hvor de holdt deres Bøn, og førte Samtaler om hellige Gienstande¹⁾. Guds Kundskab og Guds Frygt vare derfor almindelige i Landet, og skøndt Mængden vel for det Meste tabte sig i verdslige Syssler, kunde de høiere Forestillinger dog ikke worde dem ganske fremmede. Den vægtige Stiil, i hvilken de hellige Bøger ere skrevne, den høie prophe-

¹⁾ Vitrunga l. c. 145 ff.

tiske Aand, som allevegne taler derigennem, tiltalte ogsaa Manges Hjerter, og ligesom vi i flere af de saakaldte apokryphiske Bøger finde en ædel religiøs Dannelse, saaledes finde vi ogsaa mange „Israeliter uden Sviig“, som tiente Gud af et oprigtigt Herte, hvis Indre var levende, hvis Tro var fast. Men dette Folk var tidligen blevet udsondret fra Jordens øvrige Folkeslag, og hvor gierne det og i ældre Tider havde sammenblandet sig med disse, saa havde siden Undertrykkelse, Foragt og Forsølgelse kun tient til at slutte det nærmere til sig selv og hårde det med Forbittrelse i den indvortes Afsondring fra de langt mægtigere Folkeskæb, med hvilke det maatte staae i saa mange trykkende og ydmygende udvortes Forhold. Haardnakket og grusomt holdt det derfor fast ved Alt, hvad det kaldte sine Fædres Lære og Skikke, og ligesom det midt i al Nedværdigelse, al aandelig og legemlig Ureenhed, dog ansaae sig som hævet over alle Jordens øvrige Folkeslag, hvilke i et Tidspunct, der nu var rykket nær, skulde modtage al aandelig og legemlig Velsignelse af dets Haand, saaledes betragtede igien Judæas Indvaanere, som de, blandt hvilke jødiske Lære og jødiske Sæder meentes at have bevaret sig renere, Samaritanerne med Had, Galilæerne med Foragt. Og iblandt Mængden søgte atter Enkelte at fremstille sig som de særdeles Udvalgte og Hellige, vistnok udmærkende sig ved Lærdom og Levnet, men i begge Henseender i en Forvendtheds, hvis yderste Grændse vi finde i Phariseernes hovmodige, mægtige og talrige Sect.

Phariseerne opkom formodentlig ei længe efter Exilet; i Historien fremtræder Navnet omtrent 200 Aar før Christus. Det uledes af et hebraisk Ord (שִׁיט), som betyder at afsondre, altsaa: de Afsondrede, Helligede. Ved Siden af de hellige Bøger satte de en Overlevering, hvilken de hidlede fra

Moses, og til hvis Gunst de, ved den kabbalistiske Fortolkning, forklarede Skriften i en dobbelt Mening. Denne Overlevering blev dem snart det Vigtigste, til hvis punctlige Opsyldelse de anholdt sig og Andre langt mere end til den samvittighedsfulde Efterlevelse af Guds Bud, og hvorved de søgte at binde Aanden i Bogstavens Trældom. I Henseende til Troeslærdommene havde de intet Særdeles. Naar de lærte en over alle menneskelige Ting herskende Skiebne, da forstode de herved den guddommelige Styrelse, og de lærte saaledes herom, at de ikke ophævede den menneskelige Villies Frihed. Naar de lærte, at de Godes Sieler opstaae i andre Legemer, da er det med Urette, at man har tilskrevet dem Meningen om en Sielevandring¹⁾. Derimod besværede de Livet med en stor Mængde unyttige, daarlige og hykkelske Bedtægter. Istedenfor at rense Sielen, foreskrev de Ceremonier af idelige Bastelser, istedenfor kraftig Selvfornegtelse satte de hyppige Faster, og Lovens Fordring meente de at have fyldestgjort ved Ydelse af Tiender, endog af det Ubetydeligste. Bønnen meente de at gjøre velbehagelig for Gud ved dens Længde, og sig selv vilde de gjøre velbehagelige for Menneskene ved at foretage den for Alles Dine. Urefrygten for Gud forvandlede til en overtroist Angest for visse Ord og Handlinger. Sabbaten var Jøderne, som en Hellig-, saaledes en Glædesdag; Faste var ikke tilladt paa den, men de høitideligholdt den ogsaa ved venstabelige Sammenkomster og Maaltider. Noget Arbeide turde altsaa foretages, skøndt Dagen var en Hviledag, men Pharisæerne besværede den ved Forbud saavel mod det gavnligste, som mod det ligegyldigste Arbeide, og bestemte indtil de Skridt, der turde vandre paa en Sabbat. Deres egne Personer søgte de at omgive med et Skin af Hellighed, og at drage Mæng-

¹⁾ Buddæi hist. eccl. Veteris Testamenti II, 1203.

dens Dine til sig ved deres Dragt og ved bredere Tankeremmer (*φυλακτήρια*), det er, Strimler af Pergament, paa hvilke visse Steder af Loven vare skrevne, og som, indsluttede i Kapsler, bares paa Banden og den venstre Arm. Deres Iver udstrakte sig ogsaa over deres Lands Grændser, og allevegne forsøgte de at gøre Proselyter. Alle disse Træk finde vi angivne i vore Evangelier; den hele Byrde af daarlige Bedtægter, under hvis Trældom Jøderne siden meente at tiene Gud, tør vi vel ikke tilskrive hine Tider, men Pharisæismen har dog allerede dengang Spiren dertil i sig. Og det var ikke alene som religiøs Sect, at Pharisæerne grebe ind i det jødiske Folks Tilstand, men de virkede tillige som et mægtigt politiskt Parti, hvis Herkeshyge egentlig arbejdede paa at bringe al verdslig Magt under Theokratiet, men som ogsaa, naar det Større ikke var at vinde, lod sig nøie med mindre Concessjoner, hvorved det kunde gøre sig eller sine Hovdinge giældende.

Imod Pharisæerne stode Sadducæerne, et Partie, vel langt ringere i Antal og Anseelse, dog ikke uden Indflydelse, fordi det for det Meste bestod af Fornemme og Rige. Navnet synes at have sin Oprindelse fra en Mand, Sadok, som, omtrent 300 Aar før Christus, vel ikke stiftede dette Parti — thi ligesom Pharisæernes udviklede det sig efterhaanden — men dog synes først at have givet det ret Consistents. Sadducæerne forkastede Traditionen, men antog uden Tvivl alle de hellige Skrifter, thi en sildigere Efterretning, at de kun skulde have antaget de mosaiske Bøger, synes kun grundet i en Misforstaaelse¹⁾. Efter en tilsyneladende høimodig Sætning, at den Retfærdige ikke skal tiene Gud som en Dagleier for Lønnens Skyld, forkastede de Læren om et tilkommende Liv med dets Belønninger og

¹⁾ Buddæus l. c. 1208.

Straffe, ligesom de ogsaa negtede Engles og Anders Tilværelse, og dermed det Mandelige i Mennesket som noget for sig Bestaaende. Paa de menneskelige Handlinger tilskrebe de Guddommen ingen Indflydelse, men maae dog have antaget en guddommelig Styrelse af Tingene i Verden. Deres Lærebegning, forsaavidt de havde en saadan, er ubekendt, men da de vel iblandt Jøderne vare de Billigste til at give græste Philosophemer eller Forestillinger Indgang, sammenlignede man dem med Epikuræerne. Bistnok gif deres hele Retning ud paa det Materielle og Sandselige, og de Fleste af dem søgte deres Deel i denne Verden ved Vellevnet og Egoisme. Medens Phariseerne ved et strengere Levnet og ved Almisser vandt Mængdens Yndest, frastødte Sadducæerne den ved Overdaadighed og Uarmhiertighed; medens Hine, uagtet den større eller mindre Strengheid i deres Sætninger og Fortolkninger, dog holdt sammen og dannede et Partie, vare Disse ofte fiendtlighedsindede mod hinanden som mod Andre¹⁾, og den ubundne Tænkemaade gav kun faa Foreningspuncter. Deres Magt var derfor kun grundet paa de Enkeltes Rigdom og Stilling, og derpaa, at Hyrsterne undertiden i dem søgte en Modvægt mod Phariseerne.

En mindre Sect, som kun lidet greb ind i Folkets almindelige Liv, var Essæerne. Deres Navn maa uden Tvivl uledes af et syrisk Ord (*ess*), som betyder at læge; de havde antaget det, fordi saavel Regemets som især Sielens Helbredelse var Gienstand for deres Omhu; og paa samme Maade kan ogsaa deres græste Benævnelse, Therapeuter, forklares. I Thalmud synes de at kaldes Baithosæer, og den Efterretning er ikke usandsynlig, at de vare græsttalende Jøder²⁾; desto let-

¹⁾ Josephus de Bell. Jud. II. 8, 14.

²⁾ Wellermann über die Essæer u. Therapeuten 147 ff.

tere forstaaes da deres Overensstemmelse med Pythagoræerne. Eignende Secter eller Samfund fandtes allerede i gamle Tider, som hos andre Folkeslag, saaledes ogsaa blandt Jøderne; bestemt nævnes Essæere 166 Aar før Christus. Josephus angiver deres Antal til 4000, formodentlig blot i Palæstina, thi ogsaa i andre Lande fandtes Essæere, fornemmelig i Ægypten, hvor deres Meninger og Indretninger maaskee være noget afvigende fra de palæstinensiske. Det største Antal af dem boede paa de sundere Steder af det bøde Havs vestlige Kyst, dog fandtes de ogsaa andensteds i Stæder og Byer, og i Jerusalem har en Port Navn af Essæerne¹⁾, formodentlig fordi disse havde Boliger nær udenfor den. Deres Samfund havde forskiellige Grader. Den første bestod af de Ansøgende, som begierede Optagelse; de erholdt en Dye eller Haffe, et Forflæde — maaskee et Sindbillede paa Kydskhed — og en hvid Klædning, og deres Prøvetid varede et Aar. Bestode de denne, optoges de ved Renselsesvandet blandt de Nærmere-Trædende, men først efter to Aars nye Prøve erholdt de fuld Rettighed som Samfundsbrødre. De forpligtedes da ved en frygtelig Ged — skøndt Essæerne ellers ikke svore — til at bevare Taushed mod Uindviede over Samfundets Mysterier, derimod til Aabenhiertighed imod dets Medlemmer, saavelsom til strengt at holde ved de i Samfundets gamle Bøger indeholdte Lærdomme og ved Englenes Navne, til hvilke sandsynligent orientalske Philosophemer vare knyttede. Saa fromt de end dyrkede Gud ved Bønner, hvormed de ogsaa hilsede Solens Opgang, ved Hymner, og ved Læsning af de hellige og af deres egne Skrifter, deeltog de dog ikke i Folkets Offringer, men meente at helliges ved deres egne Renselser, og ved at ofre sig selv i Reenhed og Afholdenhed²⁾. Thi deres Hovedsiemød var at

¹⁾ Josephus B. J. V. 4, 2.

²⁾ Wellermann 64.

rense Sielen, som, af aandelig Natur, vel her var bunden af Legemet, men i Døden skulde befries derfra, og, dersom den var stiftet dertil, gaae hen til lysere Boliger, hvilke de siges at have forestillet sig paa hiin Side Havet; men fra disse de Saa- liges Der vare de Døde efter Døden udelukte, forviste til kolde, mørke Steder. De førte et stille Levnet, indskærpede streng Lydighed mod Øvrigheden, og sysselsatte sig for det Meste med Agerdyrkning, ogsaa med Lægekunst, til hvilken Ende de efterforskede Naturlegemernes Kræfter. Fordybede i Betragtningen meentes Mange af dem at besidde en Seer-Øyne, ved hvilken de kunde forkynde tilkommende Ting; saaledes skal En, ved Navn Menachem, have hilset Herodes som Jødernes Konge, ogsaa siden have spaaet ham en lang Regering, og derved skaffet Samfundet Agtelse hos denne Fyrste. I sit Indre holdtes Broderskabet af dets Ældste og Forstandere til streng Orden, og dets Excommunication var frygtelig; den Forstødte modtoges ikke af Andre, og hans forhenværende Brødre lode ham omkomme uden Hielp. Ellers vare de meget giestfrie mod hverandre, ogsaa barmhertige mod Andre; dog turde de ikke — et mærkeligt Træk! — uden Forstandernes Tilladelse meddele deres Slægtninge Noget¹⁾. Ved deres Indtrædelse overgave de Samfundet alt deres Gods, og levede siden i Fællesskab. Boede de endog i særskilte Huse, havde egne Bedestamre (*συνεῖα, μοναστήρια*) til eensom Andagt, kom de dog sammen til fælles Gudsdyrkelse og Betragtning, ligesom de ogsaa efter bestemte Arbejdstimer samledes til fælles Maaltider, som for det Meste bestode af Vegetabilier; Salt og Høp vare deres eneste Krydderier, Vand deres Drik. Sabbaten overholdt de strengt, og lode Spiserne berede forud. Deres Dragt var reenlig, men høist tarvelig, og de bare den saalænge, indtil den

¹⁾ Josephus B. Jud. II. 8, 6.

næsten ganske var opslidt. Salve ansaae de endog som noget Ureent. Trælle havde de ikke, og holdt Trældom for utilladelig. Ved deres noisomme Levemaade og den strenge Beherstelse af Eidenstaberne opnaaede Mange af dem en høi Alder; mod Legemsmerter og Martyrdsoden viste de den største Standhaftighed. Nogle tilstode ogsaa Fruentimmer, men da for det Meste ugifte og ældre, Afgang, og tillode Egtestaber; de Strengere ansaae vel ikke Egtestabet i sig selv som utilladeligt, men de foragtede det som hindrende det høiere Liv; derimod antog de fremmede Børn, og opdroge dem for deres Samfund. Saaledes, siger Plinius, bestaaer dette Samfund giennem Aarhundreder, uden at Nogen fødes deri, men det gienfødes ved Mængden af dem, der ere trætte af Livet.¹⁾

Essæerne synes, især i Palæstina, at have været de fleste Jøder til Afsty²⁾; derimod beundres de af de philosophistdannede, hvilke, ikke i dette Stykke alene, undsaae sig ved mange af deres Folks sædvanlige Meninger. Saaledes finde vi hverken hos Josephus eller Philo Messias-Ideen udviklet, hvilken dog, fornemmelig paa disse Tider, virkede saa mægtigt i Folket. Jo tungere Trykket hvilede paa dem, desto mere

¹⁾ Plin. hist. nat. V. 17.

²⁾ Dette maatte uden Tvivl være en Følge endog kun deraf, at de ei deeltog i Offringerne, hvorfor Josephus siger, at de vare *εἰργόμενοι τοῦ κοινῶν τεμερίσματος* (Ant. XVIII. 1, 5). Dette var vel ogsaa Grunden, hvorfor de Essæere, der bleve excommunicerede, omkom af Mangel (B. J. II. 8, 8), thi det er neppe troligt, at de i denne Tilstand skulde ved deres tidligere Eder og Bedtægter have ladet sig afholde fra at nyde Sylse, som var tilberedt af Andre, men snarere vilde man ingen give dem. De af Bellermann S. 148 ff. anførte Steder af Thalmud og Rabbinerne vise, at man betragtede dem som Riettere, adskille fra de Rettroende, fiendt mindre stemme end Sadducæerne. Jofis Indvendinger (Ges. d. Jfr. III. Anm. S. 139 f.) gielde kun Venærvælsen, derimod negter han ikke, at de paa hine Steder Dmtalie kunne have været Essæere.

nærede de den Forestilling, at de dog vare det udvalgte Folk, fra hvilket alle andre Folkelag skulde tigge Betsignelserne, med desto utaalmeligere Forlængsel saae de hen efter det Skud af Davids siunkne Stamme, der ikke blot skulde fornye Davids Rige, men udstrække sit Scepter fra Jordens ene Grændse til den anden. De fleste biede paa ham med blot jordist Forventning, Alle ventede ved ham Befrielse fra deres Fiender og Seiervindinger, der skulde fordunkle Alt, hvad Historien hidtil havde fortalt; men mange fromme Israeliter ventede ogsaa ved ham først deres eget Folks Renselse, og at da den sande Guds Kundskab skulde straale vidt ud over Landene, og Hellighed, Retfærdighed og Fred være dens Frugter.

II.

Den christne Kirkes Stiftelse.

(1852.)

Messias ventedes som en Davids Søn; hvor adspredt og nedtrykt endog Davids Familie var, var det dog den, der skulde opblomstre i Messias, og naar man spurgte de Lærde, hvorfra Denne skulde komme, svarede de stedse: Fra Bethlehem, Davids Stad. Dog fører den hellige Fortælling os først til Nazareth, en lille By mellem Galilæas Vierge. Der forkyndte et himmelsk Budskab en stille, hidtil kun trolovet, Jomfru, at hun skulde vorde den lykkeligste blandt Mødre, at hun skulde føde en Søn, i hvem hendes Folks store Haab skulde opfyldes.

Vi finde os her i Egne, hvor det Underfulde ved hvert Skridt træder os imøde; hvo kunde udslutte det af Historiens Tavler, om han end vilde? Men Den, der paa disse Blade vil forsøge at give en Udagt over Beretningerne, seer ikke hen til disse Begivenheder som en ugillig eller en ligegyldig Tilskuer, der enten vilde søge at drage hvad her skeede ned i de sædvanlige Tings Række, eller lade det staae uafgiort, om det skal antages eller forkastes. Han har den Overbeviisning, at det Guddommelige og Forsonende ikke kunde fremstaae i Verden som en Frugt af den fordærvede Stamme, at den christne Kirkes Stiftelse ikke kan eller skal forklares som en

naturlig Udvikling af denne Verdens Kræfter, men at den brød frem af en høiere Tingenæs Orden og strag ved sin Fremtræden maatte vise sin høiere Herkomst.

Den christne Kirke er giennem alle følgende Aarhundreder en stor Virkelighed, og spørge vi da om dens Oprindelse, fører Historien os til det Folk, som, i det Hele ikke bedre og ikke lykkeligere end andre Folkelag, dog tidlig var udseet og ved underfulde Foranstaltninger forberedt til en høiere Bestemmelse. Fordærvelsen var i Jsrael ikke mindre end i de andre Folkelag, Videnskab og Kunst havde andensteds en langt stionnere Blomstring; men i intet andet Folk løde saaledes de dybe Toner, hvori Bevidstheden af det guddommelige Væsens Herlighed og af Menneskets Syndighed og Trang til Forløsning udtalte sig, som i de hellige Stemmer, der i Jsrael midt under den herskende Fordærvelse dog i saa Manges Hjertter vakte og nærede den sande Fromhed, og dannede saa mangen „Jsraelit, i hvem der ikke var Sviig“. En forunderlig prophetisk Røst havde der viist hen paa det Tilkommande, og, skøndt i Aarhundreder ingen Prophet var fremstaaet, ingen Mand, som i sit Folk havde kunnet vinde den Tillid, at det havde anseet ham som dreven af Guds Aand og talende med høiere end blot menneskelig Myndighed, svævede dog ligesom de prophetiske Skikkelser endnu stedse for Folkets Øie, og de gamle Forjættelser vare bevarede, troede, gaaede over i Folkets Liv. •

Nu var det Opfyldelsens Tider, Vendepunctet i Menneskeslægstens Historie, og Enhver, som vil betragte Verdensbegivenhederne i deres Sammenhæng, maa nødvendigen dvæle ved disse Tider og Steder. Vi befinde os her ikke i dunkle Egne, hvor fabelagtige Opfindelser frit kunde raade, men midt i den klare Historie, og de Skrifter, som for os ere de hellige,

maa for Enhver være vigtige Bidnesbyrd, der omhyggeligen bør paaagtes. Tvivlen kan søge at opløse denne eller hiin enkelte Fortælling i et usikkert Sagn, den kan her og der paavise en Unøiagtighed i de enkelte Beretninger, men ingen Tvivl kan giennembryde den hele Række af Kiendsgierninger, som ere os overantvorbode i Bidnesbyrd, der anbefale sig for enhver redelig Læser's Samvittighed.

At retsfærdiggjøre disse Bidnesbyrd kan her ikke være vor Hensigt¹⁾, og heller ikke at følge Beretningerne i alle Enkeltheder. Vi forudsatte vore Læsere fortrolige med Evangelisternes Fortællinger, disse ville vi derfor ikke udskrive, men vi maae overlade Læserne derefter selv at danne sig det fuldstændige Billede af det hellige Liv, hvilket vi her kun ville fremstille i et kort Omrids efter den Tidsfølge, som de grundigste Undersøgelser synes at paavise.

Som Udgangspunct maatte Jesu Fødselsaar bestemmes, og, skøndt det ikke kan stee med fuld Sikkerhed, er det dog bragt dertil, at Uvissheden kun angaaer eet eller to Aar²⁾. Det er almindelig erkjendt, at den Tidsregning, der nu almindeligen følges og ikke uden største Forvirring kunde forlades — den efter sin Ophavsmand, en romersk Abbed Dionysius den Lille i det 6te Aarhundrede, saakaldte Dionysiske Æra — som ansætter Jesu Fødsel til Rom's Aar 754, har sat den nogle Aar for sildigt. Herodes den Stores Død

¹⁾ Sin Formening om de synoptiske Evangeliers Oprindelse har Forfatteren fremsat i Theologisk Tidsskrift udg. af Scharling og Engelstoft VI. 1, 133 ff.

²⁾ De Data, hvorpaa det her kommer an, ere samlede i Programmet *De momentis chronologicis in vita Jesu Christi*, hvor ogsaa de Bidnesbyrd, som i det Følgende paaheraabes, findes anførte.

indtraf, som nu af Alle er indrømmet, A. 750, og ikke ganske kort forinden maa, som det Følgende vil vise, Jesus være fød.

Efter Lukas's Beretning (2, 1 ff.) var det en af Augustus anordnet Censur, som foranledigede, at Joseph og Maria drog til Bethlehem. Denne Censur kan ikke have været forbunden med nogen Udskrivning til Skat — hvorpaa det af Lukas brugte Ord (*ἀπογραφή*) heller ikke hentyder — thi egentlig statslydbige vare Jøderne endnu ikke til Romerne; men Augustus samlede med megen Omhu en Oversigt over det romerske Rige, de Bundsforvandre derunder indbegrebne, over enhver Provindses og ethvert Riges Baabenmagt; tilligemed andre Oplysninger. Efter Suidas udnævnte han tyve anseete Mænd, som drog omkring i Landene for at samle de fornødne Efterretninger, og flere Antydninger gjøre det sandsynligt, at de udførte dette Hverv just i disse Aar, i eet Land tidligere, i et andet sildigere. Efter Tertullian, som heri ikke har sin Efterretning fra Lukas, blev denne Censur holdt i Judæa ved Sentius Saturninus. Denne Mand var Stattholder i Syrien fra A. 744 til 748, saa at herefter Jesu Fødselsaar ikke vilde kunde sættes senere, end i det sidstnævnte Aar.

Men her møder den Vanskelighed, at Lukas, efter den sædvanlige Fortolkning, lader Quirinius paa denne Tid være Stattholder i Syrien, hvilken Post han dog først tiltraadte A. 759, og derefter i denne Egenkab holdt den med en Formueskat forbundne Censur, som omtales i Apostl. Giern. 5, 37. Der er nu Intet til Hinder for at antage, at Quirinius, som allerede havde beklædt høie Værdigheder, var iblandt de Mænd, hvilke Augustus udsendte i det ovenmeldte Grinde, og at han da har udført dette i Forbindelse med

Sentius Saturninus. Feiltagelsen, hvis Lukas har begaaet en saadan, vilde da kun bestaae deri, at han uretteligen allerede dengang havde tillagt ham Statholder-Værdigheden, hvilken han først siden opnaaede. Alle Vanskeligheder hæves, naar man — hvilket Sprogbrugen meget vel, og maaskee alene, tillader — oversætter: „Denne Censur blev holdt, før Quirinius var Statholder i Syrien“ — til hvilken Tid nemlig en anden Censur blev holdt, som vakte store Uroligheder og endnu var i friskt Minde, med hvilken hiin første ikke maatte forvegles¹⁾.

Hvorvel denne Censur blev holdt efter romersk Foranstaltning og udført ved romerske Embedsmænd, har man dog sikkert ikke forbigaaet den jødiske Øvrighed, og Oplysningerne ere blevne søgte efter de jødiske Indretninger. Ifølge heraf maatte Enhver møde paa det Sted, hvorfra hans Slægt stammede; Marias Trolovede, Joseph, som var af Davids Slægt, saaledes i Davids Stad Bethlehém, en lille By i Judæa, henved 2 Miil fra Jerusalem. At Maria ledsagede ham, kan maaskee med meest Sandsynlighed forklarees deraf, at de synes at have havt den Hensigt at bosætte sig i Bethlehém, thi der forbleve de en Tidlang, og derhen, eller dog

¹⁾ Hvo der nøie efterseer de af Huschke (Ueber den zur Zeit der Geburt J. Chr. gehaltenen Censur S. 83 f. Jvnf. Tholuck, Glaubwürdigkeit d. ev. Geschichte S. 182 ff. og Wieseler, Chronologische Synopse der 4 Evang. S. 116 ff.) anførte Exempler, vil neppe tvivle om Tillædeligheden af vor Oversættelse. I det Mindste fortiente denne, af flere af de fortrinligste Lærde tiltraadte, Mening ikke den haanlige Afværgelse, som er bleven den til Deel af Winer (Bibl. Realwörterbuch 3 Aufl. II. 293). Mænd som Pirizonius og Ernesti havde dog vel Dre. for græsk Sprogbrug. — Mig forekommer det langt haardere, med Andre, som isædenfor *αὐτῇ* skrive *αὐτῇ*, at oversætte: „Selve Udskrivningen, den første, blev foretagen, da Quirinius var Statholder i Syrien.“

til Judæa, tænkte de først at vende tilbage fra Egypten. Den lille By kunde i de Dage ikke rumme de mange tilstrømmende Fremmede, Joseph og Maria maatte derfor søge By i en Stald, og der fødte hun sin førstefødte Søn, svøbte ham, og lagde ham i en Krybbe. Efter gamle Beretninger var denne Stald i en af de mange Bierghuler, hvilke, tildeels udvidede ved Kunst, Egnens Beboere pleie at føre sig til Nytte til Boliger, Gravsteder, eller paa anden Maade¹⁾. Endnu viser man i Bethlehem under Mariekirkens Chor en Klippehule med flere Siderum, og, saa liben Tiltro endog de fleste af de Sagn fortiene, hvorefter man paaviser de ved den hellige Historie navnkundige Steder, har det dog en høi Grad af Sandsynlighed, at denne Hule med Rette bærer den simple, men saa betydningsfulde Indskrift: *Hic de virgine Maria Jesus Christus natus est.*²⁾

Fra dette dunkle Rum oprandt Verdens Frelse. Nu griber Stedet Vandrerer med de stærkeste Følelser, og Andagten har smykket det med Jordens Pragt; men forestille vi os det i den oprindelige Skikkelse, et Sted, hvor ellers Bjorderne dreves ind, hvor nu en fattig Qvinde intet andet Tilflugtssted havde kunnet finde under Fødselsmerterne, og havde maattet lægge sit Barn i Krybben, da kan ingen stærkere Mod sætning tænkes mod de jødiske Forventninger om Messias's Tilkommelse.

¹⁾ At Sagnet om Hulen kun skulde være fremkommet derved, at man søgte en Opfyldelse af Es. 33, 16 (Biber, Mythologie u. Symbolik d. Christl. Kunst 1. 2, 70), er langt mindre sandsynligt, end at man har anvendt dette prophetiske Udsagn, fordi Stalden virkelig var en Bierghule.

²⁾ Rosenmüller, bibl. Alterthumskunde II. 2, 283. Schubert, Reise in das Morgenland III. 17.

Lovsangen paa Marken lød i Rattens Stilhed, og, der-
 som endog Hyrderne fortalte Andre det Syn, der var blevet
 dem forundt, var det dog vel egentlig kun Maria, der „be-
 varede deres Ord i sit Hierte“, og Joseph, som derved end
 mere forviisfede om, hvor dyrebart det Barn var, til hvis
 Børge han var sat. Ottende Dagen derefter erholdt Barnet
 ved Omskærelsen det betydningsfulde Navn Jesus, et Navn,
 som, tillagt dette Barn, ikke kan tilskrives Hændelsen eller
 menneskeligt Vilkaar. Fyrrethve Dage efter Fødselen frem-
 stilledes Barnet efter Lovens Forfkrift i Templet, og da den
 ærværdige Gamle med prophetisk Røst hilsende det som Den,
 paa hvem Fædrene havde bjet, og talede derom til Alle, „som
 ventede paa Forløsningen“, maatte i det Mindste et dunkelt
 Rygte udbrede sig i Jerusaleem, at et Barn var født under
 særdeles Forudsigelser.

Endnu større Opmærksomhed vakktes, da „Mager fra
 Østerlandene“ kom til Jerusaleem for at spørge om den Jødernes
 Konge, hvis Tegn de meente at have seet i Stierne
 (Matth. 2, 1). Med Navnet „Mager“, i dets gode Betyd-
 ning, betegnedes lærde Mænd, Præster og Bise, som ansaaes
 for at besidde dybere Kundskab i guddommelige og menneske-
 lige Ting, end de sædvanlige Mennesker, og som i Særdeleshed
 randfagede Stjernernes Gang og deres Stillings Betydning.
 De her omtalte Mager kunne vel have været af israelitisk
 Herkomst, thi mange Jøder boede i østlige Lande, og deeltog
 ogsaa i Folkenes videnstabelige Stræben; snarere synes dog
 hele Fortællingen at vise hen paa hedenske Bise, maaskee Til-
 hængere af den zoroastriske Lære; de østlige Lande, hvorfra de
 kom, kunne have været Arabien eller Persien. Ved det jødiske
 Folks Udspreddelse vare ogsaa dets Forventninger saaledes
 trængte ud i alle Østerlandene, at det der var en gammel og

stadig Mening, hvilken uden Tvivl saavel den almindelige Forkierlighed for det Overordentlige, som Begierlighed efter at aflaste det romerske Nag, Raffede Indgang, at et nyt Verdens-Monarchie skulde fremstaae fra det jødiske Land. Vel have Suetonius og Tacitus, som berette os dette, laant deres Udtryk fra den jødiske Historiekskriver Josephus¹⁾, men de have derved tillige bekræftet hans Udsagn, hvilket vinder yderligere Stadfæstelse ved hine Magers Udtydning af det Tegn, de havde seet paa Himmelen. Hvad dette Tegn betræffer, da synes allerede gamle jødiske Rabbinere at have talet om Messias's Stierne, og derpaa at have tydet Bileams Spaadom: „Der opgaaer en Stierne af Jakob, og et Scepter fremstaaer af Israhel“ (4 Mose B. 24, 17), og i sildigere Tider ansaae Rabbinerne en Conjunction af Planeterne Jupiter og Saturn i Fiskenes Himmeltegn for at skulle bebude Freløsningen ved Messias, ligesom den antoges at have varslet Israelliternes Befrielse fra den ægyptiske Trældom. Man maa derfor finde det mærkværdigt, at, som nylagtige astronomiske Beregninger vise, i Roms Aar 747 de nævnte Planeter kom sammen, første Gang i 20de Grad af Fiskene den 20de Mai, anden Gang i 16de Grad den 27de October, og tredje Gang i 15de Grad af samme Tegn den 12te November; alle Gange stode de hinanden saa nær, at de for et svagt Øie kunde synes som een Stierne. Antage vi, at Magerne noget kortere eller længere Tid efter den første Conjunction have begivet sig paa Reisen, og at nogle Maanedere ere hængaaede med dem og med Opholdet i Jerusalem, kan den anden Conjunction

¹⁾ Gieseler, Lehrbuch der Kirchengeschichte 3 Aufl. I. 47.

have viist sig for dem, da de droge til Bethlehem.¹⁾ Vi tør ingen sikker Slutning bygge herpaa, men hvis man overbet, vilde Rom's Aar 747 være at ansee som Jesu Fødselsaar, og i alt Fald kan det hellige Barns Fødsel neppe sættes senere end til det følgende Aar. Om Dag og Maaned lader sig Intet bestemme, dog synes Vinteren at maatte udelukkes, efterdi en Censur neppe vilde været foretagen paa denne Aarstid, paa hvilken Hyrderne heller ikke vare paa Marken²⁾.

Jerusalem kom i Bevægelse, da disse Mager fra det fremmede Land spurgte om en nyfødt Jødernes Konge. I Særdeleshed bevægedes Herodes's Hierte. Hvor liden Tiltro han vel endog stienkede Folkets Forhaabninger, kunde han dog ved denne Efterretning frygte et Udbrud af Uroligheder; ogsaa er Frygt for Sagn og Varbler aldrig langt fra en Tænkemaade, som hans. Efter sine Værdes Udsagn viste han Magerne til Bethlehem, men forbrede af dem, at de skulde meddele ham Underretning om, hvor de havde fundet det Barn, de søgte. De stussede ham og vendte ad en anden Vej tilbage til deres Land, og imidlertid blev Barnet stult

1) See De momentis chronologicis pag. 8 sq. og de der anførte Skriver. Senere har Anger (Ueber den Stern der Weisen und das Geburtsjahr Christi, i Zeitschrift für die historische Theol. 1847 H. 3. S. 347 ff.) grundigere, end hans Forgængere, undersøgt de rabbiniske Vidnesbyrd og berigtiget flere usiagtige Angivelser. Imidlertid bliver dog hiin Conjunctions Sammentræffen med den Tid, i hvilken Magernes Ankomst omtrentlig maa sættes, ret mærkelig. De af Anger S. 353 ff. og af Seiffarth (Chronologia sacra S. 90 f.) fremsatte Indvendinger lade sig uden Vanskelighed løse. — Det er besynderligt, at Wieseler (anf. St. S. 59) kan antage, at Magerne have udsat deres Rejse 2 Aar, efterat Stjernen havde ladet sig tilskyne. Dette kan paa ingen Maade uledes deraf, at Herodes, for med større Sikkerhed at opnaae sit Dødsmeed, udstrakte sin grusomme Befaling til Børn af 2 Aars Alder.

2) Lightfoot, horæ hebraicæ ad Luc. 2, 8.

fra Forfølgelsen; adbaaret drog Joseph med det og dets Moder til Egypten, efter Sagnet til Matarea i Nærheden af Helio-polis. Herodes forbittrede, og i det vilde Maseri, der, især i hans sidste Dage, saa ofte overfaldt ham, lod han alle Børn paa to Aar og derunder i Bethlehem og dens Omegn dræbe, menende, at det forhadte og frygtede Barn maatte findes deriblandt. Denne Grusomhed, som ifftun kan have truffet et lidet Antal Børn, har med Hensyn til de daværende Tider og til Herodes's øvrige Fremfærd intet saa Paasaldende, at vi kunde forundres, dersom, ingen anden Efterretning derom, end den, vi finde hos Evangelisten, var kommen til os, hvilket dog ikke ganske er Tilfældet¹⁾.

Vi følge endnu den gamle Konge giennem hans sidste Dage. Efter at han havde ladet sine Sønner Alexander og Aristobulus dræbe, bestemte han Antipater til Thronfølger, og, i Tilfælde af Dennes Død før Faderen, da den Næste i Alder af sine Sønner, Herodes — i vore Evangelier kaldet Philippus; maaſtee har han baaret begge. Navne²⁾ — en Søn af en anden Mariamne, Datter af Præsten, siden Ypperstepræsten, Simon. Antipater fortørnedes over, at denne Herodes var stillet Thronen nærmere end hans Søn, og da han tillige med Utaalmodighed ventede paa den Time, da han selv kunde bestige Thronen, søgte han fra Rom af, hvor han dengang opholdt sig, at faae Faderen bragt af Dage ved Gift. Forehavendet blev opdaget, Antipaters Moder og Mariamne bleve, som Medskyldige, forstubte, og den Sidst-nævntes Søn udeluft fra Thronfølgen; men saa hemmeligt bleve Undersøgelserne førte, saa strengt vaagede Faderen over,

¹⁾ De momentis chronologicis pag. 3.

²⁾ Noldii historia Idumæa pag. 200 sqq.

at i den Tiid Ingen maatte reise til Rom, og saa saa Benner havde Antipater, at han var uvidenbe om alt det Foresaldne, da Faderen lod ham kalde tilbage. I sit Purpur betraadte han Palladset, men der ventede ham en Ret, til hvilken Varus, den romerske Statholder over Syrien, blev tilkaldt, og, da han ikke kunde retfærdiggjøre sig, blev han fængslet.

Imidlertid blev Kongen angreben af sin sidste Sygdom. Et Rygte om hans Død foranledigede et Udbrud i Jerusalem, hvor de Misfornøiede begyndte med at nedrive den gyldne Orn, som Herodes til Folkets Forargelse havde ladet sætte over Templets store Port. De bleve grebne af de kongelige Tropper, og Ophavsmændene med flere Medskyldige levende brændte. Herodes's Sygdom tiltog stedse, Orme fortærede ham levende, og Stanken af hans Legeme gjorde ham væmmelig for sig selv og Andre. Da han forgieves havde søgt Lindring i de varme Bade i Kallirhoe, i Nærheden af det døde Hav, lod han sig bære til Jericho. Der forsøgte han under Smerternes Boldsomhed at giennembores sit Bryst med en Kniv, men man greb hans Haand og forhindrede ham i at udføre sit Forsæt. Ved de Skrig, som herved høstes, troede man i Palladset, at Kongen var død; Varmen trængte ogsaa ind til Antipaters Fængsel¹⁾, og han søgte at formaae Vogteren til strax at sætte ham i Frihed. Men Vogteren underrettede Kongen derom, som da i den heftigste Forbittrelse siebliffelig lod Sønnen dræbe.

Det lange, af saa mange Storme bevægede, af saa voldsomme Lidenskaber sønderrevne Liv var ved dets Ende, og Herodes havde ikke den Fyldestgjørelse, som siden Augustus,

¹⁾ Om Antipater strax ved hans Fængsling var sendt til Jericho, eller om han senere var bragt derhen, derom fattes Oplysning.

at han rolig kunde spørge de Omkringstaaende, hvorledes de syntes, at han havde spilt Livets Rolle. Han havde spilt den slet. De meest elskede Hustruer, Frænder og Venner vare myrdede eller forskudte. I de Sønner, han havde opdraget til at arve hans Glands, meente han kun at have opelsket Forrædere; de vare faldne for hans Sværd, og det Rige, han ved saa store Anstrengelser, Opoffrelser og Nidmyggelser havde erhvervet og sammenholdt, maatte han nu bestemme til Deling mellem andre Sonner, af hvilke han intet Stort kunde love sig: Archelaus, Herodes, Antipas og Philippus. Urgierrighedens Drømme vare svundne; han vidste, at hans Navn ikke vilde leve i Hæder og Velsignelse, tværtimod stod den Tanke stadig og martrende for hans Siel, at Budstabet om hans Død vilde fremkalde almindelig Glæde, og dette vilde han i det Mindste afværge. Til den Ende havde han ladet de Anseeligste fra hele Landet sammenkalde til Jericho; der lod han dem indspærre i Løbebanen, og affordrede sin rænkefulde Søster Salome, den Eneste, der endnu var bleven ham tro, og Alexas, hendes tredje Gemal, en Gæd, at de, naar hans Død var paafulgt, skulde holde den skjult, indtil de havde omringet Banen med Tropper, og ladet de Indspærrede dræbe; saaledes skulde der dog vorde Beelagte i Landet ved hans Død. I disse Tanker fandt Døden ham, femte Dagen efter Antipaters Drab, henved 70 Aar gammel, i Rom's Aar 750, efterat han havde havt Kongeværdigheden i 36 Aar.

Salome og Alexas fandt det dog ikke raadeligt at fuldbyrde, hvad de havde lovet Herodes; de løslode de fangne Fornemme, og sammenkaldte de tilstedeværende kongelige Tropper i Stadens Theater, hvor de forelæste dem en af Kongen efterladt Taffigelses-Skrivelse, der tillige indeholdt

den Begiering, at de med samme Trostaa vilde tiene Archelaus, hvem han havde bestemt til Konge over Judæa. Trosperne hylbede ham ogsaa strax som Konge, et Navn, hvilket han dog ikke vilde modtage, før Augustus havde stadfæstet det. Archelaus førte sin Faders Liig med stor Pragt til Herodium, en Borg i Nærheden af Jericho, hvor Herodes selv havde forlangt at bisættes, og syv Dage bestemtes efter brugelig Skik til Sorgen. Strax derpaa — en Hurtighed, der siden blev lagt ham til Last — gav han i Jerusalem Folket en glimrende Fest. Folket viste sig vel villigt til at hylde ham, men fordrede tillige Løttelse i Afgifterne og de Fængslede Løsladelse, hvilket strax blev dem tilstaaet. Men da Fordringerne, som det pleier at skee, ved denne Eftergivenesshed stedse stige, og Archelaus begierede Udsættelse, udbrød en Opstand, som forsøgedes ved den Mængde af Fremmede, der ved Paaskefesten vare strømmede til Jerusalem, og som først, efterat tretusinde Menneſker vare blevene paa Pladsen, dæmpedes ved Vaabenmagt. Derpaa begav Archelaus sig til Rom, hvorhen ogsaa Herodes Antipas og senere Philippus drog.

Imidlertid udbrød nye Uroligheder i Palæstina. I Jerusalem fremkaldte den romerske Statholder i Syrien Sabinus ved tyrannisk Fremfærd et Oprør; talrige Skarer fra hele Landet, deriblandt ogsaa Hedninger, strømmede til, og Oprøret blev endog Romerne farligt. I Galilæa samlede en stedse vogende Røverbande sig under Ansørsel af en Judas, hvis Fader Herodes havde ladet henrette som Røver, og truede hele Landet. I Jericho lod en Simon, forhen Herodes's Livegne, sig endog udraabe til Konge. Samme Værdighed tiltog sig en Faarehyrde Athronges, og forsvarede den længere, ikke uden Kraft og Klogskab. Mord, Rov og Brand

rasede alle vegne, indtil det omsider lykkedes den romerske Feldttherre Varus at bringe Roligheden tilbage.

I Rom havde man udsat Afgiørelsen af det jødiske Lands Skiebne, og Urosheden forsøgedes, da et Gesandtflaab af 50 Jøder ankom, som, i det de bittert klagede over Herodes's og hans Sønners Tyrannie, begierede at forkaanes for Konger og Fyrster, og at deres Land maatte indlemmes i den syriske Provinds og bestyres af romerske Procuratorer. Desuagtet stadfæstede dog Augustus omsider Herodes's sidste Villie; Archelaus erholdt Idumæa, Judæa og Samaria — med Undertagelse af nogle græske Stæder, som bleve lagte til Syrien — dog for det Første kun under Navn af Ethnarch, indtil han maatte vise sig Kongenavnet værdig; Galilæa og Peræa tildeeldes Herodes Antipas, Gaulonitis, Batanea, Trachonitis og Auranitis Philippus, Begge under Benævnelsen af Tetrarcher. Salome erholdt nogle Stæder, hvilke hun ved sin Død efterlod Keiserinden Livia. Femtenhundrede Talenter, som Herodes ved sit Testament havde bestemt for Augustus, skienkede Denne hans Søner; for Døttrene sørgede han ved passende Ugteflaab.

Kort efter vendte Joseph og Maria med det Barn, de vogtede, tilbage til deres Fædres Land i den Hensigt at bosætte sig i Judæa, men da de erføre, at dette Land beherskedes af Archelaus, lovede de sig intet Godt. De begave sig derfor til Nazareth, og der opvogede Barnet i Stilhed. De forventningsfulde Rygter, som havde udbredt sig ved dets Fødsel, havde maaskee aldrig naaet Galilæa, og vare nu forglemte; Joseph og Maria vovede ikke at bringe dem i Erindring, for ikke derved at fremkalde ny Forsølgelse; og naar det nogle Aar senere spurgtes i Jerusalem, at et Tolvaars-Barn havde i Templet havt Samtaler med Lærerne, som

valte disses Forundring, da vidste Ingen, at det var dette Barn, for hvis Skyld Magerne vare komne fra Østerlandet, og hvis Liv havde været anseet vigtigt nok til saa tidlig at efterstræbes. Kun Maria bevarede det i sit Hierte.

Da Archelaus — Søn af Samaritanerinden Malthace — havde tiltraadt Regeringen, overvandt og dræbte han Athronges; nye Uroligheder, hvormed en ung Mand, der udgav sig for Herodes's henrettede Søn Alexander, truede, bleve ved Augusts Klogskab kvalte i Fødselen. Archelaus foretog flere kostbare Anlæg; han byggede en lille Stad, som han efter sit Navn kaldte Archelais; Jericho forskjønnede han, og opbygte dets under Oprøret afbrændte Slot prægtigere end tilforn. Men snart gjorde han sig forhadet af Folket. Han saarede dets Følelse, i det han mod Loven ægtede sin Broders, den nysnævnte Alexanders, Enke Glaphyra, en Datter af Kappadociens Konge, uagtet hun havde Børn af sin første Mand. Efter Denne havde hun været gift med Numidernes Konge, Joba eller Juba. Sagnet fortalte, at efter hendes firdste Giftermaal havde hendes første Gemal viist sig for hende i Drømme, bebreidet hende den forbryderske Forbindelse, og truet med Hevn, hvilken ogsaa saa Dage efter paafulgte ved hendes Død. Archelaus assatte flere Øpperstepræster, og snart blev hans Tyrannie saa trykkende, at Folket anklagede ham i Rom. Augustus lod ham pludselig kalde til sig, fratog ham Regeringen, efterat han havde ført den paa tiende Aar, og forviste ham til Vienna i Gallien, hvor han døde.

Judæa blev nu, med Samaria og Idumæa, efter sit Ønske en romersk Provinds under Syrien, og styredes af romerske Procuratorer, blandt hvilke Coponius var den Første. Men snart erfarede Folket, at Romernes umiddelbare Herredømme ikke var lettere, end dets egne Fyrsters. Den første

Anledning til Uroligheder gav en ny Censur, som den ovenfor omtalte P. Sulp. Quirinius, nu Statholder i Syrien, holdt, og som denne Gang var forbunden med Udskrivning af Skat. Phariseernes gamle Paastand, at Guds Folk ikke burde betale Skat til fremmede og hedenske Herskere, udtalte sig nu lydeligere; en Judas fra Gaulonitis — ogsaa kaldet Galilæeren — samlede de Heftigste af de Misfornøiede om sig, og, skøndt de snart bleve adspredte, dannede sig dog herved et Partie af saakaldte Zeloter, som paany vilde indføre Theokratiet, prædikede Had og Oprør mod ethvert verdsligt Herredømme, og stedse forstærkede sig, indtil det omsider antændte den rædsomme Flamme, der endte med den jødiske Stats Undergang.

Paa Coponius fulgte som Procurator over Judæa, M. Ambivius, efter ham Annius Rufus. Ved denne Tid endte Augustus sin lange, i mange Henseender prisværdige, Bane, og Tiberius indtog hans Plads. Tiberius sendte Valerius Gratus til Judæa, som efter 11 Aars Forløb afløstes af Pontius Pilatus. Under disse Procuratorer nød vel Jøderne noget større Frihed til selv at bestyre deres religiøse Anliggender, dog blandede sig ogsaa med den øvrige Undertrykkelse, de maatte lide, Krænkelser i denne Henseende, hvorved især Pilatus forbittede Folket. Da Jøderne ei kunde taale at see Billeder i Jerusalem ved Siden af Templet, havde de forrige Magthavere ladet de romerske Faner med Keiserens Billede blive udenfor Staden, og Tropperne drog ind med andre, hvorpaa Billedet ikke fandtes. Pilatus derimod lod hine Faner en Nat bære ind i Jerusalem. Indvaanerne kom i den heftigste Bevægelse, Mange af dem ilede til Cæsarea, Procuratorens Residens, og anraabte ham om at borttage Billederne. Han blev ubevægelig, indtil Jøderne kastede sig

paa Jorden, blottede deres Hals, og erklærede, at de før vilde miste Livet, end vende ubønhørte tilbage. Da omsider fandt han det raadeligt ikke at opirre Folket mere, og lod Billederne bringe til Cæsarea. Senere forårsagede en Vandledning, hvortil han lod Omkostningerne udrede af Tempelstatten, en Opstand; men Pilatus lod endeel af sine Soldater forklædte blande sig mellem Mængden, og Mange af denne maatte lade Livet.

Judeens Judæa havde sine egne Fyrster, synes Afgifterne til Romerne mere at have havt Formen af frivillige Gaver, som Fyrsterne ydede; i det Mindste krævedes de middelbart giennem disse. Nu derimod maatte de umiddelbart udredes til Romerne, i det enten Procuratorerne selv eller andre dertil bestillede anseete Mænd forestode Indkrævningen, og da igien overdroge Oppebørslerne til ringe Betiente, de saakaldte Toldere (portitores), hvilke, saavel formedelsf deres Bestilling selv, som formedelsf de Udsugelser og Underfløb, som derved jævnlig fandt Sted, vare forhadte og foragtede. Synedriet bestod vel, men maatte taale mangehaande Indskrænkninger; een Upperstepræst affattes efter den anden, og, efterat Judæa var bleven en romersk Provinds, kunde Synedriet ikke efter egen Magt fuldbyrde Dødsstraffe¹⁾.

Ligtiigere end Archelaus, men ikke mere agtet og elsket, beholdt Herodes Antipas — i vore Evangelier blot kaldet Herodes, ogsaa en Søn af Samaritanerinden Malthace — Regeringen over sit Tetrarchie længere, end Hiin. Ved et Ophold i Rom, hvor han giestfrit var bleven modtagen af sin der levende Broder, den ovenfor nævnte Herodes, den anden Mariamnes Søn, bortførte han Dennes Hustru Herodias, og

¹⁾ See Rücke, Commentar über d. Ev. Joh. 3 Aufl. II. 736 ff.

forfød berover sin første Gemalinde, en Datter af den arabiske Konge Aretas. Hun flygtede til sin Fader, som siden paaførte Antipas en Krig, og slog ham aldeles, men blev ved romersk Mellemkomst forhindret fra at benytte sin Seier. Antipas gav Galilæa en ny Hovedstad, som han til Ære for Keiseren kaldte Libérias, og som siden blev Sædet for en berømt rabbinsk Skole, maastee ogsaa en Tiiblang for Synedriet. Saa vel ved Levnet som ved Regering vakte han Folkets Misshag, og hans Tilhængere vare saa faa, at de endog kunde ansees som et eget Parti — de saakaldte Herodianere. Med den romerske Procurator i Judæa, som vel ikkeielden gjorde Indgreb i hans Myndighed, levede han i et spændt Forhold, hvortil det vel ogsaa bidrog, at Indtrævningen af Skatterne nu synes her at have været paa samme Fod, som i Judæa. Til sidst mistede dog Herodes Antipas, ligesom Archelaus, Regeringen, og døde i Landflygtighed.

Kun Philippus ældedes i Fred. Han udvidede og forstærkede Staden Paneas, ved Foden af Libanon, og gav den Navnet Cæsarea; til Adskillelse fra den ved Middelhavet beliggende Stad af samme Navn kaldtes hiin sædvanlig Cæsarea Philippi. Ogsaa den lille By Bethsaida, paa den østlige Side af Jordanen, hævede han til en Stad, og gav den, Augusts Datter til Ære, Navnet Julias. Han styrede sit libet Fyrstendømme med Mildhed og Retfærdighed, og døde i sin Regerings 37te Aar, savnet af sit Folk, uden Efterkommere. Derester blev hans Tetrarchie lagt til Syrien.

Medens Herodes Antipas var Tetrarch over Galilæa, og Pilatus havde Befaling over Judæa og de dermed forbundne Lande, fremstod Døberen Johannes. Lukas tilføier (3, 1.): „I Liberii femtende Regeringsaar“. Sædvanlig regnedes Liberii Regering fra Augusts Død, som indtraf i den efter

ham benævnte Maaned 767, og saaledes vilde vi her være ved Roms Aar 781 til 782. Men da dette ikke stemmer med de øvrige Data, have Flere, ikke uden Sandsynlighed, antaget, at Liberii Regering her er regnet fra den Tid, da Augustus, omtrent to Aar før sin Død, havde erklæret ham for Medregent.¹⁾ Efter denne Beregning var det i Roms Aar 779, at Døberen fremtraadte.

En Søn af Præsten Zacharias og hans, med Jesu Moder nærbeslægtede, Hustru Elisabeth, var Johannes fød under de særdeles Omstændigheder og underfulde Forkyndelser, vore Evangelier berette, uden Tvivl i Jutta, en Præstestad i det sydlige Judæa²⁾. I denne biergige, kun lidet beboede og besøgte Egn opvogede Barnet, ved indvortes og udvortes Kald tidlig bestemt til en prophetisk Virksomhed. Hans Ungdom henrandt under de alvorligste Betragtninger paa disse eensomme Steder, indtil han havde naaet en Alder af omtrent tredive Aar, i hvilken han kunde fremtræde som Lærer for Folket. Da begav han sig til Egnen om Jordan, østlig for Jericho, hvor, skøndt ingen Bro her førte over Floden, en af de besøgte Landeveie forbandt Judæa med Peræa og Arabien³⁾. Som Elias fordem (2 Kong. B. 1, 8), bar han kun en Overkiortel af Kameelhaar og et Læderbelte; hans Næring var kun den, Orkenen selv frembød. Hverken hans Klædebragt,

¹⁾ De momentis chronologicis pag. 10 sqq. Kuinoel Comm. Ed. 2. II. 342 sqq. Lange, Leben Jesu II. 160 f. Melin, de chronologiska hufvudmomenterna af Jesu lefnad, i Theol. Kvartalskrift. 1842. 8. 141 ff.

²⁾ Relandi, Palæstina p. 870. Grome, Beiträge zur Erklärung des N. T. I. 45 ff. Robinson Palästina III. 193.

³⁾ Grome, I. 68 ff.

den ikke ulig, som Hyrderne i disse Egne endnu bære, eller hans Levemaade vilde have vaft synderlig Opmærksomhed, thi Jøderne vare vante til at see Gæsære i streng Afholdenhed at søge Viisdom og Fred for deres Siel; saaledes tilbragte Historieforfatteren Josephus, da han i sin Ungdom prøvede de forskiellige jødiske Secter, tre Aar hos en Mand, ved Navn Banus, som gjorde sin Klædning af Træbark, hvis Føde kun var den, der vogede af sig selv, og som Dag og Nat rensede sig ved Overselselse med koldt Vand¹⁾. Men dette var det Mærkelige, at Johannes fremtraadte som en Prophet, at han vendte sig til det hele Folk og strengt straffede dets Synder, især Phariseernes og Sadducæernes Hovmod, at han forkyndte Guds Rige som nær, og at han viste hen paa en Stærkere, som snart skulde fremtræde med Aand og Kraft. I flere Aarhundreder havde Israel ikke seet nogen Prophet; Rygtet om Den, der vandrede ved Jordanens Bredder, udbredte sig snart, og man strømmede til ham fra Jerusalem og det hele Judæa. Nysgierrigheden var snart tilfredsstillet, Mange forbittedes over hans Tale, men der vare ogsaa de, som toge hans Ord til Hierte, og, naar de bekiendte deres Synder, indviede han dem til et helligere Levnet ved Daab — en Skik, som uden Tvivl allerede anvendtes ved Proselyter, der fra Hedenskabets lode sig optage i det jødiske Samfund²⁾, men som Johannes nu ogsaa lod Israelliter underkaste sig for at tilkiendegive, at ogsaa de behøvede en gennemgribende Renselse, dersom de vilde have Rettighed som Abrahams Børn. Enhver Rabbi havde sine Disciple, og fra gammel Tiid af havde Propheter dannet Skoler omkring sig;

1) Fl. Josephi, Vita c. 2.

2) Sieglar, theol. Abhandlungen II. 132 ff.

saaledes var der ogsaa et ikke ganske lidet Antal, der, som egentlige Disciple, sluttede sig nærmere til Johannes. Af disse opholdt vel de Færreste sig stadigen hos ham eller i hans Naboskab, ligesom han selv vel ikke altid var i Orken; men de, der kaldtes hans Disciple, synes dog i Faste og Bøn og maaskee i deres hele Levemaade at have havt Noget, hvorved de affondrede sig fra Mængden¹⁾.

Hidindtil havde Jesus i Stilhed opholdt sig i Nazareth og deeltaget i sin Pleiefaders Haandværk som Lømmemand (Marc. 6, 3) — efter en Beretning hos Justinus Martyr²⁾ havde han i Særdeleshed forfærdiget Plouge og andre til Landbruget hørende Redskaber. Heri var efter jødiske Begreber aldeles intet Redværdigende, da Rabbinerne pleiede ved Siden af deres Være-Embedet at have en saadan Haandtering. Noget Tiid — formodentlig nogle Maanedre — efterat Johannes havde begyndt sin Daab, kom Jesus fra Galilæa til Jordanen og begierede at døbes af ham. Han vilde derved vise, at han sluttede sig til dem, der fordrede en anden Gudsdyrkelse, end den, der lærtes i Phariseernes og Sadducæernes Skoler, og som saae et Guds Rige imøde. De Ord, hvormed Johannes modtog ham, vise, at han kiendte og ærede ham, som da tvende unge Mænd i nært Slægtskab, Begge beredende sig til de største Jdrætter, vel maatte mødes, i det Mindste ved Festerne i Jerusalem, og let erkiende hinanden. Derimod var det endnu ikke Johannes aabenbaret, at Denne var „den Stærkere“, hvis Komme han havde forkyndt; han vidste med den Overbeviisning, som stedse ledsagede de af Gud oplyste Prophetes Blik i Fremtiden, og hvilken Udfaldet retfærdiggjorde,

¹⁾ Leopold, Johannes der Täufer S. 171.

²⁾ Dial. c. Tryph. c. 88. (Opp. rec. Otto II. 306.)

at den Tiid var forhaanden, da Folkets gamle Forventning skulde opfyldes; men han biede paa et Tegn, der kunde vise ham, hvo det var, hvis Fremtrædelse han havde forkyndt. Dette Tegn erholdt Johannes, da Jesus blev døbt, og vidnede derefter, at det var Denne, hvis Bei han selv var sendt at berede (Joh. 1, 30 ff.)

Fra sin Daab begav Jesus sig, forinden han begyndte sin store Gierning, hen i Eensomhed, efter Traditionen, som her har al Sandsynlighed, i den Ørk, der udbreder sig imellem Jerusalem og Jericho. Jericho selv laae i en yndig, blomstrende Glette, vandet af rige Kilder, berømt af sine Palmer, fine Roser og sin Balsam. Men denne Glette er som en Dase i Sandet; udenfor den er en klippefuld, nøgen Egn, hvor de sidste Glimt af Livet synes at hængse i nogle Krøbbelvæxter og udmagrede Dyr, i Ordets egentlige Betydning en Ørk¹⁾. I den hæver sig det Bierg, som nu kaldes Quarantania, med fine Huler og Grotter, hvor Eneboerne tilforn søgte hen, en brat, aldeles nøgen Marmorklippe af guulagtig Farve. En snever Dal i denne Egn kaldes Mordbalden, fordi Reisende der ofte ere blevne myrdede af Røvere. Her, i den dybe, frygtelige Eensomhed, var det, at Fristeren traadte Jesus imøde. Enhver, der vil forstaae Fortællingen om Herrens Fristelser bogstaveligen, vil snart overbevise sig om, at han indvikler sig i de uopløseligste Modsigelser og de uværdigste Forestillinger. Vi kunne ikke blive staaende herved, søge ikke heller en saakaldt naturlig Forklaring, tænke os ikke en Vision eller en Parabel, men gjerne dvæle vi ved Tanken om disse Fristelser, i det vi derom danne os følgende Forestilling. Herren havde forsaavidt opgivet sin Guddoms Herlighed, at

¹⁾ Schubert III. 72 ff.

han var bleven Menneſter liig, lige Vilkaar undergivet med os, dog uden Synd. Det var umueligt, at ſyndige Tanter kunde opſtige af hans Jnderſte, eller at hans Villie kunde bøie ſig dertil, men han var ikke fritagen for Balg og Overlæg. I det han nu ſkulde begynde ſit ſtore Værk, fremſtillede Verdens Aand forſkiellige Veie for hans Blik, viſte ham de herſkende Foreſtillinger om Meſſias's Værdighed og Virken, og dermed forſkiellige Maader, paa hvilke han kunde fremtræde. Han kunde ved ſin undergiørende Kraft hæve ſig over de øvrige Menneſters Lob, kunde ved ſit blotte Ord tilveiebringe de jordiske Fornødenheder, og ſtaffe ſig Tilhængere ved at mætte dem paa ſamme Maade, ſom ſiden tvende Gange Mængden i Orken; han kunde ved i Øvrigt henſigtsløſe, formaaſtelige Foretagender vække Opſigt hos en nyſgierrig Mængde, ſom begjærede paafaldende Tegn, og ſom da vilde ſige, at Englene bare ham paa Hænderne; han kunde efter denne Mængdes Forventning og Fordring, og hvortil den ſiden oftere tilbød ſin Viſtand, ſtifte et Rige af denne Verden, og derunder ſamle de Lande, der fra Bierget viſte ſig for hans Die, hvis Indvaanere Alle kun utaalmmodigen bare det romerſke Aag. Den alvorlige Betragtning, hvortil han indvieede den ſelvpaalgte Gensomhed, viſte ham let, at det ikke var nogen af diſſe Veie, han ſkulde vælge, og flart ſtod nu den Maade, hvorpaa han ſkulde træde frem, virke, lide, opoffre ſig, for hans Siel¹⁾.

Imidlertid — thi flere Uger vare forløbne — havde Johannes begivet ſig paa hiin Side Jordan til et Sted, kaldet Bethania²⁾,

¹⁾ See Ullmann, die Sündloſigkeit Jeſu, 4 Aufl. S. 124 ff. u. Beilage.

²⁾ Bethabara Joh. 1, 28 er en urigtig Læſemaade; ſee Lücke, Commentar I. 391 ff.

som maa adstilles fra det bekiendte Bethanien ved Oliebierget, og synes at have været beliggende nordøstlig for Gadara. Ogsaa her døbte han, og her finde vi Galilæere om ham, ligesom forhen Judæas Beboere¹⁾). Johannes havde nu vaft saadan Opmærksomhed, at de Anseeteste i Jerusalem sendte Præster og Leviter af den pharisaiske Sect til Bethanien for at spørge ham, for hvem han udgav sig, med hvad Ret og i hvilken Hensigt han døbte. Hans Svar erklærede dem tydeligen, at han ikke var „Den, som skulde komme“, at han kun var en Forgænger, som skulde berede Veien for en langt Større, end han selv. Ogsaa Jesus besøgte ham atter her, og da Johannes vidnede om ham for sine Disciple, bevægede dette Tvende af Disce til at slutte sig til ham. Den Ene var Andreas, som atter førte sin Broder Simon, der siden erholdt Tilnavnet Kephas eller Petrus, til ham; den Anden var uden Tvivl Apostelen Johannes. Da Jesus Dagen efter var i Begreb med at vende tilbage til Galilæa, kaldte han Philippus til at følge sig, og Denne indbød atter Nathanael, „en Israelit uden Sviig“, som ikke uden Sandsynlighed antages at være den Apostel, der ellers kaldes Bartholomæus²⁾).

Skiondt Disce neppe endnu saa stadigen fulgte ham, som siden, finde vi dem dog saa Dage efter som hans Disciple med ham ved et Bryllup i Kana, en Flække i Galilæa, hvorfra Nathanael var. Her gjorde han „Begyndelsen paa sine Tegn“. For det Underfulde søge vi ingen naturlig Forflaring, men bemærke kun Virkningen, som En af de tilstedeværende Disciple har udtalt den: „Han aabenbarede sin Herlighed, og hans Disciple troede paa ham“ (Joh. 2, 11). Derfra begav

¹⁾ Grome I. 99 ff. 107.

²⁾ Winer, I. 140.

han sig til Kapernaum, en blomstrende Stad ved Genesareth Søens nordvestlige Bredder, ikke langt fra Jordanens Indløb i Søen. Her havde Jesus i den følgende Tid for det Meste sin fastere Bolig, hvorfor den kaldes hans „egen Stad“, hans Hjem¹⁾. Hans Moder — Joseph synes forinden at være død, da hans Navn ikke mere forekommer — hans Brødre — efter et gammelt og sandsynligt Sagn Josephs Sønner af et tidligere Egteløb²⁾ — og hans Disciple — af hvilke i det Mindste Simon Petrus boede her — vare med ham.

Kort efter indfaldt Paaskefesten og Jesus drog op til Jerusalem. Da Jøderne ved denne Fest yttrede, at der var bygget paa Templet i 47 Aar (Joh. 2, 20), og Herodes havde begyndt denne Bygning i Rom's Aar 734, maa denne Paaskefest henføres til Rom's Aar 780³⁾. Jesus var, da han begyndte at lære „omtrent 30 Aar“ (Luk. 3, 23), uden Tvivl noget ældre.

Ved denne Fest øvede Jesus allerede i Templet prophetisk Myndighed, i det han uddrev dem, der i Hedningernes Forgaard købte, solgte, og forvandlede „Bedehuset til en Høvertule“. Denne en ung Mands kække og straffende Handling maatte vække Forbittrelse, saavel hos dem, der dreve hiin utilbørlige Handel, som hos Folkets Overster, der tillode den;

¹⁾ Derfom Kapernaum virkelig — som Grotius Annot. in Matth. 4, 12) mener, og Hase (Leben Jesu, 2 Aufl. S. 124), finder sandsynligt — var under Tetrarchen Philippus's milde Herredømme, kunne vi desto bedre forstaae, hvorfor Jesus her valgte sit stadtgere Opholdssted. Dette forholdt sig imidlertid neppe saa; men i alt Fald laae Kapernaum saa nær ved Grændsen, at Jesus let derfra kunde begive sig under et andet Herredømme.

²⁾ Anm. til Gal. 1, 19 i J. Möllers Nye theol. Bibliothek XIX. 339 ff.

³⁾ De momentis chronol. p. 1 sq.

men den understøttedes af en bifaldende Følelse i de Bedrøds Pierter og af Folkets Agtelse for en Prophets Ret; thi som en saadan begyndte Jesus allerede ved sin Lærdom og de Under, han gjorde, af Mange at ansees. Endog et Medlem af Synedriet, Nikodemus, en riig og anseet Mand, erkjendte ham som en af Gud bemyndiget Lærer, besøgte ham om Natten, og blev ham stedse fiden hengiven.

Fra Jerusalem begav Jesus sig med de Disciple, der fulgte ham, ud i Judæa, hvor han opholdt sig flere Maaned-der¹⁾, og hvor hans Rygte begyndte at overstraaale hans Forgængers. Ogsaa Jesus havde indstiftet en Daab, som han ved sine Disciple lod foretage med dem, der vilde slutte sig til ham. Da nu Johannes's Disciple bemærkede, at der kom Flere til denne Daab, end til deres Mesters, vaagnede vel nogen Misundelse hos dem; men Johannes gientog sit Vidnesbyrd, at Denne var den Fortrinligere, og at han selv sandt sin høieste Glæde i Dennes Fremgang: „Ham bør det at voxe, men mig at forringes“.

Johannes opholdt sig dengang ved Arnon, et lidet Sted i det samaritanske Land nær ved Grændserne af Galilæa. Her vidnede han ogsaa mod Galilæas Fyrste, saavel med Hensyn til det øvrige Onde, han gjorde, som i Særdeleshed til det utilladelige Egteskab, hvori han levede. Herodes, som ved Johannes's store Indflydelse paa Folket befrygtede et Oprør, lod ham gribe og føre til Machærus, en Fæstning i Peræa, hen mod de arabiske Bierge, hvor Herodes dengang selv opholdt sig formedelst Krigen med den arabiske Konge²⁾. Dog

¹⁾ Clausen, *tabulæ synopticæ* 4 Evv. p. 17 sq.

²⁾ Michaelis *Ann. til Matth.* 4, 12.

var hans Forvaring ikke strengere, end at hans Disciple havde Afgang til ham.

Pharisæernes Had til Johannes synes at have havt Indflydelse paa denne Herodes's Beslutning, thi da Jesus erfoer, at Pharisæerne lagde Mærke til, hvor betydeligen hans Tilhængeres Antal forøgedes, besluttede han at vende tilbage til Galilæa, hvor Herodes dengang, som anført, var fraværende. Veien maatte han lægge giennem det samaritaniske Land, og kom paa Reisen til Sychar eller Sichem — skrives ogsaa Sychem — en gammel Stad ved Foden af Bierget Garizim, hvor Samaritanerne havde havt deres Tempel, og som endnu var dem helligt. Paa den frugtbare Slette ved Staden havde Patriarchen Jakob opslaaet sine Telte, da han vendte tilbage fra Mesopotamien, og der viser man endnu Jakobs Brønd. Her fandt Jesus ved Anledning af den berømte Samtale med en Samaritanerinde saadan Indgang, at han forblev der i to Dage, og lagde saaledes selv Grunden til den Menighed, som i Christenhedens første Dage dannede sig i det samaritaniske Land.

Da der dengang endnu vare 4 Maanedes til Høsten (Joh. 4, 35)¹⁾, og da Høsten i Palæstina kan regnes fra April til Junius, maa Jesus i Midten af Vinteren være kommen til Galilæa. Her modtog ham en stor Forventning, hvilken fornemmelig de Galilæere, som havde seet ham i Jerusalem, havde opvakt; og her var det nu, at han i Ord og Gjerninger fuldeligen udfoldede den Herlighed, i hvilken de, der havde Sands derfor, erkjendte den levende Guds Søn. Fra

¹⁾ Ikke blot Ordet *ære*, men hele Stebet synes at stride mod den Mening, at et almindeligt — eller ganske ubekendt — Ordsprog her skulde være anført.

nu af blive Evangelisternes Beretninger udsørligere, saa at vi kunne danne os et levende Billede af hans Vandringer. Vi ønskede ogsaa gjerne at kunne forestille os ham efter hans udvortes Skikkelse, men den kunstneriske Tradition, som nu gientager sig i Afsbildningerne, er af nyere Oprindelse. De Kirkefædre, der skildre Jesus som manglende legemlig Skønhed, gjøre dette ved en Misforstaaelse af det prophetiske Udsagn (Es. 53, 2), at han ikke havde Skikkelse og Herlighed, ikke Anseelse, saa man kunde have Velbehag i ham. Langt troværdigere er det, at hans Ydre har udtrykt det Indre, om det end mere er en Formodning, end en Efterretning, naar Hieronymus siger, at den i ham skjulte Guddoms Glans og Herlighed strax ved første Blik maatte kunne virke tiltrækkende paa dem, der saae ham; thi naar Magneten — siger han — drager de smaa Legemer, der komme i dens Nærhed, til sig, hvor meget mere maatte alle Skabningers Herre kunne drage til sig, hvem han vilde¹⁾!

Ankommen til Kana helbredte han, uden at gaae hen til Stedet, hvor den Syge var, en Søn af en af Herodes's Betiente, som boede i Kapernaum — efter Nogles Formodning, som dog ikke videre kan begrundes, den Chuza, Bestyrer af Herodes's Godser, eller maaskee af hans Stat, hvis Hustru Johanne var iblandt de Qvinder, som siden fulgte Jesus (Luk. 8, 3). I Nazareth fremtraadte han i Synagogen, men da de, der i hans Barndom og Ungdom havde kiendt ham som Lømmemandens Søn, nu ikke vilde erkiende ham for en Prophet, begav han sig, her forsmaaet og forfulgt, til Kapernaum.

¹⁾ Hieronymi Comment. in Matth. 9, 9.

Kapernaum, hvis Beliggenhed endog er omtvistet, og af hvis forrige Pragt i alt Fald neppe faa Ruiner nu ere tilbage, laae, som ovenfor sagt, ved Bredden af Genesareths Sø (ogsaa kaldet den galilæiske, senere Liberia's Sø). Denne Sø, henved 3 Miil lang, $1\frac{1}{2}$ Miil breed¹⁾, dyb og fisteriig, i det Mindste i dens nordlige Deel, befyldte med sit klare, sunde, og sølige Vand et af Palæstinas skønneste Landskaber. Tildeels omgives den af guulagtige Kalkbjerge i maleriske Former, men hvorfra undertiden stærke Rastevinde oprøre Vandet; tildeels udbrede sig deromkring de frugtbareste Dale, som i hine Tider benyttedes ved den omhyggeligste Dyrkning. Jordbundens og Luftens Temperatur begunstigede de ædleste Bægrter, Daddelpalmen, Citron- og Pomerants-Træet groede vppigen her, og ti Maaneder igiennem plukkede man Viindruer og Figen²⁾. Omkring Søen laae smukke og folkerige Stæder og Flækker, af hvilke overalt Landets Frugtbarhed og Indbyggernes Vindstibeligbed over det hele Galilæa havde fremkaldt et stort Antal. Ved disse Bredder finde vi jævnlig den hellige Vandrer; her lærte han sine Disciple i Særdeleshed og det hele forsamlede Folk, i det han enten tog Plads paa et høiere Sted af et Bierg, eller paa et Skib ved Bredden af Søen; her unddrog han sig ogsaa ofte fra den vrimlende Mængde, og tilbragte eensomme Nætter mellem Biergene. Her kaldte han Simon Petrus og hans Broder Andreas, saavel som Zebedæi Sønner, Jakob og Johannes, Alle Fiskere

¹⁾ Raumer, Palæstina. 3 Aufl. S. 50. Andre angive Søens Omfang mindre.

²⁾ Josephus de bello Jud. 3, 10, 7. 8. Hermed samstemme de fleste ældre og nyere Reisende; kun Robinson (111. 499. 521) gjør en Undtagelse.

ved Søen — af hvilke i det Mindste de Tre, som vi ovenfor have seet, allerede havde sluttet sig til ham og stundom fulgt ham — til nærmere Deeltagelse i hans Gierning, til at „fiske Mennesker“. I Kapernaum lærte han paa Sabbaterne i Synagogen, og i det Folket fornam et langt andet Indtryk af Hans Tale, end af den, de vare vant at høre, forsøgedes deres Beundring end mere, da han paa en af disse Sabbater i Synagogen fuldbyrdede en underfuld Helbredelse. Om Aftenen strømmede hele Staden til Simons og Andreas's Huus, hvor han opholdt sig, og bragte Syge til ham, af hvilke han helbredte Mange.

Men som han selv i den tidlige Morgen efter denne Aften gik ud paa et eensomt Sted for at bede, saaledes syntes han ogsaa at ville give Indvaanerne Tiid til rolig Overveielse, og han drog ud for at prædike i de omliggende Byer. Søen og de Fiskerskibe, hans Disciple altid havde tilrede, tilbød ham Leilighed til, naar han vilde, at unddrage sig fra den af mangehaande Lidensflaer bevægede Sværm, og paa andre Sider af Søen, snart at søge Ro, snart at udvide sin Virksomhed. Paa en af disse Farter var det, at en pludselig Storm truede Skibet med Undergang, og at han da reiste sig, bød over Stormen og Bølgerne, og Alt blev stille. Skibet landede derpaa ved Gadarenernes Mark. Gadara var en befestet Stad, sydsøstlig fra Søens nederste Spids; Augustus havde skienket Herodes den Store den, og den havde været Hovedstaden i Peræa; nu var den atter indlemmet i den syriske Provinds — Nogle tælle den til de Ti Stæder (Decapolis) — og den beboedes for det Meste af Hedninger. I Biergene omkring Staden vare mange Huler, som tildeels brugtes til Begravelser. Fra disse Grave kom tvende Mennesker Jesus imøde, drevne af onde Aander, nøgne, rasende, hvilke Ingen

kunde tvinge. Han gav dem Fornuftens Brug tilbage, og det Under, som her steede, med dets Følger forfærdede Gadarenerne, der formodentlig ansaae det som stæet ved Trolddom, saaledes, at de bade ham forlade deres Grændser. Den Ene af de Helbredede begierede at maatte blive hos ham, men Jesus bød ham at gaae til sit Hiem, og forkynde, hvad der var ham vederfaret. Saaledes udbredtes Jesu Rygte i hele denne Egn. Imidlertid vendte han selv tilbage til Kapernaum. Der forsamledes Folket i saadan Mængde omkring det Huus, hvori han var, at man ikke kunde bringe en Syg til ham uden giennem Husets Tag. Det var til denne Syge, Jesus sagde det Ord, som forargede Phariseerne, men som giennem alle Tider har lydt saa trøsterigt ind i de Bodsferdiges Hjerter: „Dine Synder ere dig forladne“. Flere Under stadsfæstede hans Anseelse, deriblandt dette, at han kaldte Synagogforstanderen Jairus's Datter tilbage til Livet. Men ved at helbrede paa Sabbaten vakte han ogsaa de strenge Jøders, især Phariseernes, Forbittrelse.

I disse Dage kaldte Jesus Matthæus til at være blandt hans Ledsagere. Denne kaldes af to Evangelister Levi — maaskee hans egentlige Navn, saa at Matthæus, d. e. Guds Gave, var et Tilnavn, ligesom Petrus. Han var en Tolders, og sad i Toldhuset, da Jesus kaldte ham. Han beredte derpaa Jesus et Giestebud i sit Huus, hvortil flere Toldere og andre Giester vare indbudne. Hos Jesus finde vi ikke den strenge Afholdenhed, som var saa paafaldende hos hans Forgænger; men naar Phariseerne havde spottet over denne Afholdenhed hos Johannes, udlagde de derimod Jesu Deeltagelse i slige Maaltider til det Værste. Især bebreidede de ham, at han sad tilbords med „Toldere og Syndere“, og at han tillod sine Disciple en større Frihed i Henseende til de ceremonielle

Forskrifter, end de vilde indrømme. Dog indbøde ogsaa Pharisæerne ham til sig, for det Beste vel, fordi de, som Rige og Fornemme pleie, vilde kryddre deres selvstændige Sammenkomster ved Nærværelsen af den unge begavede Mand, om hvem der alle vegne var saa megen Tale.

Af de mange Disciple, Jesus havde kaldt, eller hvilke han havde tilladt at følge sig, udvalgte han en Morgen, efter at have tilbragt Natten i Bøn, Tolv, efter Israels Stammers Antal, hvilke han kaldte sine Apostle, sine meest betroede Sendebud, og indviiede dem ved den Tale, som vi kende under Navn af hans Biergprædiken, i hvilken vel, som vi nu læse den, maaskee Afskilligt kan være indflettet, som er sagt til en anden Tiid, men hvilken vi dog i det Væsentlige have for os, som den er holdt, og som den formodentlig fort efter er nedskreven af Matthæus. Paa Veien fra Bierget helbrede han en spædalst Mand, og, da han var kommen ind i Kaper-naum, en Centurions Tiener, en jødenst Mand, men hvem Jødernes Hidske, som altsaa ikke Alle betragtede Jesus med Afsky, anbefalede, fordi han elskede deres Folk, og havde bygget dem deres Synagoge. Derefter udsendte Jesus sine Apostle, To og To, at de skulde gaae fra By til By, nu dog formodentlig kun i Galilæa, for at prædike Guds Rige og helbrede de Syge.

Alt dette var saa Maaneders Gierning. Stor Bevægelse var fremkaldt i Galilæa, og det havde været let at benytte den til betydelige Foretagender; men endnu var det ikke Tiid at grunde en egentlig Menighed. Dersom endog den Sæd, der var udstrøet, spirede i mange fromme Hjerter, var den dog endnu ikke saaledes befæstet, at en Menighed havde kunnet dannes, i hvilken den sande Tro havde havt Rod. Ogsaa i de Bedres Sind blandede de dybt indgroede jødiske Fore-

stillinger om Messias's Rige som et jordist fig med den renere Erkiendelse, og Mængden var vel forundret over de Gierninger, den havde seet, loffet ved Mysgierrighed og ved Haab om jordiste Fordele, men, skøndt der stedse er Noget i den menneskelige Natur, hvilket Jesu Ord tiltale, frastødte hans Taler dem dog ofte, medens hans Undergierninger tiltraf dem; og hvor Lidet der var at udrette med denne Masse, viste Jesu strenge Taler mod de Stæder, som meest havde haft Heilighed til at erkiende ham. I det han nu udsendte sine Apostle for at berede ham Veien, men ogsaa for at øve sig selv til det, der siden skulde være deres Livs Gierning, unddrog han sig en kort Tiid fra sine sædvanlige Omgivelser, og gik, uden Apostlene ¹⁾, til Jerusalem.

Det var en Jødernes Fest, uden Tvivl Purim eller Hamans-Festen ²⁾, som var indstiftet til Grindring om det jødiske Folks Frelse ved Esther og Mardocheus. Skøndt Apostlene vare bortsendte, ledsagede dog Flere af Jesu Disciple og en Mængde af Folket ham paa hans Vandring. Med dem kom han til Nain, en lille By hen mod Grændsen af det samaritanske Land, hvorigiennem den sædvanlige Vei til Jerusalem gik ³⁾. Der mødte ham Liigsfølget, der ledsagede et ungt Menneſte, en Enkes eneste Søn, til Graven. Da

¹⁾ Clausen, *tabulæ synopticæ* p. 47.

²⁾ Hug, *Einführung in das N. T.* 3 Aufl. II. 229. Clausen l. c. p. 53 sqq. Wieseler, *Chronol. Synops.* S. 211 ff. Lücke (*Commentar* II. 1 ff.) giennemgaaer Sagen omstændeligt, men kommer ikke til noget Resultat. Jeg tilstaaer, at jeg ikke med Ehrard (2 Udg. S. 156) kan finde, at Krafft (*Chronologie u. Harmonie der 4 Evv.* S. 98) har bibragt enten ydre eller indre Grunde for, at her en Levsaernes Høitid skulde være meent.

³⁾ Hug I. 21. II. 236.

den Døde paa Jesu Guddoms-Ord reiste sig op, og vendte tilbage til Livet, maatte en Rædsel gribe dem, der saae det, de maatte erkiende, at en stor Prophet var fremstaaet iblandt dem, og Rygtet om denne Prophet udbredtes end mere i det hele Land.

Paa denne Tiid, og formodentlig i disse Egne, kom Røgle af Johannes den Døbers Disciple til Jesus. I sit Fangenskab fornam Johannes det stedse voksende Rygte om Jesu Gierninger. Hvad han havde seet og erkiendt, da Jesus opholdt sig hos ham, lod ham ikke tvivle om hans høiere Sendelse, eller at hans Fremtræden stod i Forbindelse med det messianske Rige, hvis Nærmelse han selv stuede med den klareste Bevidsthed. Men han ventede, som de Fleste, selv de Bedre i hans Folk, at dette Rige strax skulde fremstaae seierrikt, med udbortes Magt og Glands; og da Jesus endnu stedse kun opvakte Forventninger, da den fulde offentlige Erklæring endnu stedse manglede, opstod den Tvivl hos ham, om Jesus ikke maaskee ogsaa kun var en Forgænger, som han selv, og der endnu skulde ventes en Anden. Han vendte sig ikke til Andre, men til Jesus selv: „Er du Den, der skal komme?“ Endnu var det ikke Tiid at udsige det udtrykkelige Ord, men Svaret var, at de Ting skede, som skulde ske ved Messias.

I det Jesus derpaa talede til Folket om Johannes, prisede han ham vel, endog som større end en Prophet, men han gav tillige tilkiende, at der var Noget, som Johannes, uagtet alle hans Gaver, al hans Kraft, uagtet alle de Opoffrelser, han havde bragt, manglede, at Enhver, som virkeligen var gienfødt til Guds Rige, var større end han.

Kort efter fuldendte Johannes sin mærkelige Bane. Hvor meget endog Phariseerne ophidsede Herodes Antipas imod

ham, hvor megen Anledning denne Fyrste endog selv meente at have til at fortørnes paa ham, frygtede han dog for det sidste voldsomme Skridt, thi Folket holdt ham for en Prophet, og han selv var ikke langt fra at dele Folkets Mening; han hørte ham gierne, og fulgte ham stundom. Hvorledes et ubesindigt Løfte gav Anledning til Johannes's Drab, vide vi fra Evangelisterne. Hans Disciple begrove hans Liig, Folket gjorde ingen Opstand, men Herodes's Uheld i Krigen mod Aretas blev anseet som Guddommens Straf for den Retsfærdiges Blod. Johannes's Disciple udgjorde endnu en Tiiblang et Samfund, og Nogle af dem — dog neppe af de umiddelbare Disciple — synes siden at have villet udgive ham for Messias; efterhaanden tabte de sig mellem Jøder og Christne. Det østerlandske Parti, der uretteligen kaldes Johannes-Christne, ogsaa Sabæer eller Zabier, og synes at have sin Oprindelse fra Persien, er ingen Fortsættelse af hiint Samfund; hverken Christne eller Jøder eller Muhamedanere, have de benyttet adskillige christelige Forestillinger, og vilkaarligen sluttet sig til en fabelagtigen fremstillet Johannes den Døber ¹⁾).

Efterat Jesus var ankommen til Jerusalem, helbredede han paa en Sabbat en Syg, der længe havde ligget i Syge-salene ved Dammen Bethesda (Barmhiertighedens Sted), og da han dertil lod den Helbredte paa Sabbaten bære sit Leie, vakte saavel dette, som Jesu Uttringer i den Anledning en saadan Forbittrelse, at man stræbte ham efter Livet. Derfor vilde han ikke opholde sig længer i Judæa, men vendte endnu før Paaskefesten (Joh. 6. 4) tilbage til Galilæa. Her mødte

¹⁾ Brammer, om de saakaldte Johannes-Christne. Nyt theol. Bibliothek XX. Baumgarten-Crusius Biblische Theologie S. 143.

han atter sine Apostle, men da han erfoer, at Johannes var henrettet, og da Herodes ved forvirrede Esterretninger og Forestillinger meente, at den nye Prophet, om hvem der var saa megen Tale, var Johannes, der var opstanden fra de Døde, forlod han for en kort Tiid denne Fyrstes Besiddelser, og begav sig paa hiin Side Søen til eenfomme Steder ved Bethsaida. Dette Bethsaida — forskielligt fra et andet paa den vestlige Side af Søen¹⁾, hvorfra Andreas og Simon Petrus vare, og hvor Jesus ofte havde opholdt sig og giort mange Undergierninger — laae ligeoverfor Kapernaum i Landstabet Gaulonitis. Oprindeligen, som ogsaa Navnet betyder, et Fiskerleie, var det, som ovenfor anført, af Tetrarchen Philippus udvidet til en Stad, som bar Navnet Julias, skøndt det gamle Navn ikke ganske havde tabt sig. Men Folket, som søgte Jesus, erfarede snart hans Opholdssted, og da Mange just i disse Dage vare paa Veien til Jerusalem for der at helligholde den forestaaende Fest, samlede der om ham indtil femtusinde Mænd, foruden Qvinder og Børn. Denne Skare bespiste han vidunderligen med saa Levnetsmidler, og da Mængden derover vilde udraabe ham til Konge, befalede han sine Disciple at seile tilbage til Kapernaum, men selv unddrog han sig fra Folket, og gif ind mellem Biergene. Det var en stormfuld Nat, og Disciplene i Skibet kæmpede med den oprørte S. Da saae de en Skikkelse vandrende ved Siden af Skibet; det var deres Herre og Mester, hvis Magt over den legemlige Verden ogsaa yttrede sig i hans eget Legeme, og i enkelte Timer meddeelte det Noget af de Forflaredes Herlighed. Petrus kastede sig ham imøde, men, nærved at synke, frelstes han ved Herrens stærke Arm; de

¹⁾ Rosenmüller, Bibl. Alterthumskunde II. 2. 17.

stege i Skibet, og vare snart ved Søens anden Side. Den næste Morgen søgte de tilbageblevne Skarer Jesus endnu ved Bethsaida, men da de ikke fandt ham, seilede Endeel af dem — Andre fordeelte sig vel paa forskiellige Veie — over til Kaper-naum. Der fandt de ham vel, men, da han talede til dem, ikke efter deres Mening, men af sit Evangeliums Dybder, ikke tillokkende, men snarere straffende, forlod ikke blot Mængden ham, men ogsaa Mange, som tilforn havde kaldt sig hans Disciple, trak sig tilbage. Der var det da, at Herren spurgte de Tolv, om de ogsaa vilde forlade ham, og at Simon Petrus svarede: „Til hvem skulde vi gaae? du har det evige Livs Ord; og vi have troet og erkendt, at du er Christus, den levende Guds Søn“.

Denne Paaskefest maa Jesus, som det tydeligen fremgaaer af Evangeliernes Beretning ¹⁾, være forbleven i Galilæa. Grunden var vistnok de Efterstræbelser, for hvilke han nylig i Jerusalem havde været udjat. Denne Forsigtighed var maaskee saameget mere fornøden, som Pilatus — maaskee ved sine Stridigheder med Herodes — synes at have kastet Ugunst paa Galilæerne, og det var uden Tvivl ved denne Fest, at han — uvist i hvilken Anledning — „blandede nogle Galilæeres Blod med deres Offer“ (Luk. 13, 1).

Vi finde nu Jesu Vandringer udstrakte til en større Omkreds. Han kom i Egnen ved Tyrus og Sidon, rige Handelssteder ved Kysten nordlig for Galilæa i det Landskab, som Grækere og Romere kaldte Phoenicien, Jøderne endnu Canaan. Her havde i forbums Tid Palæstinas gamle Indvaanere, fortrængte af Israelliterne, draget sig hen, og de længe fortsatte Fiendtligheder, Profheternes truende Udsagn mod disse

¹⁾ De momentis chronol. pag 15.

hedenske Stæder, der saa ofte havde deeltaget i Jødernes Undertrykkelse, vel ogsaa Misundelse over deres Rigdom og Pragt, havde gjort dem til en Gienstand for det jødiske Folks særdeles Had. Dog forkyndte Jesus en sværere Dom over de Stæder i Galilæa, som havde seet og hørt ham, og dog ikke troet, end over hine Stæder, hvilke Jødernes Hovmod vel meente, at Messias's Rige, naar det fremstod, først skulde ydmyge. Nu drog Jesus selv derhen, og i Nærheden af Tyrus kom den Kvinde ham imøde, som begierede Hielp for sin lidende Datter, som holdt ved i Bønnen, indtil hun fandt Bønhørelse, og hvis Tro ligesom var Førstegroden af den rige Høst, der skulde indsamles fra Hedningerne.

Derfra drog Jesus gennem Sidon¹⁾ eller dens Egn, og derefter gennem de Ti Stæders Lande, atter til den galilæiske Sø, formodentlig altsaa dens østlige Side. Her samlede atter Skarer omkring ham, indtil 4000 Mænd, og bragte mange Syge til ham, hvilke han helbredede. De bleve hos ham i tre Dage, og, da deres Levnetsmidler vare fortærede, bespiste han dem, ligesom forhen de Femtusinde, ved at lægge underfuld Betsignelse i de saa Brød. Som stedse, unddrog Jesus sig ogsaa her fra den lovpriisende Mængde, og seilede med sine Disciple til Dalmanutha, en lille By i Nærheden af Castellet Magdala paa Søens vestlige Bred mellem Liberias og Kapernaum, hvorfra uden Tvivl Magdalenerinden Maria var. Her traf han atter sammen med Phariseere, som, forbitrede over hans hele Fremtræden, hans Lære og Gierninger, hvormed han drog Folket til sig, hans Ringeagt for deres Bedtægter, især med Hensyn til Sabbatens Helligeholdelse, og

¹⁾ Marc. 7, 31, efter den Læsemaade, for hvilken Meget taler, ἤλαθε διὰ Σιδῶνος.

foragtede de Tegn, hvilke de kun vilde kalde jordiske, begierede et Tegn fra Himmelen. Men saa nødvendige som Tegn og Under vare, for at drage Menneffene til ham og befæste hans Befienderes Tro, var det dog ikke ved en tvingende eller blendende Magt, men ved Hjertets frie Tilbøielighed, at den sande og frelsende Tro skulde fremkomme. Fra Phariseernes og fra Galilæas Fyrstes Efterstræbelser begav Jesus sig atter paa hiin Side Søen, hvor han, under Fyrsten Philippus's mildere Herredømme og i Landstrøg, hvor Jøderne mere vare blandede med Hedninger, kunde finde friere Opholdssteder. Han kom først til Bethsaida, hvor han stienkede en Blind Synet, derfra mod de Egne, han nylig havde forladt, til Byerne omkring Cæsarea Philippi. Denne Stad, hvis Udvidelse og Forstjønneelse ved Philippus vi ovenfor have omtalt, laae ved Foden af Bierget Hermon, i hvilket Antilibanon endes mod Sydost, ikke langt fra Jordanens Kilder, ved Grændsen af det israelitiske Land, i de yndigste Omgivelser. Efter et gammelt Sagn var den Kvinde, hvem Jesus havde helbredet fra det forhen ulægelige Blodflod (Matth. 9, 20 ff.) — silbigere Efterretninger kalde hende Berenice eller Verónica — fra denne Stad; hendes Huus vistes endnu længe efter, og derved en Billedstøtte af Metal, forestillende en mandlig Figur, og foran for den en qvindelig, knælende med foldede Hænder, hvilken Billedstøtte hiin Kvinde havde ladet sætte til Jesu Ære, og hvilken Kirkehistorikeren Eusebius endnu saae¹⁾, men som Keiser Julianus siden skal have ladet omkaste. Det er vel saa, at man paa romerske Mønter finder erkiendtlige Stæder afbildede under Symbolet af en knælende

¹⁾ Hist. Eccl. VII. 18. Jvfr. Thilo, Codex Apocryphus N. T. I. 560 sqq.

Qvinde; dog synes det ikke rimeligt, at Eusebius heri skulde have bedraget sig, og naar vi forestille os, at Billedstøtten først senere, da Jesus var forherliget, og hans Navn bekiendtes af saa mange Tusinde, er bleven opreist af hiin taknemmelige Qvinde, hvis Tro Jesus selv priste, da indeholder Beretningen intet Utroligt.

Paa sine Vandringer ledsagedes Jesus, foruden af den til og fra strømmende Mængde, jævnlig af flere formuende Qvinder, hvilke han havde helbredet, og som bidroge til hans Underholdning. Vidragene samlede i en Pung, som var sættes for hans Apostle, og forvaltedes, skøndt svigefuldt, af Judas med Tilnavn Iskariotes, sandsynligvis af Byen Karioth i Galilæa. Jesu Moder og hans Brødre besøgte ham stundom; Brødrene troede endnu ikke paa ham, dog synes de heller ikke ganske at have fornegtet ham; han betroede sig ikke til dem, men ophævede dog ikke ganske Samfundet med dem; han vidste, at ogsaa af deres Kredss skulde hans Kirke finde Støtter. Fornemmelig ledsagedes han af de Tolv, skøndt vi ikke skulle forestille os, at de Alle stedse vare med ham, eller at de ganske havde forladt deres Hiem eller deres forrige Haandtering, hvorved vi endnu finde dem efter Jesu Opstandelse (Joh. 21, 1 ff.) Hvad de havde hørt og seet havde indgydt dem en saadan Ufrygt, at de omgikkes ham som Den, der var ophæiet over dem, og ikke vovede at trænge i ham med Spørgsmaal om Det, der endnu skulde være skult for dem; dog aabenbarede han dem stedse klarere sit Riges Hemmeligheder, deres Tro befæstedes mere og mere, at han var den Messias, hvis Komme de prophetiske Røster giennem saa mange Tider, snart dunflere snart tydeligere, havde bebudet, men han beredte dem tillige paa Det, de saa nødig vilde forstaae, hvad han skulde lide, og de lide med ham.

I de Dage, da Jesus opholdt sig i Egnen om Cæsarea, førte han Petrus, Jakob og Johannes med sig op paa et affides liggende høit Bierg; Sagnet har nævnet Thabor, maastee formedelt dette Biergs udmærkede Skønhed, men Evangelisternes Beretning viser os tydeligen hen til den østlige Side af Jordan¹⁾. Her var det, at han under Bønnen forvandlede for deres Øine. Naar ogsaa i sædvanlige Mennesker Anden undertiden i Opfølelsens Tider kan giennemtrænge Legemet med de Forfædtes Skønhed, da var det her Guddomsglansen, der lyste giennem den jordiske Indhylning. Disciplenes Sands overvældedes, og i Hentykkelsen stuede de Moses og Elias i Samtale med den nye Pacts Stifter; deres Tilstand i denne Stund var saa salig, at de vilde bygge Pauluner deroppe, langt fra Verdens Varm og Trængsel og Indskrænkning. Men Øynet forsvandt, og underlige Tanker bevægede deres Hjerter, da Herren paabød dem Tausched, indtil han havde fuldendt giennem Død og Opstandelse. Den følgende Dag steg de ned fra Bierget, og fandt en stor Skare forsamlet om et ungt Menneske i svære Slagtilfælde, hvilke de tilbageblevne Disciple forgieves havde søgt at høre. Da Jesus traadte til, blev den urolige Mængde strax stille, og modtog ham med dyb Uresnøgt (Marc. 9, 15); ogsaa maatte det Ondes Magt snart vige for hans Ord. Derpaa vendte han tilbage til Galilæa, men vilde paa denne Vandring ikke bemærkes, og kom atter til Kapernum.

I lang Tid havde nu Jesus for det Meste kun lært og samlet Tilhængere i Galilæa og den nordlige Deel af Landet paa hiin Side Jordan. Den Tid, han endnu skulde tilbringe paa Jorden, var ifkun kort, men, før den var udløben, skulde

¹⁾ Relandi Palæstina pag. 335. Robinson III. 465.

Qvinde; dog synes det ikke rimeligt, at Eusebius heri skulde have bedraget sig, og naar vi forestille os, at Billedstøtten først senere, da Jesus var forherliget, og hans Navn bekendtes af saa mange Tusinde, er bleven opreist af hiin taknemmelige Qvinde, hvis Tro Jesus selv priste, da indeholder Beretningen intet Utroligt.

Paa sine Vandringer ledsagedes Jesus, foruden af den til og fra strømmende Mængde, jævnlig af flere formuende Qvinder, hvilke han havde helbredet, og som bidroge til hans Underholdning. Bidragene samlede i en Pung, som var fælles for hans Apostle, og forvaltedes, skøndt svigefuldt, af Judas med Tilnavn Iskariotes, sandsynligen af Byen Karioth i Galilæa. Jesu Moder og hans Brødre besøgte ham stundom; Brødrene troede endnu ikke paa ham, dog synes de heller ikke ganske at have fornegtet ham; han betroede sig ikke til dem, men ophævede dog ikke ganske Samfundet med dem; han vidste, at ogsaa af deres Reds skulde hans Kirke finde Støtter. Fornemmelig ledsagedes han af de Tolv, skøndt vi ikke skulle forestille os, at de Alle stedse vare med ham, eller at de ganske havde forladt deres Hiem eller deres forrige Haandtering, hvorved vi endnu finde dem efter Jesu Opstandelse (Joh. 21, 1 ff.) Snad de havde hørt og seet havde indgydt dem en saadan Ufrygt, at de omgikkes ham som Den, der var ophøiet over dem, og ikke vovede at trænge i ham med Spørgsmaal om Det, der endnu skulde være skult for dem; dog aabenbarede han dem stedse klarere sit Riges Hemmelighed, deres Tro befæstedes mere og mere, at han var den Messias, hvis Komme de prophetiske Røster giennem saa mange Tider, snart dunklere snart tydeligere, havde bebudet, men han beredte dem tillige paa Det, de saa nødigt vilde forstaae, hvad han skulde lide, og de lide med ham.

I de Dage, da Jesus opholdt sig i Egnen om Cæsarea, førte han Petrus, Jakob og Johannes med sig op paa et affides liggende høit Bierg; Sagnet har nævnet Thabor, maaskee formedelsk dette Biergs udmærkede Skønhed, men Evangelisternes Beretning viser os tydeligen hen til den østlige Side af Jordan¹⁾. Her var det, at han under Bønnen forvandlede for deres Øine. Naar ogsaa i sædvanlige Mennesker Anden undertiden i Opfølelsens Timer kan giennemtrænge Legemet med de Forklaredes Skønhed, da var det her Guddomsglansen, der lyste giennem den jordiske Indhylning. Disciplenes Sands overvældedes, og i Genrykkelsen stuede de Moses og Elias i Samtale med den nye Pags Stifter; deres Tilstand i denne Stund var saa salig, at de vilde bygge Pauluner deroppe, langt fra Verdens Larm og Trængsel og Indskrænkning. Men Øynet forsvandt, og underlige Tanker bevægede deres Hjerter, da Herren paabød dem Tausked, indtil han havde fuldendt giennem Død og Opstandelse. Den følgende Dag steg de ned fra Bierget, og fandt en stor Skare forsamlet om et ungt Menneske i svære Slagtilfælde, hvilke de tilbageblevne Disciple forgieves havde søgt at høre. Da Jesus traadte til, blev den urolige Mængde strax stille, og modtog ham med dyb Grefrygt (Marc. 9, 15); ogsaa maatte det Ondes Magt snart vige for hans Ord. Derpaa vendte han tilbage til Galilæa, men vilde paa denne Vandring ikke bemærkes, og kom atter til Kapernaum.

I lang Tiid havde nu Jesus for det Meste kun lært og samlet Tilhængere i Galilæa og den nordlige Deel af Landet paa hiin Side Jordan. Den Tiid, han endnu skulde tilbringe paa Jorden, var ikkun kort, men, før den var udløsen, skulde

¹⁾ Relandi Palæstina pag. 335. Robinson III. 465.

Sæden endnu udstrøes i de øvrige Dele af Landet, og han besluttede atter at drage til Jerusalem (Luk. 9, 51), og derefter at opholde sig i de omliggende Egne. Jersalernes Høstid nærmede sig; den helligholdtes, omtrent i vor October, i syv Dage, da Israelliterne boede i Hytter af Løvrige Grene, til Erindring om deres Fædres Vandring giennem Ørten; tillige skulde de frembære Taksigelse for Frugt- og Vinhøsten, som paa denne Tid var endt. Dog lod Jesus dem, der vilde være i Jerusalem ved Festens Begyndelse, drage forud, og begav sig først nogle Dage senere paa Veien.¹⁾

Ankommen til det samaritaniske Land sendte han Nogle forud til en By for at berede Herberge. Da man der ikke vilde modtage ham, fordi han drog til Jerusalem, vilde de tvenne „Lorben sønner“ (Marc. 3, 17) Jakob og Johannes, at der skulde falde Ild ned af Himmelen, og fortære deres Herres Foragtere; men han svarede dem: „I vide ikke, af hvad Aand I ere“.

Derefter udvalgte Jesus halvfjerdsindstyve Disciple — Tallet af de Aldste, hvilke Moses udvalgte (4 Mos. B. 11, 16), ogsaa af Synedriets Medlemmer — og sendte dem To og To til alle de Stæder og Byer, hvilke han agtede at besøge; selv fortsatte han i Stilhed Vandringen til Jerusalem, og giestede i Bethanien Martha og Maria (Luk. 10, 38).

Midt under Festen traadte Jesus frem i Templet, og lærte. Mange forundrede sig over hans Værdom. Mange troede paa ham, Mange forbittedes; Folkets Øverst sendte Betiente ud for at gribe ham, men de lagde ikke Haand paa

¹⁾ Joh. 7, 10 οὐ παρεῴωσ, ἀλλ' ὡς ἐν κρυπτῷ maa gielde Ankomsten til Jerusalem, thi ved Begyndelsen af denne Reise finde vi Mange omkring ham.

ham, thi, sagde de, „aldrig har Nogen talet, som dette Menneske“; Nikodemus sagde i Synedrjet nogle Ord til hans Forsvar, og man kom ikke til nogen fast Beslutning. Jesus vedblev at lære offentlig i Templet, og i Forbittrelse grebe Nogle af Folket Stene for at kaste paa ham, men ogsaa her undveeg han af deres Hænder. Et stort Under ophidsede Eidenstaberne endnu mere; Jesus helbredede en Blindfød, som havde siddet og betlet, og var kiendt af Alle; Helbredelsen var unegtelig, ny Glands omstraalede Undergiøreren; men det var steet paa en Sabbat.

De tvende paafølgende Maaneder synes Jesus at have tilbragt i Judæa og det tilgrændsende Peræa. Her var det uden Tvivl, at de halvfjerdsfindstyre Udsendte atter samlede med ham, fulde af Glæde over alle de Gierninger, de havde kunnet udrette i hans Navn. Vi finde intet Spor af, at Jesus i denne Tiid er vendt tilbage til Galilæa, og ved Indvielsens Fest finde vi ham atter i Jerusalem. Denne Fest var indstiftet af Judas Maccabæus til Grindring om Templets Renselse efter Vanhelligelsen under det syriske Herredømme; den høitideligholdtes otte Dage igiennem ved at antænde mange Lys i Husene, og den indfaldt i vor December. Ogsaa ved denne Fest fremkaldte Jesu Nærværelse de samme Bevægelser, og fra sine Fienders Efterstræbelser veeg han atter paa hiin Side Jordan til de Steder, hvor Johannes forhen havde døbt, og paa disse Steder troede Mange paa ham¹⁾. Herfra

¹⁾ Joh. 10, 40. Ordet *παύειν* synes at tilkiendegive, at Jesus ogsaa i Eidsrummet mellem Pøvsalernes og Indvielsens Fest havde opholdt sig i disse Egne.

foretog Jesus en kort Vandring giennem Samaria og Galilæa ¹⁾, og ved en af de Byer, til hvilke han kom, helbredte han de ti Spedalske, af hvilke kun Een, en Samaritan, vendte tilbage for at takke sin Velgjører. I Galilæa advarede man ham, at Herodes Antipas stræbte ham efter Livet ²⁾; han forlod ogsaa dette Land, og vendte tilbage paa hiin Side Jordan ³⁾.

Ogsaa fra disse Vandringer have vi endnu de skønneste Underviisninger, meddeelte ved forskellige Anledninger, men derimod ere kun saa Undergiøringer optegnede, indtil vi finde os for en af de største, Lazari Opvækkelse fra de Døde. Uagtet Disciplenes Advarslar om hvad han havde at befrygte af Jøderne, drog Jesus til Bethanien, som kun laae en halv Mil fra Jerusalem, ved Oliebierget. Lazarus var allerede fire Dage i Graven, men den almægtige Stemme kaldte ham frem, den Dødes Been rørte sig, han reiste sig i sin Hule, og i sine Liigklæder traadte han ud for de Manges Dine, som vare tilstede. Dette Under, som atter vandt Jesus mange Tilhængere, og saa nær ved Synedriets Sæde, overbeviste Folkets Overster om, hvad de havde at frygte; de ventede neppe Andet, end at han snart vilde stille sig i Spidsen for Mængden, og deres Beslutning stod nu fast, at de vilde befrie sig fra denne Uro; det er bedre, sagde Kaiphas, at eet Menneske døer, end at hele Folket oprøres og styrter sig i

¹⁾ Luk. 17, 11. *Διὰ μέσσω* kan neppe betyde en Vandring paa Grændserne af begge Lande; og at Samaria nævnes først, viser, at Jesus kom fra de sydlige Egne.

²⁾ Luk. 13, 31 ff. hører uden Tvivl herhen. Ordene „I skulle ikke see mig mere“ vise, at han var i Begreb med at forlade Galilæa for steds.

³⁾ Matth. 19, 1. Marc. 10, 1.

Udengang. Endnu denne Gang undveeg Jesus Forfølgelsen, og begav sig med sine Disciple til Ephraim (Joh. 11, 54), en lille By i Nærheden af de øde Egne omkring Jericho.

Saaledes havde Jesus i noget over to Aar¹⁾ draget omkring; der var næsten ingen Egn i det jødiske Land, hvor han jo havde været, prædiket sit Evangelium, og viist sine store Gierninger. Hvad enten Mængden prisede ham, og vilde udraabe ham som Konge og Messias, eller den forbittrede paa ham, vilde stene ham, nedstyrte ham i Afgrunden, forlod han snart Stedet, men kom sædvanlig snart igien tilbage dertil. Talen om ham fyldte det hele Land, allevegne spirede en Sæd, som kun behøvede beleilige Tider for at modnes, allevegne havde han efterladt Troende, og Mange havde, paa kortere Tiid eller for stedse, forladt Alt for at følge ham. Nu nærmede Fuldendelsen sig, Paaskefesten forestod, og han drog atter til Jerusalem. Da sagde han sine Disciple klarligen, hvad der ventede ham, men saa langt vare Disciplene endnu fra at forstaae, paa hvilken Maade hans Rige skulde komme, at de endnu trættes om Forrangen og begierede Pladsen paa hans høire og venstre Side, naar han skulde vise sig i sin Herlighed.

Imidlertid kom Jesus til Jericho, hvor han helbredede en Blind — efter Matthæus to Blinde — der sad ved Veien og betlede. I Jericho var det, at Overtolderen Zachæus,

¹⁾ Den almindelige Mening, at Jesu Lære-Embede har udstrakt sig udover 3 Aar, beroer derpaa, at man har anseet den Fæst, der omtales Joh. 5, 1, for en Paaskefest, istedenfor at den uden Tvivl var en Purims-Fæst. Kun ved den sidste Forudsætning er det mueligt, at bringe Evangelisternes Beretninger i en ordenlig Følge, men ved dens Hielt lykkes det ganske.

da han formedelft den Skare, der omringede Jesus, ikke kunde see ham, steg op i et Træ, og at Jesus forargede Jøderne ved selv at indbyde sig til Giest hos denne Mand, hvem de kaldte en Synder. Fra Jericho vendte Jesus sin Vej til Bethanien, hvor han ankom sex Dage før Paaske (Joh. 12, 1), formodentlig den forudgaaende Sabbat. Der havde en Mand, som kaldes Simon den Spedalske (Matth. 26, 6. Marc. 14, 3), maaſkee helbredet af ham, beredet ham et Maaltid; Lazarus var blandt Giesterne, Martha betiente dem, men Maria sad ved Jesu Fodder, udgød kostbar Salve derover, og tørrede dem med sit Haar¹⁾. Det spurgtes i Jerusalem, at Jesus var der, og Mange gik ud for at see, saavel ham, som Lazarus, der var kaldt frem af Graven. Den næste Dag, da Jesus gik til Jerusalem, strømmede Skarer af dem, der vare komne hid til Festen, ham imøde. Han sendte to af sine Disciple forud til Bethphage, en anden lille By ved Oliebierget, for at hente et Æsel, paa hvilket han satte sig. Skaren førte ham i Triumph som Den, der kom i Herrens Ravn, som Israels Konge. Men da fra Oliebiergets Høider Jerusalem udbredte sig for deres Øine, sældede Jesus under al denne Jubel Taarer; han saa den gamle hellige Stad viet til Undergang, fordi den ikke vilde kiende, hvad der tiende til dens Fred. Hele Staden kom i Bevægelse, man spurgte, hvad det var, og Skaren svarede: Det er Jesus, Profheten fra Nazareth i Galilæa; og denne Gang vilde han ikke paa-lægge sine Disciple Taushed, thi Afgjørelsens Tid var kommen.

¹⁾ Denne Tildragelse bør ikke identificeres med Fortællingen hos Lukas 7, 36 ff.; see bl. A. Clausen, Forfl. over de synoptiske Ev. I. 330 ff. — At den Kvinde, Lukas omtaler, skulde have været Magdalenerinden Maria, er vel en Tradition, men som ikke hviler paa nogen Grund.

Han gik op i Templet, men da det imidlertid Aften, vendte han med de Tolv tilbage til Bethan (11, 11). Næste Dag gik han atter op til Jerusalems Veien forbandede han det Figentræ, paa hvilket han havde søgt Frugt, saa at det den følgende Dag bleeds udgaaet — et Billede paa det Folk, som havde prædiket. Han gik op i Templet, og, for begyndelsen af hans Lære-Embedet, rensede han det der dreve Handel deri¹⁾. Blinde og Krøblinger som hvilke han helbredede, og selve Børnene i Templets Hofianna for Davids Søn.. Ogsaa her vægrede han sig ved at modtage sin Priis fra de Umyndiges Læber.

I disse Dage forlod Jesus stedse Staden og gik ud til Oliebierget; om Morgenstunden kom han tidligt til ham i Templet (Luk. 21, 37, 38). Ogsaa Herredøds Hedninger af Fødsel, men som vare komne til Jerusalem at tilbede, altsaa vel jødiske Profetlyter, begierede at tale med ham, og i deres Hyldeise saae han Begyndelsen til den, som vilde blive ham bragt fra de fierneste Grændser (Joh. 8, 20). Da de lærde og Anseete i Folket, hvis hykkelske Fordreielse af den Lære, de vare satte til at udtale, ofte strengt havde straffet, ikke vovede offentlig at tale paa ham, forelagde de ham besnærende Spørgsmaal, som de haabede, at han i sine Svar skulde forvilde Sandhedens simple, dog forstandigen afveiede, Ord over den spidsfindige Kløgt.

¹⁾ Der er intet Usandsynligt i, at Jesus har foretaget denne Gang. Var den kun skeet eengang, vilde Tidbestemmelsen og hos de øvrige Evangelister være altfor afvigende.

I det de saaledes dagligen opholdt sig i Templet, drog Jesu Disciple hans Tanke hen paa de mægtige Bygninger. Da forkyndte han dem de svære Straffedomme, under hvis Rædsler dette Sted snart skulde synke i Gruus, ogsaa alle følgende Forstyrrelser indtil den sidste, da Jorden skal bære i sine Grundvolde og Stierne slukkes, svævede for hans Blik; men han talede derom, ikke for at de Troende skulde søge at udforske de i den Almægtiges Raad bestemte Tider, men for at de skulde vide, at i alle disse Bevægelser skulde han være nær, og Forløsningen med ham.

For Diebliffet ventede ham og dem den dybeste Fornedrelse, og han sagde dem det atter (Matth. 26, 2), men den Gnefte af de Tolv, der synes ret at have fæstet Tillid til denne sorgelige Forkyndelse, var Judas Isariotes. Denne havde saa længe forgieves ventet, at hans Mester skulde oprette det Rige, i hvilket han haabede den Løn i timelig Gæde og Fordele, han attraaede; han havde uden Tvivl i disse Dage ventet det mere end nogenfinde, men ogsaa nu stufedes hans Forventning. Da gik han til Folkets Oberster, som vare forsamlede i den Øpperstepræstes Huus, og solgte dem sin Tjeneste for 30 Sæller — vel omtrent ligesaa mange Dalere i Danmarks nuværende Mønt; — en større Priis agtede de hverken Forræderen eller den Forraadte værd, hvor beleiligt endog Tilbudet kom dem, da de ellers synes at have villet opsætte deres Forehavende til efter Festen.

Imidlertid nærmede denne Fæst sig. Aftenen forud, eller egentlig ved Festens Begyndelse — efterdi Jøderne regnede den nye Dag fra den forrige Sols Nedgang — holdtes Paaskemaaltidet, indstiftet til Grindring om Udvandringen fra Ægypten, hvorved enhver Huusfader samlede sine Nærmeste, fra 10 til 20 Personer, omkring sig, og et Lam, som var

slaget i Templet, blev fortæret tilligemed bitter Urter og uslyret Brød. Dette, „Trængselens Brød“, uddeelt af Huusfaderen, som ogsaa høitideligen foretog Festmaaltidets Anledning; flere Bægere gif omkring, af hvilke det tredie kaldtes Betsignelsens Bæger, og adskillige af Davids Psalmer bleve læste eller affungne. Beretningen i Johannes's Evangelium, saavel som flere Antydninger i de øvrige Evangelisters Beretninger, lade ikke tvivle om, at Jesus holdt det sidste Maaltid med sine Disciple en Aften tidligere, end ellers sædvanligt. Skøndt vi intet udtrykkeligt Vidnesbyrd have derom, have vi dog Grund til at antage, at flere Jøder, der vare komne for at høitideligholde Festen i Jerusalem, maatte gjøre det Samme. Efter en foretagen Optælling bleve ved een Paaskefest 256,500 Lam slagtede¹⁾, og da nogle Timer paa den ene Dag ikke kunde tilstrække til alle disse Dyr's Slagtning²⁾, samt da de mange Familier ikke paa een Aften i og ved Jerusalem have kunnet finde Steder, hvor de kunde tilberede og holde Maaltidet, synes det ikke at have kunnet undgaaes, at dette af Mange er blevet holdt tidligere. Men, hvis endog dette ikke ellers fandt Sted, var Jesus ikke bunden til den jødiske Skik; han vidste, „at hans Tid var nær“ (Matth. 26, 18), og, forinden den store Skiebne skulde fylbbyrdes, vilde han endnu engang være forsamlet med sine Apostle; derfor holdt

¹⁾ Josephus de bello Jud. 6, 9, 3.

²⁾ Ehrard, Wissenschaftliche Kritik der ev. Geschichte I. 631 ff., hvorved dog maa bemærkes, at Præsterne ikke selv slagtede Lammene, see Winer's Realwörterbuch II. 199. — Ehrard havde neppe behøvet i den 2den Udgave af sit Værk (S. 510 ff.) og allerede i sit Skrift over Johannes's Evangelium S. 42 ff., at tage denne Formodning tilbage.

han Paaskeaaftid med dem en Aften tidligere¹⁾. I denne Forsamling var det, at Jesus ved at toe sine Disciples Fodder paaminde dem om den Ydmyghed, hvori det burde dem at vandre; der brød han Brødet og rakte dem Bægeret, men med andre Ord, end de, der pleiede at høres, og indstiftede derved den hellige Handling, ved hvilken han giennem alle Eder paany vilde meddele sig til sine Troende; der skiltes han fra sine Apostles Kreds under Samtaler og Bønner, hvis Rige aldrig er hørt i nogen Samling af Mennesker.

Derpaa gik han med Apostlene — nu kun Elleve — ud af Jerusalem til Gethsemane. Dette Sted vides endnu ved Oliebiergets Fod, bebygget af nogle store, ældgamle Olietræer. Der, i Nattens Lushed, mellem de sovende Disciple, hvilede i Afgjørelsens rædselsfulde Diebliske Følelsen af den hele Byrde, han bar, paa Jesu kæmpende Siel; men der reiste han sig ogsaa i sin fulde Kraft, da Forræderen nærmede sig med sin bevæbnede Skare, veiledet af de skamløse Blus. Judas gyste ikke, da han traadte til for at give det aftalte Tegn, det troløse Kys, derimod veeg den vilde Skare bævende tilbage, da den af Folket saa ofte beundrede Prophet traadte dem imøde i al sin Værdighed, og selv sagde dem, at han var Den, de søgte. Men Limen var kommen, han vilde

¹⁾ „War denn des Menschen Sohn nicht so gut Herr der id' (den 14de Nisan, paa hvilken Paaskeaaftid skulde holdes), als des Sabbats?“ Weigel, die Christl. Passafester S. 312. Dette grundige Skrift (konfr. Theol. Studien u. Kritiken 1848 II. 805 ff.) har uden Tvivl bragt denne saa længe omtvivlede Sag til endelig Afgjørelse, og opløst den tilsyneladende Uoverensstemmelse mellem Evangelisterne. En klar Fremstilling af Spørgsmaalets Hovedmomenter og de tidligere forsøgte Løsninger findes i Clausen's Fortolkning af de synoptiske Evangelier II. 715 ff.

ikke lade sig forsvare, ikke unddrage sig; man bandt ham, og Disciplene flyede.

Jesús blev først ført til den forhenværende Øpperstepræst Annas, hvis Bolig formodentlig laae nærmest. Efter et foreløbigt Forhør, og efter at have hørt den Discipel, der saa Timer tilforn havde tilsagt ham Trosteb til Døden, fornegte sig, bragtes han ved Morgenens Frembrud til den daværende Øpperstepræst, den Forriges Svigersøn, Kaiphas. Der forsamlede Synedriet sig, man fremsførte Vidner, men først da Jesús her, i sin dybeste Fornedrelse, forladt af Alle, havde udsagt det store Ja, hvormed han bekiendte sig som Kristus, den levende Guds Søn, kiendte de ham skyldig til Døden. I en romersk Provinds — som Judæa nu var — kunde kun den romerske Stattholder lade Dødsstraffe fuldbyrde¹⁾; derfor overgave de ham til Pilatus. I Dennes Prætorium — formodentlig Herodes den Stores Pallads — maatte Jesús taale de bittreste Uværdigheder; der blev Verdens Frelser, hudstrøgen, med Tornetronen om sit Hoved, i den haanende Purpurkaabe, med en Riep i Haanden istedenfor Scepter, fremstillet for Folket, om maaskee en blandet Følelse af Foragt og Medynk kunde bevirke hans Løsladelse. Pilatus fandt ingen Skyld hos Jesús, nogen menneskelig Deeltagelse, maaskee endog en dunkel Anelse om, at en viis og retfærdig Mand stod for ham, rørte sig i hans Bryst, og han kunde ikke ønske, at Jødernes Religionsstridigheder skulde afgjøres med Blod. Paa den anden Side, skøndt han ellers ikke frygtede for ved villkaarlige Handlinger at forbitte det jødiske Folk, ønskede han dog ikke at fremkalde en Anklage mod sig, der kunde lede til en Undersøgelse af hans hele mislige

¹⁾ See Lücke, Commentar II. 736 ff.

Forhold. Derfor, da han forgieves havde forsøgt, ved at sende Jesus til Galilæas Fyrste, som just opholdt sig i Jerusalem, at bringe Sagen under Dennes Afgjørelse, forgieves søgt at adstille Folket fra Synedriet, og bringe hiint til at fordre hans Frigivelse, overgav han ham til at korsfæstes.

Korsfættens forfærdelige og vanærende Dødsmaade bestemtes kun for Trælle og de værste Forbrydere. „Alt hvad der minder om Korsfættelsen — siger Cicero ¹⁾ — være langt: ikke blot fra de romerske Borgers Legemer, men fra deres Tanke, deres Dine, deres Øren!“ Den Dømte blev først hudstrøgen, og maatte derpaa bære sit Kors, som var lidt over Mandshøide, til Retterstedet, som var udenfor Byen, men ved en besøg Vei. Der opreistes Korsfættelsen, og en Table, som tilkiendegav Forbrydelsen, blev sættet derpaa. Forbryderen blev aflædt og løftet op paa Korsfættelsen, hvor Legemet understøttedes ved anbragte Blokke, men heftedes fast med Nagler, som dreves gennem Hænderne, upaatvibelig ogsaa gennem Fødderne ²⁾, og i denne Stilling hængte den Korsfættelsen, undertiden i flere Dage, indtil han omkom. Legemet forblev paa Korsfættelsen, et Bytte for Fuglene; dog pleiede Jøderne at nedtage og begrave det.

Jesus har sit Kors, men da det afstræfede Legeme ikke mere formaaede det, blev det lagt paa en Mand, der kom fra Maran. Navnet Golgotha — thi saaledes skrives det rettelig — forklæres af Evangelisterne ved „Hiernestalle-Stedet“ (Knokkel-Stedet), og vilde da antyde, hvad man saa paa denne Høi, eller det ophøiede Sted, hvorhen Jesus blev

¹⁾ Or. pro. C. Rabirio c. 5.

²⁾ Bähr i Tholuck's litter. Anzeiger 1835 No. 1—6.

bragt¹⁾. Stedet laae udenfor Jerusalem; dog vides det endnu i en Deel af den hellige Gravs Kirke indenfor Byens nuværende Omfærd; men da denne er meget forskiellig fra den gamle, forsvares Stedets Identitet endnu af Mange²⁾. Der blev Jesus naglet til sit Kors, mellem tvende Misdædere, som fik hvad deres Gjerninger forskyldte; over hans Hoved satte Pilatus, haanende baade ham og Folket, i de tre vigtigste Sprog den Indskrift: „Jødernes Konge“³⁾. Paa Korset taledes Jesus de sidste Ord, leed de sidste Forhaanelser, tømte Smertens Bæger, og da Alt var fuldbragt, befalede han sin Aand i sin himmelske Faders Hænder. Det var Dagen for Sabbaten: efter vor Inddeling af Dagen fandt Korsfæstelsen Sted omtrent Kl. 9 om Morgen⁴⁾, Døden indtraadte Kl. 3 om Eftermiddagen. Nogle Stridsmænd, som kom for at ende de Korsfæstedes Lidelser ved at bryde deres Been, paa det deres Legemer ikke skulde hænge paa

¹⁾ Dog indvender man, at Jøderne ikke vilde have tilladt de Dødes Been at ligge ubegravede. Thénius i Zeitschr. für histor. Theol. 1842 II. 4, S. 11. Neppe har dog Stedet faaet sit Navn af dets Lighed med en Hierneskål. Hengstenberg (Christologie des N. T. III. 595 ff.) forklarer det ved „Døds-Høien“.

²⁾ Saasom af Berggren, Resor i Europa og Østerlandene II. 472 ff. Schubert, Reise II. 502 ff. Raumer, Palästina S. 317 ff. Ogsaa af Williams, the holy city p. 253. Schulz, Jerusalem S. 59 ff. 98 ff., hvilke 2de sidstnævnte Skrifter jeg dog ikke har havt Leilighed til selv at eftersee. Paa den modsatte Side staar Robinson, Palästina II. 262 ff. og Neue Untersuchungen über d. Topographie Jerusalems S. 52 ff.

³⁾ Efter det saakaldte Evangelium Nicodemi skal Pilatus, allerede da man bragte Jesus til ham, have sagt: „Skal jeg, som kun er en Statholder (ἡγεμῶν), forhøre en Konge?“ Thilo, Codex, apocr. N. T. I. 304.

⁴⁾ Marc. 15, 25. Synf. Rettig i Theol. Stud. u. Kritik 1830. I. 101 ff.

Korsfætt under Fæsten, fandt, at Jesus allerede var død, og En af dem giennebmørede hans Side med et Spyd. Tvende anseete Mænd, Joseph af Arimathia og Nikodemus, erholdt Tilladelse til at nedtage Liget; de balsamerede det efter jødisk Skik, og lagde det i en Gravhule i en nærliggende Høve; en stor Steen blev væltet for, og en Vagt siden sat ved Graven. — Mæret, hvori alt dette foregik, var efter den Tidsregning, her er fulgt, Roms Aar 782¹⁾.

Sabbaten tilbragte Disciplene i sørgelig Stilhed, men da den første Dag i Ugen fremlyste, gif Tre af de Qvinder, som havde været Jesus meest hengivne, med kostbare Salver til Graven. De fandt Stenen fravæltet og Graven tom. En af dem ilede til Petrus og Johannes; de gif til Graven, og, da de saae Liigklæderne liggende, men den Døde forsvunden, opgik der et Qys for dem om hvad her var skeet. Derefter viste den Opstandne sig for Qvinderne, ogsaa — efter 1 Kor. 15, 5 — for Petrus. Han fulgte med de tvende Disciple, der paa denne Dag gif til Emmaus, en lille Flække omtrent en Mil fra Jerusalem; deres Hjerter brændte i dem, medens han talede med dem, men, da de kiendte ham, i det han brød Brødet, forsvandt han for dem. Om Aftenen kom han i sine Apostles Kred, hvor dog Thomas fattedes, da de af Frygt for Jøderne holdt sig inden lukkede Døre. Hvo som uden forudfattet Mening læser Evangelisternes Beretninger vil neppe kunne tvivle om, at den Opstandnes Aabenbareller ikke skildres som hans forrige Vandring paa Jorden; blev allerede

¹⁾ De momentis chronol. p. 16 sqq. Det er der bemærket, hvorfor vi ikke kunne lægge nogen Vægt paa de Kalender-Beregninger, hvorefter Wieseler (Chronol. Synops. S. 385 ff.) og Seiffarth (Chronologia sacra S. 128 ff.) ere komne til andre Resultater.

tilforn hans Legeme i enkelte Timer forherliget, saasom da han vandrede paa Egen, eller da han forklaredes paa Bierget, da var det nu, skøndt endnu ikke løsbrevet fra Jorden, i en mere forklaret Tilstand, ikke bundet under denne Naturs Love. Hvor mange Spørgsmaal vi herved endog maae, og i denne Region tør, lade ubesvarede, befries vi igien fra mange andre, som ikke kunne finde Svar, og som dog burde kunne besvares, naar vi tænke os den Gienoplivede i en sædvanlig jordist Tilstand.

Da Jesus endnu vilde høitidelig samles med sine Disciple i Galilæa, bød han dem, der vare i Jerusalem, at drage derhen; Veien udgjorde kun 14 til 15 Mil. Der var det uden Tvivl, at han, otte Dage efter den første Aabenbarelse, atter kom i Apostlenes Forsamling, da ogsaa Thomas var tilstede; der saae de ham atter, som de tilforn saa ofte havde seet ham, ved Genezareths Sø, og hørte ham forudsige Petrus hans endelige Skiebne; der var det sikkert ogsaa, at han viste sig for mere end 500 Disciple, og at han som Den, hvem al Magt er givet i Himmelen og paa Jorden, bød sine Apostle at forkynde ham for alle Jordens Folkeslag. En Aabenbarelse for Jakob kiende vi kun af et Ord hos Paulus (1 Kor. 15, 7), men at denne Jakob var den Jesu Broder, der siden blev en af Kirkens Støtter og Prydelser, kan neppe omtvivles.

Jesu Aabenbarelser for sine Disciple fandt Sted i et Tidrum af 40 Dage. Efter Udløbet af dette finde vi Apostlene atter i Jerusalem, og derfra efter Herrens Befaling samlede i Egnen af Bethanien ved Foden af Oliebierget. Der saae de Herren sidste Gang, modtog hans sidste Befalinger og Forjættelser; derpaa hævedes det forklarede Legeme mod Himmelen, en Sky indhyllede ham, og han forsvandt

fra deres Dine. Denne sidste synlige Forherligelse skulde De allermindst negte, som efter Jesu Opstandelse tillægge ham et sædvanligt jordist Legeme, thi hvilken Udgang vilde de ellers antage, at hans Liv paa Jorden havde havt? Samtlige Evangelisters Beretninger om den Opstandnes Aabenbarelsere ere korte, og enhver af Evangelisterne har sit Særegne — uden Tvivl fordi disse Begivenheder dog ved mundtlig Beretning vare almindelig bekiendte i Menighederne; — saaledes have ogsaa kun tvende Evangelister Beretningen om Jesu Himmelfart; men den forudsættes stedse i Apostlenes Lære¹⁾, og den var uden Modsigelse indbefattet i den ældste Kirkes almindelige Tro²⁾.

Apostlene vendte, fyldte med Glæde, tilbage til Jerusalem, og ventede der, efter deres Herres Befaling, det sidste Kalb og den fuldkomne Indvielse til deres store Embede. Vi finde nu ogsaa med dem Jesu Brødre, hvis tilforn vantroe eller dog tvivlende Sind hans Opstandelse altsaa havde forandret. Det hele Antal af Mænd og Qvinder, der saaledes holdt sig sammen, var 120. De opholdt sig daglig i Templet, men forsamledes ogsaa i et privat Huus, i den med det flade Tag forbundne Sal, som og benyttedes til Andagtsøvelser³⁾. Der foreslog Petrus, at de Tolvs Antal, af hvilket Judas paa en saa sørgelig Maade var vegen ud, atter skulde gøres fuldstændigt. Valget faldt paa Tvende af de Disciple, som fra Begyndelsen havde været med Herren, og af disse blev Matthias ved Lodkastning optagen i Apostlenes Tal.

1) Stederne mere eller mindre bevisende, findes samlede hos Fogtmann, de J. Chr. adscensu in coelum pag. 23—69.

2) Jvnf. Olshausen, Commentar über das N. T. II. 567.

3) Ap. G. 1, 13. Ruinoel Comm. in h. l.

• Pintsefesten holdtes den 50de Dag efter Paaskefesten, regnet fra denne Fests anden Dag, til Taffigelse for den i de mellem begge Fester liggende 7 Uger tilendebagte Høst, ogsaa — i det Mindste hos de senere Jøder — til Erindring om Lovgivningen paa Sinai. Den holdtes med megen Høitidelighed og Glæde, og var talrigen besøgt. Paa denne Fest, om Morgenens, ved den første Bedetime — efter vor Inddeling af Dagen omtrent Kl. 9 — vare Apostlene og de øvrige Troende forsamlede; Beretningen viser tydeligt nok, at det ikke var i Templet, men paa deres særskilte Forsamlingssted. Da giennemtrængte pludselig en Lyd, som af et vældigt Veir, Huset, der saaes et flinnende Lys, som deelte sig i tungebe Flammer over Enhver af dem. Og, som det, der foregik omkring dem, var underfuldt, saaledes virkedes der ogsaa et Under i deres Jnderste; de sølte, at denne var den Time, Herrens Forjættelser havde antydet, de sølte sig giennemtrængte af den Hellige Aand, sølte Mod og Kraft til at træde frem med Vidnesbyrdet om deres Herre, og at forkynde ham for Jordens forskiellige Folkeslag. Der opholdt sig altid, og i Særdeleshed ved de høie Fester, i Jerusalem en Mængde Jøder, fødte eller bosatte i fremmede Lande, af hvilke Mange ikke engang talede det Sprog, som da var det sædvanligste i det jødiske Land. De Fleste vare nu samlede i Templet, eller vare paa Veien dertil, og, da Lyden høstes, da Røgtet udbredte sig om de selsomme Tildragelser i hiint Huus, strømmede Alle derhen. Der, i og udenfor Huset, blandede Vidnerne — som ovenfor anført, over hundrede i Tallet — sig mellem Mængden, og forkyndte Vidnesbyrdet for Enhver, som vilde høre, i hans eget Tungemaal.

Dette Sidste er unegtelig den Mening, som Ordene strax tilbyde, og som Ingen vilde have forladt, dersom man ikke

havde fundet det Under altfor unaturligt, at Mennesker paa eengang omdannedes til med Færdighed at tale en Mængde fremmede Sprog, som de tilforn ikke forstode. Men da Beretningen ingensteds siger os, at alle de, hvilke Anden fyldte, talede alle disse Sprog¹⁾, at de talede Sprog, som de tilforn slet ikke kiendte — tværtimod hørtes alle disse Sprog jævnligen i Jerusalem — eller at de Alle talede med lige Færdighed: saa foregik her vel et stort Under, men hvad her stode, er dog beslægtet med de Phænomenener, der ikke ganske fælden iagttages ved Mennesker, som i en exalteret Tilstand flydende tale Sprog, hvilke de ellers, af Mangel paa Samling eller Tillid, neppe vove at stamme. Saa Meget, der er skjult i Sielens Dybder, træder ellers kun frem i enkelte, Mennesket selv for det Meste ubevidste, Momenter; her handlede og talede Mennesker med fuld Bevidsthed, thi Anden vækker og styrker de slumrende eller svage Kræfter, og her var Anden rigeligen udgydt over dem, der vare udseete til at grunde Christi Kirke, og at bringe hans Evangelium til fremmede Folkeslag²⁾.

¹⁾ Man antager, at Paulus, som dog mere end de fleste Andre besad Sprogens Gave (1 Kor. 14, 18), ikke forstod Lykaonisk; see Wetstein til Ap. G. 14, 11. Efter de Gamles Vidnesbyrd førte Petrus Marcus med sig som Tolk (see De Wette, Lehrb. d. Einleitung in das N. T. 5 Ausg. § 996).

²⁾ Da Sprogens Gave var det Tegn, som først havde viist de nye Kræfter, hvormed Anden havde fyldt de Troende, satte man siden en Værdi i at besidde denne Gave, og Forsængeligheden udeblev heller ikke her. Saaledes forstaaes let Pauli Uttringer herom i det første Brev til Korinthierne — hvor denne Gave udtryffeligen afsliles fra den prophetiske (1 Kor. 14, 1 ff.) — og man behøver ikke med Rossteuscher (die Gabe der Sprachen S. 83) og tildeels De Wette (Kurze Erklärung der Ap. G. S. 26) at antage to forskellige Arter af een Charismatisk Grundtilstand. Litteraturen og de forskellige, for en stor Deel høist urimelige Meninger har Ruinoel samlet ved Ap. G. 2, 4. En ret sund Dom findes i Rückert's 2det Tillæg til hans Commentar over 1 Kor., kun gjør han sig selv flere usornodne Vanskeligheder.

Da nu Mængden var bestyrtet over Det, de hørte og saae, Nogle ogsaa spottede og betragtede de Talende som drukne, fremstode Apostlene, og blandt dem især Petrus, og talede sunde og befindige, kraftige og indtrængende Ord. Naar vi forestille os Alt, hvorved denne Dag var forberedet, fra det første Sagn, der udbredte sig om Jesu Fødsel, og hvorom Erindringen fornyedes, da han siden fremstod som en Prophet i Folket, Alt, hvad han havde virket i Tale og Gierning giennem Mere end to Aar, nu paa eet Sted og nu paa et andet i det hele Land, Rygtet om hans Opstandelse, der i flere Uger var hørt, og endelig hvad der nu havde tilbraget sig for Alles Øine: da kunne vi forklare os, at omtrent Tre-tusinde allerede vandtes paa denne Dag.

Saaledes blev Christi Kirke stiftet. Menigheden forøgedes daglig i Jerusalem, udbredte sig snart over det hele jødiske Land, og da videre giennem de hedenske Lande.

III.

Den hedenske Verden

ved

Christendommens Begyndelse.

(1850.)

Paa den Tiid, fra hvilken vi her gaae ud, var den største Deel af de Lande, i hvilke Aanden havde naaet en høiere Udvikling, samlet i det romerske Rige. Romerske Sæder og romersk Dannelselse udbredte sig giennem Spanien og Gallien, og i det Mindste det romerske Herredømme var trængt ind i Britannien; kun de germaniske Stammer, som her endnu ikke vedkomme os, modsatte fra denne Side en alvorlig Modstand. De africanke Rysstlande langs med Middelhavet vare undertvungne indtil der, hvor Orkenernes omvankende Stammer ikke tillode noget Herredømme at befæste sig, og Egypten havde nylig ganske maattet bøie sig under Roms Magt. Grækenland adløb allerede længe Stædernes Dronning, og, saavidt som Alexander den Stores Kraft havde banet Grækenlands Sprog og Cultur Veien, vare Asiens Fyrstendømmer nu Provindser af det uhyre Rige, der efter en, saavidt her mueligt, sandsynlig Beregning indsluttede 120 Millioner Menneſker¹⁾. Først paa hiin Side Euphrat tabte den romerske Magt sig i forgiebes Anstrengelser, og de parthiske Horder,

¹⁾ Gibbon, history of the decline and fall of the Rom. empire I. ch. 2.

som aldrig forenede sig til eet Rige, men vel kunde samle sig til en frygtelig Magt, bleve der ofte fordærvelige for de romerske Hære, ligesom de altid vare ødelæggende for den græske Dannelses og al Civilisations Spirer.

Men efterat een Fyrste efter den anden var traadt af, for at hans Rige kunde indlemmes i den store Republik, overantvordede Republiken selv sin hele giennem Aarhundreder bundne Magt i een Fyrstes Haand. Den romerske Verden var træt af Borgerkrigenes Rædsler, der var intet stort Navn tilbage, om hvilket de Misfornøiede eller Urolige kunde samle sig, og den hele Arv tilfaldt Octavianus, hvem Slægtstabs og Adoptions Forbindelse med Julius Cæsar tidligen havde aabnet glimrende Forhaabninger, men som, under det ham tillagte Hædersnavn Augustus, vandt langt Mere, end nogen Forventning forud kunde love.

Lykken tilbød Augustus Alt, hvad der fra dens Side udfordredes, og selv besad han alle Egenstaber, der vare fornødne, for at grunde det Gueherredømme, ved hvilket det romerske Rige under de daværende Forhold alene kunde bestaae. Skøndt han selv ikke var Hærfører, udbredte dog store og vigtige Seirvindinger deres Glædes ogsaa over hans Navn. Med Herfeshygen lærte den befindige Klogskab ham at forbinde et Maadehold, hvorved han endnu lod de gamle Former bestaae, medens dog den consulariske Magt var ham overdragen, ogsaa naar han ikke bar Navn af Consul, medens han som bestandig Tribun stod i Spidsen for Folket, og som Pontifex Maximus levede de hellige Skikke. Kun paa visse Tidsfrister, der dog stedse bleve forlængede, overtog han, som det syntes ugierne, Statsstyrelsens Møie til Folkets Vel, og det var ham til Behag, naar stundom hans Mening ikke gik igiennem, paa det de, der attraaede et Skin af Frihed, kunde

forlyste sig derved. Med en vis kold Mildhed forstod han i rette Tid at uddele Gaver, og kunde han vinde dem, hvis Hengivenhed han ønskede, uden at lade sig beherske af Rogen; og, skøndt selv ikke af rene Sæder, tvang han dog som *Præfectus morum* Usædelighedens forargeligste Udbrud. I 46 Aar styrede han Riget, og denne Tid var lang nok, for at Folket kunde vænne sig til den nye Tingenæs Orden. Gierne havde han efterladt sin Plads til en duelig Regent, men, da han selv ingen Sønner havde, da de, hvilke han havde bestemt sig til Efterfølgere, Marcellus, Agrippa og Dennes Sønner, bortreves af Døden, og kun Stif sønnen Tiberius var tilbage. var det ham ikke ukjendt, ved Betragtningen af Dennes Charakter, hvilken han giennemskuede, at forestille sig, at han selv efter sin Bortgang vilde savnes. Han døde i vor Tidsregnings 14de Aar, 76 Aar gammel.

Tiberius, som i Krigen havde vundet Berømmelse, havde ved Hoffet — thi saaledes tør man allerede kalde August's Omgivelser — ved sin rænkefulde Moders, Livia's, Haand listet sig frem til den Værdighed, der nu uden Modsigelse blev ham overdragen. Det var ham af Augustus paalagt at antage sin afdøde Broders, Drusus's Søn Germanicus i Sønns Sted, og, saalænge Denne levede, var hans Herredømme taaleligt. Men, da Germanicus, uden Tvivl ved Gift, var bragt af Dage, da Tiberius mere og mere kom i den foragtelige Sejan's Hænder, som, ved stedse at vække hans Mistanke, og da at rydde dens Gienstande af Veien, gjorde sig uundværlig for ham, viste Tyrannen sig i sin sande Stikkelse. Dog, sandt var Intet hos ham, men hvad enten hans Uttringer viste heftig Brede, eller han syntes ligegyldig, var hans rette Mening lige vanskelig at opdage; heller ikke turde man omdage den, thi det var lige farligt at forstaae og

at misforstaae ham; sine Befalinger negtede han i Dens Dine, til hvem de vare givne, og gav Denne gierne til Priis for enhver Straf. Angiavernes nedrige Skare blev nu en Magt i Staten, og enhver Mistanke skulde beroliges ved Blod; men af Hydraens Krop saae i det Mindste hans Indbildning stedse nye Hoveder at fremvoxe. Forgieves søgte han at glemme sin Uro og sine Nag i Forretninger og i Udsvævelser; forgieves samlede han sin Livvagt, Prætorianerne, en Hær af 9 til 10000 Mand, ved Staden: Sejan, hvem hans Nærværelse var til Ginder, raadede ham at forlade Rom, og, da dette først var iværksat, holdt Frygten ham for stedse borte; ogsaa flammede han sig ved i Rom at vise sine skændselsfulde Lyster, sin, tilforn anseelige, nu udtærede, nedbøiede Stiffelse, sit af Borter og Plastre bedækkede Ansigt. Han sæstede derfor sin Bopæl paa Caprea, en liden Ø ved Campaniens Kyst, hvis milde og jævne Temperatur, og fremfor Alt hvis Utilgængelighed gjorde ham den saa behagelig, at han der tilbragte elleve Aar. Imedens han paa dette Sted nedsænkede sig i Druftenskab og unaturlige Bellyster, raadede Sejan i Rom, indtil han syntes at blive, og virkelig blev, Tiberius farlig, og Herren omsider bovede paa at styrte sin Tiener. Forsøget lykkedes, men Sejans Henrettelse fulgtes af nye, rædsomme Blodsudgydelser, og Tilstanden blev ikke bedre. Tyrannen var nu 78 Aar gammel, men, skøndt Regemets Kraft næsten ganske var fortæret, vilde han dog ikke synes svag; han foretog en Reise i Campanien, og truede med at ville vende tilbage til Rom. Paa denne Reise sank han i en bevidstløs Tilstand; man holdt ham for død, og hylbøde allerede hans Efterfølger; da begyndte han atter at aande og at tale; man stielvede for Følgerne, og kvalte ham under Sengklæderne (Aar 37).

Tiberii Søn Drusus havde Sejan ved Gift bragt af Dage, og der var ingen Sorg over ham, enten hos Faderen eller hos Folket. I hans Sted traadte en Søn af Germanicus, Caius Cæsar, som ved Deeltagelse saavel i Farer og Møjsommelighed som i Raadhed var bleven Soldaterne kær, og af disse havde faaet det Tilnavn Caligula, den lille Støvle, efter den Fodbedækning, han bar, lig En af dem. De sidste Aar havde han tilbragt hos Tiberius, en lydig Slave under Dennes Lener, en villig Deeltager i hans Udsvævelser. De første Maanedes af Caligula's Regering syntes at love alt Godt, men snart brød hans onde og vilde Natur alle Stranker, og da hans Udsvævelser — Nogle sige ogsaa, en ham bibragt Elskovsdrif — endog havde forrykket hans Hjerne, bleve hans Foretagender ofte en Rasendes. Ingen Last var saa væmmelig, at han jo sølede sig deri, med sine Søstre levede han i offentlig Blodskam, anseete Mænds Hustruer bortførte han for Alles Dine, og man blues ved at fortælle, hvad der foregik ved hans Bacchanaler. Den dybeste Foragt for Menneskene forenede sig i ham med uudslettelig Blodtørst, og engang, da Tilskuerne paa Skuepladsen yttede deres Bifald, ikke efter hans Mening, ønskede han, at det romerske Folk kun havde een Hals, paa det han jaalede med eet Slag kunde udgyde sin Harme over dem Alle. Paa den laveste Maade udpressede han Penge af Enhver, som besad Noget, men disse Summer og de Skatte, Tiberius havde efterladt ham, forødt han som en Affindig. Da han saaledes idelig var i Trang, blev Besiddelse af Formue tilstræffelig Grund til Henrettelser, og da de, der befrygtede denne Stiebne, meente ved at dræbe sig selv at kunne sikke deres Familier Godset, blev ogsaa denne sorgelige Udvei dem betagen. I henved fire Aar blev dette Uhyre taalt, men det

synes, som om i fordærvede Tider Angreb paa Eiendom ere farligere end de paa Liv, Frihed og Ære; dog var det her ogsaa personlig Hævn, der fremkaldte en Sammenrottelse, ved hvilken Caligula blev dræbt (Aar 41) med mange og smertelige Stik. Det skæde ham selv, hvad han tilforn havde befalet over dem, han lod myrde: Dræb dem saaledes, at de føle, de døe!

Efter Caligula's Død vilde Senatet gienoprette Republikken, men en Magt, stærkere end Senatets, besluttede det anderledes. Prætorianerne fastede deres Dine paa den Dræbtes Farbroder, Liberius Claudius Cæsar, og da Denne, skøndt han først stielvede tilbage for den store Tanke, dog atter, fristet af Høihedens Tillokkelser, lovede dem rige Gaver, da Almuen, hvis Misundelse gierne saae Tyranniets Sværd over de Anseetes og Riges Hoveder, ikke viste sig tilbøielig til at kalde Aristokratiet tilbage, var Sagen øieblikkelig afgjort. Claudius, dengang 53 Aar gammel, var sløv, glemsom indtil det Utrolige, feig indtil at opoffre al Værdighed, dagligen overvældende sig med Mad og Drikke, og derfor lidende af mange legemlige Besværligheder. Dog dyrkede han Videnskaberne og udarbejdede en Række af Værker, vel uden Indsigt, men ikke uden en vis Ziirlighed i Stilen¹⁾. Skøndt han opoffrede et stort Antal af de fornemste Mænd — 35 Senatorer og mere end 300 Riddere — og med saa stor Eigegyldighed, at han stundom ikke erindrede, han havde givet Befalingen, men dog bifaldt, hvad der var skeet: vilde der kun have været Videt at berette om hans Regering, dersom han ikke havde overladt den Magt, han selv ikke forstod at bruge, i sine Frigivnes og sine Gemalinders Hænder. Af

¹⁾ magis inepte, quam ineleganter. Suetonius in Claud. c. 41.

disse var Messalina den Første, navnkundig ved den Frækhed, hvormed hun gav sig til Priis paa de laveste Steder, og omsider, uden at ville opnaae Andet derved end en hidtil uhørt Skændsel¹⁾, offentlig ægtede sin Volder Caius Silius. Man vovede ikke at fortie dette Skridt for Claudius, og da han ikke syntes utilbøielig til at tilgive, fandt hans Omgivelser det raadeligst selv at lade Messalina ombringe, hvormed da Claudius ogsaa var tilfreds. Om den høie, skøndt lidet hæderlige, Formæling beilede flere Brude; Seieren vandt ved Leflekonger Agrippina, en Broderdatter af Claudius. Et Ægtekab mellem saa nær Beslægtede var dengang hos Romerne utilbørligt, og skøndt Senatet ophævede den Lov, der forbød det, streed det dog saaledes mod de romerske Sæder, at kun Gen, en Frigiven, fulgte det givne Exempel. Agrippina, Enke efter Domitius Ahenobarbus, medbragte Claudius en Stifføn, Nero Claudius, og under alle hendes Udsvævelser glemte hun ikke sit høieste Maal, at Denne, istedenfor Claudius's egen Søn, skulde vorde hans Efterfølger. Men da Claudius vakkede, fandt hun det tienligst at fremstynde hans Død, og iværksatte sin Hensigt ved en Giftblanderke, Locusta, der alt længe var berøgtet som et af Regeringens Redskaber²⁾ (Mar 54).

Mod den samme Betaling, som Claudius havde erlagt til Prætorianerne, og hvilken disse herefter ved Regeringsforandringer ansaae som deres faste Ret, blev Regeringen overdraget til Nero. Om Dennes Oldefaders Fader var det, med Hentydning paa Tilnavnet Ahenobarbus, blevet

¹⁾ ob magnitudinem infamiae, cuius apud prodigos novissima voluptas. Taciti Annal. XI. c. 26.

²⁾ diu inter instrumenta regni habita. Ibid. XII. c. 26.

sagt, at det intet Under var, at hans Slæg var Robber, da hans Mund var Jern, og hans Hierte Bly; Nero's Fader havde, da man lykønskede ham til Sønnens Fødsel, formodentlig som i Spøg, sagt, hvad siden det rædsomste Alvor lærte at mindes, at det var umueligt, der af ham og Agrippina kunde avles Noget, uden til det Almenes Ulykke. Nero var i sin første Barndom opvogen uden Opdragelse; siden havde man, under Seneca's Veiledning, søgt at bibringe ham nogen Kundskab og Dannelselse, men der kun hestede paa ham som udvortes Pynt. Ved Regeringens Tiltrædelse lovede han, som det forstaaer sig, alt Godt, men hvor lidet dette kom fra Hiertet kan sees endog kun af den søgte Phrase, hvormed han, da han skulde underskrive en Dødsdom, beklagede, at han havde lært at skrive. Siden syntes han kun at lægge an paa at vise, hvad han sagde, at Ingen af de forrige Kysker havde vidst, hvad der var dem tilladt. Virkelig var der ingen Retfærdigheds, Pligts, Kierligheds eller Anstændigheds Skranke, der standsede ham, naar det undtages, at han dog, betynget med saa mange, og deriblandt sin Stifbroders, sin Moders, sin Hustrues, sine Læreres Mord, ikke vovede at trænge ind til de Eleufiniske Mysterier, da Herolden bød de Ugudelige og med Misgierninger Besmittede at holde sig borte; ligesom han ogsaa, for at dog een naturlig Følelse skulde være tilbage, stedsse saae sin dræbte Moders Stikkelse for sig, og fornam sig forfulgt af Furierne. Ellers have vi i christelige Tider ingen Forestilling om den Grad af Forvendthed og Unatur, hvortil Skændselen her steg, og vi ville ikke besmitte vore Blade med dens Exempler. Om Aftenen besøgte Nero, først skult, siden offentlig, de laveste Ripper, og øvede med sine Stalbrødre paa Gaderne al Uteerlighed. I en af Augustus anlagt Rund ved Tiberen holdtes Fester for de vildeste Ud-

svævelser, hvori alle Stænder, ogsaa de anseeteste Familier med deres Fruentimmer, deeltog, Mange tvungne, men Mange ogsaa kun altfor gierne. Naar de forrige Fyrster, selv Claudius, havde kunnet holde Tale i Senatet, da vakte Nero Ratter, i det han fremtraadte med en af Seneca udarbejdet Tale, og hans Forsængelighed søgte sig derfor andre Skuepladse. Iffe blot deeltog han i Væddekampse og i Theatrenes kaade Partikampe, men med altid stigende Frækhed, dobbelt anstødelig efter de romerske Sæder, lod han sig endog offentlig høre som Sanger, boiede ved Slutningen, som Sangernes Skik var, Rnæ for Tilskuerne, og syntes i Ydmyghed at oppebie deres Dom, hvorefter da en Storm af Bisfald ikke turde udeblive. For at kunne dele Skammen med Andre tvang han Mange af de fornemste Stænder til paa samme Maade offentlig at stille sig tilskue, og selv omgav han sig med en talrig Skare, hvoriblandt mange unge Riddere, som skulde tilklappe ham Bisfald og udjuble hans Priis. Paa-faldende er det imidlertid, at han, hos hvem ellers Udeblivelse fra hans Fester, eller et mørkt Ansigt og en Skolemester-Mine ¹⁾ var nok til at bevirke en Dødsdom, ikke ændsede de bittre Indfald eller de Spottedigte, der sattes i Omløb imod ham, at han endog var deres Talsmand i Senatet; det var, som om den med hans egen beslægtede Raadighed fandt noget Velbehag hos ham. Ogsaa finder man, at, ved en besynderlig Inconsequent, heftige Declamationer imod Tyranniet i disse Tider gik ustraffet ud fra Rhetorerens Skoler ²⁾. Nero indskrænkede imidlertid ikke sine theatraliske Forestillinger til

¹⁾ Suetonius in Nero c. 37.

²⁾ See W. A. Schmidt, Geschichte der Denk- und Glaubensfreiheit im ersten Jahrhundert der Kaiserherrschaft und des Christenthums S. 423 ff.

Rom, men ogsaa i Neapel og Grækenland viste han sig paa samme Maade. Hans Odselighed kiendte ingen Grændser, og kun Lidet er det blandt det Øvrige, at han aldrig bar en Klædning oftere end eengang, at han lod sine Muulæbler beslaae med Sølv, eller at hans Fistergarn vare forgyldte og med Purpursnorer. — Om hans senere Bedrifter og Skiebner er det her endnu ikke Stedet at fortælle.

Kun i et dybt fordærvet Folk kunde saadanne Hershære fremstaae og taales, og Disse maatte da atter bidrage til, at Fordærvelsen udbredte sig i rivende Strøm. Allerede før Keiserens Tider var den gamle Tugt slappet, og Sæderne vare blevne, hvis man vil, finere, men tillige ikke blot letfærdigere, men ogsaa grummere, thi med Blødagtighedens høiere Grader forbinder sig langt snarere Haardhed end Mildhed. Istedensfor de gamle Folkeforlystelser vare efterhaanden Skuespil traadte, hvori man ved udbortes Prang og glimtrende Optog søgte at vække den Opmærksomhed, som Tilskuernes tankeløse Siele ikke mere skienkede Digterens og Skuespillerens Kunst. En endnu mere spændende Sysselsættelse gave Gladiatorskampene og Dyrefegtningerne, ved hvilke Folket tillige vænnedes til at betragte Blødsudgydelse som et underholdende Skuespil. Forlystelseslygen tiltog stedse, og nærvedes af Keiserne, næsten med Tvang; Qvinderne ilede til Skuepladsene med Mændene, og ofte forstyrredes Stadens Ro midt om Natten af den Mængde, som strømmede hen for at finde god Plads til næste Dags Skuespil. Hvorledes Løbsagtighed og al Uteerlighed fremmedes ved alt dette, er allerede antydet.

Ved slige Forlystelser, ved Uddelinger af Penge og Korn — undertiden vare over 200,000 Personer fast indskrevne dertil — og ved det for den tilfredsstillende Syn af, hvor liden Sikkerhed, Anseelse eller Indflydelse Stand og Rigdom

nu stienkede, holdtes Almuen som i en Fluus. De Fornemmere sank i en dørst Følelseshed; ligegyldige mod Livet og dets Goder, foragtede andre Menneſter med dem ſelv, opgave de al Fordring paa Gæ, og ſøgte kun Rydſe. Uppighedens Fordringer tiltog ſtedſe, og for at tilfredſtille diſſe ſøgteſ da vel en Anſættelſe i Provindſerne, hvor det ved Udfugeller og Beſtiffelſer faldt let at berige ſig. I Særdeleſhed hvilede Trykket tungt paa den Provinds, hvor Statholderen medbragte ſin Gemalinde, eller hvor han, ſelv uduelig, overlod Forretningerne til en Yndling. Imidlertid forkyndtes i prægtige Ord det romerſke Folks Belgierninger mod Menneſkeſlægten, og denne frembar ſine Undertrykkere Smigerens fuldeſte Virak. Den Belgierning bragte ogſaa virkelig det romerſke Herredømme, at Krigene mellem de mindre Stater ophørte, og at Forbindelſen mellem de forſkiellige Folkeſlag blev uhindret. Derved kunde det da ogſaa ſee, at Chriſti Evangelium ſaa hurtigen forplantedes fra Kyſt til Kyſt.

Hvor ſærgeligt endog det Billede er, i hvilket hine Tiders ſædelige Tilſtand fremſtiller ſig for os, advarer dog en nyere Hiſtorieſtriver med Rette, at vi ikke af de ſtærkere Farver, hvormed Hiſtorieſtriverneſ og Satyrikernes Uvillie have ſkildret os denne Tidsalder, ſtulle lade os forlede til at foreſtille os den mørkere, end den virkelig var¹⁾. De fremhævede dens paafaldende Træ, og diſſe vare viſtnok Tyranni og Grusomhed, Forſængelighed og Trældomsaand²⁾, Begierlighed og Overdaad, Belyſt og de væmmeligſte Udfvævelſer. Men ved Siden af det ſkændſelfulde offentlige Liv gif der ogſaa et ſtille

¹⁾ Schloffer, Geſchichte der alten Welt. III. 1 Abth. S. 326. 389.

²⁾ O homines ad ſervitutem paratos! ſagde Liberius, naar han gif ud af Raadſſalen. Taciti Annal. III. c. 65.

Liv, som hverken i Samtiid eller Eftertiid vakte megen Omtale, men hvori de gamle Dyder ikke vare ganske udslukte. Mange hæderlige Mænd søgte i alvorlig Dyrkelse af Videnskaberne at unddrage sig det Nærværendes smertelige Indtryk. Mange levede endnu i en snever Kredss med den nedarvede romerske Bærdighed, og da snart efter en skønnere Tiid, om endog kun kort, fremlyste over Riget, viste det sig vel, at der endnu var Sæd tilbage fra en bedre Tidsalder, som kun behøvede gunstige Omstændigheder for at udvikle sig.

Men hvad der selv i den gamle Verdens lyseste Tider var nedværdigende for Menneskeheden, var den Trællestand, i hvilken den største Deel af Menneskeslægten var bunden — thi de Frie udgjorde vel allevegne det ringere Antal. I Rom eiede de velhavende Familier i det Mindste nogle hundrede, de Rige indtil flere tusinde Trælle; og da det engang var paatænkt, at Trællene ved en egen Klædedragt skulde adskilles fra de Frie, frygtede man, at de derved skulde selv lære at kende deres Antal¹⁾. Af Trællene vare vel Mange i en bedre Tilstand; de brugtes til de høiere Bestillinger i Huset, vare Haandværkere, Læger, Forelæsere og Afstirvere, havde Tilsyn med Børnene, og saa videre; men Mængden var under strenge Herrer udsat for den umenneskeligste Behandling, og selv de mildere Herrer kunde neppe tilstaae dem nogen synderlig Frihed. De ringere Trælle indspærredes i Evangeliædere (ergastula), eller lænkedes som Bogtere ved Husets Dør; og hvad de ikke lede af Herrerne, maatte de uden Tvivl ofte lide af de Medtrælle, som havde vidst at erhverve sig Herrerne's Gunst, og vare satte til at forestaae Huset. Især i Provindserne, hvor Trællene brugtes til de haardeste Mark- og Bierg-

¹⁾ Seneca de clementia I. c. 24.

værks-Arbejder, lod man dem ofte lide Nød, og tvang dem næsten til at røve og stiele. Under Keiserne bleve adskillige Anordninger givne, som sigtede til at formilde deres Tilstand; men havde Trællene tilforn hevet sig ved Oprør, som endog udbrød i den for Rom selv høist farlige Slavetrig, da forstode nu mange Trælle at gjøre sig uundværlige for deres blødagtige Herrer, og under Keiserne stege ofte Frigivne til de høieste Bærdigheder, medbragte deres Trællesind, og bleve Svøber for Menneskeheden.

Nedværdigende var ogsaa Qvindeslættens Behandling, i det Hustruer og Børn, om end paa forskjellige Tider og Steder med forskellige Rettigheder, dog ansaaes som ringere Bøjsener, og udeluktes fra selvstændige Glæder og fra Afgang til Dannelse. Trængte de paa noget Sted ud af deres Indskrænkning, da finde vi de dannede Fruentimmer i Grækenland som Hætarer — Bolerker, hvor glimrende en Kreds de end samlede omkring sig — i Rom stedse mere bortkastende Blusfærdighed og Tugt, indtil den slamløseste Frækhed. Dog bør det ogsaa her erindres, at, naar Krøniken optegner det Paa-faldende, det Oprørende, da forbigaaer den Det, der synes at være Tingenes ordentlige og naturlige Gang. Selv paa den store Skueplads finde vi mange hæderlige Undtagelser. Det var under Claudius, at Cæcina Paetus's Hustru, Arria, som trofast havde baaet saa mange Smerter for ham, endnu tilsidst, da han var dømt til Døden, rakte ham Dolken, hvormed hun havde giennemboret sit eget Bryst, med de Ord: „Paetus, det smerter ikke!“ Det var under Nero, at denne Arria's Datter, Thrasea Paetus's Hustru, under samme Omstændigheder, vilde følge Moderens Exempel, men dog hørte den døende Mands Røst, som bad hende leve for deres eneste Datter. Saadanne Handlinger har Historien bevaret, fordi

alle Tunger talede derom, men i de fleste Tilfælde overantvordes den værdige Huusmoders stille og rene Bandel, hendes Aierlighed, Trofasthed og Standhaftighed ikke til de følgende Slægters Ihukommelse. Men, skøndt sikkert mangen Mand, hvem en saadan Hustru blev til Deel, viste hende tilbørlig Ære, tør vi dog ingenlunde sige, at Qvindekønnet i det Hele nød den Afgtelse, det tilkommer. Herfra hidrørte da ogsaa den almindelig herkende stændige Omgang med Drengene, og selv Plato's bekiendte Forslag, i den fuldkomne Stat at affkaffe Ægteflabet og lade Qvindeerne være fælles for Alle, vidner om den Foragt, hvormed dette Køn i Oldtiden blev anseet. Men naar det endog paa de fleste Steder var tilladt at udsætte svage og vansøre Børn — hvilket da for det Meste stode ved at lægge dem i et Leerkar, og saaledes overlade dem til deres Skiebne; — naar det var almindeligt at afdrive Fosteret, og endog Aristoteles kan nævne dette blandt Midlerne til at forebygge for stor Forøgelse af Folkemængden¹⁾: da sees det, til hvilken Grad de naturlige Følelser i Hedensflabet vare tilbagetrængte.

Heller ikke fandt gode Følelser tilstrækkelig Næring eller Grundsætninger og Sæder nogen sikker Støtte i Religionen. Det kan her ikke være vor Hensigt at forfølge de hedenske Religioner til deres Udspring, eller at udvikle Folkenes mange forskellige religiøse Forestillinger; vi ville kun forsøge en almindelig Skildring af den religiøse Tilstand paa de Steder, hvor Christendommen først kom i Berøring med Hedensflabet.

I Rom skal, som paa flere Steder i Oldtiden, i henved tvende Aarhundreder Guddommen have været dyrket uden Billeder; men ogsaa da Billeder indførtes, var Religionen her

¹⁾ Aristotelis Politic. VII, 16.

langt fattigere og mørkere, havde langt mindre sandseligt Tillokkende, men var paa den anden Side langt værdigere, end hos Grækerne. De gamle Romere tabte sig ikke i Speculationer, derfor indeholdt deres Mythologie heller ingen Drømme om Guder og Menneskers Oprindelse, om Guder og Mennesker saae de det dunkle, ubøielige Fatum, dog ikke som et personligt Væsen. Men ligesom hos dem Forestillingen om Jupiter, skøndt ogsaa han var Fatum underordnet, paa mange Maader knyttede sig til den umiddelbare, men dunkle, Bevidsthed om den sande Gud, saaledes meentes alle Guder at have Velbehag i Retfærdighed, og at skulle æres ved strenge Sæder, ved indbyrdes Enighed og Trofast, ved Opoffrelse for Fædrelandet og Vedligeholdelse af Lov, Orden og Tugt. Man opførte Capeller for Fromhed, Gæstfrihed, Retfærdighed og andre Dyder, og skøndt ogsaa Venus havde sin Dyrkelse, sigtede denne dog meest til at nedkalde Frugtbarhed over Qvæget og Bærterne¹⁾. Præstedømmet var et hæderligt Embede, og naar dette forvaltedes af de ypperste Mænd, da forrettede disse i de gamle Tider de hellige Skikke ingenlunde blot for derved at indvirke paa Almuen, men selv giennemtrængte af Grefrygt, og unegtelig fremkaldte og nærede Religionen dengang i det hele romerske Folk Følelser af Guds frygt, som maatte have gavnlig Indflydelse paa Livet²⁾. Imidlertid vare disse Følelser for det Meste ret egentlig Frygt. Skøndt Romerne neppe, som ofte Grækerne, i Guddommen forestillede sig Misundelse mod Menneskene og egentlig Lyst

¹⁾ Hartung, Religion der Römer. I. 248.

²⁾ Man see til Exempel Rost's theologia Plautina i Illgen's Zeitschrift für historische Theologie II. Heft I. S. 11.

til at flade, tænkte de sig dog Guderne som let fortørnede ved frivillig eller ufrivillig Brøde, og for at undgaae denne Fortørnelse spejdede de ængsteligen efter Gudernes Villie, ikke i Bevidstheden om Ret og Uret, ikke i den forstandige Overveielse af Klogt og Uklogt, men ved at agte paa Fuglernes Flugt og Striig eller paa Offerdyrenes Indvolde, og ved at adspørge de sibylliske Bøger, af hvilke man uden Tvivl tog det Sted, der ved Oprulningen først tilbød sig, og gav dette en Udtydning¹⁾. Meentes Gudernes Brede paadrægen, anvendtes Alt for at afvende og forsone den, Offere, Devotioner, i det Enkelte frivilligen hengave sig til de fortørnede Magter, endog Menneſte-Offere. Disse vare vel efterhaanden forsvundne af Rom, dog var endnu den Levning tilbage, at ved Gladiator-Legene — oprindelige Offere for de Afdøde — den faldne Kæmpers Blod bragtes Jupiter Latiaris som Libation, og endnu Augustus skal efter Indtagelsen af Perugia have ladet 300 Fanger slagte ved Julius Cæsar's Alter.

Ved Grækenlands Undertvængelse flæede det, som saa ofte, at de Overbundne i aandelig Henseende vandt Magt over Seierherrerne. Græſt Bideskab og Kunst og græſke Religionsforestillinger trængte ind i Rom, de gamle strenge Romere modsatte sig vel først, men Tiden var dem for mægtig, og snart smeltede de græſke Guder sammen med de romerſke; de gamle Skikke bibeholdtes vel, men Betydningen og den hele Aand blev en anden, og, ſtøndt i mange Modificationer, var det dog den græſke Religion, der paa de Tider, om hvilke vi her handle, var den herſkende i det romerſke Rige.

Oprindelige var det i denne Religion, som i alle polytheiſtiſke, personificerede Naturkræfter, man dyrkede som Guder,

¹⁾ Hartung I. 135.

og Begrebet om Herredømme over Naturen forbandt sig stedse med Forestillingen om Guderne. Men efterhaanden som man deels sølte Trang til at tænke sig Guderne i bestemtere Omrids, deels vel ogsaa forgubede virkelige Mennesker, dannede man sig Guder i menneskelig Lignelse; man tillagde dem menneskelig Magt, mere eller mindre udvidet, men dog stedse begrænset, ikke blot af den over alle Guder raadende Skiebne, men af de andre Guders Magt, som de brugte i Eidenstavers Tjeneste, der vare stærkere, men ingenlunde ædlere, end Menneskenes. Hvor findrigt nu endog det levende, opvakte Folk bevægede sig i disse Forestillinger, hvor mange af de ypperste Digter- og Kunst-Bærere vi endog fylde den græske Mythologie, have vi deri dog for det Meste kun Phantasiens lette, brogede Spil, som, naar det kom i Berøring med Livets Alvor, maatte paa mange Maader virke fordærveligt.

De Bæfener, med hvilke Phantasiaen drev sin tvetydige Leeg, eller om hvilke Sagn, der ansaaes som hellige, fortalte hvad der i menneskelige Forhold kaldtes lavt og uædelt, vare dog Idealer, Menneskeslægts Beherstere, Gienstande for Urefrygt; hvor nær laae da i Eidenstavers Time den Slutning: *Quia consimilem luserat iam olim ille ludum, qui templi coeli summa sancte concutit, ego homunclo hoc non facerem* ¹⁾! Dette gieldte især om den sandselige Elfskøns stærke Dribter, og naar Gudinden ikke blueedes ved offentlig at lade sig fremstille nøgen i den meest fristende Skikkelse, maaskee laant af en bekiendt Bolerke, da meente man, at hun ikke fortørnedes, naar hun blev stændet i sin Statue; naar Guder og Gudinder frækt havde misbrugt de Naturkræfter, over hvilke Herredømmet i Særdeleshed tilhørte dem, da ledte Begierligheden

¹⁾ Terentii Eunuchus act. 3. sc. 5.

let til den Forestilling, at de dyrkedes ved den samme Misbrug, at de endog vilde fortørnes paa dem, der vilde ansee sig for gode til at følge deres eget Exempel. Fandt i det egentlige Grækenland ikke ganske de samme Ustyeligheder Sted, som paa mange andre Steder, da vare dog selv i det blomstrende, af verdslig Viisdom overmodige Korinth, flere end tusinde Hætarer i Elfkovsgubindens Templers Tjeneste, og den Handel, de dreve med de utallige Søfarende, som besøgte Staden, ansaaes som et vigtigt Bidrag til dens Berigelse. Templernes Kamre gaves til Priis for de laveste Optrin, deres Præster vare ofte de villigste Roblere, og i de udartede Mysterier skulde sig ofte de vildeste Udsvævelser. Ogsaa enhver anden Laft, enhver lav Tænke- og Handlemaade maatte kunne finde Besmykkelse ved en Guds Exempel; og, siendt vel den gamle Gudsfrugt, uagtet Alt hvad der maatte synes at undergrave den, ikke ganske forsvandt af Menneftenes Hjærter, og næredes ved mangan Siøn og høitidelig Fæst, maatte dog den Mening blive fremherskende, at Gudernes Yndest tildeeltes, ikke som Velsignelse over den Ustyldiges og Retsfærdiges Vandæl, men som Løn for en, ofte meget ureen, udbortes Dyrkelse, og vandtes ved kostbare Gaver.

Thi Gaver fordrede Guderne, hvad enten de skulde bøie deres Vren til den Bedendes Begiering, eller deres Brede skulde formildes, eller den allerede skienkede Lykke skulde betales dem. Efter en Siøn, fra de ældste Tider nedarvet Skik, bragtes Guderne Hiordens eller Agerens Førstegrøde; ustyldige Drik- eller Mad-Offere mindede om, at enhver Dvægelse er Guddommens Gave; naar et Offerdyr slagtedes, bleve kun nogle Dele deraf offrede paa Altrene, medens det Øvrige fortæredes ved glade Fæstmaaltider; og Forsønings-Offerne vakte dog stedse alvorlige Tænker om Livets Brøde. Men, ligesom

alt dette kun var en Skygge af den rette Gudsdyrkelse, saaledes lærte Overtroen snart at ansee Gavnens Værdi, og ikke Sindelaget, hvormed den bragtes, som Betingelse for Gudernes Velbehag. Menneſte-Offere vare nu ogsaa i Grækenland forsvundne, eller kun et enkelt, ſieldent Spor deraf tilbage, derimod meente man ved talrige Flokke af Offerdyr at kunne kjøbe de himmelfte Magters Gunst. Vel vare Hekatomberne tillige feſtlige Maaltider for Folket, men Gudernes Velbehag ſkulde dog derved erhverves, og mange Rige forarmedes ved denne koſtbare Gudsdyrkelse. Ogsaa Botiv-Gaverne (*ἀναθήματα*), ſom ophængtes i Templerne efter et i Farens Stund givet Løfte, eller til Takſigelse for en af Guderne modtagen Belgierning, vare ofte af overvættens Værdi, og ſmykkede i ſtor Mængde de berømteſte Templer.

Feſterne aandede for det Meſte Glæde; vare der endog de, paa hvilke Glæden blev vild og udfvævende, da vare der ogsaa ſaadanne, hvor man vel kunde unde den feſtlichen ſmykkede Mængde dens Lyſt ved Lege, Dandſe og Sange. Virkelig var Grækernes Religion dem langt mere en behagelig Leeg, en Anledning til Folkeforlyſtelse, og et Baand, der holdt Folket ſammen, end ſtrengere Alvor. Dog kunde og vilde et Folk, i hvilket Livet bevægede ſig ſaa ſpyrigt og kraftigt, ingenlunde ganſte unddrage ſig fra de alvorlige Foreſtillinger; de bare ogsaa Livets Møie og Plager, de fandt ſig allevegne omringede af hemmelighedsfulde, ofte fordærvende, Kræfter, og Dødens Porte, der uopholdeligen aabnes og igien tillukkes, maatte friſte deres Indbildningskraft til at opfinde, hvad Forſtandens Die ikke kunde ſee. Tilintetgiørelſe er et Begreb, der altfor meget modſtrider Bøvidſtheden, til at det ſkulde kunne gjøre ſig giældende uden ved en Spidsſindighed, der tilhører ſildigere Tider. Vi træffe derfor hos alle Folkeſlag

Forestillinger om en Tilstand for de Døde, men deres Op-
holdssted er da for det Meste en Skyggeverden, hvori Intet
kan vinde bestemte Omrids, hvor Heltene vanke om uden
Kraft og Roes, udlere end Daglønnerne paa Jorden. Disse
taagede Billeder svævede ogsaa for Grækerne, selv i det de
befolkede Afgrundene som Himmelen, og lode Underverdenen
blive en riig Skueplads for Guderne og deres Bedrifter.
Sielden tiltale disse Digtninger, hvor findrige de end stundom
ere, det Dybere i Menneſket; dog træffe vi ogsaa de liflige
Forestillinger om Psyche, som giennem fine Forvandlinger og
efter fine Fristelser udfolder fine Vinger i ætheriske Luftninger,
om de Saliges Dø, hvor Guderne lønne deres fromme
Dyrkere; vi træffe Underverdenens retfærdige Dommere, lige-
som Nemesis allerede i det nærværende Liv viſte ſit Herre-
dømme, og den Skyldige var hjemfalden til Erinnyernes aldrig
hvilende Forfølgelse. Disse Skikkelser paabøde Grefrygt,
Gumeniderne boede i hellig Rædsel, og deres Navn turde
neppe nævnes. Derimod vidste man neppe, hvor man ſkulde
henføre Dæmonernes Hær, og naar den gik over i allehaande
Spøgelse og hvad en nyere Forfatter træffende har kaldt
Gudepøbel¹⁾, da fremkaldtes derved næsten kun den pirrende
Spænding, hvormed den ligegyldige Overtro fryddrer Latter
og Spøg.

Hvilke Elementer af Religion der endog vare i alt dette,
kunde dog den hele Bygning ikke bestaae, saasnart Tænksom-
heden blev almindeligere i Folket og henvendte ſig til disse
Gienſtande. Tvivl og Ringeaagt begyndte først i de dannede
Klaſſer, men meddeelte ſig ſnart, om endog i noget ringere
Grad, til Mængden. Hertil bidrog det ikke Lidet, naar Folket

¹⁾ Wachsmuth, helleſiſche Alterthumskunde II. Abth. 2 S. 103.

saar, hvorledes guddommelig Gæde bortødsledes. Man ærede først Belgiorere med Offeringer og Altare, snart bragte man i Provindsjerne Proconsulerne den samme Dyrkelse, efterhaanden satte Keiserne deres Billedstøtter hen i de største Gude-templer, eller indviede egne Templer for sig eller for deres ryggesløse Yndlinger. Disse Gude Levnet var for Alles Dine, og hvor nær var da Spørgsmaalet, om de Guder, hvis Dyrkelse var overantvordet fra Oldtiden, havde været større og bedre; og ved saadanne Spørgsmaal udbredte Tvivlen sig til alle de religiøse Forestillinger. Fra Cicero til Seneca og Juvenal forfikkre alle Forfattere, der ville gielde for forstandige, at end ikke Børn troe, hvad der siges om Underverdenens Riger og om dens ubsielige Dommere¹⁾; og dersom det endog synes at være gaaet Cicero som Horats²⁾, at han dog endnu maatte kæmpe mod de tilvante Forestillinger, han selv foragtede; dersom det endog gif de Fleste, efter hvad Rephalos bemærker hos Plato, at, naar Døden syntes at nærme sig, opstod den Tanke i Sindet, om ikke de ofte hørte, men hidtil spottede Fortællinger om Underverdenen og om hvad Den, der her gjorde Uret, der maa bøde, dog indeholde Sandhed³⁾: da blev denne Uro upaatvivlelig stedse fioldnere og svagere. Vi finde den offentlige Gudsdyrkelse endnu vedligeholdt, vi finde talrige og kostbare Offeringer bragte, tildeels vel fordi hine bestode i Fester og Folkesforlystelser og disse for en Deel vare Gaver til Folket, men uden Tvivl ogsaa fordi de Rige og Mægtige ansaae det for sikkest ikke

¹⁾ Cicero, Tusc. qvæst. I. 6. Seneca, ep. 24. pag. 116 ed. Ruhkopf. Juvenal, Sat. II. 149 sqq.

²⁾ Horatii ep. II. 2208.

³⁾ Plato, de republica I. pag. 330 ed. Steph.

at fortørne Guderne — dersom de vare til. Overalt var det vel endnu tildeels som i Aristoteles's Tiid, at de Ulykkelige vare tilbøieligere til at elske og ære Guderne, fordi de meente at see disses Bærl i de Goder, der vare blevene dem til Deel¹⁾; udeblev derimod det jordiske Held, da syntes den Grund forsvunden, hvorfor man skulde holde sig til Guderne, og Religionen tilbød ingen Trøst, eller lærte kun de stærkere Siele den Wiisdom, at hengive sig i Stiebneens usforanderlige Bestemmelse, under hvilken dog Guder saavel som Mennesker maae boie sig. Vi finde endog en Forbittrelse mod Guderne udtalt, naar den Sag, der syntes den retfærdige, maatte ligge under, og Lucan's bekiendte Pphrase: *Victrix causa Diis placuit, sed victa Catoni*²⁾, gienlyder hos Flere af de ædleste Skribenter. Det er ikke egentlig Bantro, der ligger til Grund for saadanne Uttringer, men snarere den Overbeviisning, at der virkelig ere bevidste Magter, stærkere end Menneskene, men enten at disse ligegyldigen ansee Menneskers Bøe og Vel, eller at der i Menneskets Bryst er noget Høiere og Større, hvormed han tør trodse saadanne Guder. Mere og mere blev det sædvanligt hos de dannede Romere at stielne mellem den mythiske Gudelære, hvilken de overlode Digterne til frit Phantasiespil, den philosophiske — eller, som de kaldte den, den physiske — hvilken var den sande, men hvilken de forbeholdt sig selv, og den borgerlige, hvorved Agt for Guderne skulde vedligeholdes i Folket, thi efter deres Mening var det gavnligt at stuele Sandheden for Mængden³⁾. Men den for-

¹⁾ Aristoteles, rhetoric. II. c. 17.

²⁾ Lucan. Pharsal. I. 128.

³⁾ Augustin. de civitate Dei. IV. 27. VI. 5.

meente Klogskab bedrager stedse sig selv, naar den mener, hos Andre at kunne vække Agtelse for Det, den selv ikke agter.

Jo mere den Tro forsvinder, som knytter det jordiske Liv til Ideerne af det Hellige og Gode, og i Guddommen seer dets Grundbillede og dets Haandhæver, desto mere trænger ogsaa Overtroen sig ind. For det søvede Menneske bliver den sandfelige Nydelse Hovedsagen, han maa erkende sin Lykke afhængig af uudgrundelige Kræfter og Magter, disse søger han, hvad enten de synes ham guddommelige eller dæmoniske, at bringe i sine Begieringers Tjeneste, og hans Religions-Ovelse bliver en Trolddomskonst for at tilvende Lykke eller afvende Ulykke. I den gamle Verden ansaaes hver Gud for det Meste kun for at have en indskrænket Magt, man indrømmede derfor gjerne hvert Land at have sine Guddomme, som just paa disse Steder havde Herredømmet, og hvilke man derfor, naar man i Krigen vendte sine Vaaben derimod, meente at maatte forsones, eller ved magist Indvirkning at kunne kalde ud fra det Sted, hvor de havde taget deres Sæde; saaledes have vi endnu den Formular, med hvilken Scipio udkaldte den, ham ubekjendte, Guddom, i hvis Beskyttelse Karthago var¹⁾. Men den Tanke laae da ogsaa nær, og yttrede sig overalt i Hedenstabet, at de fremmede Guder maaskee var mægtigere end de egne, og at det i ethvert Tilfælde var det Naadeligste at forsøkke sig deres Gunst. I Rom var den græske Mythologie efterhaanden saaledes sammen-smeltet med den oprindelige, at den ikke mere syntes forskjellig; derimod beholdt de orientalske Gudsdyrkelser, der mere og mere trængte ind, stedse et fremmed Udseende, og vare maaskee just derfor paa disse Læder desto mere tiltrækkende. Den

¹⁾ Macrobii Saturnal. III. 9.

første af Østens Guddomme, der fandt Indgang i Rom, var den idæiske Moder. Denne Dyrkelse kom fra Phrygien, men var i Grunden den samme, som under mange Navne og i mange Modificationer i alle østlige Lande bragtes Naturens undfangende og fødende Princip. Den banede, skøndt under ofte gientagen, men forgieves, Modstand, Veien for mange andre asiatiske og ægyptiske Guddomme, af hvilke de Fornemme ofte udvalgte sig En eller Anden til Skytsgud. Saaledes dyrkede Nero i Særdeleshed den syriske Gudinde — uden Tvivl Cybele; — dog fortørnedes han ogsaa paa hende, og tilføiede da hendes Billede al Forhaanelse. Den egentlig romerske Gudsdyrkelse beholdt endnu Skinnets af sin gamle Anseelse, men ved Siden af Mænd i ophøiet Stilling, som beklædte den præstelige Værdighed, vrimlede en Mængde fremmede Præster i de foragteligste Stikfælsler. I Grækenland havde de høieste Guddommes Præster tilforn nydt stor Anseelse; denne sank mere og mere, og en Skare af Tempeltienere bluedes ikke ved at løbe omkring og anprise deres Guds og deres Tempels Kraft for at lokke Folk dertil, af hvis Offere og Gaver de havde deres Binding. Allevegne drog Isis-Præster om, og i en endnu modbydeligere Stikfælsse Galler eller Korybanter, Cybele's Præster, Silbinger, med flyvende Haar og klingende Bækkener, der pidste og stak sig med Knive som Affindige, og forkyndte deres Guddoms Brede og Straf, dersom man ikke betænkte deres Tienere med en eller anden Gave¹⁾. Skadeligst virkede de Skarer af Spaamænd, der oversvømmede Landene, thi, medens Draclerne forlødes og efterhaanden forstummede, fandt disse Legnthdere,

¹⁾ Skildringer heraf hos Apuleius *Metamorph.* VIII. pag. 214 ed. Elmenhorst, og Juvenal, *Satyr.* VI. 511 sqq.

Astrologer, Mager, Chaldæere, Mathematikere — thi disse og flere Benævnelser brugtes om denne foragtelige Klasse af Mennesker, om hvilken Tacitus siger, at den stedse vil blive forbudt, og stedse bibeholdt¹⁾ — riig Fortieneste.

En gavnlig Indflydelse øvede uden Tvivl i lang Tid Mysterierne, nemlig de, der hørte til det bedre Slags, og i Særdeleshed de eleusinske. Disse stode baade hos Grækere og Romere i stor Anseelse, og, uagtet de med Optagelsen forbundne Omkostninger, trængte man sig dog i stor Mængde dertil. Den halve Deel af Atticas Borgere, vel omtrent Titusinde, menes at have været Indviede, ogsaa Børn lod man optages, om Fruentimmer, er uvist; Barbarer og Trælle tilstededes ikke Afgang, heller ikke Gudsnegtere og Epikuræere. Allerede denne Mængde af Deeltagere viser, at man der ikke kan have lagt an paa at bibringe Værdomme, som skulde undergrave Folkets Religion, hvilket sikkert ikke var blevet taalt, heller ikke synes det, som om man her var berettiget til at søge nogen særdeles skjult Viisdom, hvorfor ogsaa Sokrates ikke vilde lade sig indvie. Vel havde de eleusinske Mysterier tvende Grader, i det man først giennem de mindre Mysterier fik Afgang til de større; men da denne Afgang ikke formeentes Nogen, som først var optagen, og, som det synes, allerede aabnedes et halvt Aar efter den første Optagelse²⁾, saa sees det, at det ikke var høiere Kundskab eller omhyggeligere Forberedelse, der udfordredes for at tilstedes til de større Mysterier. Vel benyttedes maaskee den hemmelighedsfulde Forbindelse af Mystagoger og ivrige Adepter til at bibringe Forestillinger, med hvilke man ikke vovede, eller ikke fandt

¹⁾ Taciti Hist. I. 22.

²⁾ Creuzer, Symbolik u. Mythologie. 2 Ausg. IV. 493 ff.

det tienligt at træde frem for Mængden; men i Almindelighed indskrænkede man sig uden Tvivl til at udlægge Folkereligionens Forestillinger i en dybere Betydning, og til at skaffe denne Indgang og fastere at indprente den i Sindet sigtede Mytheriernes hele Indretning. Den Høitidelighed, hvormed man samlede, de Renselser, der gik forud for Optagelsen, den Strengthed, hvormed de, der vare sig Misgierninger bevidste, forbødes at nærme sig, det hemmelighedsfulde Glør, der hvilede over det Hele, de Sange, der lode de Indtrædende imøde, det Alvor, hvormed de giennem et af forfærdende Skikkelser opfyldt Mørke førtes til et straalende Lys: alt dette, fordeelt paa flere Dage og Nætter, vakte i de Flestes Sind Grefrygt, og stemte dem til andagtsfuldt at høre de sædelige Formaninger, som meddeleste, og hvilke de maatte ansee saa meget mere forpligtende for sig, som de nu meente sig optagne i et nærmere Forhold til Guddommen, og i Samfund med mange Mænd, til hvilke de saae op som til de Visere og Bedre. De Indviende bleve ikke fremmede for deres Folks religiøse Forestillinger og dets Gudsdyrkelse, men vel lærte de i Mytherne at see Naturkræfterne og Naturens hemmelighedsfulde Virken, ogsaa Sielens Kampe og dens Renselse fra det Jordiske, afbilde, og naar disse Mysterier i Særdeleshed sluttede sig til Mytherne om Ceres og Proserpina, da laae det nær deri at see en billedlig Fremstilling af store og stjerne Tanter om Menneskets Liv og dets Bestemmelse, og fornemmelig knyttede til Ceres's Gave, Sædekornet, Forestillingen om den Spire i Menneskets Indre, der udvikler sig under Legemet's Opløsning; derfor tillægge alle Vidner disse Mysterier den Roes, at de lærte at leve med Glæde og at døe med et bedre Haab¹⁾. Bistnok meente Mange ved den

¹⁾ Cicero de legibus II. 14.

blotte Deeltagelse i de udvortes Skikke at have opnaaet den høiere Indvielse, og meget Skient og Ureent kunde let indsnige sig under det dunkle Slør, i den uflare Allegoriseren. Efterhaanden salmede Mysteriernes Glands; den mere modnede Lænkning kunde ikke finde Tilfredsstillelse i dunkle Ord, i Symboler og Ceremonier, der ofte maatte forekomme de Forstandigere som et Gøglespil; og istedenfor de tidligere Balsfarter til Steder, der ansaaes som helligede, paatrængte nu udartede Mysterier sig allevegne, hvis Hemmelighed kun halvt tilbækkede de vildeste Udsvævelser, de stændigste Forsørelser.

Under den almindelige Opløsning af Stat, Sæder og Religion søgte de Bedre Tilflugt i Philosophien. Det er denne, siger Cicero, der skal helbrede os fra Frygt og Sorg, der skal rette alle vore Feil og Synder; det er den, der styrer Livet, viser Veien til Dyden, forjager Lasten, der opfinder Love, og lærer Sæder og Tugt¹⁾. Dersom du philosopherer, glæder det mig — saaledes begynder Seneca et af sine Breve istedenfor med den sædvanlige Hilsen — thi kun deri bestaaer det sande Velbefindende, uden dette er Sielen syg²⁾. En klar Bevidsthed af Sielen og af de menneskelige og guddommelige Ting tilstræbte den sig udviklende Forstand allerede længe; hvor meget endog Folkereligionen havde hindret den i at udtale sig frit, havde dog Philosophien i sin Blomstrings-tid gjort de mægtigste Fremstribt i Grækenland; nu havde den udbredt sig til alle dannede Folkeslag, og fandt stedse flere Dyrkere. De græske Philosophers Skrifter læstes allevegne, hvo der gjorde Fordring paa Dannelsen maatte have gjort Bekendtskab med Philosophien, unge Mennesker fra alle

¹⁾ Cicero Tuscul. quæst. V. 2.

²⁾ Senec. ep. 15.

Landene søgte til de græske Skoler, og fra Grækenland drog igien Philosopher ud, toge Bopæl paa andre Steder, og fandt som Lærere og Huusvenner Indgang i de anseeligste Huse. Men Blomstringens Tiid var til Ende, Aanden var bortvægen, og, skøndt vi ingenlunde ville negte Datidens Philosophie al gavnlig Indflydelse, var den dog ikke mere istand til at hæve sig til nogen fortrinlig Høide, eller at hæve sine Dyrkere til nogen sand og levende Wiisdom; derimod solgte den sig ofte i Sandselighedens Tieneste, eller søgte at iisne det varme Liv i en kold, føleløs Ro.

Ikke i Grækenland selv, men vel i græske Stammer, havde den videnskabelige Tænkning i sin Tiid begyndt at udvikle sig. De joniske Philosophers fragmentariske Naturgrundfæstning havde endnu Intet, som kunde bringe den i Strid med Folkereigionen, men denne Retning tog Philosophien først i de græske Colonier i Nedre-Italien; dog var det ogsaa her joniske Mænd, som hidbragte Philosophiens Spire. I Kroton træffe vi den vidtbereiste, i alle de forskiellige Landes exoteriske og esoteriske Wiisdom indviede Pythagoras's mystiske Skikkelse og hemmelighedsfulde Skole, som var et ved bestandigt Samliv og særegne Skikke affondret Samfund, til hvis Sammenkomster ogsaa Qvinder kunde faae Adgang, formodentlig dog kun som exoteriske Læringer. Hvor mange af de Undergierninger, der fortælles om Pythagoras, endog senere ere opdigtede af hans Tilhængere til hans Forherligelse, synes han dog selv ret gierne at have villet ansees som Den, hvem Guddommen værdigede nærmere Samfund og laante Noget af sin Kraft og Herlighed. Da vi ikke med nogen Sikkerhed kunne skielne hans egen Lære fra senere Tilfætninger og Forandringer, kunne vi ikke angive, i hvilken Sammenhæng enkelte Lærdomme — saasom om Sielevandringen, om gode

og onde Dæmoner, som svævede om i Luften og gave Menne-
skene Varfær og Drømme, ved hvilke maaskee kun meentes
Siele, som til en Tiid ikke vare klædte i Legemer¹⁾ — stode
til hans hele Tænkning; men ligesom de mange Kundskaber
og Ovelser, der lærtes i den pythagoræiske Skole, stedse havde
en mathematisk Retning, saaledes bestod den Pythagoras
eiendommelige Speculation fornemmelig i en Grundtænkning
over Tallene; og i disses System, der paa saa mange Maader
samler i sig Eenhed og Mangfoldighed, fandt han Symbolet
for Tingenes Grund og Lovene for deres Bevægelse, deres
Adskillelse og Sammenhæng. Herved bleve Tonerens Tal-
forhold af Bigtighed, men ogsaa Tonerne selv. De mange
uligeartede Dele, hvoraf Universet bestaaer, sammenholdes
kun ved Harmonie, som ogsaa aabenbarer sig i de Toner, der
giennemlyde Universet, i Sphærerens Harmonie, hvilken hos
de sædvanlige Mennesker overdøves af de mangehaande enkelte
Lyd, men hvilken det var givet Pythagoras ogsaa legemligen
at fornemme. Til hvor afvigende Meninger om Guddommen
og Guderne Pythagoras kan være kommen, og hvilke Fore-
stillinger der endog have ligget til Grund for den hemmelige
Gudsdyrkelse, han indførte for sine Tilhængere, og som af
dem sattes over den offentlige, ved hvilken de i Særdeleshed
misbilligede de blodige Offere, bevarede dog Pythagoræerne
et udvortes godt Forhold til denne, og forsmædede stundom
ikke at benytte Folkets Overtro til deres Hensigter. Deres
hemmelige politiske Lære, som synes at have haft en aristo-
kratisk Retning, søgte de ved givne Leiligheder at føre ind i
Livet, og derved paadroge de sig allerede i Stifterens Levetiid
en Forfølgelse, der foranledigede Mange af dem til at flygte

¹⁾ Ritter. Gesch. d. Philosophie I. 423.

til Grækenland. Dog bestod deres Samsfund endnu længe i Italien, men synes ikke, som Samsfund, at have udbredt sig videre; thi naar Nogle have meent, at Therapeuterne i Egypten og Efsæerne i Palæstina havde deres Oprindelse fra Pythagoræerne¹⁾, da maa Viisgheden uden Tvivl snarere hidedes fra en fælles østerlandsk Kilde²⁾.

Derimod vedbleve de pythagoræiske Grundsætninger endnu længe at være tiltrækkende for Mange, og man fremstillede i Pythagoras et Ideal, svævende mellem Gud og Mennesker, der var fremtraadt i legemlig Skikkelse. En endnu fuldkomnere Aabenbarelse af dette Ideal³⁾ vilde Philostratus fremstille i Skildringen af Apollonius af Tyana. Denne, hvis Fødsel man sætter noget efter Christi, synes, ligesom Pythagoras, hvis Grundsætninger og Levemaade han havde tilegnet sig, at have draget vidt omkring, og skal i Særdeleshed være bleven henreven af Indernes Viisdom. Ved sin hele Fremtræden, ved en paafaldende Klædedragt, ved Frimodighed i sine Ytringer, ved magiske Konster og ved at give sig Skin af en hemmelighedsfuld Kundskab om nærværende og tilkommende Ting, synes han at have vaakt Opsigt, hvor han kom; men i den Skildring, vi have af ham, er der vistnok kun liden historisk Sandhed⁴⁾, da Forfatteren, som levede henved

1) Gfrörer, Philo u. die alexandrinische Theosophie II. 352 ff. Mindre afgjørende er Dellermann, Nachrichten über Efsäer und Therapeuten S. 161 ff.

2) Creuzer, Symbolik u. Mythologie IV. 408.

3) Θεωτότερον ἢ ὁ Πυθαγόρας. Philostrati Vita Apoll. Tyan. l. 1. c. 2.

4) See Baur, Apollonius von Tyana. Tübinger Zeitschr. für Theol. 1832 II. 4. S. 112.

tohundrede Aar senere, aabenbar har lagt an paa at fremstille, skøndt neppe med egentlig fiendtligt Sind mod Christendommen, et Modstykke til Kristus i en fuldendt Philosoph, til hvis Billede han ikke blot har laant mange Træk af Christi Historie, men ogsaa mange af de dybere kristelige Ideer, hvilke ogsaa ere flydte ind i de senere Fremstillinger af Pythagoras.

Mindre glimrende end den pythagoræiske, men af langt større Betydning for Videnskaben, var en anden Skole, som dannede sig i de samme Egne. Stifteren var ogsaa her en Joner, Xenophanes, som, fordreven fra sin Fødestad Kolophon i Lille-Asien, fæstede sin Bopæl i Elea. Her var det først, at Tanken forsøgte at sænke sig til den dybeste Grund, at de store Spørgsmaal om de endelige Tinges Oprindelse og deres Forhold til det Evige, som hidtil kun havde været Gienstand for mythologiske Theogonier, i hvis Udspring man maaskee stundom kan opdage et dybere Blis, men som tabte sig i vilkaarlig Digtning, sysselsatte den philosophiske Grundtænkning; her udtaltes ret klart det *ἐν καὶ πᾶσι*, som stedse siden saa ofte har været hørt i al Philosophie og Theologie. Men jo klarere Eleaterne erkendte det ene evige Grundvæsen, som alene fortjener Navn af Guddom, som aabenbarer sig i alle Tingene og giver dem deres Væsen, som ikke kan være oprundet, ikke forgaae, ikke forandres, desto mere forvirredes de ved Betragtningen af det Endelige, det Timelige, det, som kommer og gaaer, og da fandt de ingen Tilflugt fra de tvivlende Tanker uden i Benægtelsen af al Borden; denne lærte de, finder kun Sted i Mennekenes Forestilling, men virkelig er kun det Evige, som er Gæt og som er Alt. I høieste Maade maatte derfor den Gudelære mislignes dem, der forstodte Guder, som vare alle Tidens Betingelser underkastede,

som engang i Tiden bleve til, som ophidsedes af Lidenstaber, som kæmpede mod hinanden og med Menneſter, og hvis ſaalbde Ewigheſed og Høiſhed kun beſtod i en noget længere Varighed, en noget ſtørre Kraft, end den, der er bleven Menneſtene til Deel. Deres Fortørnelſe over ſaadanne uværdige Foreſtillinger ſtiulte de ikke, dog synes de ikke at have yttret den paa en deres Medborgere frænkende Maade; overalt var uden Tvivl deres hele Forhold renere og værdigere, ligesom deres Tænkning ſtarpere og conſequentere, end Pythagoræernes.

Mænd af de forſtiellige philoſophiſke Skoler kom efterhaanden til Grækenland, og fandt i Særdeleſhed Indgang i Athenen. Blandt diſſe vare ogſaa Eleater, og, ſiøndt Flere af dem, i det de frit udtalte deres Grundſætninger, bleve forfulgte, fordrevne, endog dømte til Døden, lyſkedes det dem dog at rokke Folketroens gamle Bygning, og at bibringe Mange af de mere Dannede deres Foragt for Guderne; derimod vare de mindre heldige i at lede dem til den Erkiendelſe, hvori deres egne Tanker fandt Hvile. Snarere fremkom i Grækenland ved de philoſophiſke Stridigheder, og ved den Klarhed, hvori derved de mangehaande Tvivl fra alle Sider fremſtillede fig, ikke blot Skepticiſmen i dens forſtiellige Arter, men ogſaa en Ringeagt for Sandheden, hvis fordærvelige Virkninger viſte fig i den Indflydelse, Sophiſterne vandt. Diſſe, ſiger Lucian, trængte hverken ind i Philoſophiens Dybder, eller vendte fig ganſke fra den, men ſom en Slags Hippocentaurer, halv Bedragere og halv Philoſopher, kunde de hverken kaldes Uvidende eller Dyrkere af Vidensſkaben ¹⁾.

¹⁾ Luciani Fugitivi ed. Bipont. VIII. 313 ſqq. Der er neppe Grund til at ſraſiende denne Dialog Ret til ſin Plads mellem Lucian's ſkrifter.

Bed philosophiske Studier havde ofte en Skarpsindighed udviklet sig i dem, som havde været en bedre Anvendelse værd; men imidlertid havde de tabt Maalet af Vise, og deres Underviisning, som de lode sig dyrt betale, men som desuagtet aldrig savnede villige Røbere, sigtede ikke til at bringe Lys og Orden i Livet, men til at meddele Øvelse i at glimre ved Modsigelser, at opløse enhver videnskabelig Sætning i Tvivl, og ved at forvirre Begreberne om Ret og Uret at opnaae Visebliffets Hensigt. Unegtelig fremmede Sophisternes Kunst den dialektiske Færdighed, men i det Samme undergravede de al sand Videnskab, Religion og Sædelighed.

Det er glædeligt at betragte, hvorledes af en Tilstand, i hvilken Videnskaben allerede syntes at opløses i Forraadnelse, et nyt, kraftigt og skönt Liv for den kunde fremgaae. Vende-punctet betegnes ved Sokrates, en af de beundringsværdigste Personligheder, Historien har at fremvise. Som han, har ikke let Noget forstaaet at tiltrække og at fastholde de Forskielligste, i det han kunde stifte sig i Enhvers Individualitet og Enhvers Levemaade, uden at lade sig beherske enten af hiin eller denne, men stedse over de lavere Naturer udøvede det Herredømme, hos de Fortrinligere vandt den Indflydelse, som den virkelig kunde, men tillige skarpe, Fornuft og den velordnede Siels høie No Stienke, og hvorved han altid var beredt saavel til den lunefulde Skiemt som til den alvorligste Undersøgelse, lige færdig i at møde Modstandernes meest skarpede Vaaben, og at udvikle klare Tanker i den Uvødedes Siel. Hvor vanskeligt det endog er at udfinde, hvad der eie-dommeligen tilhører Sokrates, som intet Skriftligt har efterladt os, og som i hans Disciples Fremstillinger synes at optræde i forskiellig Skikkelse, kunde dog Plato for hans Samtidige ikke have ført en Sokrates frem, der var ganske af-

vigende fra den virkelige¹⁾, men Sokrates maa i sine Samtaler i det Mindste have givet Impulsen til de Undersøgelser, hvilke Plato har ført langt videre, og have anvendt den Methode, som Plato saa konstruktivt har uddannet. Vi tør ansee det som Sokrates's store Fortieneste at have erkendt al Videns egentlige Grund i Menneskets oprindelige Bevidsthed, og i det han søgte at føre enhver Sætning ind til Begrundelse i denne, foresvævede ham en saa høi Idee af Videnskaben, at han vel i Forhold dertil paa en Maade roste sig af sin Uvidenhed, hvor de Andre meente sig at have naaet Videnskabens Høider, men paa den anden Side fandt han ogsaa Sandheder, hvis Bished var umiddelbar indlysende og uomstødelig, ifølge hvilke Tingene erholdt en anden Værdi, end efter den sandselige Fornemmelse. Herved var Forskiellen begrundet mellem det Gode og det Behagelige, og en høiere Tingenes Orden aabnede sig for ham.

Den Dom, hvorefter Giftbægeret blev Sokrates raft, og som Mængden, der sældte den, snart angrede, syntes næsten kun som et andet Uheld, der havde forkortet hans Dage; hans Tilhængere bleve ikke forfulgte, og den Tænkning, han havde vaakt, udbredte sig uhindret i mange forskiellige Retninger. Men hvor stor og mangfoldig endog hans Livs Indvirkning havde været, vilde den dog for største Delen have været tabt for de følgende Slægter, dersom han ikke havde fundet en Discipel som Plato. Den sokratiske Lære, at Sandheden er at søge i Bevidstheden, altsaa i Sielens Grund, og at den filosofiske Fremgangsmaade er en streng Udvikling af hvad Sielen oprindeligen veed, holdt Plato fast. Den dialektiske

¹⁾ Schleiermacher über den Werth des Sokrates als Philosophen. Werke 3. Philos. II. 262 ff.

Konst, hvormed han heri gik frem, den Rigdom og Dybde af Tanker, han stedse havde at fremsætte, og den Skionhed, hvori han indflødte dem, have alle følgende Læder beundret, og sikkert har ingen anden Skribent af Hedenstabet havt en saa betyden­de og saaledes stedse fornyet Indflydelse paa Tænkningen giennem alle siden forløbne Aarhundreder, som han; thi vel er Cicero bleven læst af Flere, men hvad Denne har af Edelt og Op­løstende er dog øst af den platoniske Viisdoms Kilder. Ogsaa fremdeles ville Platos mythiske Fremstillinger, hvad enten han selv vilde have dem betragtede som en findrig Tankeleeg, eller som uvis­lere Formodninger, som en Indflødning af Forestillinger, der endnu ikke vare modnede til en tydeligere Udvikling, tiltrække og ligesom befrugte de Dybsindigere; man vil stedse lære af ham, giennem Phænomenernes Skiften, Forvirring og Modsigelser at stue hen til det egentlig Bestaaende i Tingene, deres Ideer, Begreberne af dem i deres Fuldkommenhed, som de staae i den guddommelige Tanke, og derfra ere afprægede i det menneskelige Sind, der, som en Mikrokosmos, afspeiler Universet; han vil stedse vise den menneskelige Glendigheds Kilder i Bankundighed, Daarlighed og Uretfærdighed, men ogsaa, at der i Menneskets Jnderste er en ædel Spire, som kan og skal have Deel i den Forløsning, hvortil hele Verdens-Ordnin­gen sigter. Der var saaledes i den platoniske Philosophie Meget, der kunde forberede Christendommen, ligesom de første kristelige Tænkere optog Meget fra Plato, og kristelige Forestillinger senere gik over i Platonicismen. Men efter Platos Forestilling er det dog den menneskelige Natur, der, om endog under høiere Indvirkning, kan og skal forløse sig selv; Men­n­sk­ets Fordærvelse bestaaer efter ham dog egentlig kun i Uviden­hed, og Forløsningen er kun ved den rigtige og klare Indsigt,

Videnskabens skien; og da denne ifkun kan blive dem til Deel, som kunne modtage videnskabelig Uddannelse, saa ere de Genføldige og Ringe her, som overalt i Hedenskabets, egentlig opgivne, og den her tilstræbte Forløsning er, som man træffende har sagt, en aristokratist¹⁾).

Hvor dybsindigt endog Plato begrundede sin Lære, og hvor skarpsindigt han endog retfærdiggjør den, driver hans Retning mod det Ideale ham ofte op i Regioner, hvor ingen Erfaring kan rette de Feil, i hvilke Tænkningen, overladt til sig selv, let gjør sig skyldig, og naar han løsriver sig fra den Verden, der her er os given, bliver det stedse vanskeligere at sige, om de Forestillinger, han dog herfra maa tage med sig, endnu passe for den ideale Verden, eller naar han paa den anden Side vil realisere Idealet, omdanne de menneskelige Forhold derefter, om da Virkeligheden kan bære det. Men naar Plato selv, skøndt hans Udtryk blive dunklere og fleertydigere, ogsaa her beholder Fatning, da blive hans Efterfølgere let ubesindige, forsøge sig hellere i dristige Tanker, end i klare og rolige, og Philosophien gives til Priis for al Vilkaarlighed. Det var derfor velgiørende for Videnskabens, at den, tildeels i Platons Skole dannede, eminente Tænkter Aristoteles fremstod umiddelbar efter ham. Aristoteles fornægtede ingenlunde det Ideale, men meente, at man kun skal nærme sig det, forsaavidt man kan bemægtige sig det i klare Tanker; de dunkle Taler derom hadede og foragtede han. Derimod vendte han sin Kraft til Erfaringen, de ved den givne Forestillinger vilde han ordne, han vilde anføre til at kiende, udgrunde og behandle den virkelige Verden, hvortil da ogsaa den menneskelige Siel hører med dens Tænkens, Følen

¹⁾ Ackermann, das Christliche im Plato S. 341.

og Begieren. Men hvor høi en Plads endog Aristoteles indtager i Videnskabernes Historie, og hvor stor Indflydelse han endog senere atter har vundet, bliver han os dog her mindre vigtig, efterdi hans Efterfølgere snart sank ned til en cras Empirie, og smeltede sammen med andre Skoler, saa at paa de Tider, vi her egentlig skulle dvæle, altsaa omtrent halvfjerde Aarhundrede efter ham, hans Navn vel steds endnu levede i Berømmelse, men man dog kun af ham laante nogle Konstudtryk, og den største Indvirkning, han endnu øvede, var en Tilskyndelse til at indsamle endeel materielle Kundskaber.

Langt mere Indgang havde nogle andre Philosophier fundet. Epikurs Lære stiftede sig ganske for en saadan Tidssalder; den fordrede for at fattes ikke større Anstrengelse, end Enhver kunde anvende, dens Tilhængere kunde ved at holde sig til den dog vinde et Anstrøg af Videnskab, og den begunstigede alle deres Tilhøieligheder. Vel tællede Epikur, naar han satte det Behagelige som det høieste Gode, ogsaa Dyden blandt de Besiddelser, der udbrede et Velbehag over vor Tilværelse, og han anpriste et vist Maadehold i den sandkelige Nydelse som et Middel til at forhøie den og gjøre den varigere, og til at undgaae Smerte. Men naar Erfaringen viste, at det Behagelige i saa mange Tilfælde langt lettere lader sig opnaae uden Dyden, da handlede man ingenlunde mod det antagne Princip, naar man ikke tog det strengt med dennes Fordringer; og da Maadeholdenhedens Belønning ingenlunde er sikker, kunde man vel ansee det for ligesaa viist at gribe Diebliffet, som at opoffre det for den uvisse Fremtids Løfter. En raa materialistisk Lære om Atomer, der havde bevæget sig mellem hverandre, indtil de fandt Sammenhæng i en Verden, der nogenledes kunde bestaae, syntes at give en Forklaring baade over denne Verdens Oprindelse og

dens Ufuldkommenhed, uden at uleilige med svære Grandstninger eller at nøde Betragteren til at ansee sig selv som et, være sig frit eller ufrit, Redskab til at fremme nogensomhelst Verdensplan. Mod Døden fandt Epikuræren Beroligelse i den Tanke: Saalænge jeg er, er Døden ikke, og naar Døden er, er jeg ikke. Og naar Epikur antog Tilværelsen af Guder — thi dette synes at have været hans virkelige Mening, hvor lidet den endog stemmede overeens med hans øvrige Tænkning — men hensatte disse Guder i en salig Uvirksheds Tilstand, hvor de ikke befattede sig med at styre Verden, ikke betymrede sig om de menneskelige Foretagender, da kunde man, ved at hylde denne Lære, undgaae den bestemte Gudsfornegtelses haarde Ord, og dog befrie sig fra enhver Frygt for guddommelige Straffe.

En gavnlig Modvægt mod denne fløve, alt Edelt undergravende Lære dannede Stoicismen, som tællede mange Tilhængere blandt de værdigste Mænd, og ofte udtalte sig med en Fromhed og Høimodighed, der vækker Agtelse, og endnu kan tiene til at berolige Sindet og styrke Charakteren. Thi hvo skulde ikke gierne høre det, naar Stoikerne høre sig til Forestillingen om den ene Gud, Alles Fader, hvis Gave alt det Gode er, som giennemtrænger Alt, hvem Intet kan modstaae, for hvem Alle skulle bøie sig i en Grefrygt, der ikke tillader noget Lavt eller Slet at komme frem, som anviste Enhver hans Plads, udrustede Enhver med den ham tilmaalte Kraft, som styrker den i ham, naar han ydmyg og lydig hengiver sig til Guddommens Førelse, og som igien samler alle de Enkelte til eet stort Heelt, hvis Vel Enhver skal besordre? Kun maa man da ikke ville trænge ind til Grunden af disse Forestillinger, thi gjøre vi dette, da finde vi, at denne ene Gud, om hvem der mangan Gang tales næsten i kristelige

Udtryk, dog kun er den store Naturkraft, der udvikler sig giennem de veglende Skikkelser, der handler giennem dem alle; at disse vel i deres snare Følge danne den altid rindende Strøm, men at de ogsaa kun ere som Strømmens Bølger, der reise sig for strax igien at udslettes, ikke som Ved i en Riede, ikke som fritbestaaende Væsener i et Samfund; at Alt kun modnes den store Verdens Brand imøde, i hvilken det vender tilbage til det Uendelige og Ubestemte, for da atter at udvikle sig i det samme hensigtsløse Kredsløb. Det er en vigtig Forskiel, Stoikerne gjøre mellem de Ting, som ere i vor Magt, og dem, som ikke ere det; kun paa de første be-roer Menneskets Værd og hans sande Lyksalighed, derfor skal han saa meget mueligt gjøre sig uafhængig af de sidste, og saaledes lade Viisdommen lære sig at vorde fri, stærk og lykkelig. Men naar da Stoicismen i sin Consequents ogsaa tæller Kierlighed til Hustru, Børn og Venner blandt de Ting, fra hvilke vi skulle frigjøre os; naar det læres, at vi vel skulle stræbe at forbedre de Mennesker, med hvilke vi staae i Forbindelse, men, dersom dette ikke lykkes, da ikke bekymre os derom, „thi det er bedre, at de ere flette, end vi ulykkelige; at, naar vi see en Anden plage sig med Sorger over udbortes Ting, da tør vi vel i Ord vise os medlidende og sukke med ham, men vi maae vogte os for ogsaa indvortes at sukke“ ¹⁾: da viser det sig, hvor ufuldestgjørende en Theorie er, der fører til saadanne Resultater. Denne Philosophie gif frem af og nærede en kold Egoisme, den hørte til de Philosophier, der, som en nyere Tænker har bemærket, gif ud paa at gjøre Anden ligegyldig mod Alt, hvad Virkeligheden

¹⁾ Epicteti Enchiridion 12. 14. 16.

frembyder¹⁾), den tilskyndede langt mere til at unddrage sig fra Selfabet, end til at virke deri og derfor, dannede langt mere til at udholde Livets Gienvordigheder og Lidelser med Bestandighed, end til at udfylde det med Handlinger. Upaatvivlelig vare mange Stoikere ingenlunde consequente i at hærde sig til Følesløshed, men deres Philosophie var dem da snarere til Hinder end til Bistand i at uddanne sig for Livets sande Bestemmelse, og vi tør ligesaa lidet tilskrive Stoicismen alene at have dannet en Antonin, som vi ville tilregne den det, naar vi see en Seneca øve alle Hoffets Konster, og kun bruge Philosophien for nogenledes at berolige sig mod det forudseete Tab af de Goder, ved hvilke dog hans Hierte stedse hængte.

Stoicismen var maaffee oprindelligen gaaet frem af Cynismen, men i disse Tider var denne kun at ansee som en uheldig Udvægt paa hiin. Alt hvad Stoikerne lærte om den Vises Fred i Uafhængigheden af de udvortes Ting overdreve Cynikerne i en Ubundenhed, som vel tog tiltakke med de laveste Nydelser, naar de tilbødes, men ogsaa roste sig af, ved at kaste sig hen i Starnet, at kunne undvære Alt, hvad dannede Mennesker kalde deres Fornødenheder. Som ørkesløse og uforflammede Tiggere droge de omkring i smudsig Klæde dragt, forrettede deres Nødtørst for Alles Dine, holdt Straffeprædikener i Huse og paa Gader, hvor man vilde samle sig om dem, yttrede deres Harme over de herskende Sæder, men ogsaa over al udvortes Belansthændighed, forhaanede Guder saavelsom Mennesker, tiente undertiden Fornemme og Ringe til Moerskab, men gjorde sig ogsaa frygtede ved den Grovhed, hvormed de ofte tiltvang sig Gaver, og bidroge til at bringe

¹⁾ Hegel, Philosophie der Geschichte. Werke IX. 327.

Religion, Viisdom og Sædelighed i Foragt. Enkelte Cynikere, der misbilligede dette raae Bæsen og havde en noget videnskabelig Dannelse, kunne neppe adskilles fra Stoikerne.

Mængden af dem, som vi kunne kalde de Bedre og mere Dannede, helbede meest til det saakaldte nyere Akademie. Udgaæet fra Plato havde denne Skole dog kun opfattet sin Mesters Kunst i at opløse dogmatiske Paaastande i et Skin, og den tvivlende Form, hvori han fremsatte sine Lærdomme, men ikke den høiere Viisshed, som fremlyste giennem alle polemiske og skeptiske Uttringer. Skolens Hovedpaastand var derfor den, at Intet kan vides, skøndt den synes at have været consequent nok til at indrømme, at selv denne Paastand var samme Tvivl underkastet, som alle andre Sætninger. Videnskaben kunde derfor kun tiene til at ydmyge Tænkerens Hovmod, til at hindre fordærlige Meninger fra at gøre sig giældende; men da dette negative Resultat ikke kunde være tilstrækkeligt til at begrunde en viis Førelse af Livet, indførte disse Akademikere Begrebet af det Sandsynlige som en Nødhjælp, og kunde dermed frelse saa Meget af adskillige religiøse og ethiske Forestillinger, at Livet ikke blev ganske uden Holdning. Dette var vistnok i disse Tider en ikke ringe Fortieneste, men ligesom en Sandsynlighed, der, hvor intet Princip stod fast, let kunde gøres usandsynlig, ikke kunde afgive nogen virkelig Støtte i Livets Strid, saaledes maatte ogsaa enhver Lære tages ganske løst og overfladeligt, dersom man ikke skulde feile mod Skolens første Fordring, Intet at bekræfte, og Philosophien maatte vorde stedse tommere og fattigere.

Mere Indhold søgte andre Philosopher at give deres Tænkning ved en Eklecticisme, hvori orientalske og græske

Philosophemer, og af disse igien de forskellige Skolers Lærdomme, blandedes mellem hverandre, dog saaledes at, formedelst den mystiske Retning, Plato beholdt Forrangen. Som disse Tænkers Repræsentant nævne vi her Plutarch, skøndt han vel, som fød i Midten af det første Aarhundrede, først fremtraadte noget senere. Plutarch var en af sin Tiids meest dannede Mænd; han havde en udbredt Læsning, hvilken han kun altfor gierne lagde for Dagen, og hans Foredrag er, som hans Tænkning, en Samling af Brudstykker, hentede mangedes fra. Frugterne af hans agtværdige Flid ere af større Betydning for Historien end for Philosophien, thi her finde vi mere vilkaarlige Paastande, end et begrundet og sammenhængende System. I Henseende til Grundene for den menneskelige Viden var han ikke utilbøielig til med det nyere Akademie at ansee den objective Visdom som utilgængelig for Mennesket og at nøies med en subjectiv Sandsynlighed, men paa denne opførte han med ret megen Tillid sin Tankebygning. Hos Plato søgte han ikke meget Udbytte i de strengere videnskabelige Undersøgelser, derimod forvandlede han det Mythiske hos Plato til Læresætninger, optog adskillige orientalske Forestillinger, og søgte derved at give Folkereligionen, for hvis Vedligeholdelse han ivrigt arbejdede, en høiere Betydning. Han erkjendte en øverste Guddom, udenfor Tiid og Indskrænkning¹⁾, men denne i sig selv skulde Guddom var bleven aabenbar i Emanationer, ved hvilke først de høiere Guder fremstode, og derefter en Mængde Dæmoner, nogle gode, skøndt ufuldkomne, andre onde. Om disse giældte Mythologiens, for Guderne uværdige, Fortællinger, forsaavidt

¹⁾ Schreier, doctrina Plutarchi i Zeitschrift für histor. Theol. VI. St. 1. S. 35.

de vare sande; ved dem udrettedes Ondt og Godt i Verden, som Drømme, Syner, Barsler og Drakelsvar. For at forklare det Ondes Oprindelse antog han et ondt Princip ved Siden af det Gode, og støttede sig derved paa Zoroasters Autoritet og paa en Udtolkning, som han gav den ægyptiske Gudelære. Materien var han ikke utilbøielig til at holde for ond, men dog snarere for ligegyldig mod det Onde og Gode; saaledes ogsaa Sielen efter dens oprindelige Tilstand. Læren om Sielevandringen behagede ham, og det var hans faste Fortrøstning, at Sielen, naar den her er luttret, optages til en saligere Tilværelse. Overtroen, som forfærdes ved Tanken om Guderne, der just skulde opklare Livet, havde han — skiondt hans Lære vel kunde synes at begunstige den — og ansaae Bantroen for et mindre Onde. Fremmede Gudsdyrkelse modsatte han sig, skiondt han ikke forsmaaede at benytte fremmede Gudelærer for dermed at bestyrke sine Meninger. Hans Moral var værdig, maaskee noget slap; han anpriste Gudsfrugt og Maadehold, uden at drive paa stor Strengthed; hans Sindelag var mildt og velvilligt, men han tabte sig vel meget i Beundring af det Glimrende. Han virkede uden Tvivl gavnligt i sin Tidsalder, og endnu læses han af Mange med Velbehag; uden at bringe Philosophien videre, hidrog han dog med Flere af samme Retning til at vække Bevidstheden af det Høiere, og til at fremkalde og vedligeholde Forestillinger, som siden ved videre Udvikling vandt større Betydning.

Disse Forestillinger vare tildeels af orientalsk Oprindelse, og orientalske Philosophemer indstrømmede paa denne Tid rigeligen, saavel ad andre Veie, som giennem Alexandrien, hvilken Stad ogsaa i Tanernes Verden var et Mellemled mellem Orient og Occident. Den indtager en vigtig Plads i

den senere Kirkehistorie, men her kunne vi ikke opholde os ved at gaae ind i dens særegne Forhold; derimod lyste vi endnu, for at fuldende vor Skildring, et Blik paa Orienten.

Skøndt græsk Sprog og Cultur havde udbredt sig over en stor Deel af de østlige Lande, bemærke vi dog strax, saasnart vi betræde disse Grændser, at den finere Dannelselse, hvoraf hele Grækerne's Liv var et Udtryk, hist mere var et laant eller paahængt Smykke, end at den havde giennemtrængt Folkene's Væsen. Havde endog Guderne paa nogle Steder antaget græske Navne, vare de dog derved ikke blevne græske Guder. Naar disse fremstilledes som idealiserede Menneftes-Skikkelser, udførte med den fuldendteste Konst, da møde vi i Orienten raade Symboler, hvori det næsten var anlagt paa, at det Menneftelige skulde træde tilbage; den phrygiske Artemis stod der med tyve Bryster, de indiske Guder udstrakte tyve Arme, og Egypterne paasatte deres Guder Dyrhoveder¹⁾. Naar i den græske Gudsdyrkelse det Obscoene søgte at mildne sig ved at antage en spøgende Charakter, og Priapen var en Gienstand for rødmende Latter, eller stod der som Fuglestræk, da bares i Orienten Phallus og Kteis omkring som ærværdige Tegn og fordrede Tilbedelse. Naar vel i Korinth Hetærer, der frivilligen valgte Bellustens Tieneste, sværmede omkring Gudindens Tempel, da maatte i Asyprien og Babylonien enhver Jomfru engang i sit Liv give sig til Priis for en af de Fremmede, der besøgte Templet, og det var hende en Røse, naar den Penge, hvorfor hun solgtes, og som siden var hellig, snart kastedes til hende, medens de Hæsligere ofte maatte vente flere Aar. Kun i Orienten kunde det blive Skik at ære Guddommen ved castrerede Præsters Tieneste og vilde

¹⁾ Tzschirner, Fall des Heidenthums I. 33.

Larm; og naar vi gysse ved de enkelte Menneske-Offere, vi finde hos Grækere og Romere, da førtes i Phoenicien Skarer af Børn hen til det rædsomme Molochs-Billede, for at kastes i Gudens gloende Arme, medens Mødrene vare tilstede, og maatte see det uden Klage og Sul; thi den Mening, at Børnene kun førtes igiennem mellem to Offerbaal¹⁾, lader sig neppe forsvare²⁾. Vel vare disse Rædsler nu for største Delen ophørte; dog finde vi endnu, at Tiberius skal i Karthago have ladet Præster ophænge i deres Tempellund, fordi de offrede Børn³⁾.

Den Monotheisme, hvorfor man berømmer nogle af Orientens Religioner, er vel neppe saa Meget værd, som de Ytringer af Erkiendelse af en øverste Guddom, hvilke vi jævnlig finde hos de vestlige Landes Bise, og som ikke vare fremmede selv for Folket. Efter en almindelig orientalsk Forestillingsmaade ere alle Ting fremgangne af det store Verdens-Æg, eller af en skjult Grund, en levende, men ubevidst sig udviklende Natur, som adskilte sig i det Mandlige og det Qvindelige⁴⁾. Denne Deling af Naturens Grundkraft i den Avlende og den Udsfangende træder frem i utallige Skikkelser, og danner ligesom Grundlaget for Orientens Mythologier⁵⁾. Men naar man vilde philosophere over Tingenes Oprindelse, da tænkte man sig helst alle Væsener, fra de høieste til de ringeste, som Emanationer, som Udstraalinger af Guddommens Lys, hvilke man antog nødvendigen at maatte blive stedse

1) Dupuis, origine de tous les cultes III. part. 2. p. 790.

2) Michaelis, mosaisches Recht V. 123 ff.

3) Münter, Religion der Karthager. 2 Aufl. S. 29 ff.

4) Ritter, Geschichte der Philosophie I. 102. 131.

5) Münter, Religion der Babylonier 17.

ringere og svagere, ligesom Solens Straale efterhaanden taber sig i det Fierne. Saaledes syntes Tænkningen at maatte blive pantheistisk, men den var dog dualistisk; et ondt Princip stod imod det Gode, hvad enten hiint antoges som lige evigt og nødvendigt med dette, eller at være fremstaaet ved en, frivillig eller nødvendig, Udartning. Vi kunne her ikke gaae ind paa de forskjellige Lærebygninger, Meninger, Drømme, som fremstode i de forskjellige Tider, Lande, Secter og Individuer, og hvoraf saa Meget endnu ikke er tilstrækkeligen oplyst; vi kunne og ville ikke forsøge paa at bringe Overeensstemmelse i det Uligeartede, som vi maae sammenfatte under Benævnelsen af Orientalisk, eller Følgerigtighed i Det, som maafee oprindeligen kun havde liden Sammenhæng. Kun deri finde vi Alle enige, at Materien er det, fra det egentlige Liv, det salige og guddommelige, meest Fremmede og Fierne, og at derfor den Vise, for at naae Fuldkommenhed, skulde stræbe at løsrive sig fra den. Men naar Materien for Nogle var den laveste Emanation, hvori Guddommens Liv og Lys allermeest havde tabt sig, da synes den i Andres Forestilling at have været den dunkle Grund, af hvilken Alt udvikler sig. I det Mindste beskrives den paa samme Maade; den er væsensløs, forsvinder, i det man vil gribe den; man kan ikke sige, at den ikke er, thi al Tilværelse har dog sin Grund i den, men heller ikke, at den er, thi den har endnu ikke vundet bestemt Tilværelse; den er ikke levende, tværtimod er Livet udslukt i den, men heller ikke død, thi af den udvikler dog Livet sig; den er ikke Dag, thi Lyset skinner ikke i dens mørke Rige, men heller ikke Nat, thi Lyset fremgaaer dog af den. Naar da Sielen, som, i det den erholdt Tilværelse, begyndte at løsrive sig fra Grunden eller Materien, dog endnu stedse lader sig fængsle af den, da udsluktes dens Liv vel ikke igien,

men, forinden den kan naae til Frihed og fuldt Liv, maa den giennemgaae mange Forvandlinger til Luttrelse og Straf; derfra Læren om Sielvandringen, og hvor den var antagen, turde intet Levende offres. Men ligesom Guderne selv af den dunkle Grund havde udviklet sig til deres høie og salige Liv, saaledes kan ogsaa Sielen, ved at befrie sig fra Materiens Indskrænkning, vinde den samme Fuldkommenhed og Salighed. Da er Mennesket sin egen og sine Brødres Forløser, og vorder, efter den buddhistiske Lære, selv Gud; efter en cras indist Forestilling stielve da Guderne, thi en saadan Fuldkommen synes at kunne styrte dem fra deres Throner. Ogsaa efter græske Forestillinger havde Mennesker hævet sig til Gubers Rang, men naar det her var store Bedrivter, der banede Veie til Olympen, da var det i Østerlandene strenge Bodsøvelser og Selvfornegtelser, hvorved Mennesket steg til guddommelig Værdighed¹⁾. Overalt er Østerlændernes Viisdom passiv; den gaaer ikke ud paa Handling, men paa Skuen; men naar Sielen har renset sig til denne høiere Skuen, da bliver den derved deelagtig i det guddommelige Liv, de forbigangne Synder ere udslettede, og nye Synder kunne ikke besmitte den, Lasten har ingen Tillokkelse, og Dyden er ingen Tvang. Men ogsaa fra Kummer og Frygt er Sielen befriet, naar den har vundet den sande Videnskab; den stuer rolig Tingenes Bevægelser, som den ikke har frembragt, og som ikke berøre den²⁾. — Saaledes gienfinde vi her, skøndt i en meget forskiellig Indklædning, Stoikernes Viisdom, i hvilken der, naar den consequent gienføres, heller ikke er Opfordring til at forædle Livet ved Bedrivter, men kun Styrke til usor-

¹⁾ Ritter anf. St. 101.

²⁾ Sammeft. IV. 373. 411.

ſtyrret at betragte det evige Kredsløb, der Intet bringer, ſom den Viſe begierer eller afſtyr.

Fra diſſe forſkiellige Kilder ſøgte de, ſom ikke levede ganſte tankeløſt hen, og ſom ikke kunde tilfredsſtilles ved Die-blikkets Fordeel eller ſandſelige Lyſt, den Viſdom, der kunde have dem over Tidernes Trængſel, og hvorved de haabede, at en bedre Tiid kunde forberedes. Men den forſtyrrede, ud-døde Verdens nye Liv ſkulde frembrøde der, hvorfra de Viſe og Forſtandige mindſt ventede det.

Eſterat de aſyriſke og babyloniske Konger havde under-tvunget det jødiſke Folk og bortført det fra dets gamle Boliger, adſprede det ſig mere og mere over alle Lande, og uagtet det Tryk, ſom næſten altid og allevegne hvilede paa det, formerede det ſig ſaa ſtærkt, at den Afgang, ſom ſandt Sted, da det blev Jøderne tilladt at vende tilbage til deres Fædres Land, neppe bemærkedes; og ligesom dette Land efter-haanden endog overſpyldtes med Menneſker, ſaaledes var der næſten ingen Stad i den Deel af Verden, hvis Tilſtand vi næriere kiende, ſom jo blandt ſine Indvaanere tællede en ſtor Mængde Jøder. Ville-Aſiens Stæder laae dem ſaa nær, at de ſnart udbredte ſig i dem alle; men endog til det ſierne China drev, formodentlig forſt Parthernes Forfølgelſer, ſiden Uroligheder i Meſopotamien og Babylonien, Jøder hen, ſom foretrak det roligere Liv, der her aabnede ſig for dem, for den nærmere Forbindelſe med deres Brødre, fra hvilke de efter-haanden bleve ganſte adſkilte¹⁾. I Babylonien havde deres Antal været ſaa ſtort, at ved en Forfølgelſe i Seleucia 50000 Jøder ſkulde være omkomne; 2000 jødiſke Familier havde Antiochus den Store fra diſſe Egne draget hen til Lydien og

¹⁾ Joſt, Geſchichte der Iſraeliten II. 285 ff.

Phrygien. Med Egypten havde Palæstina fra gamle Tider af staaet i mangehaande Forbindelse, og Jøderne havde ofte der søgt Hielp og Tilflugt, men ogsaa fundet Undergang. Alexander den Store førte en jødisk Colonie til det nybygte Alexandrien, hvor han gav dem Frihed til i en egen Deel af Staden at leve efter deres Religion og Sæder; 8000 Samaritanere, som havde fulgt hans Hær, henviste han til Provindsen Thebais. Flere Jøder førte siden Ptolemæus Soter, deels til Egypten, deels til Cyrene og Lybien. Fra Lille-Asien af havde de udbredt sig over hele Grækenland. Til Rom førte Pompejus, efter at have indtaget Jerusalem, mange tusinde fangne Jøder, der solgtes som Slaver; dog forstode de ogsaa her at arbejde sig frem, de Fleste af dem købte eller erholdt deres Frihed, de fik af Julius Cæsar fri Religionsøvelse, boede i stort Antal i den Deel af Staden, der laae paa hiin Side af Tiberen, og udbredte sig over hele Italien. Under Tiberius bleve de forjagne fra Rom, og 4000 af dem bleve sendte i Krigen mod Oprørerne i Sardinien, dog fik de efter Sejan's Død Tilladelse til at vende tilbage; Claudius fordrev dem paany, men under Nero levede de usforstyrret i Rom, hvor de dog mere og mere sank i Armod.

Alle disse trindt omkring adspredte Jøder (*ἡ διασπορά*) stode vel i mangehaande Forbindelse med de Folkelag, blandt hvilke de levede, men Religion, Sæder og giensidigt Hovmod og Had forhindrede al Sammensmeltning. Hverken Borgere eller Giester, dannede de allevegne et eget Selskab, som endog ofte i de store Stæder, af Evang eller af fri Billie, beboede egne Qvarterer. Alle disse mindre jødiske Samsund betragtede dog hinanden som eet Broderskab, hvis Middepunkt var Jerusalem. Det derværende Synedrums Myndighed

erkiendtes allevegne, og Forbindelsen med den hellige Stad vedligeholdtes ved jævnlige Reiser til de store Fester, ved Offere, som bragtes i Templet, og ved den Tempelafgift, som enhver Jøde, hvor han endog boede, fra det tyvende Aar maatte erlægge (*τὸ δίδραγμα*, vel omtrent 4 Mark i vor nuværende Mønt), og som steg til Summer, over hvis Udsørelse af Landet der førtes Klage. Herodes Agrippa kunde derfor med Rette paastaae, at Jerusalem ingenlunde var Hovedstaden for det lille Judæa alene¹⁾.

For det Meste ernærede Jøderne sig i de fremmede Lande ved Handel, Haandværker og Dagløn. Paa nogle Steder gjorde de vel Krigstjeneste, og man finder, at Jøder i forskellige Herrers Tjeneste have kæmpet mod Jøder; hellere søgte de dog at unddrage sig derfra under Paastud af deres Sabbatslove, og de erholdt sædvanlig uden megen Vanskelighed den attraaede Fritagelse, men kunde da heller ikke opnaae nogen Urespost; de sank stedse dybere i deres egen og Andres Agtelse, og bleve fremmede for Verdensbegivenhederne, hvilke de næsten kun betragtede, som man betragter Beirligets Forandringer; de have heldig eller uheldig Indflydelse, men man kan ingen virksom Andeel tage deri. Kun paa enkelte Steder lystte Lyffens Soelskin over dem i enkelte Øjeblikke. Blandt Kongerne over de arabiske Stammer finde vi Nogle, som havde antaget den jødiske Tro, hvilket saa meget lettere kunde stee, som disse Stammer allerede havde Omstørelsen, og forskellige Religioners Bekiendere her levede blandede mellem hinanden. Mærkværdigere var det, at Izates, Konge over Adiabene, den fornemste assyriske Provinds — omtrent 45 Aar før vor Tidregning — ganske gik over til Jødedommen, og at dette

¹⁾ Philo de 'legat. ad Cajum. ed. Mang. II. 587.

ikke, som hans Venner havde befrygtet, skilte ham ved Riget. I Egypten skal Jødernes Antal have udgjort en Million, i Alexandrien to Femtedele af Befolkningen. Her hævede de sig ikke blot til Velstand, men ogsaa til Dannelselse og Værdom, og deres Sprog gik over til en eiendommelig græsk Dialekt. Et Tempel, som en fra Jerusalem fordreven Ypperstepræst, Onias, anlagde i Heliopolis, fremkaldte adskillige, endog blodige, Stridigheder, men fik aldrig nogen ret Anseelse. Jødernes Fremgang vakte Misundelse, og Alexandrinerne benyttede gjerne den Anledning, som Hines Vægring ved at opstille Caligula's Billedstøtte i deres Synagoger gav, for at begynde en grusom Forfølgelse. Fra begge Sider sendtes Gesandtskaber til Rom; i Spidsen for det jødiske var den berømte Philo. Keiseren, som havde lovet at høre dem, bedrog dem og reiste bort; de maatte følge ham til Puteoli, og da de omfider fik Afgang, bleve de af ham og hans Omgivelse behandlet paa det Haanligste, indtil han, i det han afstedigede dem, sagde: „Disse Mennesker synes ikke at være saa onde, som elendige og eenfoldige, at de ikke kunne begribe, at jeg er bleven en Gud“¹⁾. De vedbleve i Alexandrien at være undertrykte, indtil Claudius atter begunstigede dem; men under Nero udbrød en ny Forfølgelse, i hvilken 5000 Jøder skulle være omkomne.

Under lignende, om end ikke saa blodige, Omvæxlinger hendroge Jøderne allevegne deres kun lidet glædelige Tilværelse. Allevegne maatte de bære Folkenes Had eller Foragt; man opdigtede de urimeligste Fabler om dem, saasom at de dyrkede et Ufælseshoved eller et Sviin, i det Mogle meente, at

¹⁾ *μη πιστεύοντες, ότι θεού κεκλήρωμαι φύσιν.* Philo l. c. pag. 599.

de afholdt sig fra Svinekød, fordi dette Dyr var dem helligt; man fortalte, at de aarlig opsnappede en Græker, og sedede ham for at bringe ham til Offer i deres Tempel, hvor de ved hans Indvolde svore Grækerne Had. Endog Mange af de Forstandigere vare ikke utilbøielige til at antage disse Rygter for Sandhed, og næsten ingen romersk Forfatter omtaler Jøderne uden med den skarpeste Bitterhed¹⁾.

Men selv denne Bitterhed viste, at Jødernes Indflydelse ikke var ganske at foragte. Ikke blot havde de allevegne deres Synagoger eller dog Bedehuse (Proseucher), hvor de selv for det Meste ubehindret kunde holde deres Gudsdyrkelse, men det lykkedes dem ogsaa at drage mange Andre derhen, og at skaffe sig selv og deres Værdomme Indgang i Familierne. Det var Lider, i hvilke Religionerne blandedes, og timelig Frygt og Begierlighed forsmaaede intet nok saa overtroist Middel, hvormed man meente at kunne drage stærke Kræfter til sin Tjeneste. Man frygtede for at forsamme nogen Gud, der maaskee kunde være til, og maaskee kunde være mægtigere, end de, man ellers dyrkede. Orienten syntes at giemme dybe Hemmeligheder, og mellem de chaldæiske og ægyptiske Sandfigere, hvis fremmede Skikkelser allerede for Mængden havde noget Tiltrækkende, fandt endog jødiske Gøtter Indgang. Disse, der nøiedes med en ringe Fortieneste, og, som Juvenal siger, for Smaamønt solgte, hvilke Drømme man forlangte²⁾,

¹⁾ *Œ. Gr. natio nata servituti* (Cicero, or. de prov. cons. c. 5), *suspiciosa et maledica civitas* (Id. pro Flacco. c. 28, *projectissima ad libidinem gens* (Tacitus, Hist. V. 5), *sceleratissima gens* (Seneca ap. Augustin, de civitate Dei VI. 11), *foetentes et tumultuantes Judæi* (Ammian. Marcellin. XXII. 5).

²⁾ Juvenal. Sat. VI. 546.

stode vel kun i ringe Anseelse; dog finder man, at under Liberius fire saadanne Bedragere havde fraløstet en riig romersk Dame, Fulvia, betydelige Gaver af Guld og Purpur, bestemte til Templet i Jerusalem, men hvilke de selv beholdt.

Men medens Disse kun søgte en foragtelig Binding, vare der Andre, som med al Iver søgte at udbrede deres Tro, Nogle vel kun drevne af Fanatisme og Herskesyge¹⁾, men Andre ogsaa tilskyndede af ædlere Bevæggrunde. De jødiske Proselyter vare af tvende Slags. De fuldkomne, eller saakaldte Proselyter i Retfærdighed (proselytæ justitiæ), underkastede sig Omflærelsen og den hele mosaiske Lov efter pharisæisk Fortolkning. Man maa undres, at der i disse Tider, da Jødedommen ellers kun havde saa lidet Tiltrækkende, kunde findes de, der vare villige til at paatage sig denne Byrde, og vi maae uden Tvivl antage, at de loffedes dertil ved de messianske Forventninger; det var nemlig, som vi selv af hedenske Forfatters Bidnesbyrd vide²⁾, paa de Tider blevet en almindelig Mening i Østerlandene, at det i Skiebneen var bestemt og i gamle Spaadomme udsagt, at Herredømmet skulde gaae over til Jøderne, og denne Mening banede da vel Veien for Indbydelsen til, ved ganske at slutte sig til det jødiske Folk, at sikkre sig Deelagtighed i dette Rige. Derimod var det ikke underligt, at disse Nyomvendte, der, som Tacitus siger, ganske opgave deres forrige Guder, Fædreland, Forældre,

1) See det strenge Udsagn Matth. 23, 15.

2) Suetonius in Vespas. c. 4. Tacit. hist. V. 13. Det er vel sandt, hvad Gieseler (Handb. d. Kirchengeschichte, 3 Aufl. I. 47) bemærker, at disse Forfattere her for det Meste have udføret Josephus (de bello. jud. VI. 5, 4), men de vilde ikke have gjort hans Ord til deres, dersom Sagen ikke ogsaa ellers havde været dem bekendt. — Jonf. Schärting i Theol. Lidskrift XII. 297 ff.

Børn¹⁾, bleve de ivrigste Forsegtere af de jødiske Skikke, og siden ofte Jøderne selv til Besvær. Men der vare ogsaa jødiske Lærere, som sagde Hedningerne, at man kunde dyrke Gud paa Jødernes Viis, uden at lade sig omstære, og at Hiint var vigtigere, end Dette²⁾. De, der paa denne Maade sluttede sig til det jødiske Samsfund, uden derfor at træde ud af deres forrige Forbindelser, kaldtes Proselyter inden Portene (proselytæ portæ), fordi det, ogsaa efter Mose Lov, under visse Betingelser var Fremmede tilladt at høre inden Israels Porten eller i deres Stæder³⁾. Disse forpligtedes kun til at holde de syv Bud, som kaldtes Noahs Børns Bud, af hvilke de sex første meentes allerede at være givne Adam, men det syvende Noah⁴⁾, og som derfor ansaaes som forpligtende for den hele Menneskeslægt. Disse Bud forbød Afgudsdyrkelse, Bespottelse af Guds Navn, Mord, Hoer, Tyveri, Uretfærdighed, og at spise Blod, eller et Dyr, hvori Blodet endnu var.

Hvor forskiellige, tildeels hvor urene, endog de Bevæggrunde vare, formedest hvilke et stort Antal af alle Folkeslag, især Qvinder, saaledes holdt sig til de jødiske Synagoger, vare der dog Mange, som her søgte og fandt den Tilfredsstillelse for deres religiøse Trang, som ingen hedensk Gudsdyrkelse eller Philosophie kunde skienke dem, Mange, som her lærte at frygte Gud og øve Retfærdighed⁵⁾. Saaledes forberedte, bleve Disse de Første blandt Hedningerne, som modtog Christi Evangelium; og naar vi da overveie, hvorledes

¹⁾ Tacit. hist. V. 15.

²⁾ Joseph. Ant. XX. 2, 4.

³⁾ 2 Mos. B. 20, 10. 3 Mos. B. 17, 8 ff. 5 Mos. B. 5, 14.

⁴⁾ 1 Mos. B. 9, 4.

⁵⁾ Apostl. G. 10, 35.

ved Jødernes Adspredelse i alle Lande Veien banedes for den saa dybt sunkne Menneſſeheds nye Liv, da mindes vi Seneca's Forundring over, at det af ham saa dybt foragtede jødiske Folk havde fundet Indgang i alle Lande, og at de Overvundne havde givet Seierherreerne Love, og vi tilføie med Augustinus: „Han maatte forundre sig, thi han kiendte ikke Guds Raad“ ¹⁾).

¹⁾ De Judæis quum loqueretur, ait (Seneca): quum interim usque eo sceleratissimæ gentis consuetudo convaluit, ut per omnes iam terras recepta sit, victi victoribus leges dederunt. Mirabatur hæc dicens, et quid divinitus ageretur ignorans. Augustinus de civitate Dei VI. 11.

IV.

Kirkens Skiebner

indtil Forfølgelsen under Nero.

I det urolige Jerusalem, i hvis talrige Befolkning politisk Misfornøielse og Oprørsaaend stedse gærede, og sædvanligen brugte Religionen som Paaskud, hvor Folket, under streng Vedholdenhed ved de fædrene Skikke, var deelt mellem flere, tildeels mægtige, religiøse Partier, hvor uophørlig, og især ved Festerne, en Mængde Fremmede strømmede sammen fra alle Lande, og hvor Mange, der egentlig havde deres Hiem andensheds, paa kortere eller længere Tiid opholdt sig, og havde deres egne Samsfund og Synagoger, var nu en ny og mægtig Bevægelse fremkommen, i det flere tusinde Mennesker, vel ikke havde affondret sig fra Folkets Gudsdyrkelse, Bedtægter og Skikke, men dog havde dannet et eget og nyt Religionsamsfund, som stedse udbredte sig videre.

Hvo skulde ikke ønske at kiende dette Samsunds, vor kristne Kirkes første Tilstand og Skiebne? Men i det vi søge Oplysning herom, ere vi, indtil vi naae den Tiid, da ogsaa de apostoliske Breve kunne komme os til Hielp, næsten alene henviste til det Skrivt, som under Benævnelsen „Apostlenes Gierninger“ findes blandt vore hellige Bøger, som fra de ældste Tider af har været tillagt Lukas, og som selv angiver sig som en Fortsættelse af Dennes Evangelium.

Hvo, der uden forudfattet Mening læser dette Skrivt, vil uden Tvivl i dets Forfatter erkiende en retsfindig Mand, som, uden kunstig anlagt Plan, samler de Efterretninger, der vare ham tilgængelige, dog maafee med den Hensigt endnu at affatte et tredie Skrivt, der skulde meddele Efterretninger om Petrus efter den Tiid, da han her havde forladt ham, om Nogle af de andre Apostle, og om Pauli sidste Skiebner. Endeel af de Efterretninger, han meddeler, har han kunnet erholde, i det han selv havde kiendt og tilbeels levet med Flere af de mærkeligste Mænd, hvilke han her omtaler; men uden Tvivl ere vi ogsaa berettigede til at antage, at han her, ligesom ved Affattelsen af hans Evangelium¹⁾, ikke sielden har kunnet benytte skriftlige Optegnelser. Det er nemlig en aldeles velgrundet Bemærkning, at de forskellige Taler, som ere optagne i Apostlenes Gierninger, tydeligen vise sig, ikke, som de Taler, vi finde hos de græske og romerske Historie-skrivere, at hidrøre fra disse Forfattere selv²⁾; og man kan neppe forklare sig deres Opbevarelse uden ved at antage, at nogle af Tilhørerne kort efter have optegnet dem, hvilket de vel vare værd, og hvortil vi vel tør forudsætte, at Tilhørere, som vare Skrivekonsten mægtige, og paa hvilke Talen havde gjort Indtryk, kunde være tilbøielige. I endeel af Pauli senere Reiser havde Forfatteren selv deeltaget, og været Vidne til de indtrufne Begivenheder. Han tilkiendegiver dette ved det beskedne „Vi“, som træder istedenfor „Han“ eller „De“ i de øvrige Fortællinger; thi at Forfatteren skulde have

1) See: Om de synoptiske Evangelier. Theol. Tidsskr. VI. 165 ff.

2) Schleiermacher, Sendschreiben üb. 1 Tim. S. 20. Desselben Einleitung ins N. T. S. 121. 351 ff. Hvad her siges om Pauli Taler, gielder uden Tvivl ligesaa fuldt om de øvrige Taler i Ap. G., hvilke vi ingenlunde kunne tilskrive Lukas's Productivitet.

indskrænket sig til et saa simpelt Afstriver-Arbejde, at han ved i sit Skrivt at indflette en Andens Beretning skulde i Fortællingen have bibeholdt første Person, uden at tilkiendegive, at det var en Anden, hvis Beretning han laante, kunne vi ikke antage¹⁾). Hvo, der ikke med os vil betroe sig til den eneste Fører giennem hine Tider, vi have, maa selv see til, hvorledes han uden disse underfulde Tildragelser kan forklare sig den Christne Kirkes saa snare Grundelse, Befæstelse og Udbredelse²⁾).

Hensætte vi os da i hine Dage, kunne vi vel forestille os, at den Bevægelse, der viste sig i Folket, og Apostlenes fortsatte Prædiken, hvorved de daglig vandt flere Tilhængere, maatte vække Synedriets Opmærksomhed og Fortørnelse. Men den samme Raadvildhed, der saa længe havde afholdt dem fra at lægge Haand paa Jesus selv, holdt dem ogsaa her tilbage; de frygtede Folket, hos hvilket den nye Menighed havde stor

¹⁾ Med Hensyn til hvad af Bleek (*Theol. Studien u. Kritiken* 1836 II. 1028 ff., herimod er anført, see Erhard, *Wissenschaftliche Kritik d. ev. Geschichte*, 2 Aufl. S. 737 ff. Lukas, der efter Kol. 4, 14 egentlig var Læge, kan have fulgt Paulus paa flere af hans Reiser, og paa mange Maader have været ham behjælpelig, uden at have høret i Besiddelse af de Gaver, der udfordredes til at træde frem som en Prædiker af Evangeliet, og uden at have ydet den Bistand ved Menighedens Stiftelse, som Silvanus og Timotheus, og kunde derfor ikke i Pauli Breve nævnes ved Siden af disse Mænd. Ganste besynderlig er Ofrrøer's Mening (die heilige Sage II. 245 ff.), at Lukas vel skulde være Forfatter af Reiseberetningerne, men ikke af den øvrige Deel af Ap. G.

²⁾ Om den i vore Tider saa levende førte Strid om Authentien af Ap. G. see i Korthed Lechler, *das apostolische und das nachapostolische Zeitalter* S. 6—12. Udførligt er Sagen afhandlet af Erhard, i hans nyansførte Værk S. 678 ff., hvor man, om man ikke deler enhver af Forfatterens Anskuelse, dog vil finde en tilstrækkelig Giendrivelse af de nyere Hypotheseer.

Yndest. Ogsaa hos Afstillige af de høiere Staaende synes de at have fundet nogen Indgang; vi læse kort efter, at endog mange Præster bleve Troende, og det er ikke usandsynligt, at Pharisaerne, hvor uklare endog deres Forestillinger vare om hvad der var skeet, ikke ugieerne fornåm, at det blev troet, at en Død var opstanden, og deri meente at finde en Modvægt mod de mægtige Sadducæere, som stedse bleve Evangeliets uforsønlige Modstandere.

Det var først ved en Begivenhed, der ogsaa i Templet satte Folket i den stærkeste Bevægelse, at de næsten bleve nødsagede til at gribe ind. Da nemlig Petrus og Johannes en Dag mod Aften gik op til Templet for der at bede, anraabte en Mand, som fra sin Fødsel af havde været lam i Fødderne, og daglig blev baaren hen til en af Tempelets Porte for at bede om Almiøse, dem om en Gave; og da var det, at Petrus svarede „Sølv og Guld har jeg ikke, men Det, jeg har, giver jeg dig: I Jesu Christi Navn, staa op, og ga!“ (Ap. G. 3, 6) hvorpaa han reiste ham op, og den Lamme gik omkring, sprang, og lovede Gud. Dette Under gjorde, som det forstaaer sig, stort Indtryk paa den forsamlede Mængde, og dette Indtryk benyttede Petrus for atter at forkynde sin Herre og Frelsen i ham. Da traadte Præsterne og den Hovedsmand, som havde Befalingen over de Stridsmænd, der bevogtede Templet, til, og, da det imidlertid var blevet Aften, satte de Apostlerne Natten over i Fængsel. Den følgende Dag forsamlede Synedriet sig, Apostlene og den Mand, der var bleven helbredet, bleve fremstillede; men da Petri mægtige Tale og begge Apostles Frimodighed vakte Synedriets Forundring, og da den underfulde Helbredelse var vitterlig for alt Folket, indskrænkede man sig til at befale Apostlene, ikke mere at tale eller lære i Jesu Navn; og da

Disse svarede: „Dømmer selv, om det er ret for Gud at lyde Eder mere end Gud; thi vi kunne ikke Andet end vidne Det, vi have seet og hørt,“ truede man dem end mere, men turde dog for Folkets Skyld ikke gaae videre. Apostlene vendte derfor tilbage til deres Forsamling, hvor de bleve modtagne med stor Glæde, og Alle forenede sig i en tillidsfuld Lovpriisning.

Nogen Tiid efter gientoges omtrent det Samme. Da nemlig flere Tegn og Under skeede ved Apostlene, og de Syge strømmede til dem, endog fra Omegnen, vakte dette især den Øpperstepræsts og de øvrige Sadducæeres Fortørnelse; de lode Apostlene gribe og kaste i et offentligt Fængsel. Om Natten bleve de underfuldt befriede (Ap. G. 5, 19). Næste Morgen fandt man Fængselet tilluft og vel bevogtet, men Apostlene fandtes i Templet, hvor de lærte Folket. Hovedsmanden gik til med sine Undergivne, og førte dem op for Raadet, dog, siges der, ikke med Magt, thi de frygtede for Folket, at de skulde blive stenede. Her var det, at Phariseeren Gamaliel paa en vis Maade antog sig deres Sag. „Er dette Bær af Menneffene,“ sagde han, „da vil det blive forstyrret, som saa mange andre Foretagender, der snart igien ere blevne til Intet; men er det af Gud, kunne I ikke forstyrre det.“ Vi maae i dette Udsagn mindre søge nogen Omhu for Apostlene, end en Opposition mod Sadducæerne; og det var vel fornemmelig af Hensyn til Folket, at Synedriet fandt det raadeligst nu atter at løslade Apostlene, dog først efterat man havde ladet dem hudstryge, en Straf, der, endog i Synagogerne, anvendtes mod formeente Fralsaldne eller falske Lærere¹⁾.

¹⁾ See bl. A. Ap. G. 22, 19. Vitringa de synagoga vet. l. 3. pars I. cap. 11.

Menigheden voxede imidlertid dagligen, og beløb sig nu til henved fem Tusinde. At i denne Mængde Alle vare sande Troende, vil Ingen forudsætte; men i det Hele herskede iblandt dem Enighed og Kierlighed, og en Kierlighed, der ikke blot yttrede sig i Ord og med Tungen, men i Gierning og Sandhed. Naar der siges, at de havde alle Ting tilfælles (Ap. G. 2, 44), da betydede dette ikke, at al Eiendom var ophørt, og at de forsygedes af en fælles Raase¹⁾, men at de vare rede til at komme dem til Hielp, der behøvede det — hvilket vel for en stor Deel skeede derved, at de i deres Huse bespiste de Fattige — saa at der ingen Trængende var iblandt dem. Naar der siges, at de, som eiede Huse eller Agre, solgte dem, og bragte Beløbet deraf til Apostlene (Ap. G. 2, 45. 4, 34), da var dette ingen slags Anordning i Menigheden; det stod Enhver frit for, om han vilde beholde sin Eiendom, eller, hvis han solgte den, beholde saa Meget af Beløbet, som han vilde (Ap. G. 5, 4); hvad de bragte til Uddeling, var en frivillig Gave. Til at bringe en saadan tilskyndedes maaskee Nogle ved den Forestilling, at Herrens Tilkommelse og den sidste Time var nær, Andre af Forfængelighed, men Nogle ogsaa af de ædleste Bevæggrunde. Blandt disse var Josès — efter en anden Læsemaade Joseph — hvem Apostlene formedelt hans udmærkede Læregaver gave det Tilnavn Barnabas, Formaningens, Underviisningens Søn (Ap. G. 4, 36). Han var en Levit, men fra Cypern; efter gamle Beretninger skal han have været blandt de 70 Disciple. Han havde hørt sin Herre og Mester sige: „Vil du være fuldkommen, da gik hen, sælg, hvad du har, og giv Fattige det, og kom, følg mig“

¹⁾ Mosheim, de vera natura communionis bonorum. Diss. ad hist. eccl. II. 1 sqq.

(Matth. 19, 21); saa folgte han ogsaa en ham tilhørende Ager, bragte Pengene til Apostlene, og saaledes frigiort fra den jordiske Besiddelse, opoffrede han sig ganske til Evangeliets Tjeneste, hvori vi, saalænge vi kunne følge ham, finde ham blandt de Fortrinligste.

De, der vare blevne Troende, dannede et Samsfund, og holdt sig dertil (Ap. G. 2, 42), hvorvel de i Øvrigt ikke afsondrede sig fra deres Folk, ogsaa uden Tvivl vedbleve at besøge Synagogerne¹⁾. Hiint Samsfund kaldte Apostlene *ἐκκλησία*, et Ord, som i Almindelighed betegner en Forsamling, dog i Særdeleshed en saadan, der er sammenkaldt i et vist Diemed, og sammenholdes ved et vist Baand. Her var den fælles Tro Baandet, og de, der sammenholdtes derved, dannede een Menighed, der omslattede alle de mindre Menigheder, som efterhaanden fremstode. Ordet „Kirke“ har i vort og i de beslægtede Sprog upaatvivleligen sin Oprindelse af *κυριακή οἰκός* (Herrens Huus); men dersom man — som Nogle mene — kunde udlede det af „at kaare, udvælge,“ da vilde det desto bedre svare til Begrebet af *ἐκκλησία*, i hvilket det ogsaa ligger, at De, der høre dertil (*οἱ ἐκλεκτοί*) ere kaldte ud af Mennekenes Mængde, og udkaarne til et Herren helliget Folk.

Det forstaaer sig, at, da Menigheden nu var voget til flere tusinde Menneker, kunne alle disse ikke tænkes regelmæssigen at være komne sammen paa eet Sted. Talrigt samlede de vel i Templet ved Bedetimerne, da Apostlene fornemmelig lærte i Salomons Buegang (Ap. G. 5, 12), hvor ogsaa Herren selv havde lært — efter Sagnet en Levning af det gamle salomoniske Tempel. Ellers samlede de

¹⁾ Lechler, anf. St. S. 167 ff.

omkring i Husene, eftersom Leiligheden var; ogsaa der fordeelte Apostlene sig, og knyttede vel for det Meste, som det var Skik i Synagogerne, deres Underviisning og Formaning til Forelæsnngen af et Afsnit af den hellige Skrift; der bade de Forsamlede med hverandre, lovede og prisede Gud, og „nøde Maaltidet med Fryd“ (Ap. G. 2, 46). Vi finde altsaa, at de holdt sælles Maaltider, hvori da sikkert ogsaa de Fattige toge Deel, og i denne Afgang til Maaltiderne bestod vel, som ovenfor bemærket, en stor Deel af Fattigforjærgelsen, hvorfor denne Forjærgelse ogsaa kaldtes „at tiene ved Bordene“ (Ap. G. 6, 2). Formodentlig blev ogsaa ved disse Maaltider den hellige Nadvere uddeelt, hvilket maaskee tilkiendegives ved det Udtryk, at de „brøde Brødet“. I Øvrigt maae vi ikke forestille os, at der endnu var bestemt en vis Orden for disse Sammenkomster; vi finde ikke engang, at endnu Eldeste (Presbytere) vare bestillede. Dette maa først være steet noget senere, men endnu synes der ikke at have været Trang dertil, saalænge Apostlene vare samlede, og bleve understøttede af Dem, der strax efter Herrens Opstandelse og Himmelfart havde sluttet sig til dem, og af flere Mænd, der, uden egentlig Udnævnelse, vandt Anseelse i Menigheden.

Men først Anseelse beholdt stedse de Tolv, hvilke Herren selv havde udvalgt, og blandt hvilke Matthias syntes med lovlig Adkomst at have indtaget den Plads, som Judas havde ladet tom (Ap. G. 1, 15 ff.) Samtlige Apostle stildres os som virksomme i Ordets og i Menighedens Tjeneste, men fornemmelig træder Petrus frem. Han havde lært af sin Mester at tale „med Myndighed, og ikke som de Skriftflogne og Phariseerne“ (Matth. 7, 29), og de Taler, i hvilke han „med Kraft“ gav Vidnesbyrd om sin Herre, have tillige en

Eiendommelighed, hvorved vi let adstille dem fra de øvrige Taler, der ere os bevarede fra hine Tider.

Med Hengivenheden for Apostlene forbandt sig i Menigheden stedse Grefrygt, og denne forsøgedes endnu ved en sorgelig Tildragelse, om hvilken der siges, at „en stor Frygt kom over den ganske Menighed, og over Alle, som hørte det“ (Ap. G. 5, 11). Da Ananias i vederstyggeligt Hykleri vilde have Udseende af at have opoffret Alt for Evangeliets Skyld, maaskee ogsaa for siden at erholde Ret til at oppebære sin Andeel af Andres Gaver, og hemmeligen beholdt en Deel af det for en solgt Eiendom modtagne Beløb, straffede Petrus ham med strenge Ord: „Du har ikke løiet for Menneskene, men for Gud.“ At Ananias ved disse Ord faldt livløs om, kunde vel forklæres af den Forsværgelse, der maatte gribe ham, da han fornam, at hans Eviig var opdaget; men da det Samme vederfores hans Hustru, da hun saa Timer efter, uvidende om hvad der var foresaldet, traadte ind i Forsamlingen: saa see vi her, hvad vi ellers mangen Gang næsten undres over ikke at see, den aabenbare Straf over en Ugudelighed, der synes at maatte udæste Himmelen til Havn.

De tilstedeværende unge Karle af Menigheden bare Eigene bort. Man er nu temmelig enig om, at disse unge Karle ikke have havt nogen egen Bestilling i Menigheden, hvorved det paalaae dem at besørge dette, men at de kun, som Unge, vare de Nærmeste dertil. Men uden Tvivl er Meningen kun den, at de bragte Eigene til de Afdødes Bopæl, hvorfra da Begravelsen blev besørget; thi det er ikke troligt, at man her har kunnet tilside sætte Alt, hvad der efter jødisk Skik udfordredes ved en Begravelse. Herved vilde man have vaft Fortørnelse, og en saadan hurtig og hemmelig Begravelse kunde have paadraget Menigheden den Bestyldning, at tvende Mord

vare begaaede i dens Forsamling. Af en saadan Mistanke, findes dog intet Spor, tværtimod synes Menigheden at have vundet forøget Anseelse, fordi en saadan Gudsdom havde vilst sig i dens Midte.

„Der kom stedse Flere til, som troede paa Herren, en Mængde baade af Mænd og Qvinder“ (Ap. G. 5, 14). Men ved denne Tilvæxt blev Fattigforsørgelsen Apostlene mere og mere besværlig; de fornam, at de derover maatte forsumme deres egentlige Kald, Tjenesten ved Ordet; og da tillige Hellenisterne — de græsttalende Jøder, som havde bosat sig i Jerusalem, vel ogsaa græske Proselyter — klagede over, at deres Guler bleve tilfidesatte imod de Jødsødes, foranledigede Apostlene, at Menigheden udvalgte syv Mænd. (Diaconer, hvilken Benævnelse dog ikke forekommer i Apostlenes Gierninger), hvilke denne Bestilling blev overdragen. Dette Embede var eiendommeligt for den christne Menighed, i hvilken det ogsaa siden vedligeholdt sig; thi vel havde man i Synagogerne en saakaldet Tjener (*ἐπίτροπος* Luk. 4, 20), men Denne havde en meget ringe Bestilling, og var kun som en Opvarter i Forsamlingen, hvorimod der iblandt Diaconerne vare Mænd, som hørte til de meest Anseete og Begavede i Menigheden.

Efterhaanden som Menigheden endnu mere udvidedes, kunde Fattigforsørgelsen ikke vedblive ganske paa samme Maade, skøndt de Fattige stedse vare en Gienstand for alle christne Menigheders kierlige Omsorg. Senere, da Presbyterer vare anordnede, modtog Diøse Gaverne til de Fattige (Ap. G. 11, 30); formodentlig vedblev dog Diaconatet ogsaa i Jerusalem, og i Menighederne udenfor Palæstina finde vi stedse Diaconer, senere ogsaa Diaconisser, bestillede, men som

ogfaa gif Menigheden tilhaande i andre Henseender, end ved Fattigforførgelfen.

Iblandt de første Diakoner udmærkede fig i Særdelefhed Stephanus. Han flildres fom en Mand, fuld af den Hellige Aand, af Tro og Kraft, der ogsaa ved Undergierninger vakte Folkets Opmærksomhed (Ap. G. 6, 8 ff.) Man har med Rette bemærket, at han paa en vis Maade var Pauli Førgænger¹⁾; thi, medens de andre Lærere holdt fig til Templet, iagttog de jødiske Skikke, og kunde synes at ville lade Lovens Tieneste bestaae tilligemed Evangeliet om Christus, see vi af Betyldningerne mod Stephanus, at han gif ud paa at vise, at Guds Dyrtelfe ikke var knyttet til Jerusalems Tempel, og at de jødiske Skikke kun havde temporær Gyldighed. I et senere Tidspunct vilde han, ligesom siden Paulus, ogsaa i den chrifne Menighed i Jerusalem have fundet den stærkefte Modstand; nu var det fornemmelig i de fremmede Jøders Synagoger, at Striden reiftes imod ham. Der berettes, at de ikke kunde modftaae den Viisdom og den Aand, af hvilken han talede; men jo mere han heri var dem overlegen, desto mere ophidsede de baade Mængden og de Elbste og Skrivtfløge imod ham, de overfaldt ham, og førte ham op for Synedriet.

Hvor nidkier, ja hvor heftig, vi endog finde Stephanus i hans Tale, fremftilles han dog under hele Førhandlingen, og selv ved dens blodige Udgang, fom Den, der vidfte, paa hvem han havde troet, og i Troen fælte fig optagen til Borgerret i en høiere Verden; „de faae hans Anfigt, fom en Engels Anfigt; han faae ftadig op til Himmelen, og faae Guds Herlighed.“ Den Tale, han holdt for Synedriet, er

¹⁾ Baur, der Apostel Paulus S. 41 ff.

os bevaret, men den blev afbrudt, før den kom til sin Slutning; den steg op til Folkets ældste Lider for at vise, paa hvor mange og underfulde Maader Gud havde ført dette udvalgte Folk, hvor store Vidner han havde sendt det, men hvorledes Folket stedse havde modstaaet, foragtet, forfulgt disse Vidner. Men da han tilsidst i stærke Ord bebreidede dem, at, ligesom deres Ledere havde forfulgt dem, der forud havde forkyndt den store Prophets Tilkommelse, saaledes vare de selv, da Denne var kommen, blevne hans Forrædere og Mordere. Da anholdt de ham i Forbittrellens vilde Raseri, slæbte ham udenfor Staden, og stenede ham.

Det var en løvløs Gierning; ingen Dom var sælbet, og heller ikke turde paa den Tiid Synedriet fuldbyrde Livsstraffe; det var et tumultuarist Optrin, som egentlig burde have været straffet; men hvad bekymrede Pilatus sig om et enkelt Menneskes Mord, naar det ikke stod i Forbindelse med politiske Bevægelser? Dog synes Steningen selv at være foregaaet i den sædvanlige Orden — hvilken vi dog fra disse Lider ikke tilfulde kende — i det Vidnerne, som derfor afslagde deres Overklæder, kastede Stenene, og tilsidst med en stor Steen søgte Hjertet. Stephanus endte sit Liv med Bøn for sine Forfølgere. Disse turde dog ikke forhindre, at „gudfrøgtige Mænd“ — formodentlig af Menigheden, dog maaskee ogsaa Andre, som havde kendt ham og æret hans Vandel — begrove ham „med stor Begrædelse“ (Ap. G. 8, 2).

Naar en længe tilbageholdt Forbittrelse omsider finder Leilighed til at bryde frem, standser den ikke ved en enkelt voldsom Handling. Samme Dag, da Stephanus var myrdet, begyndte en Forfølgelse mod de Christne; man brød ind i Huse, formodentlig især hvor der holdtes Forsamlinger,

traf Mænd og Qvinder ud, og kastede dem i Fængsel. For at unddrage sig Forsølgelsen flyede de Christne til andre Steder i Judæa og Samaria. Vi kunne ikke forestille os, at de flere Tusinde, som allerede hørte til Menigheden, alle saaledes adspredtes; det var dem, som paa een eller anden Maade havde en fortrinlig Plads i Menigheden, hvilke Habet fornemmelig gieldte, og som maatte unddrage sig det ved Flugten. Dog forbleve Apostlene i Jerusalem. Vi kunne ikke undres over, at de havde Mod og Villie til ikke at forlade her den tilbageblivende Menighed for at kunne trøste den og holde den sammen, men vel over, at de i disse Dage forbleve uden Anfegtelse. Maaskee meente Lederne af Forsølgelsen det tilstrækkeligt, at allerede Nogle af Apostlene havde været fængslede og straffede, og vilde eller turde ikke skride til flere Livsstraffe, maaskee frygtede de ogsaa Folkemængden, som vel ved Stephani Stening havde viist, hvor lidet i Grunden dens Yndest for den Christne Menighed havde at betyde, men som dog maaskee ikke rolig vilde have seet, at der blev lagt voldsom Haand paa Mænd, som ved store Undergierninger havde vakt dens Beundring og Priis, og som endnu ikke vare beskyldte for det Samme, som Stephanus, nemlig at ville omstyrte de jødiske Skikke. Neppe varede heller Forsølgelsens Hestighed ret længe.

I Øvrigt gav Adspredelsen selv Anledning til Evangeliets Udbredelse. Thi Menighedens anseete Mænd flygtede ikke som Feige, der vilde forlade, fornegte, eller endog blot skjule den Sandhed, de havde erkendt. De bragte Læren med sig, og forkyndte den, hvor de kom (Ap. G. 8, 4).

I Særdeleshed nævnes her Philippus, En af de syv Diaconer. Han kom til en By i det samaritaniske Land, uden

Twivl Samaria selv¹⁾. I dette Land havde Herren selv lagt Grunden, og under to Dages Ophold i Byen Sichem, vundet mange Troende (Joh. 4). Fra denne By har vel Talen om ham udbredt sig videre, og da nu Philippus forkyndte Evangeliet, og udførte adskillige underfulde Helbredelser, fandt han villigen Indgang; Mange sluttede sig til ham, og lode sig døbe. Blandt disse var en Mand ved Navn Simon, som det synes fra Cypern, fløndt andre Efterretninger lade ham være fød i det samaritanste Land. Han var en Mager, og i dette Ord's dobbelte Betydning; han udgav sig for at være i Besiddelse af en hemmelighedsfuld Viisdom, og han øvede hemmelighedsfulde Konster. Han havde tilegnet sig nogle orientalske Lærdomme om den øverste Guddom og dens Emanationer, og blandt disse tiltog han sig selv en fortrinlig Rang som en Incarnation af Guds store, eller største Kraft²⁾, (Ap. G. 8, 9—10). Derhos forsmaaede han ikke Goeternes lave Kunster, saasom Trylleformler, maastee ogsaa Trylledrikke, til at helbrede Sygdomme, at vække Elskov o. desl.; og ved alt dette skaffede han sig mange Tilhængere af alle Stænder. Da han saae, hvad Philippus udførte, valte det hans Forundring, han erkiendte, at dette havde et andet Præg, end hans egne Gierninger, og ønskede vel at blive istand til at udrette det Samme; derfor sluttede han sig til Philippus og lod sig døbe.

1) Man kunde vel være tilbøielig til at tænke paa Sichem (see Hef., Geschichte der Apostel. 4 Aufl. S. 155). Men naar der siges (B. 14), „at Samaria havde annammet Guds Ord,“ da kan derved ikke være meent det hele Land; heller ikke kan der være nogen Grund, hvorfor den By, til hvilken Philippus kom, ikke skulde være nævnet. Lettere kan man forklare, at af Uagtsomhed Artikelen kan være glemt foran for *τολμα*.

2) Om hans Lære skal paa et andet Sted nærmere blive handlet.

Imidlertid erfoer Apostlene i Jerusalem, hvor stor Indgang Evangeliet havde fundet i Samaria, og at der vel kunde behøves flere Arbeidere; derfor droge Petrus og Johannes derhen. Det synes, som om Forfølgelsen, hvorved saa mange Christne maatte søge Tilflugt i Samaria, har bidraget, til en større Forsønlighed mod Samaritanerne; i det Mindste finde vi ikke, at Petrus havde samme Betænkelighed ved at leve med dem, som ved at gaae ind i et hedensk Huus. De Troende i Samaria havde vel modtaget Evangeliet, og ladet sig døbe; men en Beaandelse, som den ved Pintsefesten i Jerusalem, havde endnu ikke vist sig i denne Menighed. Nu skeede det, at Flere — thi man kan neppe forestille sig, at det skeede med Alle, som holdt sig til Menigheden¹⁾ — paa hvilke Petrus under Væn for dem om den høiere Gave lagde Hænderne, „få den Hellige Ånd.“ Dennes Virkninger bestod fornemmelig deri, at de propheterede, det er, talede frit, levende og med Indsigt om de hellige Ting, hvis de endog tilforn havde været ubehjælpelige i Talen. Det er vel omtrent dette man i nyere Tider — naar man ikke dannede sig ganske urimelige Forestillinger — har forstaaet ved „at tale med Tonger“; men denne sidste Gave adskilles stedse ganske tydeligen fra Prophetiens, og bestod vel deri, at de, som erholdt den i disse Egne, hvor flere Tongemaal vare blandede mellem hinanden, ogsaa talede frit og ubehindret i eet eller flere af disse Tongemaal, hvilke de ellers maaskee nogenlunde forstode, men hvori de ikke med Færdighed kunde udtrykke sig²⁾. Nogle erholdt vel ogsaa ved hiin Meddelelse Kraft til at helbrede.

1) „Monne Alle tale med forskellige Tongemaal?“ 1 Kor. 12, 30.

2) See: Den Christne Kirkes Stiftelse S. 105 ff.

Da Mageren saae disse Meddelelser, vilde han af Apostlene tilkiøbe sig den Magt ved sin Haandspaalæggelse at kunne frembringe saadanne Virkninger. Men Petrus forbandede hans Penge og ham selv, dersom han ikke omvendte sig fra sit onde og urene Sind (Ap. G. 8, 20 ff). Mageren forfærdedes vel over denne Forbandelse, og bad, at den ikke maatte komme over ham, men det var kun Straffen, han frygtede, Trudselen havde ingen varig Virkning, og vi skulle siden atter finde ham paa lidet ærefulde Veie.

Imidlertid fornam Philippus en Mandens Tilskyndelse til at begive sig paa den eensomme Vej fra Jerusalem til Gaza, en syrisk Stad, ikke langt fra Middelhavet. Der fandt han en Æthioper, en mægtig Mand, Statmester hos Dronningen af Meroë, en blomstrende Stat i det øvre Æthiopien. Denne Mand, hvem vi ingen Grund have til at tælle blandt de egentlige Proselyter, var En af de Mange, paa hvilke de vidt omkring adspredte Jøders Lære og hellige Bøger havde gjort Indtryk. Nu kom han fra Jerusalem, hvor han var dragen op for at tilbede, og paa sin Bogn læste han i Propheten Esaias, sandsynligens i den græske Oversættelse. Der traadte da Philippus til ham, forklarede ham Stedet, han læste, og tog deraf Anledning til at udvikle ham Læren om Jesus, om hvem maaskee Æthioperen allerede i Jerusalem havde hørt. Da de kom til et Vand; begierede han at døbes; og da Daaben var fuldført, unddrog Philippus sig saa hurtigt, at Fortælleren næsten synes at have anseet det, som fleet ved et Under. Hvorfor vide vi ikke; maaskee var det Æthioperen tienligere nu at være overladt til sin egen Overveielse af hvad han havde hørt. „Han drog sin Vej med Glæde“ (Ap. G. 8, 39); og at denne Mand's Daab har forberedt andre Christi Sendebuds Komme til det Land, hvor han havde hjemme, tør vi

vel finde sandsynligt. Philippus begav sig til Åsdod, en By i Nærheden, og prædikede Evangelium i Omegnen, indtil han naaede Cæsarea.

Forfølgelsen var imidlertid ophørt, og, efterat Petrus og Johannes havde prædiket i flere af Samaritanernes Byer, vendte de tilbage til Jerusalem. Snart finde vi dog Petrus paa nye Vandringer. Han nærmede sig nu Middelhavets Kyster, og i Lydda, en mindre By, hvor han allerede sandt en Menighed, formodentlig grundet af Philippus, helbredte han den værktubdne eller den lamme Eneas, som i otte Aar ikke havde kunnet forlade Sengen (Ap. G. 9, 30 ff.)

Ogsaa i det nærliggende Joppe (nu Jaffa) vare der Troende, og da der en særdeles elsket og godgjørende Enkes, Tabitha's, Død havde fyldt Byen med Sorg, blev Petrus anmodet om at komme, og ved sin Nærværelse bringe nogen Trøst. Fortællingen, som ved alle disse Begivenheder er meget anstuelig, fører os ind i Sygehuset, hvor man under Taarer viste Petrus de Klædningsstykker, den Åsdøde havde forfærdiget for de Fattige. Petrus lod de Andre gaae ud, og, i det han knælede ved Liget, fik han under sin Bøn Tillid til at byde den Døde at reise sig. Hun oplod sine Dine, og vendte tilbage til Livet. Herved vendtes Mange til Troen, og Petrus forblev i længere Tid i Joppe (Ap. G. 9, 43).

Evangeliet skulde stedse udbrede sig videre, og dets Vej fører os nu til Cæsarea, en nordligere, ved Middelhavet beliggende, anseelig Stad — hvor der tilforn havde været et Castel, kaldet Straton's Taarn — nu den romerske Procurators Sæde, hvor der vel ikke fandtes saa Jøder, men som dog for det Meste beboedes af Hedninger. Blandt disse var en Centurion af den Cohort, som kaldtes den italiske, fordi dens Mandskab var fra Italien, og skulde tiene Landshøvdingen

til Bedækning. Centurionens Navn var Cornelius. Vi have ingen Anledning til at ansee ham for en egentlig jødiske Proselyt, men han var en retsaffen og godgjørende Mand, og En af de Mange, hvilke Jødernes Være om den ene sande Gud mere tiltalte, end det hedenske Væsen. Han synes endog at have iagttaget de jødiske Bedetimer, thi det var i en af disse, at han havde den Aabenbarelse, der viste ham hen til Petrus, for at han af ham skulde erholde den Oplysning og Meddelelse, der kunde tilfredsstille hans fromme Hjertes Trang, og som han var værdig til at modtage (Ap. G. 10, 3). Vi behøve ikke her at gientage, hvad Lukas omstændeligen beretter om det Syn, der i en Hentykkelsens Stund viste sig for Petrus, og ligesom paatvang ham — der ellers langt mere hængte ved sit Folks Skikke og den mosaiske Lovs Forstrifter, end, som det synes, Stephanus, og siden Paulus — den Erkiendelse, at det Samkvem med retsfindige Hedninger, ved hvilke alene Evangeliet kunde bringes til dem, ikke skulde ansees for besmittende. Han fulgte derfor med de Sendebud, der hentede ham til Cæsarea, og tog sex jødiske Mænd med sig. De skionne og indtrængende Ord, hvormed han for Cornelius og dem, der havde samlet sig hos ham, fremsatte Evangeliet om Kristus, ere os i det Mindste tildeels bevarede (B. 34 ff.), og, da endnu medens han talede, Mandens Indvielse blev de Troende stienket i de Døtringer, i hvilke den ogsaa ellers viste sin Tilstedeværelse i de Troende, tvivlede Petrus ikke om, at de ved Daaben burde optages i Christi Samfund.

Da Petrus efter nogle Dages Ophold i Cæsarea vendte tilbage til Jerusalem, fandt han der, at de Jødiskfindede havde taget Forargelse af, at han havde begivet sig ind i et hedensk Huus, og havde holdt Maaltid med Hedninger. Men

ved at fortælle dem det Syn, der havde bestemt ham dertil, og hvorledes Alt var tilgaaet, lyffedes det endnu at berolige dem, saa at de endog prisede Gud for den Afgang, der var aabnet Hedningerne.

Ogaa videre ud var Evangeliet trængt. Ved den Forfølgelse, som begyndte med Stephani Stening, begave Nogle sig tit Cypern, til Phoenicien — saaledes kaldtes den Kyststrækning nord for Galilæa, paa hvilken foruden andre Stæder, Tyrus og Sidon vare beliggende — og naaede med deres Forkyndelse Antiochia (Ap. G. 11, 19). Denne Stad, som en gammel Forfatter kalder det: den hele Verden bekiendte Antiochia¹⁾, og hvilken man tillagde den tredie Rang blandt Stæderne i det romerske Rige²⁾, var Sædet for den romerske Proconsul i Syrien, folkerig, blomstrende ved Handel, ogsaa ved Videnskab og Kunst. Her havde Evangeliet naaet et vigtigt Standpunct, og vi skulle siden see, at det blev betragtet og benyttet som et saadant.

Menigheden havde nu i nogle Aar havt Fred, og kunnet befæste, uddanne og udbrede sig. Men nu da en jødisk Fyrste havde erholdt Herredømmet, reiste Forfølgelsen sig paany.

Herodes Agrippa — thi uden Tvivl bar han begge Navne — den Eldre var en Sønnesøn af Herodes den Store, Søn af den henrettede Aristobulus. Under sit Ophold i Rom havde han ved en Anklage mod sin Farbroder Herodes Antipas, Galilæas Fyrste, og ved en for stor Hengivenhed for Caius Caligula, paadraget sig Unaade hos Tiberius, som endog lod ham fængsle. Men saasnart Caligula havde tiltraadt Regeringen, stienkede han Agrippa Batanea med tilgrændsende

¹⁾ Ammianus Marcellinus, XIV. 8, 8.

²⁾ Josephus de bello Jud. III. 2, 4.

Land, som Philippus havde besiddet, saavel som Lysanias's Tetrarchie, og tilstod ham Kongenavnet. Disse Besiddelser forøgedes med Galilæa og Peræa, da Herodes Antipas var forviist til Lyon i Gallien, hvor han senere forflyttedes til Spanien, hvor han døde. Endelig søiede Claudius Judæa og Samaria til, saa at Agrippa's Herredømme strakte sig over det hele jødiske Land.

Agrippa, skøndt tilbøielig til Grusomhed, søgte dog at gjøre sig yndet af Folket, og, formodentlig for at fyldestgjøre de fornemme Jøder, begyndte han at forfølge Apostlene. Først lod han — man veed ikke, ved hvilken Foranledning — Apostelen Jakob, Zebedæi Søn, Johannes's Broder, henrette med Sværdet (Ap. G. 12, 2), en Dødsmaade, der nu ogsaa begyndte at indføres blandt Jøderne. Det er vel en gammel Fortælling, men som kun fortjener liden Tiltro, at hans Anklager, da han saa hans Standhaftighed for Retten, derved blev bevæget til selv at bekiende samme Tro, og derfor ligeledes blev dømt til Døden, at han derefter paa Veien havde anraabt Jakob om Tilgivelse, og at Denne efter nogen Betænkning havde sagt: „Fred være med dig!“ og kysset ham, hvorpaa de Begge bleve henrettede¹⁾.

Da, siges der, Agrippa saa, at dette behagede Folket, lod han ogsaa Petrus fængsle. Den udførlige Beretning om Petri underfulde Befrielse (Ap. G. Cap. 12) tillader ingen naturlig Forklaring; paa den anden Side vil den sandhedskierlige Læser erkiende Troværdigheden af den simple Fortælling, der saa anstueligen fører os giennem Fængselets Gaarde og Bagter hen til Maria's, Johannes Marcus's, Moders Huus, hvor Disciple endnu vare forsamlede om Natten —

¹⁾ Clem. Alex. ap. Eusebium H. E. II. 9.

uden Tvivl fordi de ikke turde forsamles om Dagen — og meddeler den lille Omstændighed, der dog ingenlunde har Udseende af en Digtning, at Pigen, Rhode, da hun hørte Petri Stemme, i Forbauselse glemte at aabne Døren, og først løb hen at forkynde, at han var der. Saaledes stildres ogsaa de Tilstedeværendes Forundring og Petri Indtrædelse saa levende, som om vi selv saae det. Det er en ikke usandsynlig Formodning, at denne Beretning oprindeligen hidrører fra Marcus ¹⁾, en Søn af Huset, hvis livfulde Foredrag vi kende fra hans Evangelium.

Petrus begav sig, endnu om Natten, hen „til et andet Sted“ (Ap. G. 12, 17), hvor han kunde være i Sikkerhed, dog neppe langt bort, thi noget senere finde vi ham atter i Jerusalem.

Da Petrus saaledes var forsvunden, lod Agrippa Bogterne henrette, og drog derpaa til Cæsarea, hvor Kege til Ære for Keiseren skulde holdes. Derhen havde han ogsaa bestilt Gesandte fra Tyrus og Sidon, der skulde handle om Fred. Derfor viste han sig paa Festens anden Dag i en Klædning af Sølvstof, som i Solens Lys straaede i blendende Glæde, og da tillige hans Tale blev beundret, hilsende en almindelig Jubel ham som en Gud, en Hylbring, hvilken han med Velbehag modtog. Men, i det Samme saae han, maaskee allerede angreben af Sygdommens Smerter, opad, og da han blev en Ugle vaer, der havde sat sig over hans Hoved, ansaae han den som et Bærsel paa en nærførestaaende Død. Sygdommen udbrod strax med saadan Voldsomhed — „Herrens Engel slog ham“, siger Lukas — at han maatte bringes til sit Pallads. Her leed han af heftige Smerter, og naar det berettes, at

¹⁾ De Wette, ved Ap. G. Cap. 12.

der tillige brøde Orme frem af Legemet (Ap. G. 12, 23), da er dette ikke uden Eksempel¹⁾. Efter saa Dages Forløb døde han i sit 54 Aar²⁾. Dermed ophørte da og den af ham begyndte Forsølgelse.

Agrippa havde erholdt Judæa og Samaria strax efter Claudii Tiltrædelse af Regeringen, i Begyndelsen af Aaret 41. Han døde 3 Aar efter, og saaledes ere vi nu ved Aaret 44 efter den brugelige Tidsregning³⁾. Efter samme Tidsregning maae vi sætte Christi Opstandelse og Himmelfart i Aaret 29 eller 30⁴⁾. Saaledes maae de hidtil omtalte Begivenheder fordeles paa en Række af 14 eller 15 Aar, i hvilke den christne Kirke grundedes og befæstedes i dens Moderland, og udbredte sig i de nærmest tilgrændsende Lande.

I Antiochia havde Evangeliet vundet et vigtigt Stade, hvorfra det kunde udbrede sig videre, og her optræder nu ogsaa en Apostel, paa en særdeles Maade kaldet og udrustet til at bringe det ud blandt Folkene vidt omkring, og som fiden med Sandhed kunde sige, at han havde arbeidet mere, end de Andre (1 Kor. 15, 10).

1) Th. Bartholin, de morbis biblicis cap. 23.

2) Josephus (Ant. XIX, 8, 2) og Lukas modtage ikke, men fuldstændiggiøre hinanden.

3) Wieseler, Chronologie d. apost. Zeitalters S. 129 ff. Dette med Grudition og Omhyggelighed affattede, men paa usikre eller urigtige Forudsætninger støttede, Værk har ikke kunnet foranledige os til at ferlade en Chronologie, for hvilken Deviserne ere i Programmet: *Annalium Paulinorum adumbratio* 1845.

4) De momentis chronologicis in vita Jesu Christi pag 16.

Da Stephanus blev stenet, stod en ung Mand — dog uden Tvivl henved 30 Aar gammel¹⁾ — derved, og viste sit Velbehag i dette Mord, i det han bevogtede de Klæder, som Vidnerne aflagde for friere at kunne kaste Stenene (Ap. G. 7, 58. 22, 20). Hans Navn var Saulus, hvilket Navn han siden forandrede til Paulus, og ved dette sidste ville vi strax kalde ham.

Paulus var fød i Tarsus, Ciliciens Hovedstad, af jødiske Forældre, som hørte til Benjamins Stamme, og maaſtee vare hidkomne fra Galilæa²⁾. Faderen synes at have været en velhavende og anseet Mand; han kunde paa sin Søn nedarve den romerſte Borgerret, hvad enten han havde erhvervet sig den ved nogen Romerne bevilgt Tjeneste, eller han havde tilkøbt sig den³⁾; ogsaa var han istand til at sørge vel for sin Sønſ Opdragelse og Underviisning.

Tarsus var paa den Tid blandt de Stæder, hvor Videnskaberne meentes at have den flønneste Blomstring. Dette kan maaſtee have havt nogen Indflydelse paa Pauli tidlige Dannelse og paa hans Færdighed i det græſke Sprog; men det var ikke for Philosophernes Skoler han var bestemt. Efter en almindelig Skik iblandt Jøderne, som ofte af Lærerne blev indſkærpet som en Pligt, lærte han et Haandværk, nemlig Teltmagernes, der var temmelig indbringende, da ikke blot Krigſfolket, men ogsaa Hyrder og Rejsende brugte Telte,

¹⁾ Annal. Paulin. pag. 6.

²⁾ Neander, Geschichte der Pflanzung der christliche Kirche. 4 Aufl. I. 136).

³⁾ Det synes mindre ſtemmende med Forholdene, at han ſelv eller hans Fader, som Wieseler mener, (Chronologie d. apost. Zeitalters S. 62 ff.) ſkulde have været Slave i Rom, og ved Frigivelsen have erholdt Borgerretten.

og tildeels kostbare. Men Faderens egentlige Bestemmelse med sin Søn var, at han skulde dannes til en Rabbi; derfor blev han tidligere, neppe senere end mellem det 10de og 13de Aar¹⁾, sendt til Jerusalem, hvor han synes at have haft Slægtninge (Ap. G. 23, 16), og hvor han, som han selv siger (22, 3), blev opdragen ved Gamaliels Fodder²⁾.

Gamaliel kende vi allerede af hans forstandige og formildende Uttring, da Apostlene stode for Synedriet (Ap. G. 5, 35 ff). Deraf maa man imidlertid ikke slutte, at han var mindre fast i de jødiske Grundsætninger, eller endog gunstig stemt imod Evangeliet. Den Anseelse, hvori han, bagde i Samtid og Eftertid, stod hos Jøderne, viser noksom, at han maa have været en streng Lovens Lærer og en nøiagtig Jagt-tager af de jødiske Skikke. Heller ikke finde vi, at han havde indgydt sin Discipel nogen Overbærelse med afvigende Lærdomme; tværtimod blev Denne „oplært efter den fædrene Lovs Strengbed“, saa at han var yderst nidkier for Loven, men tillige ustraffelig efter al Lovens Retfærdighed (Phil. 3, 6).

Efterat have nydt Gamaliels Underviisning, synes Paulus at have forladt Jerusalem, og er formodentlig vendt tilbage til Tarsus, thi vi finde intet Spor af, at han har været tilstede i det jødiske Land, medens Jesus drog omkring deri; uden Tvivl vilde hans Sindsretning derved være bleven en ganske anden. Vi finde ham først atter i Jerusalem, som vi antage, i Aaret 33 eller 34³⁾, da allerede Evangeliet var blevet prædikeet i nogle Aar, da det stedse vandt flere Be-kiendere, men ogsaa stedse vakte større Forbittrelse. Det var

¹⁾ Eholud, Vermischte Schriften. II. 274.

²⁾ Det er vist naturligt paa dette Sted at interpunctere efter Γαμαλιήλ.

³⁾ Annal. Paulin. pag. 7.

uden Tvivl Synedriet velkomment, at en ung, vel underviist og begavet Mand i brændende Nidkierhed tilbød sig at udføre, hvad det gierne saae udført, men hvorved det dog fandt det betænkeligt selv at optræde som Handlende. Man gav ham derfor gierne Fuldmagt til at fare frem mod Christi Bekjendere; han gik ind i Husene, trak baade Mænd og Qvinder frem, lod dem binde og kaste i Fængsel (Ap. G. 8, 3), ogsaa hudflette i Synagogerne (26, 11). Da det dermed var lykkedes ham at adsprede Menigheden og bringe Flere af dens Medlemmer til at flygte, vilde han ogsaa udrette det Samme paa andre Steder, og vendte nu først sin Tanke til Damascus.

Denne anseelige Stad tællede blandt sine Indvaanere en stor Mængde Jøder, og en christelig Menighed havde begyndt at danne sig. Til Synagogerne i denne Stad lod Paulus sig give skriftlig Fuldmagt af den Øpperstepræst, og drog med nogle ledsagere hen for at føre dem, der bekjendte Christum, bundne til Jerusaleem.

Da indtraf paa Veien den store Begivenhed, som blev Vendepunctet i Pauli Liv. Vi have i Apostlens Gierninger trende Beretninger derom (Cap. 9. 22. 26), den ene, hvor Fortælleren taler i sit eget Navn, de tvende andre, hvor Paulus selv fremsætter, hvad der var ham vederfaaret. Alle disse Beretninger stemme overeens i alt Væsentligt, og de smaa tilsyneladende Modsigelser lade sig let høre¹⁾.

Da Paulus med sine ledsagere ved Middag nærmede sig Damascus, omstraaledes de pludselig af et stærkt Lys, og en Lyd eller en Røst hørtes, som forfærdede dem Alle. ledsagerne saae Ingen, og hørte ikke, hvad der blev sagt, saa at Herrens

¹⁾ Baumgarten, die Apostelgeschichte I. 195.

Aabenbarelse var for Paulus alene; men den var saa klar, at der giennem hans hele Liv ingen Tvivl kunde opkomme hos ham, at han jo havde seet den Herre Jesum Christum (1 Kor. 9, 1), og at han havde sit Apostelskald umiddelbart fra ham.

De vare Alle i Forsærbelse faldne til Jorden, dog fattede de Andre sig snart, men, da Paulus reiste sig, var han blindet af Synet, og maatte ledes ind i Damascus. Der laae han i tre Dage, saae ikke, spiste og drak ikke. Hvad der er foregaaet i hans Sind i disse tre Dage, medens han ganske var overladt til sig selv, kunne vi let forestille os. Han maa fra Jerusalem have kiendt, hvad Apostlene forkyndte om Jesu Gierninger og om hans Opstandelse, han kiendte, hvad de lærte om ham selv og i hans Navn, han havde hidtil deri kun seet Digt og Bedrag; men nu havde Den, hvem han forfulgte, aabenbaret sig for ham, og han kunde ikke længere stampe imod Braadden¹⁾. Guds Førelser med det israelitiske Folk og Propheternes Udsagn vare ham fra Barndommen af nøie bekiendte, og alt dette overveiede han nu i sit stille og dybe Sind.

Da kom, efter de tre Dages Forløb, en Mand til ham, ved Navn Ananias; han kaldes en Discipel, en gudsrøgtig Mand efter Loven, som havde godt Vidnesbyrd af alle der boende Jøder (Ap. G. 22, 12). Vi ville ikke opholde os ved de fabelagtige Fortællinger om denne Mands Opværelse til Biskop og Martyr; snarere fristes vi til at tænke paa, hvad Josephus²⁾ fortæller om en jødisk Ridsmand af dette Navn, som i en nærpaafølgende Tid kom til Adiabene, et assyrisht

1) Udtrykket er taget fra den Vig, hvormed Rastdyret drives frem.

2) Ant. XX. 2, 3—4.

Rongerige, og, da Dronningen og hendes Søn, som paa denne Tiid blev Konge, vare bundne for Jødedommen, vilde afholde Sønnen fra at lade sig omflære, thi, sagde han, man kan ogsaa dyrke Gud uden Omflærelse, naar man i Øvrigt holder sig til de fædrene Overleveringer, thi dette er rigtigere end at lade sig omflære — en friere Anskuelse, som ikke var sædvanlig blandt Jøderne.

Da Ananias havde lagt Hænderne paa Paulus, fik Denne sit Syn igien, stod op, og blev døbt. Han forblev nogle Dage i Damascus, og holdt sig til Disciplene, men begav sig derpaa til Arabien (Gal. 1, 17). I dette Land vare mangfoldige Jøder, maaskee allerede nogle Disciple, og maaskee har Paulus blandt dem forkyndt Christus; men det viser sig dog tydeligt, at hans egentlige Hensigt var den, at træffe sig tilbage for i Stilhed at overvære den store Aabenbarelse, der var bleven ham til Deel, og lade de mange nye Tanker modnes i hans Jnderste. Han var kaldet umiddelbart af Herren, saa vilde han ikke betroe sig til noget Menneskes Veiledning, men selv for Herrens Aasyn, veiledet af hans Aand, udforske og befæste sig i den Sandhed, han skulde forkynde. Saaledes styrket vendte han tilbage til Damascus, hvor han forblev i længere Tiid, og forfegtede imod Jøderne Jesus som Messias.

Da begyndte Jødernes Forsølgelse imod ham, som fulgte ham giennem hans hele øvrige Liv. Her understøttedes de af den arabiske Konge Aretas — Fader til Herodes Antipas's forskudte Hustru — eller i det Mindste af hans Landskhøvding (Ethnarch), som havde Befalingen i den til Damascus grændsende Egn. Denne, som var Jøderne gunstig, maaskee selv Jøde, havde sat Folk ud ved Stadens Porte for at gribe Paulus, saa at Disciplene giennem et Bindue eller en Aabning

i Muren maatte om Natten hidse ham ned i en Kurb, og han saaledes kunde undflye over Mærterne (Ap. G. 9, 23 ff. 2 Kor. 11, 32—33¹).

Saaledes vendte Paulus tilbage til Jerusalem, tre Aar efter at han havde forladt denne Stad som en Forsølger, der snysede med Vold og Mord mod Enhver, der bekiendte Christi Navn. Han var bleven en Anden, men man troede ham ikke. Alle styede ham, indtil Barnabas erkjendte den Forandring, der var foregaaet med ham, og skaffede ham Indgang. Her forblev han i to Uger hos Petrus, hvis Bekjendtskab han ved denne Reise egentlig søgte; han saae ogsaa Jakob, Herrens Broder, men de andre Apostle maae have været fraværende. Men ogsaa her geraadede han i en Tvist, vistnok om Jagttagelsen af de jødiske Skikke, som endog fremkaldte Efterstræbelser, der truede hans Liv. Uden derfor at være bleven fiendt med Menigheden i Judæa, maatte han over Cæsarea begive sig til Tarsus, og tilbragte derefter en Række af Aar i det syriske og ciliciske Land. (Ap. G. 9, 26 ff. Gal. 1, 18 ff.).

Endstøndt vi ingen særlige Efterretninger have fra disse Aar, kunne vi dog ikke tvivle om, at Paulus med Iver og Kraft har virket for Evangeliet, og at det i Særdeleshed er hans Virksomhed at tilskrive, at vi i de nævnte Lande finde anseelige Menigheder, men i hvilke ogsaa allerede Tvisten om de jødiske Skikke var udbrudt (Ap. G. 15, 23—41). I Øvrigt synes han at have ventet paa et Bink eller et Rald til at udstrække sin Virksomhed i et videre Omfang.

¹) Ordene give ingen Anledning til den, af intet historisk Vidnesbyrd understøttede og mod alle de daværende Forhold ganske stridende, Formodning, at Aretas paa den Tid skulde have sat sig i Besiddelse af Damascus. See Annal. Paulin. pag. 9.

Dette Kalb udgik til ham fra Antiochia. I denne Stad var, som ovenfor berettet, den første Sæd af Evangeliet bragt hen ved dem, der vare adspredte ved Stephani Etning. Disse vendte sig paa de Steder, hvor de kom, som rimeligt var, først til Jøderne; men snart maatte Lærdommen ogsaa udbrede sig blandt Grækerne, af hvilke allerede Mange havde en Tilbøielighed til den jødiske Lære om Gud og de hellige Ting. Nogle Mænd fra Cypren og Cyrene kom til Antiochia, og vendte sig med Evangeliets Forkyndelse til Grækerne (Ap. G. 11, 20) ¹⁾. Der vandtes et stort Antal, og da denne Fremgang spurgtes i Jerusalem, sendte den daværende Menighed en af sine anseeligste Mænd, Barnabas, til Antiochia. Da Barnabas saae, hvor Meget her var at udrette, og da han tillige havde erkiendt, hvad der boede i Paulus, drog han til Tarsus for at opsøge ham, og bragte ham med sig til Antiochia, hvor de et Aar igiennem lærte sammen med stor Betsignelse (Ap. G. 11, 19 ff.). Her fik Evangeliets Befiendere først Navn af Christne (*Χριστιανοί*), en Benævnelse som formodentlig først blev dem tillagt af Andre, men som de selv villigen optog (1 Petr. 4, 16.).

Under Keiser Claudii Regering indtraf der meget ufrugt- bare Aaringer, og da en Prophet i Antiochia havde forkyndt en forestaaende stor Hungersnød i Judæa, blev i hiin Stad en Collect bragt istand, og Gaven ved Barnabas og Paulus sendt til Jerusalem (Ap. G. 11, 30). Det var paa den Tiid, da Agrippa havde ladet Jakob, Johannes's Broder, dræbe og Petrus fængsle. Dette synes efter Beretningens Stilling hos Lukas at være foregaaet før Hines Ankomst til Jerusalem, Agrippa's Død derimod under deres Ophold der, hvilket altsaa

¹⁾ Vi følge Læsemaaden *Ελληνες*, der alene giver en rigtig Mening.

maa have fundet Sted i Aaret 44. Da de ikke fandt Petrus, og maaskee Ingen af de andre Apostle, da Menigheden var nedtrykt og forfærdet ved disse Begivenheder, saa at ingen Forhandling om Læren har fundet Sted, har Paulus i sit Brev til Galaterne ikke omtalt denne Reise, som med Hensyn til ham og hans Lære intet Udbytte havde bragt. Efter udført Erinde vendte han med Barnabas tilbage til Antiochia, og tog Johannes Marcus med sig (12, 25).

I Antiochias blomstrende Menighed vare der flere Mænd, udrustede med prophetisk Gave, og, da de Alle attraaede Evangeliets videre Udbredelse, indgav Anden dem, i det de holdt Gudstieneste, at udsende Barnabas og Paulus i dette Niemeed. Disse bleve da ved Faste og Haandspaalæggelse indviiede til det vigtige, men møjsomme og farefulde Hverv.

Barnabas var fra Cypern, og dette sit Fødeland har han da først villet offre sin Tieneste; over Seleucia, en fast Stad paa Middelhavets Kyst, droge de derhen, og Marcus ledsagede dem. De droge giennem hele Den, og kom til Staden Paphus, hvor den romerske Proconsul Sergius Paulus ønskede, at høre dem. Denne Mand er os ellers ubekendt. Han kaldes „en forstandig Mand“, hvorved uden Tvivl menes, at hans Tænkomsbæd var henvendt til Livets høieste Gienstande, og at han derfor ikke kunde finde Tilfredsstillelse i den, ogsaa i disse Tider saa stærkt rystede, hedenske Gudelære og Gudshyrkelse, maaskee heller ikke i nogen af de herskende Philosophier. Derimod synes han, som mange fornemme Romere, at have været tilbøielig til at lytte efter fremmede Lærdomme, sande eller overtroiske. Apostlene fandt hos ham en jødisk Mager, som uden Tvivl ogsaa ved magiske Konster holdt sig i Anseelse, men som vel tillige havde bibragt ham sit Folks renere Forestillinger om Guddommen. Da Proconsulen hørte om

den nye Lære, der udbredte sig paa Den, lod han dens For-
kyndere kalde, og den Indgang, de fandt, fortørnede hiin
Mager, som derfor gjorde dem al Modstand. Men da han,
paa Pauli Ord, for en Tiid blev berøvet Synet, saae Pro-
consulen deri en Stadfæstelse af Læren, og han „troede“,
strives der (13, 12), hvilket dog neppe betyder, at han mod-
tog Daaben.

Fra denne Tiid af findes Paulus at have aflagt sit forrige
Navn Saulus. Man kan neppe antage, at han har gjort
dette til Ære for Proconsulen, eller at han har villet smykke
sig med en fornem Mands Navn; men maaskee har dette
Navn, som her kom ham imøde, givet ham Anledning til at
betænke, at han ved en liden Forandring af sit hidtil førte
Navn kunde gøre dette mere velklingende for Grækere og
Romere, blandt hvilke han herefter for det Meste skulde færdes.

Fra Cypern drog han og hans ledsagere over til Berge
i Pamphylien. Her stilles Marcus fra dem, man veed ikke
af hvilken Aarsag, men det Følgende vil vise, at Paulus,
som uden Tvivl ugierne savnede en saa dygtig Medhjælper og
saa tier ledsager, ikke var tilfreds dermed. Barnabas og
Paulus fortsatte da alene Reisen ud i Lille-Asien.

Om denne Reise have vi en fuldstændig og nøiagtig Be-
retning i Apostlenes Gierninger, i hvilken for os saa vigtige
Bog overalt Tone og Stil nu blive noget anderledes, end i
det Foregaaende. Dersom Rogen vil finde, at i det Fore-
gaaende Beretningen er tilbøielig til at vælge de stærkeste
Udtryk, at gøre Tallene ret store, at udvide enkelte Tilfælde
til almindelige Begivenheder, og at forsøge det Vidunderlige:
da spores Intet heraf i det Efterfølgende. Det er vistnok
store, underfulde Begivenheder, der fortælles, men Fortællingen
er nøiagtig, rolig, uden noget Overspændt, tiltalende for

enhver sund Sands. Endnu fremtræder Lukas ikke selv som Deeltager i Reisen, men han synes her selv at have bragt de indsamlede Efterretninger i Stil, hvorimod han tidligere synes mangen Gang at have optaget en heel nedstreven Beretning, som han fandt den.

Da det ikke kan være vor Hensigt at udstrive Apostlenes Gierninger, give vi kun en Oversigt over Begivenhederne i deres Følge, hvorved vi maae bede Læseren erindre, at, hvad her er sammentrængt i en kort Fremstilling, i Virkeligheden var Stiftelse og fast Grundlæggelse af mange Menigheder, og udstrækker sig giennem flere Aar.

Fra Berge begave Barnabas og Paulus sig til det mindre berømte Antiochia i Pisidien (13, 14). De fandt her, som allevegne, Jøder bosatte, som havde vundet Indflydelse paa mange Hedninger, især paa Qvinderne, ogsaa af de høiere Kredse. Det var denne Indvirkning af Jødedommen, der næsten allevegne maatte berede Evangeliet Veien, og, ligesom det var tilbørligt, at Evangeliet først maatte tilbydes Jøderne, saaledes var det for det Meste kun i Synagogerne, at Apostlene først kunde finde Velighed til at tale til Forsamlinger, hvilke de Forudsætninger, hvorfra de maatte gaae ud, allerede vare bekendte. Ogsaa her gik de paa Sabbaten ind i Synagogerne, hvor man, efter Oplæsningen af de hellige Skrifter, villigen gav dem, som reisende Lærere, Velighed til at tale. Pauli Tale gjorde meget Indtryk, man ønskede Alle at høre ham næste Sabbat, og mange Jøder og Proselyter fulgte hjem med Apostlene. Men da paa den følgende Sabbat næsten den hele Stad strømmede sammen for at høre dem, forbittredes Jøderne, og modsagde og bespottede dem, Apostlene maatte derfor siden for det Meste vende sig til Hedningerne, af hvilke Mange med Glæde annammede den renere

og fuldere Lære, som heller ikke paalagde dem de besværlige Skikke, hvis Jagttagelse fordredes af dem ved deres Tilslutning til Jødedommen. Læren udbredte sig over hele Landet, men denne Udbredelse ophidsede Jøderne end mere, og ved deres Indflydelse paa formaaende Mænd i Staden udvirkede de, at Apostlene blev udviste af dette Land.

De begave sig derfor til Konium, en By, som dengang for det Meste regnedes til Lakonien, tidligere til Phrygien, senere til Pisidien. Her lærte de en Tiidlang, og havde omtrent samme Skiebne; en Mængde af Jøder og Græker bleve Troende, men de strengere Jøder vakte et Opløb imod dem, hvori Mængden vilde stene dem. Dog lyffedes det dem at undvige, og de prædikede nu i Efsra og Derbe, tvende lykkaoniske Byer, og i det omliggende Land (14, 6).

I Efsra var det, at de forrettede en underfuld Helbredelse, liig den, ved hvilken Petrus og Johannes i Jerusalem havde virket saa Meget paa Folket. En Mand, som fra Fødselen af havde været lam, og aldrig havde kunnet gaae, hørte Pauli Tale; og da Paulus mærkede, hvilket Indtryk denne Tale gjorde paa ham, bød han ham at reise sig og at staae paa sine Fødder; og han sprang op og gik. Dette Under forbausede saaledes den hedenske Mængde, at de meente, det var opfyldt for deres Dine, hvad de saa ofte havde hørt i deres Fabler, at Guderne havde taget menneskelig Skikkelse, og vare stegne ned iblandt dem; de førte endog bekrandsede Offerdyr frem, og vilde ved Offeringen bringe dem deres Tilbedelse. Da de talede det fremmede lykkaoniske Sprog — formodentlig et uforstaaeligt Blandingsprog — synes Apostlene ikke strax at have forstaaet deres Forehavende; men da de mærkede, hvad det var, ilede de med Fortørnelse ud i Mængden, og foreholdt dem, at hvad de vilde, var just at

kalde Menneskene fra den forsængelige Gudsdyrkelse til Erkiendelse af den levende Gud, som har skabt Himmelen og Jorden.

Efterat Mængden saaledes havde villet vise Apostlene guddommelig Vre, blev den kort efter ganske anderledes fundet imod dem. Nogle af de Jøder, som paa de forrige Steder havde forfulgt dem, kom nemlig til Lystra og ophidsede Mængden endog saaledes, at den stenede Paulus, og, i den Tanke, at han var død, slæbte ham udenfor Byen. Men, hvad enten han under Steningen har ligget stille og som livløs, og Hoben, som var sig en ulovlig Gierning bevidst, i en Hast uden videre Undersøgelse har slæbt ham bort, eller han ved et Slag var falden i Afmagt, var han dog ufragt, og, da Disciplene kom omkring ham, stod han op, og gik ind i Byen, hvorfra han dog næste Dag med Barnabas begav sig til Derbe (14, 20). Ogsaa her prædikede de en Tiidlang, gjorde mange Disciple, og, da imidlertid Oprøret havde lagt sig, vendte de tilbage til de Steder, hvor de tilforn havde prædikeret, bestyrkede Menighederne, og ordnede dem ved i enhver Menighed at bestikke Presbytere.

Barnabas var en Lærer, der stod i stor og fortient Anseelse, han var den Eldre, havde kaldet Paulus til Deeltagelse, og nævnes derfor i Begyndelsen stedse først. Men efterhaanden træder han tilbage for sin høitbegavede Medarbejder, hvem vi stedse finde at føre Ordet, og hvis mægtige Tale fyldte Landene. Vi haabe, at den Tiid er forbi, da man meente at maatte undskylde Paulus for hans mangelfulde Foredrag, og indrømme hans Modstandere, at han var „ulærd i Talen“ (2 Kor. 11, 6). Det er ganske sandt, at hans Foredrag mangler den æsthetiske Elegants, at Sproget manglen Gang ikke er correct, at Stilen mangler den sidste

Politur, og at hans Skrifter saaledes ikke i de formelle Fuldkommenheder kunne tiene som classiske Mønstre. Men hvo, der har Sands for Talens høiere Egenheder, vil med Beundring følge Paulus, hvad enten han, vel med jødisk, men med skarpt Dialektisk gaaer ind i de Spørgsmaal, han havde at afgjøre med sine Modstandere, eller han med Troens og Haabets hellige Varme udfolder Evangeliets Hemmeligheder, eller han med billig Fortørnelse møder sine Fienders Bestyldninger, eller han med strengt Alvor straffer Bildfarelses og Forseelses, eller han mod en elsket Menighed udgyder den Fylde af Kierlighed, hans rige Hierte glemte; altid finde vi ham som den Samme i den største Mangfoldighed, altid som en Mester i den Kunst „at stifte med sin Røst“ (Gal. 4. 20). Vi undre os derfor ikke over, at Longinus — blandt hvis Lærere Origenes nævnes, og som saaledes havde haft god Leilighed til at blive bekendt med denne Apostels Skrifter — efterat have opregnet de Talere, hvilke han anseer som den græske Tales og den græske Aands skønneste Blomster, til disse føier Paulus fra Tarsus¹⁾.

Og, som i hans Skrifter, saaledes finde vi Paulus i de mundtlige Taler, der ere os bevarede fra ham, altid med Liv og Aand gribende Diebliffet, med al Besindighed rettende sig efter de forskiellige Tilhørere, og dog saa ganske den Samme i Sind og i Lære. Saadan maa han ogsaa have viist sig paa de Steder, han her havde giennemvandret; derfor kunde han sige, at Christus var malet disse Menigheder for Dine,

¹⁾ Longinus, de sublimitate, ed. Morus. pag. 264. Jvnf. Hug, Einleitung in das N. T. 3 Aufl. II, 254. Det forstaaer sig, at aandløse Kritikere, med hvilke vi stedse have at træffes paa vor Vandring gennem den kristelige Oldtid, her antage en Interpolation. Longin synes at have haft bedre Sands for ægte Belsæenhed end disse Kritikere.

som forsfæstet iblandt dem (Gal. 3, 1), derfor havde de annammet ham som en Guds Engel, som Christum selv (Gal. 4, 14).

Thi — som vi andensteds udsørligere have søgt at vise ¹⁾ — det er upaatvivlelig de Menigheder, der vgre stiftede paa denne Rejse, hvilke Paulus benævner som de galatiske. Disse smaa Lande havde i hine Tider været regnede, snart til een Provinds, og snart til en anden, og Stæderne i disse Egne henføres af de gamle Forfattere, snart til eet Land, og snart til et andet. I 11 Aar havde de fleste af dem været samlede under Amyntas, som kaldes Galaternes Konge. Efter hans Død blev Galatien en romersk Provinds, med hvilken flere af de tilgrændsende Lande vare forenede, men som ikke havde faste Grændser, da nogle Dele efterhaanden vilkaarligen lagdes til, eller toges fra. Paa de Stæder, i hvilke Paulus paa denne Rejse havde opholdt sig og virket, passer hvert Ord i Brevet til Galaterne; derimod findes intet Spor af, at Paulus nogensinde er kommen til de betydeligere Stæder i det egentlige Galatien, Ancyra, Pessinus, Gordium, Tavium ²⁾, og disse Spor maatte dog findes i Apostlenes Gierninger, hvis Beretninger her ere saa omstændelige og nøiagtige, dersom Paulus i de nævnte Stæder havde grundet Menigheder, med hvilke han var bleven saa nøie forbunden, som med dem, til hvilke hiint Brev er skrevet. Det kan derfor ikke forundre os, at Paulus i sin alvorlige Baamindelses-Skrivelse til Menighederne i disse Egne, istedenfor at opregne dem særskilt, og s. Ex. sige: „O I usorstandige Lykaoner,

¹⁾ Indledning til Brevet til Galaterne. Annal. Paulin. pag. 14 sqq.

²⁾ Vægten af dette Argument har ogsaa Thiersch erkendt; die Kirche im apostolischen Zeitalter. S. 124.

Pisider, Isaurer o. s. v.", hellere sammensatter dem under Benævnelsen „Galater.“ Saaledes maa ogsaa Petrus i Overstrøten over sit Brev under Navnet „Galatien“ have indbefattet Lykaonien og flere tilgrænsende Lande, som ikke særskilt nævnes, og som han dog ikke kan tænkes at have villet forbigaae.

Efter atter at have besøgt de stiftede Menigheder vendte Barnabas og Paulus tilbage til Perge, hvor de ogsaa prædicatede, og seilede derpaa fra Attalia, en Søstad i Pamphylien, til det Antiochia, hvorfra de vare udsendte (Ap. G. 14, 25—26). Her opvakte Beretningen om deres Reise stor Glæde, og paa dette vigtige Sted forbleve de hos Disciplene „en ikke liden Tiid.“

Imidlertid udbrøde her med Heflighed de Stridigheder med de strenge Jøder, som knyttede Frelsen til Omflærelsen og Jagttagelsen af Mose Lov, hvilke foruroligede den hele ældste Kirke. Nogle af disse Jøder kom fra Judæa, og opvakte en stor Strid, og, da Barnabas og Paulus forgieves havde søgt at bilægge denne, besluttede man at sende disse Mænd, der vare at ansee som Hovederne for den antiochenske Menighed, til Jerusalem for at erfare Apostlenes Mening om denne Sag. Sendelsen blev anseet saa vigtig, at Flere af Menigheden ledsagede dem paa denne Reise, der førte dem gennem Phoenicien og Samarien (Ap. G. 15, 1 ff.). Titus, en Græker af Fødsel, formodentlig en ung Mand, som af Paulus var ført til Troen, fulgte med ham (Gal. 2, 1). Paulus siger, at han foretog denne Reise „efter en Aabenbaring“, som altsaa maa have stadfæstet ham, at det var Herrens Villie, at han skulde opfylde Menighedens Begiering. Det var 14 Aar siden, han første Gang efter sin Ombvendelse

havde besøgt Jerusalem, (thi anderledes kunne hans Ord Gal. 2, 1 ff. ikke forstaaes) uden Tvivl i Aaret 50¹⁾).

Virkelig var og saa lang Tiid forløben, at Petrus kunde tale om sin Sendelse til Cornelius i Cæsarea, som om Noget, der var foregaaet „forlænge siden“ (*ἀπὸ ἡμερῶν ἀρχαίων*) Ap. G. 15, 7), og at der i denne, for det Meste fredelige, Tiid var i Jerusalem foregaaet endeel Forandring i Menighedens Forfatning.

I Førstningen havde de tolv Apostle haft den hele Ledelse og Styrelse af Menigheden, og det var kun til Vættelse ved Fattigforsørgelsen, at Diaconer bleve beskikkede. Efterhaanden havde Apostel-Begrebet udvidet sig; vi finde denne Benævnelse stedse anvendt paa Barnabas og Paulus, ogsaa paa Flere (s. Ex. Andronicus og Junias, Rom. 16, 7), i Særdeleshed blev Jakob, Herrens Broder, tallet endog blandt de anseetste Apostle, blandt dem, der vare Kirkens Støtter (Gal. 2. 6—9). Vi kunne ikke tvivle om, at denne Mand ikke havde været blandt de Tolv, at han altsaa var forskiellig fra Jakob, Alphæi Søn, ligesom det ogsaa tydeligen viser sig, at han og de Øvrige, der i Evangelierne anføres som Jesu Brødre, ikke blot vare Fætttere, men stode i saadant Slægtskabs-Forhold til ham, at de i Ordets almindelige Betydning kunde kaldes hans Brødre. Paa den anden Side finde vi Jakob ikke i det Forhold til Maria, som en Søns til sin Moder, vi finde endog, at Herren paa sit Kors fandt det fornødent at give hende en anden Søn, Johannes, og at Denne tog hende hjem til sig. Alt synes bedst at samstemme, naar vi, efter hvad mange gamle Vidnesbyrd berette,

¹⁾ Annal. Paul. pag. 17.

antage, at disse Jesu Brødre vare Josephs Sønner af et tidligere Egetskab¹⁾. Skjøndt Jakob altsaa ikke hørte til de Tolv, havde han dog en høi Plads i Jerusalems Menighed, og medens de andre Apostle adspredtes til forskjellige Steder, forblev han 30 Aar i Jerusalem, og, saalibet vi paa ham kunne overføre det senere Begreb af en Biskop, synes han dog, naar Petrus ikke var tilstede, at have havt den vigtigste Stemme ved Forhandlingerne om Menighedens Anliggender. Han prises for sin Gudsfrygt og Retfærdighed²⁾, man gav ham Tilnavnet „den Retfærdige“, ogsaa i det Brev vi have fra ham, viser han sig som en Mand af streng Sædelighed, ofte tillige som veltalende, men til Evangeliets Dybder synes han ikke at være trængt ind, og heller ikke ret at have frigiort sig fra den jødiske Particularisme.

Fremdeles finde vi nu i Menigheden Presbyterer eller Ældste, uden at det berettes, naar og hvorledes de vare bestillede. Uden Tvivl er dette skeet tidligere, thi, da Menigheden stedse udvidedes, og Apostlene ofte vare fraværende, maatte man snart føle Trangen til en mere ordnet Forfatning. Hvad Paulus (Kor. 12, 29 og Eph. 4, 11), opregner, og ikke i samme Følge eller med samme Betegnelse, er ikke Embedet i Kirken, som skulde eller kunde findes paa ethvert Sted, men snarere Værdigheder; Paulus vil tilkiendegive, at der ikke tilkommer Alle den samme Plads, den samme Anseelse og Myn- dighed, men at den Stilling, de skulde indtage, beroede paa de Gaver, hvormed de vare udrustede. De egentlige Apostle vare umiddelbart kaldte og bestillede af Herren; ved Siden af

¹⁾ See Anm. til Gal. 1, 19.

²⁾ Om han, som Hegesippus beretter (ap. Euseb. H. E. II. cap. 23) fra Fødselen af har været en Nastræer, kunne vi lade være uafgiort.

dem tog Paulus med al Ret sin Plads, og naar det samme Navn tilstodes enkelte Andre, da var det, fordi de ved Beaaendelse, Kraft og Virksomhed syntes berettigede til at træde i Apostlenes Række. Den prophetiske Gave kom fra Herren, og det kunde ikke nytte, om Menigheden vilde tiltage sig at udnævne Propheter, naar de ikke ved den herovenfra modtagne Gave kunde gøre sig giældende. Saaledes forholdt det sig ogsaa med Gaverne til „at gøre kraftige Gierninger, at helbrede, at tale med forskellige Tungemaal, at udlægge.“ Men i enhver Menighed maatte der findes „Hyrder og Lærere“ og Mænd, stiftede til „at yde Hielp og at styre“, og Dette fører os først nærmere til Begrebet af egentlige kirkelige Embeder.

Først behøvedes Diaconer, men derefter søltes ogsaa Trang til Menigheds-Forstandere. Det var naturligt, at man herved først fulgte, hvad der var Skik hos Jøderne. Disse havde i deres Synagoger et Antal Eldste, som forestode de gudstienstlige Forsamlinger, og ogsaa ellers havde mangehaande Myndighed; i Jerusalem vare de undertiden Medlemmer af Synedriet, eller bleve dog tilkaldte ved vigtige Afgjørelser (Euf. 22, 66). Det var ingen slavisk Efterligning, hvorpaa de Christne lagde det an; de havde ingen Synagog-Forstander (*ἀρχισυνάγωγος*), intet bestemt Antal af Presbyterer, men paa ethvert Sted bleve efter Omstændighederne flere eller færre Eldste bestiftede, hvilke maaskee, hvor der i en By vare flere Forsamlingssteder, deelte disse imellem sig, men ellers tilsammen udgjorde eet Presbyterium (1 Tim. 4, 14). Denne Indretning blev uden Tvivl først truffen i Jerusalem¹⁾.

¹⁾ Det første Sted, hvor Presbyterer nævnes, er Ap. G. 11, 30. Der siges, at de modtog Gaverne af Menigheden.

men den var saa hensigtsmæssig, ja nødvendig, at den blev efterfulgt allevegne.

Ved Valget af Presbyterer var vel Menigheden neppe udelukket, men egentlig var det dog Apostlene, eller de, hvilke de havde overdraget det, der beskiftede dem (Ap. G. 14, 23. Tit. 1, 6). Det forstaaer sig, at Apostlene først maatte erkjendige sig om, hvilke Mænd der besad Menighedens Tillid, og, naar de da fandt, at de havde de fornødne Egenskaber, fremstillede de dem maaskee i Menigheden, hvis Samtykke de da let erholdt, hvad enten det blev givet ved Tausshed eller ved Acclamation ¹⁾.

Endnu var der ingen Forskiel mellem presbyteri docentes og regentes. Vel finde vi Presbyterer, der ikke egentlig lærte i Menigheden (1 Tim. 5, 17); men for det Meste valgte man dog saadanne Mænd, som besad Indsigt og Gaver her- til, som, efter Apostelens Udtryk vare „mægtige til, baade at formane ved den sunde Lærdom, og at overbevise dem, som sagde imod“ (Tit. 1, 9. 1 Tim. 3, 2). Sikker var Enhver, som paa et Sted var „Hyrde og Lærer“, ogsaa Medlem af Presbyteriet; Petrus kalder sig selv en Med-Ældste (1 Petr. 5, 1); han var paa en Maade Medlem af Presbyteriet for alle christne Menigheder, og vi kunne ikke tvivle om, at jo enhver Apostel paa hvilket som helst Sted han kom, har saa- længe han opholdt sig der, taget sin Plads blandt Presbyterne ²⁾.

¹⁾ Lohse, Aphorismen über die neutestamentlichen Ämter S. 55 ff. 102 ff., gaaer maaskee for vidt i at ville tilegne Apostlene alene Udnavnelsen af Presbyterer. Derimod underskrive vi gierne, hvad han S. 59 siger: „Ein unbedingtes Wahlrecht der Gemeinde ist nicht nur unapostolisch, sondern auch höchst gefährlich, ein Weg um Christum durch Stimm- mehrheit aus den Gemeinden zu treiben, und Daal dieser Welt Thür und Thor zu öffnen.“

²⁾ I hvilken Mening Johannes i sine to mindre Breve blot kalder sig ὁ πρεσβύτερος, er tvivlsomt.

Presbyterne bleve indviiede ved Bøn og Haandspaalæggelse. Dette slutte vi ikke af Ap. G. 13, 3, hvor der siges, at, da Barnabas og Paulus fra Antiochia skulde drage ud i deres møjsomme og farefulde Sendelse, fastede man i Menigheden, og bad, og lagde Hænderne paa dem; thi disse Mænd havde allerede længe haft Lære-Embedet i Kirken, og det var kun til denne Sendelse, at Menigheden, med Hensyn til dens Bigtighed og Besværlighed, saa høitideligen indviiede og velsignede dem. Men da Diaconerne erholdt en saadan Indvielse til deres Embede (Ap. G. 6, 6), kunne vi formode, at dette endnu mere maa have været Tilfældet med Presbyterne; og denne Formodning stadfæstes aldeles, da vi finde, at ikke blot Timotheus selv var saaledes bleven indviet (1 Tim. 4, 14. 2 Tim. 1, 6), men Apostelen ogsaa formaner ham, „ikke snarligen at lægge Hænderne paa Nogen“ (1 Tim. 5, 22), hvilket maa betyde det Samme, som at overdrage Presbyter-Embedet, og altsaa viser, at denne Indvielse var sædvanlig, naar Nogen befuldmægtigedes til Presbyter.

Presbyterne førte ogsaa et andet Navn, som allerede havde Borgerret i det græske Sprog, nemlig Biskopper (*ἐπίσκοπος*), thi, som bekendt, betegne begge Navne i disse Tider de selvsamme Personer¹⁾; det første Navn, Ældste, havde

¹⁾ See blandt mange Andre, R. Rothe, Anfänge des Christenthums I, 673 ff. Derfor siger ogsaa Hieronymus (in Ep. ad Tit. prooem). Hæc propterea, ut ostenderemus, apud veteres eisdem fuisse presbyteros, quos et episcopos, paullatim vero, ut dissensionum plantaria evellerentur, ad unum omnem sollicitudinem esse delatam. Sicuti ergo presbyteri sciunt, se ex ecclesiæ consuetudine ei, qui sibi præpositus fuerit, esse subjectos, ita episcopi noverint, se magis consuetudine, quam dispositionis dominicæ veritate, presbyteris esse majores. Allerede heraf vil det sees, hvor betydningsløs Striden er om Biskoppernes apostoliske Succession. Da der i Apostlenes Dage ikke fandtes Biskopper, som vare forskiellige fra Presbyterne,

man givet dem som for det Meste Ældre og mere Anseete, det andet, Tillsynsmænd, efter Bestaffenheden af deres Embede. Der findes aldeles intet Spor af, at i Begyndelsen Een af Presbyterne har havt Forrangen for de Andre. Vel kunde det, og maatte vel for det Meste, skee, at af flere Mænd, der forhandlede med hverandre, Een efterhaanden vandt større Autoritet, og at man, stiltiende eller udtrykkelig, overdrog ham Ledningen af Menighedens fleste Anliggender, og indrømmede ham den største Indflydelse paa Afgjørelsen; men dette var et personligt Fortrin, som snart kunde gaae over fra Een til en Anden, ikke en Rettighed, der var forbunden med en vis Stilling. Saadan var den Anseelse, Jakob, Herrens Broder, havde i Menigheden; han synes som ovenfor bemærket, efter Petri Bortgang at have styret Menighedens Anliggender, men paa nogen ham dertil af Apostlene meddeelt Fuldmagt have vi ingen Anledning at tænke. Det første Spor af, at Forsædet har været en Enkelt indrømmet, som fastere kirkelig Stilling, kan maaskee findes i de syv Breve til Menighederne i Apokalypsen, hvor Tittelen til „Menighedens Engel“ kunde synes at antyde en bestemt Person, hvem større Ret i Menigheden var overdragen, og som derfor ogsaa havde større Ansvar. Men dette Udtryk er dog af tvivlsom Fortolkning ¹⁾).

kunde ingen særegen biskoppelig Ordination finde Sted. Derfor siger ogsaa endnu Hilarius, eller hvo der er Forfatter til de Commentarer, som have været tillagte Ambrosius: *Episcopi et presbyteri una ordinatio fuit, uterque enim sacerdos est.* Comm. ad 1 Tim. 3 in Opp Ambrosii. Paris. 1632. III. 577. Jvf. De Ordinatione ecclesiastica Oratio synodalis 1840.

¹⁾ See Bunsen, Ignatius und seine Zeit I. 85. R. Rothe anf. Sfr. S. 423 ff. Ritschl, die Entstehung der altkatholischen Kirche S. 417. Den sidstnævnte Forfatter bemærker med Ret, at Adskillelsen mellem

Da de Affendte fra Antiochia ankom til Jerusalem, forsamledes Apostlene og de Eldste og Menigheden for at forhandle det vigtige Spørgsmaal, der var dem forelagt. Nogle Troende af Pharisæernes Sect fordrede, at Hedninger for at optages i Menigheden skulde underkaste sig Omstærelsen og iagttage Mose Lov, og der var nogen Striid herom. Men da omsider Petrus foreholdt dem, hvad der var foregaaet ved Cornelii Omvendelse, hvor Herren tydeligen havde viist, at Troens Betsignelser ikke vare knyttede til Iagttagelsen af Mose Lov, blev Mængden bragt til Tausked, og hørte villigen paa Barnabas og Paulus, der berettede, hvor store Ting Gud ved dem havde udført blandt Hedningerne. Da nu tillige Jakob erklærede sig for den mildere Mening, enedes man, paa hans Forslag, om at indskrænke, hvad der skulde fordres af Hedningerne ved deres Optagelse i Menigheden, til ganske faa Bestemmelser, nemlig, „at de skulde holde sig fra Afguds-offer, og fra Blod, og fra det Qvalte, og fra Foreri“ (Ap. G. 15, 29). Man har undret sig over blandt disse Bestemmelser at finde det sidste Forbud, da dog de øvrige Sædelighedens almindelige Forfstrivter ikke ere berørte, men, naar andre Misgierninger, saasom Mord, Røveri, Tyveri, ogsaa blandt Hedningerne vare erkjendte i deres Strafværdighed, da var dette ikke Tilfældet med hiin Last, som for det Meste blev betragtet med Letfindighed, endog i flere Afguds-templer hørte til Gudsdyrkelsen¹⁾. Forbudet mod Nydelsen

Episkopatet og Presbyteriet maa være foregaaet efterhaanden, og ikke alle vegne paa samme Tiid.

¹⁾ Derfom der her — som Wieseler (Chronologie S. 185) og Mitschl (anf. St. S. 117 ff), efter Gieseler, antage — kun skulde tænkes paa de ved Mose Lov forbudne Egtteskaber mellem Beslægtede, da havde sikkert et andet Ord været valgt, end *πορνεία*.

af Afguds-Offter og det Qvalte og Blod begrundede Jakob derved, at Moses allevegne blev læst (15, 21), at det derfor var allevegne bekiendt, at saadanne Spiser vare Jøderne en Bedersfyggelighed (see 3 Mose B. 17, 10—11), og at altsaa de Christne, ved at overtræde dette Forbud, vilde ganske bryde med Jøderne, og vorde dem til Afsty.

Der var i Jerusalem endnu ikke den stærke Spænding mod Hedningerne, hvilken de politiske Begivenheder siden gave stedse større Næring. Nu glædede man sig over Evangeliets Fremgang, erkjendte Barnabas's og Pauli store Fortienester, og var tilbøielig til at udjævne og forsonse, saa at man endog fandt sig i, at Titus, som var en Græker, og ledsagede Paulus i Evangeliets Tjeneste, ikke havde Omstørelsen (Gal. 2, 3). Hos Fleerheden var al Uvillie for Diebliffet trængt tilbage, og de anseeteste Apostle rakte Paulus Samfunds-Haand; det blev erkjendt, at han, efter sin særegne Begavelse, fortrinnsviis skulde vende sig til Hedningerne, ligesom Petrus især skulde indvirke paa Jøderne (Gal. 2, 7). Dette maa ikke forstaaes saaledes, som om derved en udelukkende Virkefreds var Hver af dem anvist; Paulus vendte sig stedse, og maatte vende sig, først til Jøderne, og de af disse, som gave Sandheden Magt, udgjorde stedse en betydelig Deel af de Menigheder, han stiftede; Petrus særbedes ogsaa blandt Hedningerne, og, dersom han endog arbejdede paa, at de Christne Menigheder ikke skulde adskille sig fra Samfundet med Jøderne, har han dog sikkert ikke prædiket, enten Omstørelse, eller Jagttagelse af Mose Lov, men kun holdt sig til, hvad der var besluttet paa hiint Møde i Jerusalem.

Efterat saaledes Enighed var tilveiebragt, sendte man endnu, for ydermere at bilægge al Striid i den antiochenske Menighed, med Barnabas og Paulus tvende andre anseete

Mænd, Judas Barsabas og den fiden i Pauli Historie saa ofte forekommende Silas, eller Silvanus.

Hvorfor Paulus aldrig beraaber sig paa hiint Jerusalemske Decret? Først uden Tvivl fordi han aldrig vilde støtte sig paa menneskelig Autoritet. Hans Erkiendelse af Evangeliet stod fast, hvad enten de Andre vilde samtykke i den eller ikke; han meente sig ligesaa stemmeberettiget i Christi Kirke, som Nogen af de Andre. Dernæst tør vi vel antage, at Paulus ansaae hiint Decret som temporært, givet for under de daværende Forhold at udjævne Striden, men ikke for en for stedse giældende Lov i Kirken, hvorfor det heller aldrig har været erkiendt. Han indstærpede vel nu Menighederne at holde de i Jerusalem vedtagne Bestemmelser (Ap. G. 16, 4), men vi tør tvivle om, at han paa sine videre Vandringer blandt Hedningerne har paalagt dem at holde sig fra „Blod og det Qvalte.“

Da nu de fornævnte Mænd kom til Antiochia, frembragte deres Budskab stor Glæde i Menigheden (Ap. G. 15, 31), og Silvanus fandt Leiligheden i Antiochia saa ønskelig, at han besluttede at blive der ¹⁾. Ogsaa Petrus begav sig fiden derhen, levede i Fjendskaben med Hedningerne, spiste med dem (Gal. 2, 12), og Alt var Fred og Enighed.

Men derefter kom „Nogle fra Jakob“ derhen. De vare neppe sendte af ham, og mindst for at stifte Spliid i Menigheden; men, ivrige for de fædrene Sætninger, benyttede de hans Anseelse for at skaffe sig større Indgang. Jakob søgte stedse at stemme Jøderne gunstigt for Christendommen; selv

¹⁾ Derfom endog den udtrykkelige Efterretning derom Ap. G. 15, 34, skulde være vægte, viser dog det Følgende, at Silvanus maa være bleven i Antiochia, eller snart igien være vendt tilbage dertil.

jøgte han at være ustraffelig efter al Lovens Retfærdighed, ikke blot ved at iagttage dens sædelige, men ogsaa dens ceremonielle Bud; derfor kunde han ikke være ret tilfreds med Pauli Lære om Lovens Afkæddelse ved Christus, og Begges Personlighed maatte virke indbyrdes frastødende, skøndt vi dog, naar de kom sammen, intet Uvenskab kunne spore.

Da „Hine fra Jakob“ kom, frygtede Petrus ved det friere Liv at volde Anstød hos dem, maaskee ogsaa hos Jakob, og traf sig derfor igien tilbage fra Hedningerne. Han synes at have meent, at man i visse Ting tør handle imod sin Overbeviisning for ikke at foranledige en saakaldet Forargelse; hvorimod Paulus var af den Mening, at Evangeliets Sandhed ifkun kunde befæstes ved at haandhæve den deri skienkede Frihed til Trods for alle dem, der betragtede den med misgunstige Bine. Han talede Petrus alvorligt og skarpt tilrette, og vi finde ikke, at Denne har havt Noget at sætte imod hans fra Evangeliets Dybder hentede Bebreidelser. Heller ikke synes nogen videre Uenighed at være fremkommen mellem disse tvende fortræffelige Mænd, eller nogen betydelig Strid at være bleven vaft i Menigheden, thi kort efter foreslog Paulus Barnabas, at de atter skulde begive sig paa Reiser, og besøge de Menigheder, hvor de tilforn havde prædiket (Ap. G. 15, 36).

Ogsaa Barnabas fandt det usornødent nu at forblive længere i Antiochia, men han vilde, at de skulde tage Marcus, som var hans Nærbefægtede (Kor. 4, 10), med paa Reisen. Dette modsatte Paulus sig, fordi Marcus paa den forrige Reise havde forladt dem; og Uenigheden blev endog saa stærk, at Barnabas og Paulus skiltes ad, og den Første drog med Marcus til Cypern (Ap. G. 15, 39). Her overlader desværre den troværdige Historie ham til uvisse og modsigende

Sagn, saa vi ikke kunne følge ham videre. Hans Navn have Forsærdigerne af apokryphiske Skrifter tidligen bemægtiget sig, og sat foran et Brev, der ingenlunde er ham værdigt. Men han bør leve i de christne Menigheders Erindring, thi han tog en hæderlig Plads blandt Evangeliets første Forkyndere, og „han var en god Mand, fuld af den Hellige Aand og Tro“ (Ap. G. 11, 24).

Paulus derimod fandt en anden Medarbejder i Silvanus, ogsaa en af den ældste Kirkes meest udmærkede Mænd, som trofast deelte med ham Møie og Farer, og hvis Navn han siden ideligen søier til sit. Med ham tiltraadte han nu, hvad man kalder hans anden Missionsreise, men hvis første Deel egentlig var en Visitationsreise. Først drog de til Syrien og Cilicien, altsaa til de Egne, hvor Paulus havde opholdt sig, efterat han var vendt tilbage fra Damascus, hvor han sikkert havde prædiket, og maaskee grundet flere Menigheder. Derfra drog de til Derbe og Lystra, hvor Paulus vandt sin meest elskede Discipel, Timotheus, hvis Moder var en Jødinde, men Faderen en Græker. Da Paulus vilde, at han skulde ledsage dem paa deres videre Reise, lod han ham underkaste sig Omstørelsen, for at han kunde have friere Adgang til Jøderne, maaskee ogsaa, for at Modstanderne ikke, naar han med Paulus lærte Omstørelsens Unødvendighed for Hedningerne, skulde sige, at han gjorde dette for at staaene sig selv.

Med ham og Silvanus drog nu Paulus giennem Phrygien og det galatiske Land. Paa denne Reise synes de ikke at have grundet Menigheder, men kun at have besøgt de allerede stiftede; i de Lande, giennem hvilke de drog, nævnes ingen saadan ny Menighed, formodentlig fordi de ingen gunstig Leilighed fandt til at stifte nogen; med Hensyn til den

Deel af Lille-Asien, som var en proconsularist Provinds, og til Bithynien siges det udtrykkeligen, at „Anden forbad dem at prædike der“ (Ap. G. 16, 6), en prophetist Indgivelse sagde dem, at her endnu intet Sted var for Evangeliet. De drog derfor Mysien forbi, og kom til Troas, paa Middelhavets Kyst, hvor paa den anden Side af Vandet Macedonien udbredte sig for deres Blif.

Christi Evangelium havde nu rodfæstet sig i Jerusalem og det hele jødiske Land, det havde til sin videre Udbredelse vundet et fast Støttepunct i Antiochia, og var derfra trængt ud over en stor Strækning af Lille-Asien. Hvorvidt andre Apostle havde bragt det til andre Egne og Lande, derom have vi for det Meste kun usikre Sagn, hvilke vi paa et andet Sted skulle samle. Nu følge vi kun Paulus ved hans store, følgerige Foretagender, om hvilke vi have troværdige og saameget paalideligere Efterretninger, som fra Troas af Lukas sluttede sig til Reiseselskabet. Han antyder dette, uden videre at fremhæve sig selv, blot ved, hvor han selv var tilstede, at tale i Fleertallets første Person: „Vi fore ud“ o. s. v.

Paulus fandt nu for Tiden ingen ny Virkefreds for sig i Asien — thi paa de Steder, hvor han siden kom, synes Veien endnu ikke at have været beredet. Derimod udbredte i Troas Macedonien med dets mange folkerige Stæder sig for ham, og derfra aabnede Veien sig til Grækenland og det øvrige Europa. Da saae han i et Syn om Natten en macedonist Mand staaende for sig, som anraabte ham: „Kom over, og hielp os“ (Ap. G. 16, 9). Dette Syn kunde let lade sig psychologist forklare; men hvo der seer hen til Følgerne, vil deri erkiende, hvad Paulus selv erkiendte, et høiere Kald,

en Aabenbaring. Da han havde havt dette Syn, kunne vi sige med hans eget Udtryk, at han ikke raadførte sig med Riød og Blod, han styede ikke Møie og Fare, men begav sig strax med dem, der fulgte ham, tilstibs til Den Samothrace, den næste Dag til Neapolis, og derfra til Philippi, en anseelig Stad, om den end ikke egentlig kunde kaldes den første i denne Deel af Macedonien.

Endnu vare ikke hundrede Aar forløbne, siden Borgerkrigene havde raset, og fundet deres Ende i de afgjørende Slag paa Philippis Marker. Her havde Cassius givet Alt tabt, før det var det; her havde Brutus i mørke Aelser meent at see sin onde Genius, som truede ham med et Gien-syn paa Slagets Dag. Slaget tabtes, og Brutus, som i sin Ulykke meente det afgjort, at Dyden er et Blåndværk, og at Menneskene dyrke den forgieves, faldt i sit eget Sværd. Man har kaldt disse tvende Mænd „de sidste Romere“; i Brutus levede ogsaa endnu en Følelse af romersk Frihed og Værdighed, men som dog ikke afholdt ham fra i en Sammenrottelse med Uværdige at søge et formeent ædelt Formaal opnaaet ved en Misgierning. Den gamle romerske Aand lod sig dog ikke kalde tilbage, og, naar Cæsar var en, ikke blot glimrende, men mild og høimodig Hersker, da gik ved hans Fald Magten over i Hænder, hvilke det vel lykkedes at sammenholde Riget, men under hvis Styrelse Fordærvelsen mere og mere udbredte sig.

Det Sted, hvor det sidste Glimt af den gamle Tiids Herlighed udsluttes i deres Nederlag, som dog kæmpede for Roms Frihed, var ogsaa udseet til, at derfra den nye Morgenrøde skulde oprinde over Europa's Lande. Paulus kom til Philippi. I denne Stad synes ikke mange Jøder at have været bosiddende; de havde der ingen Synagoge, men kun et

Bedested — en saakaldet Proseuche — som de pleiede at anlægge ved Floder, eller hvor der dog var Vand til deres Nenselser. Der gif Paulus med sine Vedsagere hen paa Sab-baten, og samtalede med dem, som der kom tilstede. I Særdeleshed fandt deres Tale Indgang hos en Purpurhandlerse Lydia fra Thyatiræ, som med sin Familie modtog Daaben, og nødte Paulus med de Andre at tage Herberge hos sig. Der dannede sig nu i Philippi en christelig Menighed, som samlede sig i Lydia's Huus, vel ogsaa i Proseuchen. Vi see af Pauli længe efter skrevne Brev til denne Menighed, hvor tier den var ham, og hvor hengiven den viste sig imod ham; den sendte ham to Gange Understøttelse til Thessalonik, og gientog dette siden under hans romerske Fangenskab.

I Philippi var det ikke Jøder, der vakte Opstand imod Paulus, men Hedninger. Disse havde med Fortørnelse seet, at en Mængde Mennesker strømmede sammen for at høre de nye Lærdomme, og Anledning til Udbruddet gav en Pige, „der havde en Spaadoms-Aand“ (Ap. G. 16, 16), formodentlig En af dem, der under hysterisk-frampagtige Affectioner ofte geraade i en Tilstand, som vakler mellem virkelig Ekstase og Banvid. Disse Mennesker udvikle undertiden i disse Tilstande høiere Siele-Egner, de tale færdigere, renere, smukkere, end sædvanligt; i det deres Sandser ere mere tilsluttede for Die-blikkets Indtryk, staae Huskommelse og Phantasie mere til deres Raadighed, og de syntes undertiden at vide om det Fraværende og at have Indblik i det Tilkommende. Jo mere Opmærksomhed man skienkede dem, desto mere tiltog Til-sældene, og desto mere blandedes Selvbedraget med forsætligt Bedrag. Denne legemlige og mentale Tilstand, hvilken man nu pleier at betegne som et Klartsyn (clair-voyance), fandtes ofte hos Personer af Trællestanden. Nogle af disse stode paa

Beie og Gader, tilbøde de Forbigaaende deres Spaadoms-konst, og nøiedes med en ringe Betaling, men Nogle fandt upaatvivlelig Indgang i anseete Huse. Thi fordi endeel Stribenter spottede over dette Uvæsen, og fordi det paa mange Steder og i mange Familier var i Foragt, bør man ikke slutte, at dette var den almindelige Tænkemaade. I Særdeleshed i de daværende Tider var Attraaen efter at kiende det Tilkommende, især i sine egne Skiebner, og en overtroist Tillid til enkelte Personers Begavethed til at skue ind i det Forborgne, herskende, ligesaa vel i de Kredse, der gjorde Fordring paa Dannelsen, som i de lavere. Vi see ogsaa i nærværende Tilfælde, at de, der eiede en saadan Træl, begavet med en formeentlig Spaadoms-Gyve, og som forstod at gjøre den giældende, kunde deraf drage stor Fordeel, og at en saadan Træl kunde være i saa høi Priis, at Flere forenede sig om at kobe ham eller hende, dersom ikke maaskee Trællen var gaaet i Arv, og Arvingerne havde forenet sig om en fælles Besiddelse¹⁾).

Forommeldte Pige fulgte Paulus og de Andre, naar de gik ud til Bedestedet — neppe en ganske kort Bei, til den noget fraliggende Flod. Paa Beien blev hun, som i Vane, ved at raabe efter dem, og, skøndt hun anpriste dem som den høieste Guds Tienere, blev hun dog, da hun gientog det mange Dage, besværlig. Paulus bød derfor i Herrens Navn denne Vanviddets Aand at vige fra hende, og bragte hende derved i naturlig Tilstand. Da hun nu ikke mere gav sig af med at spaae, og saaledes ikke skaffede „sine Herrer“ den sædvanlige

*) Walchii Dissertationes in Act. App. III. 362. Walch har i flere Dissertaioner med megen Grubition samlet Efterretninger de servis veterum fatidicis. Nogen Afvigelse fra hans Anskuelse er i det Ovenstaaende antydet.

Fordeel, fortørnedes Diøse, vakte et Opløb i Staden, og slæbte Paulus og Silvanus for de Øverstbefalende, hvilke da uden videre Undersøgelse lode dem hudstryge og fæste i et haardt Fængsel.

Hvad der i denne Nat tildrog sig i Fængselet, har Lukas med alle Bi-Omstændigheder meddeelt os i en Beretning, som der udfordres megen kritisk Misbannelse for at negte Tiltro, eller at ville forklare paa saakaldet naturlig Maade (Ap. G. 16, 25 ff.). Det var et Under, her skede, som for Apostlene selv og Alle, som erfoer det, skulde bekræfte deres Sendelse. Og da nu Stofmesteren pludselig var bragt til Kristelig Erkiendelse, og var bleven døbt med sit hele Huus, da han fortalte, hvad ham var vederfaret, da de Befalende bleve ængstelige over at have ladet Mænd, som havde romersk Borgerret — thi denne Ret synes ogsaa Silvanus at have havt — hudstryge, da de selv, paa Pauli Forlangende maatte føre dem ud af Fængselet, og lade dem ubehindrede tage Afsted med Lydia og de hos hende forsamlede Troende: saa maatte alt dette tiene denne første europæiske Menighed til glædelig Bestyrkelse.

I Philippi synes Lukas at være forbleven, men Paulus og Silvanus begave sig gennem Amphipolis og Apollonia, tvende mindre betydelige Byer, til den anseelige Stad Thessalonik, hvor mange Jøder boede, og der var en Synagoge. Der prædikede Paulus tre Sabbater efter hinanden. Nogle Jøder lode sig vel overbevise, men fornemmelig samlede han en stor Menighed af „gudfrygtige Græker og ikke Faa af de fornemste Qvinder“ (Ap. G. 17, 4). Paulus roser selv siden den Indgang, han havde fundet i Thessalonik, og siger, at Rigtiget om saa mange af dens Indvaaneres Omvendelse fra Afguderiet til den levende og sande Gud havde udbredt sig i

hele Macedonien og Achaia, og beredet ham Veien (1 Thessj. 1, 7 ff.)

Men de Jøder, som forfæstede Evangeliet, ophidsede Mængden i Staden imod Paulus og Silvanus, hvilke vel undgik deres Hænder, men om Natten maatte begive sig til det nærliggende Beroea. Uaffrækkede ved hvad der hidtil var dem vederfaret i Macedonien, gik de ogsaa her i Synagogen, og her fandt deres Prædiken, selv hos Jøderne, bedre Indgang, saa at man forskede flittigen de hellige Skrifter for at overbevise sig om Lærdommens Rigtighed (Ap. G. 17, 11). Paulus synes i noget længere Tid at være forbleven i Beroea, da han endog to Gange havde havt ifinde derfra at besøge Thessalonik (1 Thessj. 2, 18), hvilket dog, formodentlig ved den vedvarende oprørte Stemning hos Jøderne i denne Stad, ikke blev iværksat. Disse Jøder sendte endog, da de havde erfaret Evangeliets Fremgang i Beroea, Udsendinge derhen, hvilke satte Folket i saa stor Bevægelse, at man fandt det raadeligst at lade Paulus drage til Havet, og tilskibs søge et andet Sted; dog forbleve Silvanus og Timotheus i Beroea. De, der ledsagede Paulus, førte ham til Athenen, og vendte derpaa tilbage med Budskab til hans tvende Medhjælpere om snart at komme til ham. Silvanus naaede ham dog først i Korinth, og dersom Timotheus er kommen til Athenen, er han strax af Paulus bleven sendt til Thessalonik for at bestyrke Menigheden, og bringe Paulus den med Længsel ventede Efterretning om dens Tilstand (1 Thessj. 3, 1—2).

Paulus var saaledes alene i Athenens navnkundige Stad. Her fandtes vel endnu Lærninger af fordums Videnskab og Konst, men selv Philosopherne synes at have været betagne af den samme Letsindighed, som tillægges Stadens Indvaanere i Almindelighed, at de altid higede efter at høre noget Nyt

(Ap. G. 17, 21). Paulus var imidlertid ikke uvirksom, han talende i Jødernes Synagoge, og paa Torvet indlod han sig med hvem, han traf, og deriblandt med nogle epikuræiske og stoiske Philosopher. Hans Tale synes her ikke saa meget at have vaart Fortørnelse, som Forundring og Spot, og, naar der siges, at de førte ham til Areopagus, da synes den hele Fremgang at vise, at dette ikke var en Retsdag, hvori det øverste Raad skulde afgive Kiendelse, ikke en Anklage for Gudsbespottelse, man reiste imod ham, men man førte ham til Stedet, hvor Raadet ellers holdtes (Marsmarken), thi der forsamledes de fleste Folk, og der kunde han bedst have Leilighed til at forklare sig, hvortil han sikkert ogsaa selv var villig, thi det var neppe med Magt, han blev ført hen i denne Forsamling.

Vi have endnu den Tale, han holdt for det forsamlede Folk, og ligesom vi maae beundre, hvorledes han her forstod at tale ganske anderledes, end naar han havde Jøder for sig, for hvilke han kunde gaae ud fra andre Forudsætninger, saaledes indeholder hiin Tale Forestillinger, der til alle Tider ville gribe ethvert Menneskes Sind, som ikke er ganske tilluft for det Guddommelige. Birkningen af denne Tale beskriver Lukas, som vi kunne vente den, at Nogle spottede, Andre sagde: „Vi ville atter høre dig derom“, men at der ogsaa vare Nogle, hvilke det lyffedes ham at overbevise, og som bleve tællede blandt de Troende (Ap. G. 17, 32). Af disse nævnes i Særdeleshed Areopagiteren Dionysius, om hvem vi ellers Intet vide; thi de Sagn, der gjøre ham til Biskop i Athenen, og siden lade ham lide Martyr døden, ere uden Tvivl ligesaa lidet ægte, som de Skrifter, der gaae under hans Navn.

Derpaa begav Paulus sig, endnu uden sine sædvanlige ledsagere, til Korinth (18, 1), uden Tvivl mod Slutningen af Aaret 52¹⁾). Det var Pauli Natur stedse at slutte Andre til sig; saaledes fandt han her en Jøde ved Navn Aquilas, der havde samme Haandværk, som han selv; med ham forenede han sig, de arbejdede sammen, og han havde ham siden til ledsager paa sin Reise til Asien.

Denne Aquilas var fød i Pontus, men var nu med sin Hustru, Priscilla, kommen fra Italien, fordi, siger Lukas, Claudius havde befaleet alle Jøder at forlade Rom. Denne Fordrivelse beretter ogsaa Suetonius, og tilføjer som Grund, at der ideligen fandt Uroligheder Sted mellem Jøderne efter Anstiftelsen af en Chrestus²⁾). At Suetonius med denne Chrestus har meent vor Kristus, synes neppe at burde drages i Tvivl, og, dersom han da ikke har sammenblandet andre Lider og Steder, maa Christi Evangelium allerede dengang have været kommet til Rom, og der have vaakt den sædvanlige Strid. I Øvrigt vare saadanne Forsølgelser imod Jøderne ikke sieldne i Rom; de vare sædvanligen i Begyndelsen meget strenge, men ogsaa kun af kort Varighed. Under Tiberius synes først et fiendigt Forhold af Jfs's Præster at have opirret Keiseren mod de fremmede Religioner, og da kort efter nogle Jøder selv havde beholdt kostbare Gaver af Guld og Purpur, som en fornem Romerinde havde overdraget dem at

¹⁾ Annal. Paul. pag. 19.

²⁾ Judæos impulsore Chresto assidue tumultuantes Roma expulit. Sueton. in Claud. c. 35. Dio Cassius (l. 60 pag. 669 ed. Leunclavii) berimod siger, at Claudius ikke uddrev dem af Rom, da dette ved deres store Mængde vilde have vaakt Uroligheder, men forbad dem at forsamles efter deres fædrene Skik. Et saadant Forbud maatte bevæge mange Jøder til at forlade Rom.

sende til Templet i Jerusalem, vilde Tiberius ogsaa rense Rom fra Jøderne. Han sendte 4000 af dem til Sardinien for at tvinge de Oprør og Røverier, som der fandt Sted, og man bekymrede sig kun lidet om, at Mange af dem der omkom ved det strenge Klima — *vile damnum*, siger Tacitus. De, der gjorde sig Samvittighed over at sværge til Keiserens Bannet, bleve straffede, eller maatte flygte¹⁾. Noget senere synes Sejan at have opvakt en Forsølgelse imod Jøderne, men som ved hans Fald ophørte²⁾. Ogsaa under Claudius var Jødernes Forjagelse ikke af lang Varighed, og kan neppe være sat i Udøvelse mod alle de Tusinder af Jøder, som boede i Rom.

Hvor alvorligen endog Paulus var betænkt paa at stifte nye Menigheder, har han dog stedse Bekymringen for alle de ældre Menigheder i sit Hjerte; „hvo blev forarget, og det brændte ikke i ham“ (2. Kor. 11, 29)? Uden Tvivl var det i Begyndelsen af hans Ophold i Korinth, at han modtog en Efterretning, som gik ham meget nær til Hjerte, at nemlig jødiske Lærere vare trængte ind i de galatiske Menigheder, hvortil vi, som ovenfor bemærket, fornemmelig henregne dem i Lykaonien og den omliggende Egn; at disse Lærere vilde lægge Omstændelsen og de jødiske Stiftes Aag paa Christi Befiendere; at de fandt Indgang, og at det næsten syntes, som om disse Menigheder ganske vilde opgive den kristelige Frihed. I denne Sindsbevægelse skrev Paulus sit Brev til Galaterne. Det er skrevet, efterat Paulus anden Gang havde

¹⁾ Joseph. Ant. XVIII. c. 3. Tacit. Annal. II. 85. Sueton, Tiberius c. 36.

²⁾ Philo leg. ad Caium pag. 569 ed. Mangey.

beføgt disse Menigheder (Gal. 4, 13), dog uden at lang Tid var forløben siden deres Omvendelse; det er aabenbart skrevet under det første Indtryk af Efterretningen om elskede Menigheders Graftid til Lærdomme, der ganske forvanskede Christi Evangelium, og i den Frygt, at Apostelen her havde arbejdet og lidt forgieves. Ved at betragte hele Brevet og alle Forholdene tvivle vi om, at Nogen vil kunne anviser mere passende Tid og Sted til dets Affattelse, end Begyndelsen af Pauli Ophold i Korinth, og som det første, der er os bevaret fra hans Haand¹⁾. Brevet er skrevet med al en Apostels Myndighed, med al en Faders Kierlighed, og med den faste og levende Overbeviisnings fulde Varme. Det henter sine Forestillinger fra den jødiske Lærdoms Kreds, men ogsaa fra den kristelige Troes Dybde, og ligesom det sikkert maa have frembragt stærkt Indtryk i de Menigheder, til hvilke det er skrevet, saaledes er det et af de fortrinligste Vidnesbyrd, der har bevaret og vil bevare den kristelige Sandhed giennem alle følgende Tider.

I sine andre Breve pleier Paulus i Overskriften at tilføie nogle af sine ledsageres Navne, naar Disse vare de Menigheder, til hvilke han skrev, bekendte. Dette er her ikke Tilfældet, uagtet Timotheus var fra de Egne, til hvilke vi maae antage Brevet rettet, hvilket bestyrker vor Formening, at Brevet er skrevet i den første Tid af Pauli Ophold i Korinth, da nemlig Timotheus paa denne Tid var sendt til Thessalonik. Silvanus er sandsynligen igjen bleven samlet med Paulus tidligere, end Timotheus, som havde en længere Reise at gjøre. Dog finde vi heller ikke Dennes Navn til-

¹⁾ See Indledningen til Brevet til Galaterne. K. theol. Skriften S. 70 ff.

søiet, uagtet han havde ledsaget Paulus paa hans anden Reise i de galatiske Egne; mueligen kan der have været en anden Grund, hvorfor han i Pauli Brev ikke er nævnet.

Iblandt de apostoliske Skrifter findes et høist mærkværdigt, om hvis Forfatter og nærmeste Bestemmelse de Gamles Efterretninger ere ligesaa usikre og modsigende, som de Myeres Formodninger, og hvor vi altsaa have fuld Ret til et Forsøg paa egen Haand: Brevet til de Hebræer. Hvor nær det endog kommer en egentlig Afhandling over Stridsspørgsmaalet med de jødiske Lærere, viser det sig dog tydeligen som bestemt for en vis Kreds, og for Læsere, hvilke saavel Forfatteren, som Timotheus, vare nøie bekiendte, og hvilke Forfatteren havde Ret at tiltale med nogen Myndighed. Overskriften hjælper os ikke paa noget Spor, og mindst kunne vi uden Tvivl søge disse „Hebræere“ i Palæstina, thi der kunde Forfatteren allermindst vente at finde Indgang med de Forestillinger, hans Skrivt indeholder; der vilde Skrivtets hele Tone kun vække Forbittrelse, ligesaaalidet som Forfatteren kunde vente der at udrette Noget, naar han, som han havde ifinde, selv kom, og bragte Timotheus med sig (Hebr. 13, 23); ogsaa viser hvad der Cap. 9 og paa flere Steder siges om Templet og om den jødiske Gudstjeneste tydeligen, at dette ikke er skrevet for Læsere, der havde disse Gienstande umiddelbart for Øie. Tænke vi os derimod Brevet rettet til de galatiske Menigheder, da var ikke blot Timotheus der nøie bekiendt, men Tilstanden der var paa denne Tid vistnok saadan, at den kunde opfordre en med disse Menigheder nøie forbunden Lærer til at forsøge at indvirke paa de vakkende Disciple ved de Forestillinger, hvilke han med saa megen Indsigt og Belsalighed udvikler.

Hvad Forfatteren betræffer, da ville vi her kun korteligen berøre, hvad andenstedes udførligen er fremsat¹⁾). At der mellem dette Brev og de paulinske er en stor Overensstemmelse, saavel i Læren som i mange Udtryk, er almindelig erkiendt; men enhver kritisk Sands maa ogsaa erkiende den store Forskiellighed, der i det hele Anlæg og næsten allevegne i det Enkelte træder frem; og naar denne Forfatter siger, at Læren om Frelsen er „efterat den fra Begyndelsen var forkyndt af Herren, kommen til os, stadfæstet af dem, som havde hørt ham“ (Hebr. 2, 3), da adskiller han sig herved ganske fra dem, der havde Evangeliet umiddelbart fra Herren, i hvilkes Tal Paulus stedse regnede sig. Af de andre Gissninger om Forfatteren har ingen fundet almindeligere Indgang, end den om Alexandrineren Apollos (Ap. G. 18, 24); men dette berører uden Tvivl paa den Fordom, at Brevet til Hebræerne skulde bære en alexandrinisk Farve, hvilket vi ingenlunde kunne indrømme²⁾). Vi negte ikke, at man jo kan forestille sig Apollos som en Mand, der kunde have affattet et saadant Skrift; men da maa man uden Tvivl ogsaa indrømme, at ogsaa Silvanus maa tænkes som en saadan Mand. Og at denne udmærkede og for Evangeliet nidkiere Mand, som saa nylig havde besøgt de galatiske Menigheder, ved Efterretningen om de i disse Menigheder fremkomne Bevægelser, som truede med aldeles at ville forvanske Christi Evangelium, og bringe dets Bekendere under Jødedommens Aag, kan have følt sig opflammet til paa enhver Maade at modarbejde denne falske og fordærvelige Lære, og forene sin Underviisning og For-

¹⁾ Undersøgelse om Forfatteren af Brevet til Hebræerne. *Al. theol. Schriften* S. 97 ff. *Theol. Studien u. Kritiken* 1829 S. 323 ff.

²⁾ See sidstnævnte Lidskrift S. 333 ff.

maning med Pauli: dette maa uden Tvivl Enhver finde saa rimeligt, at vi ingen Anden af de os fra den apostoliske Tiid bekendte Mænd vide, til hvem dette Skrivt med større Sandsynlighed kunde henses. Vi skulle i det Følgende finde en Bestyrkelse for denne vor Formening; her bemærke vi kun endnu, at den Hilsen, Forfatteren tilføjer fra „dem af Italien“ (Hebr. 13, 24) nærmest fører vor Tanke hen til de Flygtninger, hvilke Paulus og Silvanus foresandt ved deres Ankomst til Korinth¹⁾.

Med dette Brev maae vi, efter vor Overbeviisning, betragte et andet i nær Forbindelse, nemlig det, som vi have under Jakobs Navn. Det kan neppe paatvivles, at jo denne Jakob er den Samme, som vi kiende under Benævnelsen „Herrens Broder“, og neppe heller, at der i Brevet er taget Hensyn til den pauliniske Lære om Retfærdiggjørelsen ved Troen. Jakob erkjendte fuldtvel Evangeliets Fordring om Tro og Troens kraftige Virkninger (Gal. 1, 6. 2, 5. 5, 15), men han vilde fremhæve, at Troen, dersom den er ægte, skal vise sin Kraft i gode Gierninger; han har ikke villet modsigge, at det ikke er Jagttagelsen af de mosaiske Bud, der gjør Menneſket retfærdigt for Gud; men derhos vilde han dog, at Mose Lov skulde holdes i Være, og, skøndt han ikke forbrede den i al dens Strengthed iagttagen af dem, der fra Hedenflabet

¹⁾ Med Hensyn til de sædvanlige Oversættelser bemærkes, at Hebr. 10, 34 er den rette Læsemaade: τοῖς δεσμοῖς, saa at Stedet maa oversættes: „J havde Medlidenhed med de Fængslede.“ Fængslinger kunde let finde Sted ved saadanne tumultuariske Optrin, som i Eufra og paa andre Steder. Hebr. 13, 23 kan ἀπολαλμένον ligesaavel betyde „er bortviist“, som „er løsladt“. Om nogen Fængsling af Timotheus, enten paa denne Tiid eller senere, vides ellers Intet; men paa den Tiid, da vi antage Brevet til Hebræerne at være skrevet, var Timotheus virkelig bortsendt.

traadte over, vilde han dog ingenlunde, at de, der iagttog den, skulde være en Gienstand for Ubillie eller Foragt. Tillige befrøgtede han, at Pauli Lære om Troen vilde blive misforstaaet, som om en Tro uden Gierninger kunde bringe Frelse. Derfor skrev han dette Brev, hvilket formodentlig „Nogle fra Jakob“ have bragt ud i Menighederne, og vel fornemlig i dem, hvor Gæringen var størst, i de Menigheder, hvilke vi med Paulus kalde de galatiste. Vi glæde os over, at dette Brev er bevaret blandt vore hellige Skrifter, thi skøndt vi ikke deraf kunne hente den dybere Erkiendelse af Christi Evangelium, indeholder det dog dyrebare Formaninger, og staaer der som et skønt og kraftigt Vidnesbyrd giennem alle Tider mod dem, der prædike en død Tro, eller selv ville nøies med en saadan.

Nøie kan det Tidspunct, da Brevet er affattet, ikke angives, men uden Tvivl er det skeet kort efter, at Brevet til Galaterne og det til Hebræerne er kommet til Jakobs Kundskab. Thi at han har kiendt begge disse Skrifter, derom vidner hans hele Brev, og at han har havt det sidstnævnte for Øie, deraf finde vi et tydeligt Spor, i det han nemlig, for at vise, at Troen uden Gierninger er død, ved Siden af Abraham kun nævner Rahab (2, 20 ff.). Forfatteren af Brevet til Hebræerne var, ved at opregne mange herlige Exempler paa Troens Seier, standset ved Rahab, og havde der afbrudt sig selv for ikke at blive for vidtløftig (Hebr. 11, 31—32). Af samme Grund vilde Jakob ikke giennemgaae den hele Række, men, efterat han har omtalt Abraham, griber han Den, der var nævnet sidst, Rahab, og viser, at ogsaa hun ikke blev retfærdiggjort uden Gierninger¹⁾. Man har indvendt,

¹⁾ Kl. theol. Skriften S. 103 ff. Denne Bemærkning havde allerede

at i jødiske Skrifter findes Rahab omgivet med Berømmelse og forherliget ved fabelagtige Traditioner, og at det derfor ikke er usandsynligt, at Jakob ogsaa uden særegen Anledning kunde have fremhævet hende¹⁾. Men fordi nogle senere Rabbidere have nævnet hende blandt de Qvinder af deres Folk, hvilke de fandt for godt at forherlige, er man neppe berettiget til at slutte, at ogsaa en Mand af Jakobs sunde Sands skulde uden særdeles Foranledning, naar han vilde nævne Tvende, der vare berømte for deres Tro, helst have valgt hende til den Ære, eller, dersom han ved Siden af en Mand, Abraham, vilde nævne en Qvinde, da blandt Alle have fæstet sin Tanke paa Rahab.

I en langt fredeligere Tone ere tvende andre Breve af-fattede, hvilke ogsaa maae henføres til den første Tiid af Pauli Ophold i Korinth, dog efterat Silvanus og Timotheus atter vare hos ham, nemlig Brevene til Thessalonikerne. Vi have ovenfor seet, at Paulus i sin Betyrning for denne ny-stiftede, af saa mange Farer omringede, Menighed, havde sendt Timotheus derhen. Da Denne nu var vendt tilbage, og havde bragt gode Tidender om Menighedens Fasthed i Troen og om dens kjerlige Sindelag, skrev Paulus sit første Brev for at bevidne den sin Glæde herover, og yderligere at be-styrke og formane den. Tillige tog han Hensyn til en urigtig og forvirret Forestilling, som Timotheus maa have bemærket i denne Menighed, i det man befrygtede, at de, der døde for Herrens Gienkomst, ikke kunde faae Deel i den paafølgende Herlighed. Apostelen beroliger dem herimod, men benytter

tidligere paatrængt sig Storr, og er senere med megen Styrke ubtalt af De Wette, Theol. Stud. u. Kritik 1830 S. 349.

¹⁾ Scharling i Theol. Tidsskrift XI. 309.

Reiligheden til at advare om, at Herrens Dag kommer pludselig, og at ober de Gienstridige vil Undergangen bryde frem, i det de sige: „Fred og Tryghed“ (1 Thess. 5, 2—3). Dette synes i Thessalonik at være blevet misforstaaet, som vor Apostelen havde bebudet Herrens Dag som nærforestaaende, og heraf synes ørkesløse Menneſter, som gave sig af med et ville være Lærere, at have taget Anledning til at anstifte alskaaende Forvirring (2 Thess. 3, 11—12). Paulus var sig bevidst intet Saadant at have meent eller skrevet, og befrøgtede, at man i hans Navn havde opdigtet et Brev, hvori saadanne Lærdomme vare indeholdte. Saa snart derfor Efterretningen om disse Bevægelser var kommen til Korinth, sendte han Menigheden i Thessalonik en anden Skrivelse, hvori han deels advarer mod den ørkesløse Omdreven under Gudsfrøgtigheds Skin, og derimod henviser til sit eget arbejdsomme Liv, deels gientager og nærmere udvikler, hvad han mundtlig havde sagt dem om Menneſkehedens sidste store Forventning. Læren om Antichrists Fremtræden før Christi Aabenbarelse faaer her en bestemt Skikkelse, og samler sig i Forestillingen om en Person, i hvem al Ugudelighed og Uretfærdighed skal finde sit Toppunkt. Men tillige minder Apostelen om, at der er Noget, som holder tilbage, som først maa borttages, før Fuldbendelsen kan nærme sig (2 Thess. 2, 6 ff.). Hvortil Apostelen hermed har sigtet, er saa meget vanskeliggere at sige, som han henviser til hvad han mundtlig havde lært. Men naar mange Fortolkere her finde en Betydning paa det romerske Rige og dets Undergang, da troe vi bestemt at turde modſige. Paulus drog ikke omkring som en politisk Prædikant, det var langt fra hans Tænke- og Handlemaade at forkynde Lærdomme, som maatte vække Misforståelse med den bestaaende verdslige Øvrighed, og maaskee ophidse til oprør

Foretagender; heller ikke havde den romerske Bestyrelse endnu viist sig som nogen egentlig Modstander af Christendommen. Men denne Tiids egentlige Antichrist var den stive, Christum fornegtende, Jødedom; og dersom Apostelen mundtlig har hentydet paa, hvad han, for ikke at vække større Forbittrelse, just ikke skriftlig vilde fremsætte: Jerusalems forestaaende Undergang, da havde han Herrens Ord for sig, og først bag ved den kunde den yderligere Udvikling ventes, giennem hvilken Fuldbendelsen, som Apostelen vel har forestillet sig nærmere, end det var bestemt i det evige Raad, skulde frembryde.

Over Omsorgen for de fjerne Menigheder, og over det Haandværk, hvorved han ernærede sig, havde Paulus imidlertid ikke glemt det stadige Formaals for alle hans Reiser. Han var kommen til Korinth, en Stad, som efter for 200 Aar siden at være indtagen og ødelagt af Romerne, atter havde hævet sig til sin forrige Velstand. Den laae paa en Landtunge, havde paa hver Side en Havn, hvorfra den drev en udbredt Handel baade mod Østen og Vesten, og erhvervede derved stor Rigdom; ogsaa Konst og Videnskab blomstrede der, men derhos havde Uppighed og Usædelighed udbredt sig i sorgelig Fremgang. Desuagtet havde dog Herren ogsaa — som det blev Paulus sagt i et Syn — „meget Folk i denne Stad“ (Ap. G. 18, 10), Mange hos hvilke Evangeliet kunde finde Indgang.

Strax efter sin Ankomst begyndte Paulus at lære i Jødernes Synagoge, og hans Tale gjorde Indtryk baade paa Jøder og Græker, af hvilke Sidste altsaa Flere allerede besøgte Synagogen. Dog indskrænkede han sig uden Tvivl endnu til en forberedende Ublæggelse af Skriften, thi først da Silvanus og Timotheus atter vare hos ham, siges der, at han „trængtes i Manden“ til at vidne for Jøderne om Jesus som

Messias (Ap. G. 18, 5). Da Jøderne forbittredes herover, forlod han deres Synagoge, og holdt nu sine Forsamlinger i det Huus, som stødte til Synagogen, og tilhørte, en Mand, ved Navn Justus ¹⁾. Uden Tvivl fulgte ogsaa mange Jøder ham derhen, hvoriblandt En af Synagogforstanderne, Crispus, hvem Paulus selv døbte (1 Kor. 1, 14). Jøderne havde i Korinth ikke samme Magt, som paa mange andre Steder, og Paulus kunde derfor i halvandet Aar temmelig usforstyrret fortsætte sin Prædiken. Den Menighed, han samlede, tællede ikke mange Verdsaligvise, Mægtige og Fornemme (1 Kor. 1, 26), men dog nogle Saadanne, og det viste sig snart, at Forsængeligheden ogsaa trængte ind i den.

Mod Slutningen af Pauli Ophold i Korinth var Gallion bleven Proconsul i Achaia. Denne Mand var en yngre Broder af den navnkundige Philosoph L. Annæus Seneca, som, iblandt andre Broderens Dyder, berømmer hans store Mildhed: „han er saa mild imod Alle, som ingen Anden er mod nogen Enkelt“ ²⁾. Formodentlig var det denne Proconsulens Mildhed, der gav Jøderne Mod til at slæbe Paulus for Domstolen. Men da de anklagede ham for at lære imod deres Lov, afviste Proconsulen denne Klage, som angaaende Spørgsmaal, der ikke vedkom ham, og lod dem drive bort. Men da nu Grækerne paa deres Side grebe Synagogforstanderen Sosthenes — formodentlig Crispi Efterfølger — og slog

¹⁾ Efter andre Læsemaader skal denne Mand have heddet Titus (ogsaa Titus) eller Titus Justus, og man har antaget, at han skulde være den i Pauli Breve saa ofte forekommende Titus. Men hvor besynderligt det end kan findes, at denne Mand slet ikke er nævnet i Apostlenes Gjerninger, vilde det dog være endnu besynderligere, om en i Evangeliets Tjeneste saa virksom Mand kun var nævnet paa denne Maade.

²⁾ Seneca, Natur. Quæst. I. 4 Præf. 10.

ham ligefor Domstolen, bekymrede den milde Proconsul sig heller ikke derom (Ap. G. 18, 17).

Paulus forblev endnu nogen Tiid i Korinth og begav sig derpaa med Priscilla og Aquila — ogsaa paa andre Steder (Rom. 16, 3. 2 Tim. 4, 19) nævnes Hustruen først, saa at hun synes at have været ligesaa virksom for Evangeliet, som Manden — til Kenchreæ, Korinths østlige Havn, hvor En af Mændene, ifølge et Løfte, lod sit Haar affkære (Ap. G. 18, 18). Man kunde være tilbøieligst til at hense dette til Aquila, hvilket Ordenes Stilling ret vel tillader, fordi det synes mindre stemmende med Pauli Handlemaade og Værdighed at underkaste sig slige jødiske Ceremonier; men betragtes Stedet i Sammenhæng, synes dog Paulus at være meent. Maafkee har han villet vise Jøderne, at, skøndt han ikke vilde lægge den mosaiske Lovs Nag paa de omvendte Hedninger, vilde han dog selv endnu stedse regnes til sit Folk. I Øvrigt var dette Løfte neppe et egentligt Nasiræer-Løfte — thi blandt Andet havde da Haaret først maattet affkæres i Jerusalem — men et af de Løfter, som Jøderne undertiden i Sygdom og ved andre Anledninger gjorde, og hvorved de ikke ganske bandt sig til hvad der var foreskrevet for Nasiræerne ¹⁾).

Fra Kenchreæ begav han sig med sine ledsagere til Ephesus, hvor han lod Aquila og Priscilla blive tilbage. Selv talede han vel i Synagogen, men, da man anmodede ham om at forblive der længere, vilde han det ikke, men lovede snart at komme igjen, og drog videre.

Imidlertid kom en alexandrinisk Jøde, ved Navn Apollos, en indsigtsfuld og begavet Mand, til Ephesus. Han havde

¹⁾ Relandi Antiquitates Hebræorum pag. 259. Winer's Realwörterbuch II. 140 ff.

endnu kun modtaget Johannes's Daab, men han kiendte ogsaa Evangeliet om Christus, og talede derom i Synagogen. Da Aquila og Priscilla havde hørt ham, toge de ham til sig, og underviste ham noiere, og, da han havde ifinde at reise til Achaia, opmuntrede de ham dertil, og gave ham Anbefalings-Breve med til Menigheden i Korinth, hvor han lærte med megen Kraft og Betsignelse (Ap. G. 18, 24 ff.).

Paulus drog over Cæsarea til Jerusalem, formodentlig til Pintseseften, hvor han blot hilfede Menigheden, og begav sig derpaa til Antiochia, hvor han opholdt sig nogen Tiid. Derpaa besøgte han Menighederne i det galatiste Land — hvorunder Lukas her maa indbefatte de Ephaoniste, hvilke han ikke særstilt nævner, og hvilke det dog ikke er tænkeligt, at Paulus skulde have forbigaaet paa denne Reise — og Phrygien. Beretningen er her yderst kort, der siges os kun, at Paulus bestræfede alle Disciplene (Ap. G. 18, 23), og vi ere ikke ifland til andenstedsfra at fuldstændiggjøre den. Derefter vendte han tilbage til Ephesus (19, 1), uden Tvivl mod Slutningen af Aaret 54¹⁾. Hans Ophold her, som udstrakte sig til henved tre Aar, skulde vi siden betragte; nu forlade vi for en liden Stund Paulus, og vende vor Betragtning andensteds hen.

Efterat Simon Petrus i Apostlenes Forsamling i Jerusalem havde yttret sin Mening i det vigtige Strids-spørgsmaal om Hedningernes Forpligtelse til at underkaste sig den mosaiske Lov (Ap. G. 15, 7 ff.), forsvinder han ganske af Lukas's Beretning. Saavel heraf, som af Bogens afbrudte

¹⁾ Annal. Paul. pag. 21 sqq.

Slutning (28, 31), og maaſtee af nogle andre Kiendetegn, kunde man være tilbøielig til at formode, at Lukas har havt ifinde at fortsætte ſine Beretninger i et tredie Skrivt, hvilket deſværre ikke er ſteet. Men ſkulde hiin ſtore Apoſtel, ſom ſtedſe nævnes førſt i Apoſtlenes Række, hvis Virkſomhed i Kirken førſte Tider var ſaa ſærdeles fremtrædende, dermed være traadt tilbage, og i ſit øvrige Liv intet ſtort Værk have fuldført? Eller ſkulde intet Minde derom være bevaret i Hiſtorien? Dette ſynes ikke troligt, og forholder ſig heller ikke ſaa. Enhver, hvem ikke alle hiſtoriske Vidneſbyrd ere blevne til Spot, maa erkiende, at Petruſ er kommen til Rom, og har været blandt den i hele Fremtiden ſaa vigtige romerſke Kirkeſ Grundlæggere¹⁾, hvorvel Eſterretningerne herom ere ufuldſtændige og blandede med Urigtigheder og Fabler.

Vi have ovenfor fundet Spor af, at Chriſti Evangelium allerede, da Pauluſ mod Slutningen af Aaret 52 kom til Korinth, var bragt til Rom, og at de derved opkomne Stridigheder mellem Jøderne havde foranlediget deres, eller dog flere af deres anſeetefte Mænds Fordrivelse fra denne Stad. Det er ikke troligt, at Petruſ allerede ſaa tidligt har været i Rom; han maatte ellers have været blandt de Fordrevne, og havde da ſandſynligen med Aquila været flygtet til Korinth, hvor vi dog ikke finde ham. Vi have ligeledes ovenfor bemærket,

¹⁾ De Gamles Vidneſbyrd findes paa mange Steder ſamlende; vil man eſterſee dem hos Schwegler (das nachapostoſiſche Zeitalter I. 301 ff.), kan man tillige finde et glimrende Exempel paa, hvorledes den Skole, til hvilken Forfatteren hører, ſøger at tilintetgiøre al Hiſtorie, for at vinde Plads til ſine vilkaarlige Digtinger. Vi for vor Deel kunne ikke Andet end ſamſtemme med Olshauſen — hvem Schwegler ſelv anfører — ſom viſer, at, derſom Petri Liſtedevarelſe i Rom og hans Martyrdom ſammeflæds vare en Fabel, da maatte den hele romerſke Menighed have beſtaaet af lutter Bedragere.

at Edictet med Jøderne ikke længe stod ved Magt; vi finde snart efter, at Jøder ubehindret begave sig til Rom, og, da Paulus — efter den Tidregning, vi følge — i Aaret 57 skrev sit Brev til den romerske Menighed, maa denne allerede have været blomstrende, og Paulus maa i den have kunnet forudsætte Læsere, som vare vidt fremskredne i christelig Indsigt.

Efter Alt, hvad vi kunne slutte af de Gamles Beretninger, er Petrus enten mod Slutningen af Claudii Regering — Claudius døde i October Aar 54 — eller i Begyndelsen af Nero's kommen til Rom¹⁾, og dette stemmer da aldeles med det Tidspunct, i hvilket vi maae sætte den romerske Menigheds Udvikling. Efter et afgjørende Vidnesbyrd er Petrus ogsaa kommen til Korinth, og har lært i denne Stad. Dionysius, som i Midten af det 2det Aarhundrede var Biskop i Korinth, siger nemlig i sit Brev til den romerske Menighed, at baade Petrus og Paulus have plantet Menigheden i Korinth, og Begge underviist den²⁾. Dette maa da være skeet i disse Aar, og af Petri Ophold i Korinth finde vi uden Tvivl et Spor, i det der i denne Menighed ligesaa vel vare de, der kaldte sig efter Petrus, som Andre, der kaldte sig efter Paulus eller efter Apollos (1 Kor. 1, 12³⁾).

Alle Kirkens gamle Stribenter ere enige om, at Petrus har skrevet det Brev, der kaldes hans første, i Rom, og forstaae den Hilsen, der ved Slutningen tilføies, fra „den Medudvalgte i Babylon“ (1 Petr. 5, 13), om den romerske Menighed, der betegnes saaledes, fordi den var samlet paa

1) Om hele denne Sag see: Apostelen Petri første Ophold i Rom. K. theol. Skrifter S. 144 ff.

2) ap. Euseb. Hist. Eccl. l. 2. c. 26.

3) Dette finder jeg, at ogsaa Pearson har antaget, Opp. posth.

eet Sted, hvilket Apostelen, i det han saae den herskende Ugudelighed og Fordærvelse, ogsaa forudsaae de truende Straffedomme, fandt sig foranlediget til at betegne som et Babylon. Denne Betegnelse maatte ligge en Jøde nær, vi finde den derfor ogsaa anvendt i Apokalypsen, og da de, for hvilke Brevet var bestemt, af Overbringeren erfarede, hvorfra det kom, kunde ingen Forvirring befrygtes for de første Læsere. Derimod have de nyere Forfattere ladet sig forvirre, og antage næsten Alle, støttende sig paa Bogstaven, at Brevet er sendt fra det asiatiske Babylon, uagtet aldeles ingen gammel Efterretning melder, at Petrus er kommen saa langt affides, og uagtet dette Babylon paa den Tiid var næsten øde, og Jøderne i den Egn havde udstaaet de blodigste Forsølgelser. Først i den senere Tiid har den gamle, og vistnok rigtige, Mening atter vundet Forsvarere¹⁾.

Brevet viser tydeligen Spor af, at Forfatteren har kiendt Jakobs Brev²⁾. Mindre afgjørende er Liigheden mellem nogle Steder i Pauli Breve og dette³⁾; og, da det for det Meste er med de senere af Pauli Breve, at Liigheden finder Sted, maatte vi uden Tvivl snarere antage, at det var ved Læsningen af Petri Brev, at Paulus var bragt paa enkelte Tanker og Udtryk, end omvendt.

Petri Brev er stilet til Menighederne i Lille-Asien, og affendt med Silvanus, om hvem Apostelen erklærer, at han

¹⁾ *Al. theol. Schriften*. S. 101 ff. Windischmann *vindicis Petrinæ* pag. 73 sqq. 112 sqq. Thiersch, *Versuch zur Herstellung des historischen Standpuncts für die Kritik der neutestamentlichen Schriften*. S. 109. Die Kirche im apost. Zeitalter. S. 208. Hitzig, *über Johannes Marcus*. S. 186. Guericke, *Einleitung in das N. T.* 453 er uvis.

²⁾ Hug, *Einleitung in die Schriften des N. T.* 3 Aufl. II. 542 ff.

³⁾ Sammeft. S. 591.

anseer ham for en tro Broder, ligesom han bevidner de Menigheder, til hvilke han skriver, at det er „Guds sande Raade, i hvilken de staae“ (1 Petr. 5, 12). Den Formodning ligger nær, at Silvanus, som, hvis han er Forfatter af Brevet til Hebræerne, havde ifinde at besøge Menighederne i Lille-Asien (Hebr. 13, 23), først har begivet sig til Rom for at forelægge Petrus den Lære, han førte, og af ham at erholde et Vidnesbyrd, som kunde tiene til at stille Gæringen i de Menigheder, til hvilke han vilde reise.

I Slutningen af Brevet tilføjer Petrus en Hilsen fra „sin Søn Marcus“¹⁾. Det er ogsaa den Christelige Oldtiids eenstemmige Vidnesbyrd, at Marcus har ledsaget Petrus til Rom; han kaldes „Petri Tolk“, hvilket leder til at antage, at han har været Apostelen behjælpelig med Hensyn til det latinske Sprog. Det berettes ogsaa, at Marcus har skrevet sit Evangelium efter Petri mundtlige Fortællinger; og betragte vi Evangeliet selv, da finde vi flere Udtryk, der vise en Forfatter, som var bleven fortrolig med romerske Benævnelser og Talemaader²⁾; vi finde en rask og levende Fremstilling af Begivenhederne, hvorved Forfatteren ikke nøie binder sig til den Chronologiske Orden, men hvor paa den ene Side Fortællingen i saa mange Enkeltheder aabenbar viser sig at hidrøre fra et Dienvidne, og paa den anden Side tillige, at Forfatteren dog ikke selv har været tilstede ved Begivenhederne. Saaledes svarer Skrivtets Charakter ganske til de Efterretninger, der have om dets Oprindelse. En gammel Beretning siger, at, da Marcus af Tilhørerne var bleven anmodet

1) Upaatvivlelig den Samme, som den i Apostlenes Gjerninger omtalte Johannes Marcus: jvnf. Hug, anf. St. II. 64.

2) Credner, Einleitung in das N. T. I. 104. Anm. 13.

om at optegne, hvad Petrus mundtlig havde fortalt, skal Apostelen, da han erfarede dette, hverken have forbudt det, eller tilskyndet dertil¹⁾. Denne Efterretning kan neppe ansees for at være opdigtet, hvortil der ingen Grund var; men det er ikke usandsynligt, at Apostelen paa den ene Side ikke har villet forhindre, at en Beretning om Herrens Liv blev givet Menigheden ihænde, men paa den anden Side ikke har fundet sig fyldestgiort ved en Skildring af Herren, som den kunde gives i et saa løst Omrids.

Imidlertid sørgede Forsynet for, at fuldstændigere Efterretninger om Herrens Liv paa Jorden skulde blive de følgende Slægter meddeelte. Vi kunne paa ingen Maade tiltræde deres Mening, som ansee Marci Evangelium for et — aldeles hensigtsløst — Udtog af Matthæus og Lukas, med nogle Tilføjninger, for hvilke der heller ikke sees nogen Grund. Tværtimod maae vi ansee dette Evangelium for det første, hvilket ved Affattelsen af de tvende andre er benyttet. Men Forfatterne af disse Evangelier havde tillige andre Kilder; Matthæus uden Tvivl Optegnelser, som han selv havde gjort i den Tid, da han fulgte Herren, og hvilke han siden paa Aramæisk udarbejdede til en fuldstændigere Beskrivelse af Herrens Levnet. Den græske Oversættelses Oprindelse er uvis, men at Marci Evangelium derved er benyttet, er siensynligt. Lukas fulgte sikkert ikke blot mundtlige Fortællinger, men foresandt ogsaa forsiellige skriftlige større og mindre Beretninger og Optegnelser, ligesom han ogsaa, da han samlede sit Evangelium, havde Matthæus og Marcus for Dine²⁾.

¹⁾ Clem. Alex. ab. Euseb. H. E. I. 6. c. 14.

²⁾ See: Om de synoptiske Evangelier. Theol. Tidsskrift VI. 133 ff. Jevnsf. Clausen, Fortolkning af de synoptiske Evangelier S. 59 ff.

Marci Evangelium antage vi altsaa at være affattet paa denne Tiid, medens Petrus opholdt sig i Rom; de tvende andre ikke længe derefter. Det vilde ogsaa have været unaturligt, dersom man paa en Tiid, da Apostle og Disces Disciple saa ivrigen sørgede for Evangeliets Udbredelse ved mundtlig Fortyndelse, ikke ogsaa havde tænkt paa skriftlige Udarbejdelser i samme Viemed. Lukas siger os jo ogsaa, at allerede før ham Mange havde taget sig for at forfatte Beretninger om de store Tildragelser, hvortil saa Mange havde været Viendvidner (Luk. 1, 1). Der er Intet, som forhindrer os i at antage, at Lukas, som siden saa trofast sluttede sig til Paulus, allerede forinden havde affattet sit Evangelium, og vi finde den gamle Efterretning eller Formodning meget rimelig, at han er den Broder, hvem Paulus omtaler 2 Kor. 8, 18, „hvis Næs i Evangeliets Tieneste er udbredt i alle Menigheder“, ligesom vi finde tydelige Spor af, at Paulus, og allerede paa denne Tiid, har kiendt Lukas's skriftlige Evangelium¹⁾.

I Marci Evangelium have vi saaledes et skriftligt Mindesmærke af Petri Prædiken i Rom; et endnu flønnere Mindesmærke er den romerske Menighed selv, hvilken, om end ikke grundet ved Petrus, dog i Særdeleshed maa skyldes ham den Udvikling og Kundskab, som Pauli Brev til Romerne forudsætter.

Da Paulus i Slutningen af Aaret 57 eller i Begyndelsen af 58 skrev dette Brev, kan Petrus, efterdi han i Brevet aldeles ikke nævnes, ikke mere have været i Rom. Dersom altsaa nogle gamle Beretninger, hvorefter Petrus i 25 Aar skal

¹⁾ De illo fratre, cuius Paulus 2 Cor. 8, 18 mentionem facit. Progr. 1846.

have forestaaet Menigheden i Rom, ere at forstaae saaledes, at han i alle disse Aar havde opholdt sig i Rom, da er dette urigtigt, og overalt kan Petri Forbindelse med denne Menighed ikke have været af saa lang Varighed. Han kan heller ikke have været der under Pauli romerske Fangenskab, thi i Pauli derfra skrevne Breve finde vi vel Marcus (Philem. B. 24), men ikke Petrus, nævnet. Dersom da Paulus har lidt Martyr døden i Rom tilligemed Petrus, maae de først senere være stødte sammen i denne Stad. Dette tiener da til Bestyrkelse for den Mening, hvorom nedensfor skal blive handlet, at begge Apostle ikke have fundet deres Endeligt ved den neronianske Forfølgelse.

Vi forlode Paulus ved hans Tilbagekomst til Ephesus. Denne rige Handelsstad, beliggende i Nærheden af Havet, paa den Tiid Hovedstaden i det proconsulariske Asien, var især navnkundig ved det pragtfulde Tempel, som var helliget Gudinden Diana, hvis Billedstøtte sagdes at være nedfalden fra Himmelen, og som tællede blandt Verdens Underværker. Afbrændt af Herostratus, som derved skaffede sin vanvittige Forfængelighed et udødeligt Minde, havde det igjen reist sig i sin forrige Pragt; det havde et talrigt Præsteskab, man strømmede dertil fra alle Steder, og det syntes, som om Gudindens Dyrkelse gav al anden Overtro rigelig Næring.

Ogsaa her havde Doberen Johannes været Christi Forfølgelsesgænger; det var Doberens Disciple, der, som det synes, først bragte nogen Kundskab om Kristus til Ephesus. Vi have ovenfor nævnet den alexandrinske Jøde Apollos, som imidlertid havde begivet sig til Korinth; selv Andre af Doberens Disciple traf Paulus ved sin Tilbagekomst (Ap. G. 19, 2 ff.).

Under hans Gravværelse havde Aquilas og Priscilla søgt at udbrede Evangeliet; nu traadte han selv frem i Synagogen og lærte der i tre Maanedes ubehindret. Men da de strenge Jøder mere og mere forbittredes baade mod ham og Evangeliet, frastilte han dem, der vare blevne Troende, og forsamlede nu Menigheden i en Skole eller Høresal, som tilhørte en Mand, ved Navn Tyrannus, formodentlig en græsk Sophist.

I Ephesus vare Jøderne ikke overmægtige, og formaaede ikke at ophidse den stærkt afgubiste Mængde; derfor kunde Paulus her endnu i to Aar fortsætte sin apostoliske Virksomhed (Ap. G. 19, 10). Han kunde, da han senere i Miletus samledes med de Ældste fra Ephesus, kalde dem til Vidne paa, at han under alle de Gienvordigheder, Jøderne havde voldt ham, havde offentlig og i deres Huse prædiket Evangeliet frit og uden Forbeholdenhed, at han havde ledsaget Underviisningen med de inderligste Formaninger, at han derved ikke havde begieret Nogens Guld eller Sølv, men ved sit Arbejde erhvervet sin og sine Ledsageres Underholdning (Ap. G. 20, 18 ff.). Hans Prædiken havde ogsaa haft stor Fremgang; den christne Tro havde udbredt sig saavel i Staden selv, som i den omliggende Provinds, ogsaa hvor han selv ikke var kommen, saasom i Kolossæ og Laodicea; han havde stadfæstet Forkyndelsen ved underfulde Helbredelser og andre Tegn; og han havde vundet den Tiltro, ikke blot at Mange endog tillagde det Vinnet, han havde baaret, helbredende Kraft, men, hvad der var mere værd, at Mange af dem, der havde givet sig af med Trolddomskonster, bragte deres Bøger og Trylleformularer sammen, og offentlig opbrændte dem; og saa Meget var der af dette Apparat, og i saa høi Priis blev det holdt — thi „de Ephesiske Skrifter“ vare i stor Anseelse i hele Overtroens Rige — at man anslog Værdien af det Opbrændte

til en meget betydelig Sum (50,000, uden Tvivl Drachmer, vel henved 10,000 Dalere i vor Mynt, Ap. G. 19, 19).

Men hvor meget endog Paulus var spjælsket med det Nærværende, glemte han dog ogsaa her ikke de andre Menigheder. Ligesom han, førend han tog Ophold i Ephesus, paany havde besøgt de tidligere stiftede Menigheder i Asien, saaledes sendte han nu To af sine Medhjelpere, Timotheus og Erastus, til Macedonien; den Førstnævnte skulde derefter besøge Korinth (1 Kor. 4, 17. 16, 10), hvorhen han dog ikke synes at være kommen, thi vi finde, at han i Macedonien igien er bleven samlet med Paulus, uden at det meldes, at han der har bragt Efterretninger fra Korinth. Selv affattede Paulus en udførlig Skrivelse til den korinthiske Menighed, som skulde ankomme før Timotheus.

Allerede tidligere havde Paulus, formodentlig ogsaa fra Ephesus, tilstrevet denne Menighed (see især 1 Kor. 5, 9), men denne Skrivelse er tabt; han havde deri lovet først at komme til Korinth, og derfra at reise til Macedonien, og da han siden fandt sig foranlediget til at foretage Reisen i den omvendte Orden, benyttede hans Modstandere dette til at bebylde ham for Ustadighed i sine Beslutninger (2 Kor. 1, 15 ff.), hvormed man tillige vilde vække den Mistanke, at den korinthiske Menighed laae ham mindre paa Hierte, end de macedoniske. Nu gave adskillige Efterretninger, hvilke han ved Reisende havde modtaget om Tilstanden i Korinth, ham Anledning til at affatte den Skrivelse, som vi nu kalde den første.

Denne Skrivelse viser os de i Korinth opkomne Stridigheder og Uordener af en anden Beskaffenhed, end de, der fremkaldte Brevet til de galatiske Menigheder. I disse var det jødiskeindede Lærere, der forvendte Evangeliet; her finde vi

libet eller intet Hensyn taget til Jøderne, thi „Grækerne søgte Viisdom“ (1 Kor. 1, 22). Vel vare der i Menigheden ikke mange „Bise“, men dog Nogle, og uden Tvivl ikke Faa, som uden synderlig Indsigt eller Aands-Gvne vilde gjøre sig giældende.

Det var Paulus berettet, at der i Menigheden, naar den forsamledes, var Spliid, i det den Ene sagde: Jeg er Pauli, den Anden: Jeg er Apollos's, eller: Jeg er Petri, eller: Jeg er Christi (1 Kor. 1, 12). Vi skulle ikke forestille os, at Menigheden allerede var deelt i egentlige Sectar med bestemte Omrids, og endnu mindre kunne vi tiltage os at udfinde, hvorved enhver af disse formeentlige Sectar adskilte sig fra de andre, eller at fordele mellem dem de forskiellige Paastande, hvorimod Paulus her efterhaanden udtaler sig¹⁾. Det var Partier, saaledes som de desværre pleie at fremstaae allevegne, hvor der i en Menighed er Liv; de vare uenige om Læresætninger og Skikke, vare maastee meget fluctuerende i deres Meninger, men fornemmelig var det dem magtpaaliggende at fremhæve den af de berømte Lærere, hvem de i Særdeleshed havde udkaaret sig til Formand, og med hvis Autoritet de meente at kunne slaae Modstanderne; Personerne vare dem vigtigere, end Sagen. At Lærerne selv have været ustyldige, see vi blandt Andet deraf, at Paulus saa indstændigen havde søgt at formaae Apollos, som nu var hos

¹⁾ „De havde lært dette af Phariseerne“, siger Chrysostomus (Homol. 1 in Ep. 1 ad Cor.); „ligesom Disse, stode de imod hinanden, og af Hertsyge og Forsængelighed modtagne de hinandens Læresætninger, og søgte at opfinde Noget, som Andre ikke havde sagt.“ Ved en saadan almindelig Beskrivelse blive alle de gamle Fortolkere staaende; det er først de Nyere, der have tildeelt hvert Parti bestemte Lærdomme; men det har da ogsaa her viist sig, hvor libet vilkaarlige Digtinger kunne forsvare deres Plads i Historien.

ham, til atter at besøge Korinth, hvortil Denne dog paa den Tiid ikke saae sig istand (1 Kor. 16, 12). I Øvrigt vare Stridighederne ikke gaaede saa vidt, at noget Parti havde afsondret sig, men der var endnu stedse i Korinth kun een Menighed. Med Hensyn til dem, der kaldte sig „Christi“, hvilket i sig selv ikke kunde være nogen Dadel, bemærke vi blot, at Disse synes at have været Saadanne, som ikke vilde erkiende nogen Apostels Autoritet, men efter deres eget Godt- befindende construerede sig en Christus; de Samme uden Tvivl, over hvilke Paulus siden klagede, at de prædikede en anden Jesum og et andet Evangelium, end Apostlene havde prædiket, og at de dog fandt Indgang derved (2 Kor. 11, 4).

I Brevet gaaer Paulus fornemmeligen ud paa at dæmpe den høie Viisdom, som forsmaaede den eenfoldige Lære om den Korsfæstede og om Frelsen ved ham; som ved konstige Lærdomme undergravede Christendommens Grundvold — saasom i Læren om Opstandelsen, der overalt vanskeligere fandt Indgang hos Hedningerne, end hos Jøderne — og opløste Sædelighedens Baand, saa at man endog taalte Bederskyggeligheder, som neppe engang fandtes her blandt Hedningerne. Han taler imod den „Oplysning“, som, for at vise sin Fordomsfrihed, tillod sig, hvad aabenbart maatte være til Anstød, saasom Deeltagelse i Offermaaltiderne. Han søger at holde over god Skik i Menigheden, saa at Alt maatte skee sømmeligen og med Orden (1 Kor. 14, 40). Og da han derved aabner os et Indblik i Menighedslivet, saa ville vi benytte denne Anledning til her at samle, hvad vi vide derom fra disse Tider.

Hvad Daaben betræffer, da synes der i den korinthiske Menighed at have været de, der satte en Væge i at kunne fremstille ret Mange som døbte af dem, thi, naar Apostelen

figer: „Christus sendte mig ikke for at døbe, men for at prædike Evangelium“ (1 Kor. 1, 17), da feile vi neppe, naar vi heri see en Hentydning paa dem, der ved at have udført en Mængde Daabshandlinger, næsten meente at have gjort Mere for Evangeliets Udbredelse, end Apostelen. At Daaben i de første Tider ogsaa kan være foretagen ved egentlig Reddhyppelse, ville vi ikke negte; dog er det neppe derfra Apostelen tager sit Udtryk „at være begravet med Christo ved Daaben til Døden“ (Rom. 6, 4. Kol. 2, 12); han havde jo strax foran sagt, „at saa Mange som ere døbte til Christum, ere døbte til hans Død“, altsaa forpligtede til at døe med ham, saa at, ligesom Christus døde og opstod, saaledes skal det gamle Menneſte ansees som dødt og begravet i Daaben, og det nye Menneſte opstaae. Dette kunde Apostelen sige, paa hvilken Maade endog Daaben foretoges. Men, dersom den endog foregik ved Reddhyppelse, vil uden Tvivl Enhver, som vil forestille sig Handlingen, erkiende, at Apostlene ikke kunne have foretaget den paa den næsten forargelige Maade, hvorpaa Giendsøerne nu slæbe Baptizanderne op af Vandet. Ogsaa naar Daaben foregik i en Flod, foretoges den uden Tvivl for det Meste, om ikke altid, ved Oversøelse, nemlig, som de gamle Afbildninger vise os det, Baptizanden staaende eller siddende i Vandet, og Døberen øsende Vand over hans Hoved. Paa anden Maade kunde i mange Tilfælde Daaben ikke foretages, saasom i Philippi med Stofmesteren og hans Familie om Natten (Ap. G. 16, 33) — thi det er et falsk Forgivende, at Floden Strymon flød ganske nær ved Staden — og især med de Tretusinde, som paa den første Pintsfest bleve døbte (Ap. G. 2, 41), thi ved Jerusalem „var ikke meget Vand.“

Spørge vi om den Døbeformel, som derved blev anvendt, da kunne vi ikke negte dem, der antage, at der i de første Tider kun er døbt „i Jesu Navn“, at de synes at have alle de gamle Bidnesbyrd for sig¹⁾). Derfom Apostlene og deres første Medhjælpere virkelig kun have døbt saaledes, da kan det ikke være steet af Eigegyldighed mod Herrens Befaling, men de maae have meent, at det hele Evangelium var indeholdt i Bekiendelsen af Jesus som Messias²⁾); at dermed var ogsaa Faderen og den Hellige Aand bekiendt; den udtrykkelige Udfigelse af Ordene blev først nødvendig efterhaanden som Læren udviklede sig, og blev en Gienstand for Strid. At nogen Troesbekiendelse i hine første Tider ved Daaben er afslagt af Den, der døbttes, deraf finde vi intet Spor, uden hvad der siges om Æthioperen (Ap. G. 8, 37), at han paa Philippi Spørgsmaal svarede: „Jeg troer, at Jesus Christus er Guds Søn“; men dette Sted fattes i saa mange Haandskrivter og gamle Oversættelser, at dets Rægtighed i det Mindste er meget tvivlsom, skøndt det ikke synes at have Præget af en Interpolation, og Udeladelsen i Haandskrivterne maa skee lettere lade sig forklare, end Tilføielsen. I alt Fald var det først noget senere, at en bestemt Troesbekiendelse blev fornøden, og da ogsaa udført³⁾).

1) Ap. G. 2, 38. 8, 16. 10, 48. 19, 5. Saaledes hedder det ogsaa Gal. 3, 27, *οὗτοι γὰρ εἰς Χριστὸν ἐβαπτίσθητε, Χριστὸν ἐν ὀνόματι*.

2) See Meander, Gesch. der Pflanzung I. 32 ff.

3) Vil man finde en saadan Troesbekiendelse antydet i 1 Petr. 3, 21, da maa man selv lægge dette deri, thi Texten taler kun om et Liv, som allerede var indeholdt deri, at Nogen modtog Daaben. At den Bekiendelse, der omtales 1 Tim. 6, 12, skulde være afslagt ved Daaben, er aldeles uvisst, og Ingen vil tænke sig, at Timotheus havde afslagt den ved at recitere en Formular.

Vi flionne ikke, at der er nogen Grund til at tvivle om, at jo Barnebaab har fundet Sted fra Kirkens ældste Tider, om end maaffee langtfra ikke alle Børn af Christne Forældre bleve døbte. Allerede Analogien af Omfærelsen — med hvilken Apostelen jævnfører Daaben (Kol. 2, 11—12) — maatte lede dertil; og naar vi finde, at jævnlig en hele Familier bleve døbte, af hvilke nogle leilighedsvis nævnes¹⁾, saa vilde det være urimeligt at antage, at alle disse Familier have været barnløse, og vel ligesaa usandsynligt, at Forældre, som selv begierede Daaben, ikke ogsaa skulde have ønsket deres Børn deelagtiggjorte deri. Da Børn af Christne Forældre, efter 1 Kor. 7. 14, bleve regnede til Menigheden²⁾, tør vi med Sikkerhed antage, at man ikke har formeent dem Daaben, thi alle Indvendinger herimod tilhøre en senere Tid. I Korinth ansaae man det for saa vigtigt, at Daabens Ret blev tildeelt dem, man havde færd, at der endog vare de, som lode sig døbe „for de Døde“ paa deres Begne — anden Mening vil ikke kunne udbringes af 1 Kor. 15, 29 — en Skik, hvori der var nogen Fromhed, og som Apostelen derfor ikke just misbilliger, men heller ikke paa nogen Maade anbefaler. Skulde da Forældre ikke have draget Omfærd for, at deres Børn bleve døbte? Derfor finde vi ogsaa, at de ældste Kirkeskribenter, saasnart de begynde at omtale Barnebaaben, ingenlunde omtaler den som noget Nyt, der efterhaanden var indført³⁾.

1) Ap. G. 16, 15 og 30 ff. 18, 8. 1 Kor. 1, 16.

2) Dette maa dog i det Mindste ligge i dette Sted, i hvis Fortolkning vi i Øvrigt her ikke behøve at indlade os.

3) De gamle Kirkeskribenters Udringer om Barnebaaben findes ubferlligen giennemgaaede hos Hefling, das Sacrament der Taufe I. 105 ff.

Menigheden samledes i private Huse, hvor man havde Plads og Villie til at modtage den, undertiden paa flere Steder i een By. Det er ovenfor anført, at Paulus i Korinth holdt Forsamlinger hos Justus (Ap. G. 18, 7); i Ephesus hos Tyrannus (Ap. G. 19, 9); paa sidstnævnte Sted var der til samme Tiid en Menighed, der samlede sig hos Aquilas og Priscilla (1 Kor. 16, 19), hvilke Ægtefolk ogsaa siden i Rom aabnede deres Huus for Menigheden (Rom 16, 5); i Kolossæ samlede Menigheden hos Philemon (Philem. B. 2), og maaskee ogsaa hos Nymphas (Kol. 4, 15); dog er den Sidstnævntes Opholdssted uvidt. Menighederne samlede sig sikkert jævnlig, maaskee ikke altid paa bestemte Dage; hvor der fandtes mange Jøder i Menigheden, har man vist ikke tilfidesat Sabbatsdagen, men vi finde ogsaa, at den første Dag i Ugen allerede hævede sig til sin Betydning i de christne Menigheder; paa den vilde Paulus, at Menighedens Medlemmer skulde lægge deres Bidrag til de Fattige i Judæa tilside (1 Kor. 16, 2), paa den vare i Troas Disciplene forsamlede (Ap. G. 20, 7), og upaatvivlelig er det den, der i Aabenbaringens Bog (1, 10) kaldes „Herrens Dag.“ Af 1 Kor. 5, 7—8 synes man at kunne slutte, at Paaskefesten har været helligholdt, endog efter jødisk Viis, med usyret Brød, men ogsaa med Grindring af Herrens Opoffrelse; maaskee har der ogsaa tidligen været en christelig Pintsefest, men af en Christi Fødselsfest findes endnu intet Spor.

For de Christnes Forsamlinger findes ingen saadan Orden bestemt, som i de jødiske Synagoger; hine havde ogsaa allerede ved den hellige Nadvere en forstieellig Charakter. Det vil have tilkommet Presbyterne at vaage over Orden og Sømmelighed, men dette kan undertiden have faldet dem temmeligt vanskeligt, især i Korinth, hvor Forsængeligheden

drev saa Mange til at ville trænge sig frem. Paulus viser os (1 Kor. 14, 26), at, hvad der skulde foretages i Forsamlingerne, maatte beroe paa, hvad de Forstieilige havde at meddele. En kunde medbringe en Psalme, vel ikke just en af ham selv digtet, men en, hvorved han kunde være Forsanger; en Anden holdt et belærende Foredrag, hvorved vel sædvanligen et Afsnit af den hellige Skrift blev forelæst; en Tredie fik en prophetisk Indgivelse, som han meddeelte og udviklede. Men alt dette, siger Apostelen, see til Opbyggelse, og til den Ende formaner han, at den Enne skal vige for den Anden, og lade Andre, som have Noget at meddele, komme til Orde. Qvinderne vil han ikke tillade at tale i Forsamlingerne; selv for dem, der virkelig havde prophetisk Gave, synes han at ville anwise en snevrere Kreds. I Særdeleshed taler han imod den Ufsik, der sandt Sted ved Brugen af den Gave at tale med fremmede Tungemaal. Vi kunne ogsaa her ikke forstaae Ordene anderledes¹⁾, og ved enhver anden Fortolkning maa man enten blande denne Gave med Prophetiens, som unegtelig viste sig i den begejstrede, aandrige Tale, som gav dybere Indblik i Sandhederne, men som udtryffeligg adskiltes fra Tungemaalenes Gave (1 Kor. 14, 23—24); eller man maa tillægge dem, i hvilke denne Gave yttrede sig, Ansald af Vanvid, hvilke Paulus dog ingenlunde vilde glæde sig over at være mere underkastet, end Andre (B. 18). Et af de

1) Jevnf. Den Christne Kirkes Stiftelse, S. 49. J. B. 15 og 19 kan vovs meget vel forstaaes om den rolige forstandige Stemning i Mødsætning til den exalterede, i hvilken man søgte at udtale sig i Tungemaal, som dog vare den Talende selv fremmede, og hvorved han vidste, at han ikke blev forstaaet af Tilhørerne. Derimod vil Enhver, som nøiagtig gennemlæser hele Stedet, finde, at man ved at ville forklare *γλώσσαι* paa anden Maade, indvikler sig i uopløselige Banfeligheder.

Tegn, der ledsagede Aandens Udgydelse paa den første Pintsfe-
fest, og siden ved Daaben og Haandspaalæggelsen gientog sig
hos Mange af de Troende, var dette, at de, med større eller
mindre Færdighed, talede Tungemaal, som de maaskee tilforn
havde kiendt Videt til, men hvori de ellers neppe kunde stamme.
Denne Aandens Uttring blev siden, især i det forsængelige
Korinth, et Middel, hvorved man vilde vække Opmærksomhed,
ikke for Lærdommene, men for Personen, der var udrustet med
denne Gave, og Misbrugen blev saa hyppig, at det var en,
som det synes ikke ubetydelig, Indskrænkning, da Paulus i en
Forsamling kun vilde tilstede To eller Tre at tale paa denne
Maade, og kun naar der var Rogen tilstede, som kunde ud-
lægge det Sagte, saa det blev forstaaeligt for Menigheden.
„Tragter efter de aandelige Gaver, men meest efter de prophe-
tiske,“ siger derfor Apostelen, og fremdeles anviser han dem
den hypperste Vej, Kierlighedens (1 Kor. 14, 1. 12, 21).

En endnu værre Ustif paataaler Apostelen alvorligen.
Naar Menigheden forsamlede sig til den hellige Nadvere,
holdt man først de saakaldte Kierligheds-Maaltider (Agaper).
Til disse sendte Enhver af Menigheden sit Bidrag; men,
istedenfor at her i det Mindste et Fællesskab skulde finde Sted,
tog Enhver, hvad han havde sendt; den Rige nød et over-
flødigt Maaltid, den Fattige hungrede. Saaledes gif det
ogsaa til ved Grækernes selfabelige Sammenkomster, og vi
finde, at allerede Sokrates misbilligede denne Stif, og for-
anledigede, at samtlige hidsendte Spisevarer, saavel de over-
flødigere, som de sparsommere, bleve lige fordeelte mellem de
Deeltagende¹⁾. Saameget mere maatte Paulus ved en guds-
tienslig Forsamling misbillige dette usømmelige Forhold, som

¹⁾ Xenophon. Memorabil. III, 14.

tillige viste, hvor uforberedte og med hvor uværdigt Sind Mange vovede at nærme sig til Herrens Nadvere. Han gaaer derfra over til de alvorligste Formaninger om denne hellige Handling (1 Kor. 11, 20 ff.), hvorved han tillige gientager Beretningen om Nadverens Indstiftelse, nærmest som vi finde den hos Lukas, hvis Evangelium vi, som ovenfor bemærket, antage, at Paulus har kienendt.

Sin Skrivelse til den korinthiske Menighed affendte Paulus fra Ephesus, hvor han agtede at forblive indtil Pintesefesten (1 Kor. 16, 8). Men forinden udbrød et Oprør imod ham, og denne Gang fra Hedningerne.

En Guldsmed, Demetrius, havde selv, og forskaffede mange andre Arbeidere, megen Fortieneste ved at forfærdige smaa Afbildninger i Sølv af Diana's Tempel, hvilke man brugte til at føre omkring med sig paa Reiser, eller opstillede i Husene. Saa stor havde Pauli Indvirkning været i Staden og i hele Provindsen, at en Mængde Menneſter havde forladt Afguderiet, og at Demetrius fornemte sin Erhverv betydelig formindſket. Han ophidsede de andre Arbeidere, og Disſe igjen Mængden ved at forestille, at Gudinden, hvis Tempelvogterſke Staden var, blev foragtet. Hele Staden kom i Oprør, man ſtimlede ſammen i Theatret, Mange uden at kiennde Anledningen; under det Raab: „Stor er de Ephesers Diana!“ føre de omkring ſom vilde Dyr, og ſlæbte tilſidſt Tvende af Pauli Ledſagere med ſig. Paulus, ſom vilde ſtaa frem og tale til Folket, lod ſig dog afholde derfra, men han maatte hvert Diebliſ vente at blive greben og ſonderreven eller dog miſhandlet, ſaa at han, ſom han ſelv ſiger, allerede havde fældet Dødsdom over ſig (2 Kor. 1, 9). Førſt efter at dette Dpløb havde været i flere Timer, lyffedes det en

Mand af Øvrigheden ved forstandige Forestiklinger at berolige Folket (Ap. G. 19, 23 ff.).

Paulus synes dog efter denne Begivenhed endnu i nogen Tid at have kunnet opholde sig i Ephesus, thi deels komme ellers neppe de 3 Aar ud, hvilke han siger sig at have tilbragt i denne Stad (Ap. G. 20, 31), deels kan Brevet til Korinthierne neppe være sluttet før efter dette Opløb, thi dertil maa der dog uden Tvivl sigtes, naar Paulus siger, at han i Ephesus maatte stride som med vilde Dyr (1 Kor. 15, 32).

Bed Pintsen forlod Paulus Ephesus, og begav sig til Troas, hvor han gjerne var forbleven noget længer for at benytte den Leilighed, han fandt til at forkynde Evangelium; men han havde ingen Ro, fordi han ikke fandt Titus, hvem han ventede fra Korinth (2 Kor. 2, 12). Han drog derfor over til Mæcedonien (Ap. G. 20, 1). Her blev han atter samlet med Timotheus (2 Kor. 1, 1), og her kom omsider Titus til ham. Denne bragte gode Tidender fra Korinth; han havde fundet Menigheden Paulus hengiven, Pauli Skrivelse havde frembragt den bedste Virkning, man havde rettet sig efter hans Formaninger, man var fortørnet paa dem, paa hvilke han var fortørnet (2 Kor. 7, 6 ff.). For at bevidne sin Glæde herover, og for at mildne de Bebreidelser, han havde gjort dem, skrev han sit andet Brev til Korinthierne, som indeholder mange dyrebare Formaninger og mange skønne Udttringer af Pauli Sindelag, og hvori han undskylder, at han ikke tidligere, som han havde foresat sig, havde iværksat sit andet Besøg hos dem (2 Kor. 1, 15). Saaledes er i den første Deel af Brevet Alt mildt og venligt, og Paulus synes i det Hele at føle sig tilfreds.

Men med det 10de Capitel tager Paulus selv alene Ordet, medens det Foregaaende er skrevet ogsaa i Timothei

Navn, og her bliver Tonen meget strengere. Her er Apostelen fortørnet, og har at retfærdiggjøre sig mod mange Bestyldninger; han gjør dette med Iver, og udtaler, at Menigheden vel skal komme til at erkiende, at han har tilbørlig Kraft at sætte mod sine Modstandere. Ogsaa Tiden, hvori denne Deel af Brevet er skrevet, viser sig at være en anden, thi her vil Paulus tredie Gang komme til Korinth (12, 14. 13, 1—2), saa at et Besøg i Korinth maa ligge mellem den første Deel af Brevet og den sidste.

Efter Lukas opholdt Paulus sig denne Gang tre Maanedre i Grækenland (Ap. G. 20, 2—3), men der siges ikke, at hele denne Tid har været tilbragt i Korinth. Vi ledes derved til at antage, at Paulus vel fra Macedonien først er kommen til Korinth; der har han ogsaa personlig søgt at formilde, hvad i hans første Brev kunde synes frænkende; men at Modstanderne deraf have taget Anledning til at sige, at Brevene vel vare svare og stærke, men den personlige Nærværelse svag (2 Kor. 10, 10); dog synes Modstanderne, medens Paulus var tilstede, at have forholdt sig temmelig rolige. Derefter antage vi, har Paulus foretaget en Udflugt til andre Steder; dersom Tiden tillod det, vilde vi gierne antage, at han paa denne Udflugt har nærmet sig Grændserne af Illyricum, thi saavidt vide vi, at han er kommen (Rom. 15, 19 ff.), men det er vanskeligt at udfinde, naar dette ellers kan være skeet. Paa denne Reise maa Paulus have erfaret, at Modstanderne havde benyttet hans Fraværelse til at nedsætte ham i Menighedens Dine, at negte ham Ret til at stilles ved Siden af de andre Apostle, og at fremsøre allehaande Bestyldninger mod ham. Antage vi da, at Paulus har skrevet den første Deel af dette Brev i Macedonien, at han har bragt det usfuldendt med til Korinth, og at han under

fit Ophold andensteds har, efter de Erfaringer, han havde gjort ved sin personlige Nærværelse, og de Efterretninger, han siden havde erholdt, tilføjet Slutningen, hvori han med al Kraft og Bærdighed hævder sin apostoliske Anseelse: da er uden Tvivl Det forklaret, som skulde forklares, og som neppe paa anden Maade lader sig forklare ¹⁾).

Forinden Paulus atter forlod Korinth, assendte han — formodentlig ved Phoebe, Diaconisse ved Menigheden i Aenchreae, Forstad ved Korinths østlige Havn (Rom. 16, 1) — den udførligste af sine Skrivelser, nemlig den til den romerske Menighed ²⁾). Allerede længe modnedes hos ham det Forsæt, at besøge Rom. Denne Stad hørte vel ikke egentlig til den Birketreds, han havde udseet sig, thi der var allerede en Menighed stiftet af Andre; men Verdens Hovedstad vilde han dog see, vilde bidrage Noget til den derværende saa vigtige Menigheds Udvikling. Heller ikke skulde Rom være Endemaalet for hans Reise, men derigennem vilde han drage videre til Spanien (Rom. 15, 24—28). Men forinden vilde han ligesom berede sig Veien ved denne Skrivelse.

Den viser os i Rom en talrig og blomstrende Menighed, og vi finde der Mange samlede, med hvilke Paulus tilforn havde staaet i nær Forbindelse, og som havde erhvervet sig Noes i Evangeliets Tjeneste. Blandt disse vare nu Aquilas og Priscilla, som altsaa vare vendte tilbage til Rom, og i hvis Huus ogsaa her en Menighed samlede sig (Rom. 16, 3—5). De Fleste af de Andre, til hvilke Paulus her sender Hilsener, ere os ellers ubekiendte, og vi fremhæve kun Rufus, dels fordi Paulus kalder ham „den Udvalgte i Herren“, og tilføjer en Hilsen til „hans og sin Moder“, (16, 13), hvilket antyder

¹⁾ Annal. Paul. pag. 24 sqq.

²⁾ Sammeft. S. 26.

et nøie Forhold, hvori Paulus maa have staaet til Moder og Søn; deels ogsaa, fordi denne Rufus sandsynligen er den Samme, der Marc. 15, 21 nævnes som en Søn af den Simon fra Cyrene, der bar Christi Kors. Dette, at Faderen gøres kiendelig ved at nævne Sønnen, viser, at Sønnen maa have været Læserne bekiendte, og da vi nu paa denne Tiid finde Rufus i Rom, saa kan dette vel ogsaa tælles blandt de Kiendetegn, der vise, at Marcus skrev sit Evangelium i denne Stad, og nærmest for de der Boende.

Den romerske Menighed bestod baade af Jøder og Hedninger; til Begge henvender Apostelen sig i Brevet, han viser baade Jøder og Hedninger indsluttede under Synd, men for Begge Guds Naade aabnet i Christo ved Troen, ikke ved egen Fortieneste og ikke ved Lovens Gierninger, han viser, at Jøden intet Fortrin har for Hedningen, forsaavidt Begge ved Troen have lige Afgang til Guds Naade, men at Hedningen ikke tør foragte Jøden, thi det er dog i det jødiske Folks Udvælgelse, at Frelsen var grundet for alle Folkelag paa Jorden, og derfra at den skulde gaae ud til dem alle. Vi kunne her ikke gaae ind i nogen Udvikling af Brevets dybsindige Indhold; men dets Fremstilling af den kristelige Være vil stedse blive regnet blandt de figeste Billeder, hvoraf den kristelige Kundskab skal hentes, dets Formaninger blandt de flønneste Anviisninger til et kristeligt Liv, og Udtalelsen af den Tro, der levede i Apostelen, blandt det meest Oploftende, hvori en kristelig Læser kan finde Bederqvælgelse, Styrke og Trøst. Et saadant Brev kunde Apostelen kun sende til en Menighed under Forudsætning af, at den tællede Medlemmer, der besad den fornødne Indsigt og Evne til at gaae ind i de dybeste Betragtninger, men under denne Forudsætning maatte ogsaa Brevet sikkre dets Forfatter en hæderlig Mod-

tagelse, naar han selv kom. Men der skulde endnu forløbe en lang Tid, inden dette kunde skee.

For Diebliffet vilde Paulus reise til Jerusalem for at bringe de Fattige i de derværende Menigheder et Sammenstod, som var tilveiebragt fra Macedonien og Achaia (Rom. 15, 25 ff.). Da Paulus var samlet med Apostlene i Jerusalem, og Disse havde erkjendt hans Bemyndigelse til at prædike blandt Hedningerne, anmodede de ham blot om, at han skulde komme de Fattige ihu (Gal. 2, 10). Dette efterkom han ogsaa troligen. I sig selv havde de Fattige i Judæa ingen Fordring paa Gaver fra de fremmede Menigheder, som selv tildeels var meget fattige (2 Kor. 8, 2), og sikkert havde ikke ubetydelige Udgifter til deres gudstienstlige Forsamlinger, til deres egne Fattige, og til reisende Lærere og Brødre, som ideligen gjorde Krav paa deres Giestmildhed, og hvilke de ofte ledsagede paa Veien. Men Paulus ansaae det vel for gavnligt, at ogsaa paa denne Maade Forbindelsen med Modermenigheden blev vedligeholdt; han meente vel, at Jøderne derved lettere vilde stikke sig i, at Hedningerne bleve optagne i det Christne Samsfund; og han satte stedsse en Vre i at tilveiebringe et rigeligt Sammenstod. Vi læse flere Gange i Brevene om den Omhyggelighed, hvormed han varetog dette Hverv, hvorledes han sendte sine Medhielpere omkring for at indsamle Bidragene, men tillige sørge for, at Ingen skulde have den Mistanke, at han samlede for sig selv, at ikke det Hele blev anvendt efter dets Bestemmelse; han beslittede sig paa det Gode, ikke alene for Herren, men ogsaa for Menneskene (2 Kor. 8, 21). Denne Gang maae Bidragene være udfaldne rigeligere, efterdi han fandt det værd selv at reise dermed; han ventede uden Tvivl derved at finde en venligere Modtagelse, end der blev ham til Deel; tillige vilde han vel, inden han

foretog den lange, farefulde Reise til de fjerne, vestlige Lande, endnu engang see den Stad, der var Middelpunctet for hans vidt adspredte Folk, endnu engang tilbede i det Tempel, til hvilket saa mange Grindringer knyttede sig, hvor ogsaa Herren havde lært, og endnu engang hilse Brødrene i Jerusalem.

Fra Korinth kunde Paulus tilføjes have begivet sig til Syrien, men, da han erfarede, at Jøderne paa denne Vej havde et Anslag for imod ham, foretrak han at reise tilbage giennem Macedonien (Ap. G. 20, 3). Han blev ledsaget af Mange, deriblandt af Lukas, hvis Beretning om denne Reise derfor er meget udførlig. Efter Paasken (A. 58) seilede de ud fra Philippi. I Troas, en By hvor Evangeliet havde fundet megen Indgang, forbleve de i syv Dage, og der var det, at, da Disciplene vare forsamlede paa den første Dag i Ugen for at helligholde Nadveren, et ungt Menneſte under Pauli Brædiken blev betagen af Søvn, faldt ned fra tredie Stokværk, og blev optagen som død, men atter ved Pauli Omhu blev bragt tillive. I Miletus kaldte han den ephesinske Menigheds Ældste til sig, thi til Ephesus vilde han nu ikke komme, for ikke at forsinke sin Reise (Ap. G. 20, 17). De Ord, med hvilke han stilletes fra disse Ældste, blandt hvilke han i tre Aar havde levet og virket, maae gribe ethvert Hierte, anbefale sig for hvert Menneſtes Samvittighed, og overbevise enhver redelig Læser om, at vi her ikke have en senere opdigtet Tale for os, men hvad Paulus i denne Afſtædſtund virkelig har sagt, hvilket Lukas enten har gienmt i sin Hufommelse, eller vel snarere kort efter har nedskrevet. Naar Paulus her sagde, at han vidste, at alle de, blandt hvilke han hidtil havde vandret og prædiket, ikke mere ſkulde see hans Anſigt (20, 25), da var dette neppe sagt med Hensyn til, hvad ham kunde vederfares i Jerusalem, men til den

lange og farlige Reise til Italien og Spanien, der laae for ham. Derimod kunne vi ikke tænke paa noget Forsæt om aldrig, dersom endog Livet blev sparet, at vende tilbage til disse Egne. Dette see vi ogsaa deraf, at han i de Breve, han siden skrev fra Rom, da maaskee Reisen til Spanien var opgiven eller udsat, ikke blot lover at besøge Philippi (Phil. 2, 24), men ogsaa Kolossæ (Philem. B. 22), og da sikkert ikke vilde glemme Ephesus.

Under mange Taarer rev han sig løs. Paa den videre Reise kom han blandt andre Stæder ogsaa til Tyrus, hvor han fandt en kristelig Menighed, hos hvilken han forblev i syv Dage. Ogsaa her vandt han Alles Hjærter, saa at de indstændigen bade ham ikke at drage til Jerusalem; og, da han dog blev ved sit Forsæt, ledsagede de ham Alle, med Koner og Børn, til Strandbredden, hvor de Alle saldt paa Knæ, og opsendte deres Bøn for ham. I Cæsarea tog han ind i Philippi Huus. Denne Mand var En af de Syv, der i Jerusalem bleve valgte til de første Diaconer; her kaldes han „Evangelisten“ (Ap. G. 21, 8). Med dette Navn kunde Enhver betegnes, som forkyndte Evangelium — og saaledes bruges Ordet maaskee (2 Tim. 4, 5) — men man finder ogsaa Evangelisterne adskilte, ikke just som et eget kirkeligt Embede, men efter Bærdigheden i Kirken, paa den ene Side fra de høiere bemyndigede og høiere begavede Apostle og Propheter, paa den anden fra Hyrder og Lærere (Eph. 4, 11), og, naar de Sidstnævnte vare Saadanne, der paa et vist Sted forestode Menigheden og droge Omsorg for dens Opbyggelse, da vare Evangelisterne uden Tvivl Mænd, der ikke bandt sig til nogen Menighed, men droge omkring, prædikede, hvor Leilighed gaves, og saaledes fortsatte Apostlenes Gierning. Philippus havde fire Døttre, ugifte, i Besiddelse af prophetisk Gave.

Ogsaa kom' her fra Judæa Propheten Agabus, som tilforn i Antiochia havde forudsagt en Hungersnød (Ap. G. 11, 28). Han synes i sin Fremtræden at have efterlignet de gamle Propheters symboliske Udtryksmaade, han tog Pauli Belte, og bandt dermed sine Hænder og Fødder for dermed at betegne, at den Mand, hvem Beltet tilhørte, skulde af Jøderne saaledes blive bunden i Jerusalem. Desto ivrigere trængte Alle i Paulus for at formaae ham til ikke at drage derop; men, hvor meget endog deres Taarer gik ham til Hierte, blev han dog ubevægelig. Han havde selv sagt, at han var „tvungen i Aanden“ (Ap. G. 20, 22); det var en af de Bestillinger, der paatrængte sig et Menneſte med umiddelbar Viſhed, og vi kunne ikke tvivle om, at han jo noie har prøvet den i sit Jnderſte; han vidſte, at det Intet kunde hjælpe, om han vilde undvige Farerne, thi de omringede ham paa enhver Dei, og han havde den Tillid, at, ſaa længe Herren vilde bruge hans Tieneste, vilde han ogsaa frelſe ham giennem alle Farer. De Tilſtedeværende opgave omſider deres Forſøg paa at holde ham tilbage, og underkaſtede ſig med det Suk: Stæe Herren's Billie! (21, 14).

I Jerusalem fandt Paulus Ingen af Apoſtlene, undtagen Jakob, men hos Denne bemærke vi aldeles ingen Uvillie; var han endog neppe ganſte tilfreds med Pauli Færd, forſvandt dog denne Miſfornoiſe ganſte imod deres Enighed i det Store og Væſentlige. Han ſamlede hos ſig de Ældſte, og de modtog Alle Paulus med Glæde, og priſede Gud for Alt, hvad der var udrettet ved ham. Men de vidſte ogsaa, hvilken Fare han gik imøde, thi ſelv de mange Tuſinde i Jerusalem, der havde antaget Evangeliet, vare Alle tillige nidkiere for Loven (Ap. G. 21, 20). De anbefalede ham derfor ved en offentlig Handling at viſe, at han hverken ſelv

foragtede Loven, eller afholdt dem, der vare fødte i Jødedommen, fra at iagttage de jødiske Skikke. Der vare fire Mænd iblandt Brødrene, som havde et Nasiræer-Løfte paa sig, ved hvilket de for en vis Tiid vare forpligtede til at afholde sig fra Viin og at lade Haaaret voxe, indtil der var bragt et Offer for dem. Til Disse skulde Paulus slutte sig, underkaste sig Kendsels-Skikkene med dem, og bekoste Offeret. Med Disse gif han derfor i Templet, og Løvtets Tiid var næsten til Ende, da nogle Jøder fra Asien kiendte ham, og ophidsede Folket imod ham, i det de stiondt uretteligen beskyldte ham for at have ført hedenske Mænd, hvilke de havde seet med ham i Staden, ind i Templet. Hele Staden kom i Bevægelse, man førte Paulus ud af Templet, lukkede dets Døre, og Folket vilde have myrdet ham, dersom ikke Tribunen Eysias var kommen til med Krigsmænd fra den nærliggende Borg Antonia, og havde udrevet ham af deres Hænder. Eysias antog ham først for en Egypter, som tilforn havde anstiftet et Oprør, hvorved mange Mennesker vare omkomne, og derefter selv var undflyet. Men da han intet Sikker kunde erfare om den hele Sarm, lod han Paulus binde med to Lænker, og føre op paa Fæstningen. Paa Trapperne begierede Paulus Tilladelse til at tale til Folket, og, da dette var ham tilstaaet, og han begyndte at tale i Landets Sprog, blev Alt stille, og Folket hørte ham roligt, medens han fortalte sit Livs tidligere Historie, og Aabenbarelsen paa Veien til Damascus (22, 1 ff.). Men da han var kommen til Herrens Befaling til ham, at han skulde gaae til Hedningerne, begyndte Folket atter at rase, og Tribunen maatte lade ham føre ind i Fæstningen. Der vilde han først underkaste ham et piinligt Forhør med Hudstrygning, men da Paulus tilkiendegav, at han havde romersk Borgerret, opgav han dette, lod

Synedrjet sammenkalde til den følgende Dag, og løste Paulus af Bænkerne.

De forrige Gange Paulus havde besøgt Jerusalem, havde han i Menigheden fundet en venlig Modtagelse, i Folkets Mængde havde ingen Forbittrelse viist sig imod ham. Naar vi da nu finde Folket frysende af Harmen, og hans Liv kun med største Vanskelighed frelst fra dets Voldsomhed, da hidrører dette vel tildeels fra det Oprør, hans Prædiken havde vaft paa saa mange Steder, og hvorum hans Fiender havde bragt Efterretningen til Jerusalem, men uden Tvivl ogsaa derfra, at den politiske Spænding stedse blev stærkere, der omsider udbrød i den haardnakke Kamp, som endte med Jerusalem's Undergang. Naar den christne Menighed endnu blev taalt i Jerusalem, da var det, fordi, som de Ældste sagde, at mange Tusinde, som havde antaget Troen, dog tillige vare nidkiere for Loven; de Fleste, eller dog saare Mange, af dem ansaae vel Christendommen kun som et Tillæg til Jødedommen; denne skulde blive bestaaende med alle sine Skikke og Indrætninger, og, naar de antog, at Messias var kommen og kunde ventes tilbage, da meente de, at det var for at oprette det Rige, i hvilket Folkene skulde underkaste sig Mose Lov, og erkiende det jødiske Overherredømme. Jødernes Paaastand paa dette Herredømme blev desto større, og deres Had til Hedningerne desto uforsonligere, jo mere de i disse Tider maatte lide under Romernes Tryk.

Efter Agrippa den Førstes Død vilde Keiseren ikke strag tilstaae hans, dengang kun 17 Aar gamle, Søn Kongemagten. Det jødiske Land blev derfor lagt under Proconsulen i Syrien, dog saaledes at det atter blev bestyret af romerske Procuratorer. Efterat Een af disse, Gumanus, af Keiseren var sendt i Landsflygtighed, var Felix mod Slutningen af Aaret

52 bleven hans Efterfølger¹⁾). Denne Mand var en Frigiven, enten af Keiseren, Claudius, eller af Keiserens Moder, Antonia — han synes at have antaget Begges Navne, da man finder ham nævnet baade Claudius og Antonius. Ved høi Beskyttelse havde han, saavelsom Broderen Pallas, hævet sig til Rigdom og borgerlig Værdighed, men Sindelaget havde han taget med sig fra sin forrige Stand; Tacitus siger om ham, at han med al Grusomhed og Vilkaarlighed øvede Kongemagt med Trællesind²⁾). Han opnaaede at ægte tre Hustru-inder³⁾), af hvilke de Tvende, hvis Navne ere os bekjendte, Begge bare Navnet Drusilla. Den Eine af disse, en Datter af Mauritaniens Konge, Juba, Datterdatter af Antonius og Cleopatra, var paa denne Tiid formodentlig død. Den Anden, med hvem han nu levede i Ægteskab, var en Datter af Agrippa den Første, og havde tilforn været gift med Emesenernes Konge, Azizus, som havde antaget den jødiske Religion. Da Felix engang havde seet hende, blev han henreven af hendes Skønhed, og ved Hielp af En af sine Venner, Simon, en Jøde, der gav sig ud for en Mager — i hvem vi med al Sandsynlighed gienkender den Simon, der i Samaria var truffen sammen med Petrus — som forestillede hende al den Herlighed, hun kunde vente i Forbindelsen med Felix, fik han hende overtalt til at forlade sin fædrene Tro, og ægte ham, skøndt en Hedning⁴⁾).

¹⁾ Annal. Paul. pag. 27 sqq.

²⁾ Taciti Hist. V. 9.

³⁾ Suetonius in Claudio c. 18.

⁴⁾ Joseph. Ant. XX. 7. 2. At Simon her siges at være fra Sypern, medens han ellers kaldes en Samaritaner, kan neppe være et afgjørende Beviis imod Identiteten. — Hvorvidt der for den fabelagtige Fortælling, at Simon siden er kommen til Rom, og der atter stødt sammen med Petrus, kan ligge nogen Sandhed til Grund, ville vi ikke afgjøre. See

Under en saadan Bestyrelse maatte i det urolige Folk Oprør, Bold og Mord tage til. Snigmorderne — de saakaldte Sicarier — udgiorde næsten en egen Hær, og Felix forsmaaede undertiden ikke selv at benytte deres Tieneste. De Uordener, som allevegne brøde frem, besad Felix hverken Anseelse, Klogskab eller engang Villie til at dæmpe; ielv i Synedriets Forsamlinger finde vi hverken Sindighed eller Værdighed.

Da Hovedsmanden Eysias lod Paulus fremstille for dette Raad, førte en Armenier Forsædet; han kaldes Ypperstepræst, og havde ogsaa havt denne Værdighed, men om han endnu besad den, eller kun fungerede indtil Videre, er uvisst, i alt Fald var han ikke iført den ypperstepræstelige Dragt, da Paulus ikke kiendte ham. Han begyndte Forhandlingerne med at befale En af de Høfstaende at slaae Paulus paa Munden, da Denne begyndte at tale; men da Paulus derefter benyttede Striden mellem Phariseerne og Sadduceerne, som deelte Synedriet i tvende Partier, og erklærede sig for en Phariseer, samt at han blev anklaget, fordi han prædikede de Dødes Opstandelse, opstod der en saa heftig Striid, at Hovedsmanden lod ham føre tilbage til Fæstningen, fordi han befrygtede, at de vilde sønderrive ham (Ap. G. 23, 10). Da man derefter erfarede, at henved fyrrethve fanatiske Jøder havde sammenrottet sig med den Forpligtelse, ikke at ville spise eller drikke, før de havde slit Paulus ved Livet, sendte Hovedsmanden ham under stærk Bedækning til Cæsarea, Landskøvdningernes sædvanlige Opholdssted, hvor han blev

Al. theol. Schrifen S. 158 ff. Bunsen bemærker (Hippolytus u. seine Zeit. I. 42), at, medens Irenæus gientager Fabelen om Simons Statue i Rom, ved den i Nærheden af Rom boende Hippolytus Intet derom.

hensat i Herodes's Pallads, dog under mild Bevogtning, og med fri Afgang for hans Benner.

Faa Dage efter kom den Ypperstepræst med de Ældste til Cæsarea. De havde taget med sig en Rhetor, Tertullus, som, efter modbydelig Smiger for Felix, fremsførte deres Anklage. Paulus forsvarede sig med al Ro og Værdighed, og da Felix mærkede, at Striden angik Læresætninger, vilde han nærmere erkyndige sig derom, og udsatte Sagen (Ap. G. 24, 22). Efter nogle Dages Forløb kaldte han atter Paulus for sig, og havde taget sin Gemalinde, Drusilla, med sig, fordi han meente, at hun, som fød Jødinde, kunde give ham nogen Oplysning. Men, berettes der, da Paulus taledes om Retfærdighed og Afholdenhed og den tilkommende Dom, blev Felix forfærdet, og sendte ham for denne Gang bort (24, 25). Der gives Forestillinger, som, foredragne med Kraft og Sindighed, gjøre Indtryk ogsaa paa det forhærdede Sind. Felix lod siden Paulus kalde, dog neppe for at belæres af ham, men deels maafee til nogen Underholdning, og fornemmelig for at udpresse en Gave, som vilde have været det sikreste Middel til hans Befrielse, men som dog stedse udeblev.

Saaledes forløb to Aar. Da blev Felix kaldet tilbage, og, for at være Jøderne til Billie, efterlod han Paulus fængslet. Denne Frielighed gavnede ham dog kun lidet, thi, da han var ankommen til Rom, anklagede Jøderne ham, og kun ved sin Broder Pallas's Indflydelse undgik han Straffen. Drusilla og en Søn, hun havde født Felix, omkom siden ved et Udbrud af Vesuv.

Felix Efterfølger var Porcius Festus, som uden Tvivl ankom til Landet i Aaret 60¹⁾, og i sin korte Bestyrelses

¹⁾ Annal. Paul. pag. 28 sqq.

Tiid — thi Døden bortrev ham snart — synes at have styret baade med Kraft og med Retfærdighed. Paa Jødernes Begiering vilde Festus, at Paulus skulde drage med ham til Jerusalem, for at han der kunde dømme i hans Sag; men Paulus, som vel vidste, hvad der ventede ham i Jerusalem, indstod sig for Keiserens Domstol. Dertil havde han, som romersk Borger, Ret, og Festus saae sig uden Tvivl gierne befriet for en Sag, hvori en retfærdig Dom vilde have paa- draget ham stor Uvillie af Folket.

Nogle Dage derefter kom Agrippa den Yngre til Cæsarea for at hilse paa Festus. Denne Fyrste, hvem man paa Grund af hans Ungdom havde fraraadet Claudius, hos hvem han ellers havde stor Yndest, at udnævne til hans Faders Efterfølger, havde dog efter sin Farbroder erholdt Fyrstendømmet Chalcis, hvilket Keiseren siden ombyttede med de Tetrarchier, som Philippus og Lysanias havde beherstet, og hvis Omfang Nero endnu forsøgede; tillige blev der tilstaaet ham Kongenavn og en Tilsynsret over Templet i Jerusalem og den jødiske Religion, hvilken Ret gav ham en Magt over de Ypperstepræster, hvilken han udøvede saa vilkaarligen, at han affatte fire, og indsatte sex¹⁾. Ham ledsagede, næsten som Gemalinde, hans Søster Veronice. Denne var en af de Qvinder, af hvilke vi i disse Tider træffe flere, som med aabenbar Frækhed tilfidesatte alt Hensyn paa Belansthændighed, og dog bevarede deres Indflydelse, og kunde fængsle Een af de Mægtige efter den Anden. Af Skinsyge over hendes Søsters, den ovenfor nævnte Drusilla's, Skønhed, havde hun forbittret hende Livet, og derved bidraget til hendes Forbindelse med Felix. Hun havde først ægtet sin Farbroder, Fyrsten af

¹⁾ Noldii historia idumaea pag. 375.

Chalcis, derefter Kongen af Cilicien, Polemon, fra hvem hun dog snart stilte sig, og levede siden efter sine Lyster, endog saaledes, at hun gav kun altfor megen Anledning til at antage et skændigt Forhold mellem hende og hendes Broder Agrippa. I en senere Tid vandt hun Indflydelse hos Vespasian, men i Særdeleshed indtog hun saaledes Denmarks Søn Titus, at han næsten ikke kunde rive sig løs fra hende; han skal endog have lovet hende Ægteskab, hvilket Løfte han dog, da han blev Keiser, fandt det uanstændigt at opfylde, og, skøndt meget ugiern, sendte han hende fra sig.

Under Agrippa's Ophold i Cæsarea anmodede Festus ham om at undersøge Pauli Sag, da han selv ikke vidste, hvad han derom skulde indberette til Keiseren. Agrippa gik gierne ind derpaa, og paa den bestemte Dag kom han tilligemed Berenice med stor Pragt i Domsalen, hvor ogsaa de Fornemste af Staden vare forsamlede. Paulus blev ført frem, og det blev ham tilstedet at tage Ordet. Han udviklede da sit Forhold i en udførlig Tale, som Lukas har bevaret os (Ap. G. 26, 2 ff.). De ham ganske nye Forestillinger forekom Festus saa underlige, at han udbød: „Du raser Paulus! din megen Lærdom gør dig rasende;“ men det var visseiligen „sande og betænksomme Ord“, han fremsførte; og da Agrippa, uden Tvivl som i letfindig Spøg, sagde: „Der fattes kun Lidet i, at du overtaler mig til at blive Christen“, sagde Paulus i rolig og fast Overbeviisning: „Jeg vilde ønske til Gud, at, hvad enten der fattes Lidet eller Meget, ikke alene du, men og Alle, som høre mig i Dag, maatte blive, som jeg er, undtagen disse Lænker.“ „Denne Mand,“ sagde Agrippa derpaa til Festus, „havde kunnet være løsladt, dersom han ikke havde indstødt sig for Keiseren.“

Men nu maatte han sendes til Rom. Han blev derfor, tilligemed andre Fanger, indstibet under Opsyn af en Hovedsmand, Julius, hvis Yndest han snart vandt, og som behandlede ham mildt. Af den høist besværlige og farefulde Reise, have vi en omstændelig Beskrivelse, som aabenbar hidrører fra et Dienvidne. Da man med Vanskelighed havde naaet en Havn ved Kreta, og det allerede var sildigt paa Aaret, raadede Paulus til der at overvintre; men, da Stedet ikke var beqvemt til Vinterleie, blev det de Flestes Mening, at man skulde søge hen til en anden Havn ved Den (Ap. G. 27, 12). Da de vare gaaede under Seil, bleve de overfaldne af en heftig Storm, i mange Dage saaes hverken Sol eller Stierner, de maatte kaste Ladningen overbord, og dreve saaledes i fiorten Dage og Nætter omkring i Havet. Kun Paulus opmuntrede dem. Han havde haft et Syn, at en Engel fra Gud stod hos ham, og sagde: „Frygt ikke, du skal stilles for Keiseren, og Gud har skienket dig alle dem, som seile med dig“ (27, 21 ff.). Omfider bemærkede de, at de vare under Land. De styrede ind i en Biig, hvor de satte Skibet, hvis Bagstav snart blev sønderslagen af Bølgerne. Stridsmændene vilde dræbe Fangerne, af Frygt for at de skulde undslippe, men dette blev forhindret af Hovedsmanden, som vilde frelse Paulus. Man kastede sig i Søen, og, deels svømmende, deels paa Planker og Stykker af Braget, kom de Alle frelse til Landet. Der havde været 276 Mennesker i Skibet. Det Land, hvorved de vare strandede, var Den Melite (Malta). Indbyggerne, og deriblandt den Fornemste paa Den, Publius — formodentlig Legat for Prætoren i Sicilien — modtog dem med stor Venlighed, og Paulus i Særdeleshed nød stor Ære, da man ikke blot saae, at en giftig Slange, som havde heftet sig ved hans Haand, blev

aftrystet uden at have skadet ham, men han ogsaa helbredte Publii Fader, og siden mange Syge paa Den. Efter tre Maaneders Forløb seilede de bort paa et alexandrinsk Skib, og kom først til Syrakus, derpaa til Puteoli (Pozzuolo), en Søstad i Campanien, hvor de fandt Christne, og forbleve hos dem i syv Dage. Derefter drog de til Rom, hvorfra Brødre af den christne Menighed kom dem flere Mil imøde. „Da Paulus saae dem, takkede han Gud, og fattede Mod“ (Ap. G. 28, 15). Efter de nøiagtigste Undersøgelser maa Pauli Ankomst til Rom ansættes til Aaret 61¹⁾.

I Rom bleve Fangerne overgivne til Øversten for Livvagten (Prætorianerne), upaatvivlelig Burrus, som i Begyndelsen af det følgende Aar døde, uvidt om af Sygdom eller ved Gift. Men Paulus blev det tilstedet, at boe i et eget leiet Herberge med den Stridsmand, der bevogtede ham.

Der kaldte han efter nogle Dages Forløb de Anseeteste iblandt Jøderne til sig, da han befrygtede, at de havde modtaget usordeelagtige Efterretninger om ham. Dette benegtede de. Det er ikke saa besynderligt, at de ikke havde faaet Brev om den Sag, hvorfor Paulus nu var sendt til Rom, thi det var sildigt i det foregaaende Aar, at dette var blevet besluttet, og om Vinteren drog ikke let Reisende over Havet. Derimod maa det forundre os, at den christne Lære synes disse Jøder saa fremmed; de have hørt Noget om en saadan Sect, der fandt Modsigelse allevegne, og de søgte af Paulus at erfare noget Nærmere derom (28, 21). Dog bestod der i Rom allerede i flere Aar en christen Menighed, hvis Tro blev omtalt i den ganske Verden (Rom. 1, 8). Vi maa derfor antage, at denne Menighed for det Meste bestod af

¹⁾ Annal. Paul. pag. 29.

Hedninger¹⁾), blandt hvilke der i Rom, som allevegne, vare Mange, der forud vare paavirkede af de jødiske Lærdomme, og at de i den store Stad holdt sig for sig selv, og søgte at undgaae Sammenstød med de strenge Jøder, for ikke at vække Uroligheder, som let kunde blive dem farlige, og atter bevirke en Fordrivelse eller et Forbud mod deres Forsamlinger.

Paulus bestemte hine Jøder en Dag, og paa den bleve de hos ham fra Morgen til Aften. Det gik, som det pleiede; Nogle lode sig overbevise, Andre havde tillukte Øren og Hjerter. Disse sagde da Paulus, at Guds Frelse skulde tilbydes Hedningerne (Ap. G. 28, 28).

I dette Fangenskab forblev Paulus i to Aar, men nød derved den Frihed, der pleiede at tilstaaes dem, som ikke vare anklagede for nogen svær Forbrydelse. Den Fangne kunde boe i et privat Huus, men bevogtet af en Stridsmand, til hvem han skulde være bunden saaledes, at Fangens høre Haand var lænket til Stridsmandens venstre¹⁾). En Undtagelse fra denne Sammenlænkning har maaskee undertiden været tilstedet, men at Paulus i det Mindste selv har Lænker, fremgaaer af hans Breve fra denne Tid. De bevogtende Stridsmænd hørte til den prætorianske Livvagt, og da disse idelig stiftede, da Paulus sikkert benyttede Leiligheden til at tale med dem om Det, som altid fyldte hans Siel, da de vare tilstede ved hans Samtaler med Andre, og hans Ord maatte gjøre desto dybere Indtryk, i det de vare Vidner til hans stille, retsfindige, gudhengivne Forhold; saa forstaae vi, at ogsaa dette Fangenskab maatte, som han selv siger, tiene

1) Jonsf. Rückert, Comm. üb. d. Brief an die Römer. 2 Aufl. II. 302 ff.

2) Walchii Dissert. in Acta Apostol. III. 264 sqq.

til Evangeliets Fremme, og at Christus, for hvis Sag han bar sine Lænker, maatte ved ham blive bekendt i hele Prætoriet, og for mange Andre (Phil. 1, 12—13). Thi i disse tvende Aar havde Alle fri Adgang til ham, og til dem, der kom, kunde han usforhindret tale om sin Herre og om Guds Rige (Ap. G. 28, 30—31). Ogsaa havde han, som vi see af hans Breve, flere trofaste Benner og Medarbejdere, deriblandt Lukas, „den Læge, den Elskelige“ (Kol. 4, 14), og Marcus (Philem. B. 24). Hvor bevæget da endog Livet var i denne Verdens Hovedstad, under al Tyranniets Undertrykkelse, mellem Eidenstavernes Raser, mellem Misgjerninger og Skændsel, befæstedes og uddannedes mere og mere den Menighed, som paa den gamle Verdens Ruiner skulde træde seierrig frem. Pauli Frimodighed i at forkynde Evangeliet meddeelte sig til Flere, og, dersom end ogsaa her Klinten vogede frem mellem Hveden, dersom der vare de, som vilde gøre sig selv giældende, og forringe Pauli Anseelse, saa trøstede han sig dog ved, at ogsaa saaledes blev Christus forkyndt, og at der vilde være de, som vilde annamme Evangeliet i rene Hjerter, om det end blev forkyndt med urene Læber (Phil. 1, 14 ff.)

Men ogsaa paa de Steder, fra hvilke han nu var stilt, vogede den Sæd, han havde udstrøet. Under sit Fangenskab modtog han Efterretningen fra de fjerne Menigheder, og lod dem høre fra sig, thi han kunde med Sandhed sige, at han bar alle dem i sit Hjerter, der med ham vare blevne deelagtige i den jamme Naade (Phil. 1, 7). Asiateren Tychicus, hvem vi tilforn have fundet med ham paa Veien fra Macedonien til Asien (Ap. G. 20, 4), var nu hos ham i Rom, men havde en Reise for til Asien; ham medgav Paulus Skrivelser

til den ephesinske og den kolossensiske Menighed ¹⁾). Ægtheden, især af den første af disse Skrivelser, har de nyere Tiders Tvivlsyge, som begierligen samler alle Smaaligheder sammen, medens den overseer de store og klare Beviser, villet antaste. Men allerede Umueligheden af, uden at møde nogen Modsigelse, at indsmugle et falskt Brev til en stor Menighed, som den ephesinske ²⁾, og endnu mere Læsningen af Brevet selv maa overbevise os om, at vi her ikke have en Falskner for os, der søger at efterligne et fremmed Skrivt — det skulde her være Brevet til Kolossenserne — men en Mand, der taler af apostolisk Gjælde, med apostolisk Barme og Kraft. Det er besynderligt, at de nyere Kritikere have en Mængde Forfattere tilrede, der skulde have været istand til de fortrinligste Udarbejdelser, medens Alt, hvad vi fra den nærmeste Tid efter Apostlene have under Forfatterens eget Navn, er saa langt ringere. Vel er det ved første Blik paafaldende, at Paulus her ikke taler i den Tone, som man skulde vente i en Skrivelse til en Menighed, i hvilken han havde tilbragt tre Aar, og fra hvis Voldske han skiltes med saa meget Beemod. Men dels var det ikke mere den samme Menighed, i hvis Midte Paulus havde levet; omtrent fem Aar vare forløbne, siden Paulus havde forladt Ephesus, og i disse Tider og i disse Egne forsøgedes Menighederne uophørligen; nye Mennesker vare traadte frem, og deriblandt, som det synes, Saadanne, der meente at besidde en dybere Indsigt i Evangeliets

1) Det nyere Paafund, at disse Breve skulde være skrevne i Cæsarea, strider ganske mod alle Overleveringer og mod alle Omstændigheder, Jvnf. Annal. Paul.

2) Hvo der efterseer de Vidnesbyrd om de nytestamentlige Skrifter, som Gusebius har samlet af de gamle Kirkeskrivere, vil let overbevise sig om, at der blandt dem ikke fattedes Mænd, som vare opmærksomme paa Alt, hvad der kunde svække Tilliden til et Skrivts Ægthed.

Hemmeligheder, end han (Eph. 3, 4): deels var dette Brev ikke bestemt for Ephesus alene, det skulde ogsaa læses i Menigheder, hvor Paulus ikke selv havde været; det var egentlig en Omgangsskrivelse, thi det er upaatvivlelig dette Brev, der ogsaa skulde komme til Laodicæa, og derfra til Koloßæ (Kol. 4, 16¹). Det er altsaa tildeels fremmede Mennesker og Menigheder, om hvilke Tanken svævede for Apostelen, i det han skrev, skøndt han ogsaa her skrev med den Varme, hvormed han stedse udtalte de kristelige Lærdomme og Formaninger. Hvad han i Særdeleshed havde at sige de Ældste, har han vel overdraget Tychicus mundtlig at meddele.

Med den samme Mand sendte Paulus ogsaa en Skrivelse til Menigheden i Koloßæ, som ikke synes at have været grundet af Apostelen selv (Kol. 2, 1), men ved en af hans Disciple. Det er de samme Forestillinger, der fyldte Apostelens Siel, men uden at binde sig til hvad han nylig havde skrevet, giver han en ny Fremstilling; Udtrykket er mere sammentrængt, han udelader og tilføier, og vil derfor, at begge Brevene skulde læses paa hvert Sted.

Endnu have vi fra denne Tid et lidet, men dog mærkværdigt, Brev til en enkelt Mand, det til Philemon. Denne, som synes ved Paulus selv at være bragt til Christendommen, boede i Koloßæ, og havde aabnet Menigheden sit Huus (hvilket endnu vistes i det femte Aarhundrede). Brevet udvikler ingen Læresætning, handler kun om et privat, dog kristeligt, Forhold; men det Liv og den Hjertelighed, hvormed

¹) See Anger, der Laodicea. Brief. Wieseler (Chronologie d. ap. Zeitalt. S. 450 ff.) vil neppe staae den Mening Indgang, at dette Brev skulde være det ganske private til Philemon.

det er skrevet, tiltaler Enhver, og viser os dets Forfatter fra en høist elskværdig Side. Tillige seer man, at Paulus med Sikkerhed ventede sin Løsladelse, thi han anmodede Philemon om at berede sig et Herberge (B. 22).

Fra Philippi var Epaphras — vistnok den Samme, som ogsaa kaldes Epaphroditus — kommen til ham. Denne Mand — hvem Paulus endog kalder sin Medfangne (Philem. B. 23), fordi han saa flittigen havde været om ham og tient ham, at han kunde siges at have deelt hans Fangenskab — havde fra Menigheden i Philippi bragt, ikke blot Hielsen og Forsikkring om Kierlighed og Hengivenhed, men ogsaa Understøttelse, ligesom den samme Menighed tilforn, som ovenfor bemærket, havde sendt ham Hielp til Thessalonik. Denne Gave var ham meget kier, ikke for Understøttelsens Skyld, thi, for ikke at besvære Menigheden, frabeder han sig bestemt al videre Understøttelse (Phil. 4, 18), men som et Beviis paa deres vedvarende Sindelag imod ham og imod Herren. Han giengieldte Gaven rigeligen ved det skønne, dyrebare Brev, han ved Epaphras sendte Menigheden, og i hvilket han endnu af sit Hiertes Fylde taler til alle Menigheder paa Jorden. Den nyeste kritiske Skole har intet klarere Beviis kunnet give paa sin Udygtighed til al sand Kritik, end at den har vovet at anfegte dette Brev, paa hvilket Guds Mand saa tydeligen har sat sit Præg. Vi finde ogsaa her Paulus, som stedse, beredt paa, at hans Liv kunde kræves af ham i den Tieneste, han havde paataget sig, og længselsfuld efter at forlade denne Verden og være med Christo, men tillige forsikket om, at han endnu skulde forblive hos de Menigheder, hos hvilke hans Tieneste endnu ikke var fuldbendt (Phil. 1, 25).

Den Løsladelse, han ventede, blev ham ogsaa til Deel, thi vi kunne ikke indrømme den Formodning nogen Gylldighed,

at han skulde have endt sit Liv i den neronianske Forsølgelse. Enhver, der endog blot læser Slutningsordene af Apostlenes Gjerninger, synes at maatte erkiende, at, dersom Pauli toaarige Fangenskab havde endt ved hans Martyrdsd, da vilde Lukas ikke have sparet de saa Ord, der behøvedes for at tilføie dette; dersom derimod her et nyt Afsnit af Pauli Liv begyndte, og der vare nye Reiser, Bedrivter og Fæxer at fortælle, da forstaae vi, hvorfor Lukas her afbrød, saameget mere, dersom han — hvilket ikke er usandsynligt — har tænkt paa i et eller andet Skrivt atter at optage Traaden. Fremdeles have de omhyggeligste Undersøgelser, som ovenfor anført, vist, at Paulus ankom til Rom i Aaret 61; de to Aar, i hvilke dette Fangenskab varede, vare altsaa til Ende i Aaret 63, eller Aaret før hiin Forsølgelse udbrød. De fleste gamle Forfattere berette Foretagender af Paulus i en tidligere Tid, og de saakaldte Pastoral-Breve, der saa kiendeligen vise en anden Stemning, end de tidligere, og vise den Fordærvelse og de falske Værdomme, hvoraf vi tidligere kun finde Spirer, mere udviklede, lode sig paa ingen Maade indordne i den Deel af Pauli Historie, som vi hidtil have fremstillet¹⁾.

Men her forlader os Pauli og vor trofaste Vedsager, Lukas, og de mindre paalidelige Efterretninger om Pauli sidste Aar, hvilke vi endnu have, skulle paa et andet Sted blive samlede. Her kaste vi endnu kun et Blik paa den første egentlige Forsølgelse, de Christne maatte taale af Hedningerne, hvilken gav Exemplet for de mange efterfølgende.

En frygtelig Ildebrand fortærede i sex Dage og syv Nætter af Roms fiorten Qvarterer de ti. Med de Fattiges

¹⁾ See om hele denne Sag: Dissertationen de ultimis annis muneris Apostolici a Paulo gesti, Kl. theol. Skriften S. 189 ff.

Boliger ødelagdes Palladserne, deriblandt tilsidst Keiserens eget; Templer, en Mængde Konstruenter og andre uerstattelige Mindeesmærker, tilligemed Forraadene af Levnetsmidler, bleve et Rov for Flammerne. Ved Ildens Udbrud vilde man have seet Mennesker, der anstillede sig som drukne, og kastede Brande ind i Husene; siden vare der de, som forhindrede fra at flukke, eller endog selv udbredte Ilden videre, enten for at plyndre, eller, som de foregave, paa høiere Befaling; og, da Ilden omsider ved Redbrydelsen af en Mængde Bygninger var dæmpet, udbød den paany, skøndt ikke med samme Boldsomhed. Keiseren, som først ikke var i Byen, kom ind, og betragtede med Velbehag det frygtelig skønne Skuespil, der i Virkeligheden viste ham et Sidespille til, hvad hans Indbildningskraft saa ofte havde leget med: Troia's Ødelæggelse; og, for at gjøre Illusionen fuldkommen, skal den fyrstelige Gøgler have iført sig sin Skuespillerdragt, og paa sit Privat-Theater have affunget en Scene, der afmalede Troia's Undergang.

Folkets Jammer var grændseløs, og det maatte i høieste Grad forbittres, i det man antog, at Nero selv havde anstiftet denne Brand, fordi han vilde have Rom skønnere opbyggt, en Mistanke, som nogle Historieforfattere¹⁾ ansee som aldeles grundet, men som vi vel rettest med Tacitus²⁾, lade staae uafgjort. Keiseren anvendte uhyre Summer paa Stadens Gienopbyggelse, men man beskyldte ham for især at sørge for sit eget Pallads, og selv Byens Forfælgelse var ikke Alle

¹⁾ Sueton. Nero. c. 38. Dio Cassius l. LXII. pag. 708 Ed. Leunclavii.

²⁾ Annal. XV. 38.

til Behag, i det man fandt, at de bredere Gader og de lavere Huse gave mindre Ly imod Solen.

For at skaffe Folkets Forbittrelse en Afledning, fandt Nero det tienligt at bestyldte de Christne for Brandstiftelsen. — Han vidste, at denne Menighed var hos Mængden yderst foragtet og forhadet. Det er besynderligt, at de romerske Historiekrivere, som dog selv berette de meest oprørende Misgierninger, de affhyeligste Skændigheder, hvormed vi ikke ville besudle vore Blade, om deres Folk fra de høieste Stillinger til de laveste, kunne omtale de Christne med en saa dyb Foragt, en saa bitter Haan, som om de i Særdeleshed hørte til Menneſkehedens Udſtud¹⁾. Allerede Jøderne, ſkøndt de havde fundet Indgang hos mange, endog fornemme, Familier — deriblandt hos Keiserens Gemalinde Popæa — vare i Rom en stadig Gienſtand for Spot og Haan; men imod de Christne forenede ſig baade Jøder og Hedninger; man opdigtede de ſtammeligſte og urimeligſte Beſtyldninger om hvad de foretog ſig i deres Forſamlinger, og, naar man beſtyldte dem for „et Had imod Menneſkeſlægten“, da kan dette have beroet paa deres Lære om Menneſkeſlægtens dybe Fordærvelfe, deres ſtærke Udtalelſe af den Sætning, at „Verden ligger i det Onde“, og Fuldbyrðelfen af de Straffedomme, hvormed de truede; men ogſaa derpaa, at de ſelv aſſondrede ſig baade fra Jøder og Hedninger. Saa villigen man i Rom tilſtedte enhver fremmed Gudsdyrkelfe, endog den forkaſteligſte, ſaa ſyntes man ikke at

¹⁾ *Addicti supplicii Christiani, genus hominum superstitionis novæ et maleficæ. Sueton. Nero c. 16. quos, per flagitia invisos, vulgus Christianos adpellabat. Repressa exitiabilis superstitio rursus erumpebat, non modo per Judæam, originem eius mali, sed per urbem etiam, quo cuncta undique atrocita et pudenda confluunt celebranturque. Tacit. Annal. XV. 44. Ikke meget forſkiellig har ofte i katholske Lande Dommen været om Proteſtanterne.*

ville taale den, der ingen Guder erkjendte, uden den Ene, hvem Verden ikke erkjendte, og saae Guddommens høieste Aabenbarelse i en Korsfæstet. Havde man kunnet formaae hine fornemt bortkastende Dommere endog blot til at læse det sidste Afsnit af Romerbrevet, maatte deres Dom være bleven en anden.

Først skulde nogle Christne være grebne, som tilstode Deeltagelse i de under Branden begangne Forbrydelser, og vi tør jo ikke negte, at maastee Nogle, som hørte til den christne Menighed, kunne under den almindelige Forstyrrelse have søgt at hævne sig paa deres Hadere og Foragtere, og gjort sig skyldige i de samme strafværdige Handlinger, som de saae Andre begaae. Af Disse udbressede man Angivelse af en Mængde, som ikke havde gjort sig skyldige i Forbrydelse, men som — siger Tacitus — bleve overbeviste om Had til Mennefteslægten, det er, om at være Christen. Mod dem Alle før man frem med den største Grusomhed og Haan; man korsfæstede dem, man bedækkede dem med Dyrehuder, og lod dem saaledes sønderrives af vilde Hunde, man isørte dem Klæder, giennemtrængte af brændbare Stoffer, antændte dem derpaa, og lod dem om Natten brænde som Fakler. Alt dette var imidlertid ikke noget Nyt i Rom, men Straffemidler, som ogsaa ellers bleve anvendte. Keiseren blandede sig mellem Tilfuerne, og forlystede sig ved det rædsomme Stuespil, men forseilede derved sin Hensigt, at vende Folkets Forbittrelse fra sig selv, thi Folket sølte Medbyrd med de Piinte, og antog, at Keiseren derved ikke saameget havde villet haandhæve Retfærdighed, som snarere skaffe sin Grusomhed en Tilfredsstillelse.

Denne Forfølgelse varede derfor neppe ret længe, og har neppe udstrakt sig udenfor Rom; og, dersom endog de Christne i Rom paa denne Tid maatte flygte eller stuele sig, saa mærke

vi dog derefter ingen Afstagen i den romerske Menighed. Dog var nu Løsenet givet til de Villkaarligheder og de blodige Forsølgelser, hvorunder de Christne snart allevegne maatte lide, men hvorved Christi Evangelium dog ikke kunde fortrænges eller undertrykkes. Thi „det for Verden Daarlige udvalgte Gud for at bestemme de Vise, og det for Verden Skrøbelige udvalgte Gud for at bestemme det Stærke, og det for Verden Uædle, og det Ringedeagtede udvalgte Gud, og Det, som Intet var, for at tilintetgjøre Det, som var Noget“ (1 Kor. 1, 27—28).

V.

Om Apostelen Petri første Ophold i Rom.

(1813.)

1.

Hvo ønskede ikke næriere at kende de Mænds Virksomhed og Stiebner, hvilke Jesus selv opdrog, for til dem at overlade Forkyndelsen af sit Evangelium? Dog tie de gamle Beretninger enten ganske derom, eller de usikre Fortællinger ere saaledes blandede med Fabler, at de kun lidet tilfredsstillende Forstærkeren, og kun give dem alt for megen Anledning, der nu med samme Begierlighed bortkaste det Sande med det Falske, som man tilforn antog det Falske med det Sande. Hvo ønskede ikke at vide, med hvilken Ret Simon, Jonas's Søn, bar det Tilnavn, hvormed hans Herre havde hædret ham? om han virkelig var den Klippe, hvorpaa Christi Menighed blev bygget? Thi hvor lidet endog disse Ord indeholde, hvad man har søgt at ulede af dem, bør vi dog ikke negte, at de tyde hen paa en stor Virksomhed, hvortil denne Apostel var bestemt, og ikke lade formode, at han kun stedsse i Jerusalem — hvor han ikke engang var Menighedens Forstander — eller i de nærmeste Egne skulde have deeltaget i de Andres Arbejde, at han skulde have fuldendt sit Løb uden at efterlade noget stort Værk, der kunde kaldes hans. Men naar Pauli trofaste Ven og ledsager Lukas har bevaret Grindringen af

dennes vigtigste Skiebner giennem den største Deel af hans Liv, da forlader han Petrus næsten saa snart, som Christendommens Udbredelse ikke mere tillader at sammenfatte Begivenhederne i eet Blik. Imidlertid var Petri Liv ikke saa affides, hans Gierning ikke saa stult, at Mindet derom kunde uddøe i Kirken, eller Sporene deraf ganske udslættes. Hele den christelige Oldtid vidner os, at Petri Bei ogsaa førte ham til Verdens Hovedstad, og at han i Rom leed den Skiebne, hans Herre forud havde tilkiendegivet ham. Vel har de protestantiske Skribenters Lidenskab bevæget dem til ogsaa at tvivle herom, og disse Tvivl samlede sig endog tilsidst i et Skrivt under den dristige Titel: om Petri opdigtede Reise til Rom¹⁾; dog følte selv de, der ellers vare rede til at nægte Alt, hvad der kunde negtes, at man her var gaaet for vidt²⁾; og den hele Række af Traditioner, af udtrykkelige og umistænkelige Vidnesbyrd, endog af bevarede Mindesmærker, er saa ofte anført, at det vilde være oversflødigt her at føre denne Striid paany³⁾. Men næsten ligesaa eenstemmig som de Gamle berette, at Petrus endte sit Liv i Rom, vidne de

1) Afskillige Andre havde allerede paastaet, at Petrus aldrig havde været i Rom, men meest Opfigt gjorde vel Salmasius ved sine løst, men i en afgjørende Tone, henfaste de Uttringer derom. See fornemmelig hans Apparatus ad libros de primatu Papæ pag. 45 sqq. Hans formeentlige Grunde udsørte Fr. Spanheim videre i sin Afhandling de ficta protectione Petri Apostoli in urbem Romam. Opp. Tom. 2. pag. 331.

2) Saaledes Basnage i Exercitationes Anti — Baronianæ. pag. 548. sqq.

3) See især Foggini Exercitt. de romano D. Petri itinere et episcopatu. Pearson. de serie et successione Rom. Episcoporum. Diss. I. cap. 7—8. Jvnf. den ældste Kirkes Forsølgelses-Historie ved Biskov Münter, i Videnskabelige Forhandlinger ved Siællands Stifts Landemode. B. I. S. 511 ff.

ogsaa, at han først havde udmærket det i denne Stad; de kalde ikke blot den romerske Biskops Sæde Petri Stoel, sige ikke blot, at Petrus plantede Christendommen i Rom, men de fortælle ogsaa Tiden, da det skeede, og adskillige Omstændigheder derved. At prøve disse, tildeels fra hinanden afvigende Efterretningers Værd, og sammenligne de Værdes forskellige Meninger derom, var Hensigten af nærværende Undersøgelse. Den har ikke bragt saa stort Udbytte, som Forfatteren vel havde ønsket; desuagtet haaber han ikke at anvende disse Blade unyttigt, naar han bringer det Glemte i Erindring, naar han i Northed samler, hvad han selv har maattet søge i stor Bidtøstighed, naar det lykkes ham at lede Sagen til et rimeligt Resultat, og naar han saaledes kunde bidrage til igien at indføre i vor Kirkehistorie nogle saa, men mærkværdige, Pinier, som man en Tiidlang har ladet være udflettede deraf.

2.

Efter Fortællingen i Apostlenes Gierninger (8, 14—25) forlod Petrus første Gang efter Christi Himmelfart Jerusalem med Johannes for at reise til Samarien, hvor han traf Mageren Simon, og hvorfra han, efter at have prædiket i mange samaritanske Byer, vendte tilbage til Jerusalem; der var han, da Paulus tre Aar efter sin Omvendelse kom derhen for at tale med ham (Gal. 1, 18). Derefter finde vi ham reisende overalt omkring (*διερχόμενον διὰ πάντων*. Ap. G. 9, 32.) — dog vistnok kun i Palæstina, thi strax foran ere Judæa, Galilæa og Samaria nævne, og af de Stæder, hvorhen Petrus kom paa denne Reise, nævnes Lydda, Joppe, hvor han blev en Tiidlang (B. 43), og Cæsarea, alle beliggende i Palæstina. Fra Cæsarea, som det synes, vendte

han tilbage til Jerusalem (Ap. G. 11, 2), hvor Agrippa uden Tvivl kort efter begyndte den Forfølgelse, i hvilken Johannes's Broder Jakob blev dræbt og Petrus fængslet (Ap. G. 12, 1 ff.). Fra dette Fængsel befriedes han paa en underfuld Maade, hvorpaa han forlod Jerusalem, og drog „til et andet Sted“ (Ap. G. 12, 17). Dette skeede før Agrippas Død, som indtraf Aar 44¹⁾, og vi læse Intet om Petrus, før vi finde ham tilstede ved det saakaldte Møde i Jerusalem (Ap. G. 15, 7), hvis Tiid har været meget omtvistet, men som af de bedste Chronologer, og blandt dem af Guldberg, der i sin meget grundige Tidregning for Apostlenes Gjerninger synes at have bestemt de vigtigste Momenter saa nøie, som det lader sig gjøre, sættes til Aaret 50²⁾. Denne Mellemtiid er da den første, hvori man kunde formode, at Petrus har været i Rom.

3.

Til denne Tiid ansætter ogsaa et meget vigtigt Bidne Petri Reise. I Eusebii Chronik læses nemlig disse Ord: „I Claudii andet Aar (d. e. Christi Aar 42—43) sendes ³⁾ Apostelen Petrus, efterat han først havde grundet den antiochenste Menighed, til Rom, hvor han prædikede Evangelium, og i 25 Aar vedblev at være denne Stads Bisshop ⁴⁾“. Vi forbigaae

1) Han regerede 7 Aar; 4 af disse under Caligula, og de 3 sidste, med udvidet Magt, under Claudius. Joseph. Ant. l. 19. c. 8. § 2.

2) Tidbestemmelse for det N. T. Bøger S. 40. De Næste, der have skrevet om denne Sag, Hug (Einl. in das N. T. Th. 2. S. 205), Heinrichs (prolegom. ad Acta App. p. 53 sqq.), og Eichhorn (Einl. in das N. T. B. 4. See Prof. Möllers theol. Bibl. B. 5. S. 208 ff.) følge ganske andre Tidregninger, men som ikke holte Prøve mod de af Guldberg anførte næsten tvingende Beviser.

3) Scaliger formoder, at det græske Ord har været *ἐπίσκοπος*.

4) Ed. Scaligeri p. 160.

de øvrige Spørgsmaal, hvortil dette Sted har givet Anledning, da man nemlig hverken kan antage, at Petrus har været den første Stifter af den antiochenste Menighed, eller at han, som det af Ordene skulde synes, er stedse bleven i Rom efter sin første Ankomst dertil; vi ønske nu kun at udfinde, om Tiden for denne Ankomst her er rigtig angiven. Eusebii Chronik er os kun bevaret i Hieronymi Oversættelse, og det kan her være os ligegyldigt, om Eusebius kun har skrevet een Chronologisk Bog, eller tvende; om den første er tabt, eller vi endnu besidde den; thi ogsaa i den saakaldte første Bog finde vi de samme Ord¹⁾. Men dersom de Fragmenter, hvilke Scaliger har samlet af sildigere Chronographer, virkelig vare, hvad han udgiver dem for, Levninger af Eusebii græske Text, da havde hans Oversætter forandret hans Angivelse; thi her læse vi, at Petrus reiste til Rom i Christi A. 40, endnu under Caligula²⁾. Skøndt nu vel Scaliger uden Grund har sat Eusebii Navn foran sine Samlinger³⁾, faaer dog denne Efterretning nogen Mærkværdighed derved, at ogsaa Eutychius⁴⁾ og Georgius Elmacinus⁵⁾ melde, at Petrus kom til Rom under Caligula. Dog, fra hvem saa denne Efterretning stammer, er den sikkert urigtig; thi saa lidet man end af Lukas's Tausched tør slutte, at Petrus aldrig er kommen til Rom⁶⁾, gielder dog denne Slutning for den Tid, da Lukas endnu idelig fortæller om ham, altsaa indtil hans Fængsling af Agrippa, og til denne Tid finde vi Petri Vandringer stedse

¹⁾ Ibid. p. 44.

²⁾ Ibid. p. 78.

³⁾ See især Hieron. de Prato de Chronicis libris Eusebii p. 354 sqq.

⁴⁾ Annales. Oxon. 1658. p. 327.

⁵⁾ Anført hos Spanheim l. c. p. 333.

⁶⁾ Hvilket endog det Babylon er, hvorfra Petrus har skrevet sit Brev, da har Lukas ikke omtalt hans Reise derhen.

indskrænkede til en snever Kreds omkring Christendommens daværende Middepunkt. Det tidligste Aar, hvori vi kunne sætte den tidtomtalte Rejse, bliver altsaa hiint af Eusebius eller Hieronymus¹⁾ angivne, eller Claudii andet Aar; men at ogsaa dette endnu er antaget for tidligt, viser den nøiere Betragtning.

Det var i Begyndelsen af Aaret 41, at Claudius tiltraadte Regeringen²⁾, og dengang var Agrippa endnu i Rom; kort efter synes vel Claudius at have stadfæstet og udvidet Agrippas Herredømme; ligesom denne snart derpaa hastede til Jerusalem³⁾; dog havde han først hos Claudius udvirket et Edict til Fordeel for Jøderne, hvori dennes Titel er: anden Gang Consul⁴⁾. Dette Edict kan altsaa ikke have været udstedt før mod Slutningen af Aaret 41; og da man ikke gierne reiste over Havet om Vinteren, er det vel rimeligst, at Agrippa ikke kom til Jerusalem før Foraaret 42⁵⁾. Men det var i Paaskefesten, at Petrus blev fængslet⁶⁾, efterat Jakob allerede var henrettet; hvis da endog Agrippa var kommen tidligere til Jerusalem, maatte Forsølgelsen mod de Christne have været et af hans første Foretagender. Dette have vi ei alene ingen Grund til at formode, men vi see endog tydelig, at denne Begivenhed ikke tildrog sig før mod Slutningen af Agrippas Liv. Vel erindrer Foggini⁷⁾ med Røie, at Agrippas Død ikke fulgte umiddelbar derpaa, da

1) Denne gjentager sit Vidnesbyrd i sit eget Navn i Catal. script. eccl. in Petr.

2) Caligula blev dræbt den 24de Jan. Sueton. in Calig. c. 58.

3) Joseph. Ant. l. 19. c. 6. § 1.

4) Ibid. c. 5. § 3.

5) Basnage l. c. p. 537.

6) Ap. G. 12, 3—4.

7) L. c. p. 135. sqq.

han paa Veien til Cæsarea, hvor han døde, først opholdt sig i Berytus og Librias, ligesom Lukas selv synes at lade ham opholde sig nogen Tid i Cæsarea førend hans Død¹⁾; dog tillader Lukas's hele Fortælling os ikke at tvivle om, at jo Agrippa forlod Jerusalem kort efter at Petrus var befriet af Fængselet. Efter Josephi Beretning døde Agrippa, da han i fulde tre Aar havde regeret over hele Judæa²⁾, altsaa ikke før Midten, maastee mod Slutningen af Aaret 44, og nærmest ledes vi derfor til at antage, at det var i dette Aars Paaskefest, at Petrus blev fængslet; men havde det end været Aaret tilforn, var dog dengang allerede Claudii andet Aar udløbet. Hvis altsaa Petrus endog strax efter sin Befrielse af Fængselet var reist til Rom, kunde han dog ikke være ankommen der i det Aar, som Eusebii Chronik angiver, og denne Angivelse var dog den eneste Grund, hvorfor vi skulde antage, at Apostelen allerede paa denne Tid havde besøgt Rom, hvorom vi ellers have megen Anledning til at tvivle.

Vel ville vi slet ikke bygge paa den Tradition, hvorefter Apollonius fortalte, at Jesus skulde have befalet sine Apostle i tolv Aar ikke at vige fra Jerusalem³⁾; thi dersom endog Apostlenes Ophold andensteds i Nærheden ikke er noget sikkert Beviis for, at de ei kunne have faaet en saadan Befaling⁴⁾: saa er dog den hele Tradition — skøndt ogsaa den alexandrinske

1) Ap. G. 12, 19.

2) Τριτον ετος αυτη βασιλευοντι της ολης Ιουδαυς πεπληρωτο. Joseph. Ant. I. 19. c. 8. § 2.

3) Eusebii Hist. Eccl. I. 5. c. 18.

4) Vedelius de tempore utriusque episcopatus Petri. p. 305 sqq. Foggini l. c. pag. 176 sqq.

Clemens synes at have kiendt den¹⁾ — kun lidet troværdig, og i alt Fald vare de 12 Aar forløbne i Aaret 42, da man, som bekiendt, efter den Tidsregning, vi bruge, maa ansætte Christi Himmelfart til Aar 30. Men neppe vilde Lukas affærdiget et saa vigtigt Foretagende, som en Reise for at grunde en Menighed i Rom, med de Ord: Petrus forlod Jerusalem, og drog til et andet Sted; heller ikke synes Apostlene saa snart at have været villige til at gaae ud i den vide Verden, til Stæder, hvor Jødernes Antal og Indflydelse var ringere, saalænge de endnu fandt nærmere Arbeide nok for sig; og i Særdeleshed synes det ikke, som vi strax skulle vise, at Christendommen var synderlig bekiendt i Rom før nogle Aar efter Mødet i Jerusalem, ved hvilket Petrus var tilstede.

4.

Efter dette Møde finde vi Petrus med Paulus i Antiochien²⁾. Om den Første høre vi Intet videre; om Paulus derimod fortæller Lukas, at han efter nogle Reiser i Asien drog over til Philippi, og derfra giennem adskillige macedoniske og græske Stæder kom til Korinth, uden Tvivl i Efteraaret 52³⁾. Der fandt han Akvilas, en Jøde, som nylig var kommen fra Italien⁴⁾, fordi Claudius havde befaleet Jøderne

1) „Derfor siger Petrus, at Herren havde sagt sine Disciple: Derfor Nogen af Israels vil omvende sig, og formælsst mit Navn troe paa Gud, da skulle hans Synder forlades ham. Efter 12 Aar skulle I gaae ud i Verden, paa det Ingen skal sige: Vi have ikke hørt.“ Strom. lib. 6. pag. 762. ad. Oxon.

2) Gal. 2, 11.

3) Guldbergs Tidsbestemmelse S. 35 ff.

4) Naar Foggini (S. 125) mener, at Akvilas opholdt sig nogen Tid i Italien, efterat han havde maattet forlade Rom, da er dette mueligt, men mindre rimeligt.

at forlade Rom¹⁾). Om denne Fordrivelse beretter Suetonius²⁾, at den blev foranlediget derved, at Jøderne, efter Tilskyndelse af en vis Chrestus, idelig begyndte Uroligheder. Med denne Chrestus — eller Cherestrus, Chereustus, Chestrus, Chirestrus, thi saaledes skal Navnet ogsaa læses i Haandskrifterne — troer jeg vel, at Suetonius mener vor Christus, thi vi vide ingen Anden, som her kunde være meent, og det er bekiendt, at Romerne ofte forveglede Christus med Chrestus. Derimod følger det ikke af Suetonii Ord, at disse Uroligheder have fundet Sted i Rom selv, hvor han vel ikke vil sige, at den formeentlige Anstifter deraf havde opholdt sig; men det er rimeligt, at de voldsomme Bevægelser mellem Jøderne, som indberettedes fra flere Provindser, og som just dengang nærmede sig Hovedstaden, gave Keiseren eller dem, der handlede i hans Navn, Anledning til at forvise Jøderne fra Rom, paa det de ikke der skulde begynde lignende Uroligheder. Overalt synes man paa denne Tiid i Rom at have villet forfare strengere mod fremmede Religioner; saaledes fortæller Suetonius paa samme Sted, at Claudius ganske forbød Druidernes Religion i Gallien, ligesom der ogsaa, efter Tacitus, i Aaret 53 blev givet et Senatus-Consultum om at forjage Stjernetegnerne fra Italien³⁾. At Christendommen paa den Tiid i det Mindste ikke var gammel i Rom, og endnu ikke der havde opvakt stor Opmærksomhed, synes klart deraf, at den var saa fremmed allevegne, hvor Paulus kom, saa han endog i Korinth synes at have forkyndt den som noget

¹⁾ Ap. G. 18. 2.

²⁾ In Claud. c. 25. Jvnf. Dio Cassius l. 60. (p. 669 ed. Leunclavii) hvor Beretningen er afvigende baade i Henseende til Anledningen og til Befalingen selv.

³⁾ De mathematicis Italia pellendis. Tac. Ann. l. 12. c. 52.

Nyt, hvilket den ikke havde kunnet være, dersom der allerede i henved ti Aar havde været samlet en kristelig Menighed i Rom. Den Tre først at have bragt Christendommen til de europæiske Lande tilhører altsaa uden Tvivl Paulus, og vi finde hidindtil intet Spøer af Petri Virksomhed i disse Egne. Anderledes forholdt det sig saa Aar efter. Da nemlig Paulus mod Slutningen af sit Ophold i Ephesus, i Foraaret 58¹⁾, skrev sit første Brev til Korinthierne, havde denne Menighed deelt sig i Partier, og Nogle kaldte sig Pauli Tilhængere, Andre Apollos's, Andre Petri²⁾. At der i Korinth vare de, som saaledes misbrugte Apollos's Navn, kunde let see, efterdi denne Mand virkelig senere havde lært der³⁾; men var dette ogsaa Anledningen til, at Petri Navn — og ikke s. Ex. Jakobs — blev brugt? havde denne Apostel maaskee ogsaa imidlertid besøgt Korinth? Da Paulus i samme Aar eller i Begyndelsen af det følgende skrev sit Brev til Rømerne, fandtes allerede i Rom en talrig og vel underviist Menighed, hvis Tro prisedes i den hele Verden⁴⁾: var det Petrus, som imidlertid havde stiftet eller dog dannet denne Menighed?

5.

Dionysius, som i Midten af det andet Aarhundrede var Biskop i Korinth, siger i sit Brev til Rømerne: „J have forenet Petri og Pauli Plantning i Rom og Korinth; thi baade have de begge ogsaa plantet⁵⁾ os i vort Korinth, og begge (*ὁμοίως*) underviist os; og ligeledes have de tilsammen

¹⁾ Guldberg anf. St. S. 32 ff.

²⁾ 1 Kor. 1, 12. 3, 22.

³⁾ Ap. G. 18, 27. 19, 1.

⁴⁾ Rom. 1, 8.

⁵⁾ Man har ingen Grund til at foretrække Læsemaaben *ποσθηδοντες*.

(ὁμοσε) lært i Italien, og bleve Martyrer paa samme Tiid¹⁾. Dette Vidnesbyrd er aldeles uforkasteligt; det lærer os, at Petrus har været i Korinth, skøndt det Intet bestemmer om Tiden, thi Dionysius siger ikke, at Apostlene vare der sammen, men kun at de begge have Fortienester af Menighedens Stiftelse, eller at de begge have lært der i dens første Tiid. Om de en Tiidlang have lært sammen i Italien, bliver tvivlsomt; Ordet ὁμοσε, som Dionysius bruger, turde jeg vel ikke med Pearson²⁾ forklare ved: dristigt; men maaskee kunde det, som det foregaaende ὁμοως, forståes om en Forening i deres Bestræbelser, som just ikke forudsætter en Sammentræffen i Tiid. Imidlertid, skøndt Pauli Tausshed i alle hans Breve fra Rom ikke tillader os at antage, at Petrus har været hos ham paa den Tiid, han skrev dem, maae de dog tilsidst der have mødt hverandre, da den hele kirkelige Tradition forener deres Død i Tiid som i Sted.

Eusebius siger i sin Kirkehistorie, at det guddommelige Forsyn endnu under Claudii Regering førte Petrus til Rom³⁾. Hans Fortælling, da han først lader Simon Magus ankomme og drive sit Væsen, ogsaa under Claudius, synes ikke at vise hen til denne Keisers første Aar; og efter det, vi have ophøst, maae vi snarere være tilbøielige til at tænke paa de sidste. Vel havde Claudius dengang befalet Jøderne at forlade Rom, men saadanne Befalinger pleiede paa disse Tider ikke at staae længe ved Magt; om det anførte Senatus-Consultum mod Mathematikerne siger Tacitus, at det ikke blev iværksat⁴⁾, ligesom vi ogsaa snart finde Jøderne i Rom ganske i deres

¹⁾ Eusebii Hist. Eccl. l. 2. c. 25.

²⁾ De successione primorum Romæ Episcoporum. p. 36.

³⁾ Hist. Eccl. l. 2. c. 14.

⁴⁾ Han kalder det atrox et irritum.

forrige Stilling, endog finde Aquilas igien bosat der¹⁾. Dog kunde vi snarere formode, at denne Forandring med Jøderne ikke var foregaaet, at altsaa Petrus ikke heller kunde være kommen til Rom, før under Nero, som tiltraadte Regeringen i Aaret 54; og denne Formodning bekræftes af adskillige Vidner²⁾. Ikke blot fortæller Nicephorus³⁾, at Petrus, efterat have prædiket i Palæstina, Syrien, og næsten i hele Verden, tilsidst kom til Rom under Nero's Regering; men allerede Forfatteren af Bogen om Forfølgernes Død, der tillægges Lactantius, og i det Mindste er et gammelt Værk, giver følgende Beretning: „Disciplene adspredte sig over hele Verden for at prædike Evangelium, som deres Herre havde befalet dem, og i 25 Aar, indtil Begyndelsen af Nero's Regering, lagde de Kirkens Grundvold i alle Provindser og Stæder⁴⁾); og da Nero alt sad paa Thronen, kom Petrus til Rom, hvor han ved adskillige Undergierninger omvendte Mange til Retfærdighed, og grundede Gud et levende og varigt Tempel. Da dette blev Nero berettet, og han erfoer, at ikke blot i Rom, men allevegne, en stor Mængde daglig forlod Afgudernes Dyrkelse, hastede han at omstyrte det himmelske Tempel, korsfæstede Petrus, og dræbte Paulus⁵⁾. Efter denne Beretning var det i Begyndelsen af Neros Regering, at Petrus kom til Rom, hvor han havde Tiid til at

1) Rom. 16, 3—4.

2) Det er vel konstigt, naar Baratier (de successione episc. rom. p. 15) vil forlige begge Efterretninger ved at antage, at Petrus havde begyndt sin Reise til Rom, medens Glaubius endnu levede, men først var ankommen der, da Nero allerede havde tiltraadt Regeringen.

3) Hist. Eccl. l. 2. c. 35.

4) Man har anmærket, at de her omtalte 25 Aar formodentlig have givet Anledning til det Sagn, at Petrus i 25 Aar var Biskop i Rom.

5) De mortibus persecutorum. c. 2.

grunde en varig Menighed; og skøndt Forfatteren rigtignok synes at have forestillet sig Apostlenes Henrettelse tidligere i Neros Regering, end den virkelig gif for sig, saa følger det dog ingenlunde af hans Ord, at Nero strax efter Petri Ankomst skulde have begyndt Forsølgelsen. Dette kan ligesaa lidet udledes deraf, at Origenes¹⁾ i en summarisk Beretning om denne Apostels Idrætter siger, at han tilsidst kom til Rom, hvor han blev henrettet; eller deraf, at Athanasius²⁾, i det han for at undskylde sin egen Flugt beraaber sig paa, at ogsaa Petrus skulde sig af Frygt for Jøderne, og at Paulus blev nedladt i en Kurv, sœier til, at de dog, da de hørte: i Rom bør det Eder at vorde Martyrer! ikke efterlode Rejsen derhen. Dersom man ikke havde villet bruge disse Steder som Beviser for, at Petrus først kort før sin Død var kommen til Rom, vilde vi ei engang behøve at erindre, at det her aldeles ikke var Forfatterens Hensigt at bestemme det Mindste om Tidsfølgen, men kun i saa Ord at minde om Apostelens Prædiken i Rom, hvorfor han leed Døden; og at det Samme ellers ogsaa vilde gielde om Paulus, der hos Athanasius er omtalt ganske paa samme Maade, og om hvem Origenes paa det anførte Sted siger, at han udbredte Christi Evangelium fra Jerusalem til Illyricum, og omsider leed Martyr-Døden i Rom; dog vide vi, at han var i Rom flere Aar før sin Død.

6.

Der er altsaa Intet, som forhindrer os at antage, hvad de saa bevarede Vidnesbyrd sige os, at Petrus enten endnu under Claudii, eller i Begyndelsen af Neros Regering er kommen

¹⁾ Ap. Euseb. Hist. Eccl. l. 3. c. 1.

²⁾ Apol. ad Constant. in Opp. Paris 1627. Tom. I. p. 713.

til Rom. Paa den Tiid havde maaffee een eller anden Jøde, der kiendte eller selv havde antaget Christendommen, talet om den til enkelte Jøder i Rom, men vi kunne med temmelig Visshed sige, at Christus endnu ikke egentlig var prædikaet der; strax efter denne Tiid finde vi derimod i Rom en anseelig Menighed, bekiendt i alle christne Menigheder. Hvem skulde vi altsaa kalde denne Menigheds egentlige Stifter, uden ham, hvem den hele kirkelige Overlevering kalder saa, Petrus?

Om denne Apostels Ophold i Rom fortælles os tillige adskillige Omstændigheder, hvilke vi saa meget mere bør stienke nogen Opmærksomhed, som de tillige bekræfte os, at det ikke var en ganske kort Tiid, Petrus lærte i Rom.

Det fortiener ingen Undersøgelse, naar man i senere Tider har vidst at nævne et stort Antal af dem, der skulle have ledsaget Petrus paa denne Rejse, og af hvilke han siden skal have udsendt Adskillige som Biskopper til forskjellige Steder; ligesaaalidet som naar Methaphrastes vil vide, at Petrus paa denne Rejse først besøgte Sicilien¹⁾. Meget ældre er den Efterretning, at Petrus i Rom anden Gang skal have truffet Simon Magus, skøndt Eusebius kun siger, at Simon under Claudii Regering kom til Rom, og at det guddommelige Forsyn endnu under samme Regering førte Petrus derhen for at bringe Himmerigets Evangelium²⁾. Det er rimeligt, at hiin urolige og forfængelige Mand kan have søgt til Rom, og at han der kan have gjort nogen Opfigt med sine magiske Konster; skøndt Enhver veed, hvorledes man kan forklare den Billedstøtte, som Justinus Martyr vil have seet opreist for ham i Rom. Tvivlsommere er det, om Petrus der har

¹⁾ Baronii Annal. a. 44. num. 27.

²⁾ Hist. Eccl. l. 2. c. 14.

havt nogen personlig Striid med ham, og især om det er nogen virkelig Begivenhed, der har foranlediget den Fabel, som først Arnobius¹⁾, og siden Mange — hvoriblandt dog ikke Eusebius — fortælle, at Simon skulde have forsøgt paa at flyve, men være nedstyrtet, da Petrus paakaldte Christi Navn. Vel beretter Dio Chrysostomus²⁾, at Nero havde en Mand hos sig, som gav sig ud for at kunne flyve; og Suetonius³⁾, at en Icarus i Neros Paasyn forsøgte sine Konster, men strax faldt ned, og bestænkede Keiseren med sit Blod; men om denne Giegler har været Simon, eller om ikke snarere, hvad der skeede med en Anden, siden er blevet udsmykket og fortalt om Simon, maae vi lade uafgjort⁴⁾.

Eusebius⁵⁾ og Hieronymus⁶⁾ fortælle, at Petrus, medens han lærte i Rom, har havt Omgang med Philo. Da de ei henføre dette til den Tiid, da Philo var som Gesandt fra Jøderne hos Caligula, men sige, at det er skeet, da han under Claudius anden Gang var i Rom, indeholder Sagen intet Utroligt, skøndt man ogsaa veed, at Kirkens ældste Skribenter gjerne søgte at gjøre Philo til en Christen.

At Marcus har skrevet sit Evangelium i Rom, har man al Grund til at antage, da man i hans Skrivt selv finder temmelig tydelige Spøer deraf⁷⁾, og da næsten alle Gamle ere enige derom. De ere ligeledes enige, at dette Evangelium er grundet paa Petri Fortællinger; og naar kun Tre-

1) Adv. gentes. l. 2. p. 50.

2) Orat. 21.

3) In Neron. c. 12.

4) Man finder denne Sag vittløstigt gennemgaaet hos Foggini S. 263 ff.

5) Hist. Eccl. l. 2. c. 17.

6) Catal. script. eccl. in Philon.

7) Michaëlis Indledning til det N. T. § 142. Hugs Einl. Th. 2. § 15.

næus¹⁾ siger, at Marcus har udgivet det efter Apostelens Død, naar derimod Clemens²⁾, Eusebius³⁾ og Hieronymus⁴⁾ berette, at han har forfattet det, medens Petrus endnu levede og med hans Vidende, naar Epiphanius⁵⁾ endnu tilføier, at han, efter at have skrevet sit Evangelium, af Petrus blev sendt til Egypten, og flere Vidnesbyrd bekræfte, at Marcus virkelig har været i dette Land: da synes alt dette at tilkiendegive, at Petrus maa have opholdt sig i Rom en temmelig lang Tid og i temmelig Ro.

Det er et bekiendt Sagn, at Petrus skal have skrevet sit første Brev i Rom; det er ogsaa bekiendt, at dette Sagn nu næsten forlænges af Alle. Skøndt jeg her ikke omstændelig kan indlade mig i den vanskelige Undersøgelse om dette Brevs Tid og Sted, bør jeg dog erindre, at man uden Tvivl for hurtigt har forladt de Gamles næsten eenstemmige Vidnesbyrd. Rigtig nok hilser Petrus de Menigheder; til hvilke han skriver, fra den medudvalgte Menighed i Babylon⁶⁾, og man vilde altsaa naturligt antage, at dette Brev var skrevet fra en Stad af dette Navn; men herved møde ikke saa Vanskeligheder. Der var et Babylon i Egypten ved Memphis, som bar dette Navn, fordi nogle Babyloniere havde nedsat sig der, og som neppe var noget betydeligt Sted; paa dette tænker man ikke let, naar der slet hen nævnes et Babylon, ligesom man ikke veed, at Petrus har været i Egypten. Ligejaa lidet have vi nogen anden Anledning til at formode, at han er

1) Adv. hæ. 1. 3 c. 1.

2) Ap. Euseb. Hist. eccl. 1. 6. c. 14.

3) Hist. Eccl. 1. 2. c. 15.

4) Catal. script. eccl. in Marc.

5) Hær. 51. p. 428.

6) 1 Petr. 5, 13.

kommen til det asiatiske Babylon; og dersom man her vil tænke paa dette, maa man enten antage, at Petrus har stiftet en Menighed i en Stad, om hvilken til samme Tiid Diodorus Siculus siger, at den var øde, og Strabo, at den store Stad er en Ørk, og som hastede saaledes mod sin Undergang, at der, da Pausanias i næste Aarhundrede skrev, Intet var tilbage af den uden Murene og Beli Tempel; eller man maa tænke paa det nærliggende Seleucia, som maaskee undertiden, efterat det gamle Babylon var junket, har bevaret dette Navn, dog uden Tvivl kun hos Fremmede, da neppe Noget, som opholdt sig i Staden selv, snarere vilde kaldt den Babylon, end Seleucia; hvorved man da tillige maa antage, at Petrus har fundet Leilighed til at stifte en kristelig Menighed i en Stad, hvoraf Jøderne ikke saa længe tilforn (omtrent A. G. 40) vare forjagne, efter et Blodbad, hvori 50000 Jøder vare omkomne¹⁾. Man maa videre antage, at ikke blot Petrus er kommen saa langt affides, men at ogsaa Silvanus, med hvem dette Brev blev affendt²⁾, er truffen sammen med ham saa dybt inde i Asien. Vel forstaaer det sig, at dersom Petrus havde affendt sit Brev uden anden Efterretning om sit Opholdssted, end den, der indeholdes i de anførte Ord, vilde han ikke betegnet det med noget uegentligt Navn; naar derimod hans Læsere enten allerede vidste, hvor han opholdt sig, eller erføre dette af Overbringeren, da var det vel mueligt, at en Mand, som selv var fortrolig med Propheternes Udsagn om Babylon, Hedenskabets overmodige Sæde, og Maalet for saa mange prophetiske Trusler³⁾, og som vidste sine Læsere

¹⁾ Joseph. Ant. l. 18. c. 9.

²⁾ I anden Mening bør man sikkert ikke forstaae 1 Petr. 5, 12.

³⁾ „Babel ist fortgehend der Name des Stolzes, der Pracht, der Kühnheit, der Völkerunterjochung, der Verückung und Tyrannei der

ligesaa bekiendte dermed, kunde, i det han sluttede sit Brev, sammenfatte mange Forestillinger, som han ikke havde Lyst videre at udføre, i det han gav den berømte og berygtede Stad, hvorfra hans Læsere vidste, at han skrev, det velbekiendte Navn, og talte om en Menighed „udvalgt i Babylon.“ Da imidlertid denne Sag neppe lader sig bringe til Bished paa nogen af Siderne, vil jeg ikke bygge videre paa denne Bemærkning, men kun for dem, der maatte have Lyst dertil, erindre, at da Paulus i Foraaret 54 forlod Korinth¹⁾, fulgte Silvanus, som med ham havde grundet Christendommen i denne Stad²⁾, ham ikke³⁾. Paa den Tid herskede Claudius endnu⁴⁾; og hvis vi da vilde tillade os at formode, at Silvanus omtrent paa samme Tid er reist til Rom, og der har fundet Petrus, da maatte denne allerede under Claudii Regering have grundet en Menighed i denne Stad; eller hvis Silvanus endnu nogen Tid havde opholdt sig i Korinth, da kunde han i Neros første Aar have mødt Petrus i Rom, og maaskee ved sin Fortælling om Christendommens Udbredelse i Korinth have foranlediget Apostelen til at besøge den korinthiske Menighed.

Erde. Immer ist's das Sinnbild der Frechheit gegen Gott, des Hauss oder Aufschwingens zum Himmel, des Thrones unter den Sternen; zugleich aber auch der Verwirrung, der Verwüstung, des Spottes Gottes über menschliche Riesenprojekte. Die stolze Königin hat jedesmal den Taumelbecher in der Hand, aus der sie zuerst den Völkern der Erde einschenkt, zuletzt selbst trinken muß; ihre Herrlichkeit liegt denn als Trümmer da, und heist — Babel.“ Herder. Geist d. Chr. Poesie. Werke 3. Bd. u. Theol. Th. I. S. 244.

1) Guldbergs Tidsbestemmelse § 9.

2) Ap. G. 18, 5. 2 Kor. 1, 19.

3) Ap. G. 18, 18.

4) Claudius døde i October A. 54. Sueton. in Claud. c. 45.

7.

Resultatet af vor Undersøgelse er altsaa dette: Da Paulus først begyndte at udbrede Christendommen i Europa, var Petrus uden Tvivl endnu i Asien; derimod er denne i Slutningen af Claudii eller i Begyndelsen af Nero's Regering kommen til Rom, hvor han, om ikke først har nævnet Christi Navn, dog har fortient den Roes, som hele den christelige Oldtid tillægger ham, at have været den baade da og siden saa vigtige romerske Menigheds egentlige Stifter. Derfra synes han at have lagt sin Vej giennem Korinth, hvor vi af Dionysii Vidnesbyrd vide, at han har været; og saaledes forstaae vi, hvorledes der i denne Stad kunde være et Parti, som kaldte sig efter ham. Dog, see vi af Pauli Breve til Korinthierne, at Petrus ikke længere var der, da de bleve skrevne; han var sikkert heller ikke i Rom, da Paulus skrev derhen, heller ikke, da Paulus, omtrent i Aaret 63, skrev sine Breve derfra; og vi vide Intet om Petri Skiebner, indtil vi finde ham endnu tilsidst i Verdens Hovedstad forenende sit Vidnesbyrd med Pauli, og som denne lidende Døden derfor.

Dersom dette Resultat ikke er saa fyldestgørende, som det var at ønske, indeholder det dog uden Tvivl Alt, hvad vi endnu ere istand til at udfinde. De ældste christelige Skribenter optegnede ikke, hvad dengang Alle vidste; de senere veiede ofte kun lidet, hvad de fortalte, eller digtede ganske vilkaarlig. Imidlertid kunne vi dog ofte af de henfastede Uttringer udele, giennem de tvivlsomme Fortællinger skimte de virkelige Tildragelser, og dette er, hvad Forfatteren her har forsøgt. Men ved denne Undersøgelse har den Bemærkning ofte paatrængt sig ham: Saa lidet, tildeels saa usikkert er, hvad vi vide om en af de fortrinligste Apostles fortrinligste

Gierning; om nogle af de andre Apostle tier Historien ganske, eller siger os et koldt Ord, hvortil vi neppe tør sætte Liid. Dog kostede deres Arbeide dem saa Meget, og var saa vigtigt i sine Virkninger; alle følgende Slægter have høstet Nytte deraf, men have neppe bevaret Grindringen derom. Saa langt forgængeligere var hine Mænds Ihukommelse, end deres Værk.

VI.

Om de synoptiske Evangelier.

(1842.)

Der er, og især i de sidste 40 Aar, skrevet saa Meget om vore Evangeliers Oprindelse, at det kunde synes, som om Antallet af Skrifter i denne Sag ikke burde forøges; de historiske Vidnesbyrd ere saa ofte fremsførte og saa nøie betragtede, at selv Gensidigheden neppe vil kunne finde en ny Side, hvorfra de kunne sees, og saa mange Hypotheser ere opstillede, at Muelighedernes Rige synes næsten udtømt. En ny Undersøgelse lover derfor intet nyt Udbytte, og der maa hos Læserne formodes det Ønske, at Forfatteren kun vilde have anstillet den til sin egen Belærelse, og ikke dermed villet opfordre dem til endnu engang at læse hvad de saa ofte have læst. Desuagtet kan en Forfatter, der vil benytte Evangelierne som historiske Documenter, heri hverken skaaene sig selv eller sine Læsere; han maa, da Undersøgelserne endnu ikke have ført til noget almindelig erkiendt Resultat, erklære sig over den historiske Stilling, hvori han seer disse Skrifter; og, hvis han endog erkiender, at han Videt eller Intet har at sige, som jo tilforn er sagt, vil han dog ikke let, ved de mange Meninger, der her paa saa mange Maader giennemkrydse hinanden, finde nogen anden Forfatter, med hvem han kunde erklære sig aldeles enig.

Forfatteren af følgende Bemærkninger befinder sig i dette Tilfælde. Han har benyttet og agter fremdeles at benytte Evangelierne paa en saadan Maade, at han føler sig forpligtet til at gjøre sine Læsere Regnskab for sin Forestilling om deres Oprindelse. Vel har han ikke fundet Grund til at forandre den Overbeviisning, han allerede for 30 Aar siden har ytret (see Videnskabelige Forhandlinger ved Siellands Stifts Landemode I. 162 ff. *Kleine theologische Schriften* S. 43 ff.); men deels blev denne Yttring, skøndt tilstrækkelig overveiet, kun fremført som i Forbigaaende, deels ere i den mellemliggende Tid mange nye Spørgsmaal fremkomne, paa hvilke der ogsaa maa tages Hensyn. Imidlertid er det ikke Hensigten her udførligen at afhandle Sagen; det Enkelte er paa saa mange Steder og saa nøiagtigen giennemgaaet, at Forfatteren har meent at kunne indskrænke sig til hvad der maaskee rettest kan betegnes som en motiveret Erklæring. Men, foruden at opfylde sin nærmeste Hensigt, vil denne Fremstilling dog maaskee kunne tiene nogle Læsere til, i et almindeligere Oversyn at gienfalde sig hvad de tilforn have læst vidtløftigen udført, og opfordre dem til et selvstændigt Omdømme om den vigtige Sag, her omhandles.

1.

Den ældste Efterretning, vi have om de tvende første Evangelier i vor Kanon, er fra Papias, en Forfatter, der levede i Begyndelsen af det 2det Aarhundrede. Hvor maadeligt et Værk endog Dennes *λογίων κυριακῶν ἐξηγήσεις* synes at have været, maae vi dog beklage dets Tab, og være Eusebius Tak skyldig for det Fragment, han, med sædvanlig Omhyggelighed for at samle Alt hvad der kunde tiene til at oplyse de ny-

testamentlige Skrifters Authentie, har bevaret os deraf¹⁾. Dette Fragment er saa vigtigt, at vi maae affskrive det heelt. "Καὶ τοῦθ' ὁ πρεσβύτερος (Ἰωάννης) ἔλεγεν Μάρκος ἐρμηνεύτης Πέτρου γερόμενος, ὅσα ἐμνημόνευσεν, ἀκριβῶς ἔγραψεν, οὐ μὲν τοι τάξει, τὰ ὑπὸ τοῦ Χριστοῦ ἢ λέχθεντα ἢ πραχθέντα· ὅτε γὰρ ἤκουσε τοῦ κυρίου, οὔτε παρηκολούθησεν αὐτῷ· ὕστερον δὲ, ὡς ἔφην, Πέτρω, ὃς πρὸς τὰς χρείας ἐποιεῖτο τὰς διδασκαλίας, ἀλλ' οὐχ ὥσπερ σύνταξιν τῶν κυριακῶν ποιούμενος λογίων. ὥστε οὐδὲν ἤμαρτε Μάρκος, οὕτως ἔνια γράψας, ὡς ἀπεμνημόνευσεν. ἐνὸς γὰρ ἐποιήσατο πρόνοια, τοῦ μηδὲν ὧν ἤκουσε παραλιπεῖν, ἢ ψεύσασθαι τι ἐν αὐτοῖς. — Ματθαῖος μὲν οὖν Ἑβραϊδὶ διαλέκτῳ τὰ λόγια συνετάξατο· ἡρμήνευσε δ' αὐτὰ ὡς ἦν δυνατὸς ἕκαστος."

Hvad nu først Matthæi Evangelium betræffer, havde Papias af de Gamle, fra hvilke han indhentede sine Efterretninger, erfaret, at Matthæus havde paa Hebraisk — ο: Aramæisk — sammenskrevet τὰ λόγια, nemlig κυριακά. Disse Ord ere af Eusebius og stedse siden blevene forstaaede om det Evangelium, som under Matthæi Navn findes i vor Kanon, indtil Schleiermacher fremstod med den Paastand, at der med Ordet λόγια, som betyder guddommelige Udsagn, Drakelsprog, ikke kunde betegnes en saadan Fortælling om Jesu Liv, som den, vi nu have i det første Evangelium; at vi derfor efter Papias's Vidnesbyrd kun ere berettigede til at antage, at Matthæus har foranstaltet en Samling af Jesu Taler; at Papias's Udtryk: ἡρμήνευσε δ' αὐτὰ ὡς ἦν δυνατὸς ἕκαστος ikke er at forstaae om Oversættelser, men om Udlæggelser, Fortolkninger, Forklaringer, hvortil da ogsaa hørte, at man tilsoiede Dplysning om Tiid og Sted og Anledning til de

¹⁾ Hist. Eccl. I. 3. c. 39.

Taler og Uttringer, Matthæus havde samlet; og at saadanne Bearbejdelser for en Deel ere optagne i vort Evangelium¹⁾. Vi skulle siden søge nærmere at oplyse, hvorledes vi forestille os, at Matthæi Evangelium er blevet affattet; her maa det være nok at bemærke, at, naar Papias ved i det Foregaaende at omhandle Marci Evangelium aabenbar sammensætter, ikke blot hvad Herren havde sagt, men ogsaa hans Gierninger (τὰ πρᾶξέντα) under Benævnelsen af κυριακὰ λόγια, da er dette saa afgjørende imod Schleiermachers Mening, at vi her ikke behøve at indlade os i en philologisk Undersøgelse om Betydningen af Ordet λόγια, hvorved der ellers kunde være Meget at erindre²⁾, og i Øvrigt kunde henwise til hvad Lücke³⁾ og især Kern⁴⁾ i denne Anledning have bemærket.

Men i det vi saaledes ikke kunne tvivle om, at jo Papias har villet sige os, at Matthæus har forfattet en Beretning om Jesu Liv, saavel om hans Gierninger og Skiebner som om hans Taler, saa siger han os ogsaa aldeles bestemt, at Matthæus har forfattet den i det saakaldte hebraiske Sprog. Det Samme bevidner den hele kristelige Oldtid eenstemmigen⁵⁾, saa at vi maae indrømme Schmidt⁶⁾, at, dersom man vilde forkaste disse Efterretninger, da vilde man heller intet

1) Ueber die Zeugnisse des Papias von unsern beiden ersten Evangelien. Theologische Studien u. Kritiken. 1832. II. 735 ff.

2) Saaledes har Weiße (die evang. Geschichte I. 35) bemærket, at Ordet λόγια i de interpolerede Ignatianste Breve (ad Smyrn. c. 3) endog bruges om Apostlenes Gierninger.

3) Theol. Studien u. Kritiken 1833. I. 499 ff.

4) Ueber den Ursprung des Evangeliums Matthäi. Tübinger Zeitschrift für Theologie. 1834. Heft. 2. S. 6 ff.

5) Stederne kunne sees hos Credner, Einleitung in das N. T. I. 79 ff., og Rordam, De fide Patrum. etc. Diss. inaug. p. 168 sqq.

6) Historisch-kritische Einleitung ins N. T. I. 30.

Bidnesbryd have for, at Matthæus overhovedet har forfattet et Evangelium.

Det maa tilstaaes, at der i vort Evangelium ikke kunne paavises sikkre Kiendetegn paa, at vi have en Oversættelse for os, thi den hebraiserende Stiil kunde ogsaa ventes, dersom Skrivtet var en Original, og de Exempler, man har anført paa Misforstaaelser, hvori Oversætteren skal have gjort sig skyldig¹⁾, ere aldeles vilkaarligen søgte. Paa den anden Side kan det ligesaa lidet af indre Grunde bevises, at den græske Text skulde være den oprindelige. Naar man Matth. 6. 15 har villet finde græske Ordspil (*ὑποκρίται, οὐκ ὁφθαλμοὶ ἀπαρτιζοῦσι, ὅπως φανῶσι*), da kan det neppe antages, at Forfatteren skulde have søgt noget Eftertryk i en saa ubetydelig Samklang. Mere Bægt kunde Anførelserne af det G. T. have, dersom det virkelig befandtes, at i dem saavel LXX som den hebraiske Grundtext vare benyttede saaledes, som det alene kunde stee i et græsk Original-Skrift; men dette skønner jeg ikke at være Tilfældet. Credner har paa en for ham selv og hans Læsere meget misfommelig Maade giennemgaaet samtlige disse Citationer; men naar han derved kommer til det Resultat, at de paa det Grundigste skulde giendrive den formeentlige oprindelige Affattelse af vort Evangelium paa Hebraisk eller Chaldæisk²⁾, da kan dette ikke indrømmes. Det var naturligt, at en hellenistisk Oversætter helst benyttede LXX, hvilket ogsaa her for det Meste er skeet, men paa de Steder, hvor Originalen havde anvendt den hebraiske Text saaledes, at Oversætteren ikke kunde følge LXX, maatte han nødsages til selv

¹⁾ See Bertholdt Einleitung in sämtliche Schriften des N. und N. Testaments III. 1260 ff.

²⁾ Beiträge zur Einleitung in die biblischen Schriften. II. 316. Konf. Einleitung in das N. T. I 93 ff.

at giøre en Oversættelse, som kunde svare til den Hensigt, hvori Forfatteren havde anført Stedet. Ogsaa i de af Hug¹⁾ anførte Steder finder jeg Intet, som viser, at den oprindelige Forfatter har tænkt eller skrevet paa Græst.

Naar man indvender, at man ikke veed Noget af de Gamle, som selv har seet Matthæi hebraiske Grundtext, da er dette ikke ganske rigtigt. Vel kan det være et falskt Rygte, som Eusebius beretter²⁾, at Pantænus i Indien skal have fundet Matthæi Evangelium paa Hebraisk, som Bartholomæus havde bragt derhen; men hvorfor kan det ikke ogsaa være aldeles sandt? Og naar Hieronymus³⁾ siger, at dette hebraiske Evangelium endnu til hans Tid fandtes i Bibliotheket i Cæsarea, som Pamphilus havde samlet, og at Nazaræerne i Beroea havde tilladt ham at afskrive det: da see vi vel af andre Steder hos Hieronymus⁴⁾, at dette Evangelium, hvorom han siger, at de Fleste holdt det for Matthæi Original, var Nazaræernes, hvilket han igjen anseer for identisk med Ebioniternes og de tolv Apostles Evangelium; men viser ikke Alt os, at dette Skrift virkelig var Matthæi Evangelium⁵⁾, som i disse apokryphiske Evangelier havde erholdt forskellige Tillæg og Forandringer? For den hebraiske Text af Matthæus var der næsten kun Brug blandt de jødiske Christne, og Jøderne havde allerede i de apokryphiske Bøger en Literatur, som stod paa Grændserne af den hellige Skrift, og som de

1) Einleitung in die Schriften des N. T. 3 Aufl. II. 60 ff.

2) Hist. Eccl. I. 5. c. 10.

3) Catal. script eccl. in Matth.

4) Adv. Pelagianos 3, I. Comm. in Matth. 12, 13.

5) Derfor siger ogsaa Epiphanius om Ebionitterne; *δέχονται καὶ αὐτοὶ τὸ κατὰ Ματθαῖον εὐαγγέλιον*. Hær. 30. § 3. og om Nazaræerne: *ἔχουσι δὲ τὸ κατὰ Ματθαῖον εὐαγγέλιον πληρότατον ἑβραϊστί*. Hær. 29. § 9.

vare vante til at behandle med den største Vilkaarlighed; vi kunne derfor ikke undre os over, at de behandlede Evangeliet paa samme Maade, og at de uforsfælte Exemplarer under den orientalske Kirkes snart indtrædende Forsald, efterhaanden forsvandt. Den græske Oversættelse derimod traadte under den blomstrende Kirkes Varetægt, og dens Lærde bemærkede og straffede enhver Forvanskning deraf.

Hvad nu denne Oversættelse angaaer, da ere uden Tvivl nu næsten Alle enige om, at Papias's Ord: *ἡμῖνες δ' αὐτὰ ὡς ἦν διηγεῖτο ἕκαστος* ikke ere at forstaae om skriftlige Oversættelser, men at Papias kun vil sige, at enhver græsk Christen, som enten til eget Brug eller i Foredrag for Andre vilde benytte dette Evangelium, maatte oversætte dette saa godt, han kunde¹⁾; ligesom Kern²⁾ uden Tvivl rigtigheden bemærker, at Udtrykket *ἡμῖνες* antyder noget Forbigaengent, saa at denne Tilstand allerede var til Ende, da Papias skrev, og man allerede dengang havde en reciperet Oversættelse. Hvo der har forfattet denne Oversættelse, dette, siger Hieronymus paa førstnævnte Sted, er ikke ganske vist, hvilket vel egentlig vil sige saameget som: derom veed man aldeles Intet. Man har i Tidens Løb givet Oversætteren anseelige Navne, men naar nylig Guerice³⁾ og Olshausen⁴⁾, igien have villet støtte den Mening, at Matthæus selv senere har bearbejdet sit Evangelium paa Græsk, da har dette aldeles ingen historisk Grund, og, dersom det virkelig havde forholdt sig saa, vilde det neppe være blevet enten Papias eller Hieronymus ubekendt.

1) See Sieffert über den Ursprung des ersten kanonischen Evangeliums. S. 20.

2) Anf. Gr. S. 14.

3) Beiträge zur historisch kritischen Einleitung ins N. T. S. 44.

4) Biblischer Commentar über sämtliche Schriften des N. T. I. 11 ff.

Vi skulle i det Følgende vende tilbage til dette Evangelium; men efter hvad vi hidtil have oplyst, kunne vi Intet indvende imod Sieffert's Paastand: „at det første kanoniske Evangelium, som et Skrift, der ligger for os i det græske Sprog, ikke umiddelbar hidrører fra Apostelen Matthæus, som kun har skrevet paa Hebraisk, men at det dog maa staae i meget nært Forhold til Apostelens Skrift, ifølge hvoraf det stedse er blevet henført til Apostelen“¹⁾. Dersom da Nogen mener lettere at kunne forklare sig de virkelige eller formeentlige Modsigelser mellem dette og de andre Evangelier, og den Mangel paa Bestuelighed, som man tillægger dette Evangelium, og som man mener mindst at kunne vente i et Dienvidnes Beretninger²⁾, ved at antage, at Matthæi Original ved Oversættelsen har undergaaet en Bearbejdelse, hvorved Tillæg, Udeladelser og adskillige andre Forandringer, have fundet Sted: da strider dette ikke mod de historiske Efterretninger om Evangeliets Oprindelse. Imidlertid maae vi dog herved bemærke Følgende:

1. Dersom Evangeliet i Oversættelsen havde undergaaet nogen betydelig Forandring, vilde det ikke uden Modsigelse være blevet optaget som et kanonisk Skrift. Vel havde Originalen allerede tidligen lidt mangehaande Forvansninger, og der vare maaskee kun meget Faa, som kiendte den i dens oprindelige Skikkelse, saa at een eller anden Tilfætning eller Forandring vel kunde blive ubemærket; men giennemgribende kunde denne Forandring ikke være, og i Særdeleshed indsees ikke hvad der skulde have bevæget Oversætteren til at betage

1) Ueber den Ursprung 2c. S. 41 ff.

2) Schneckenburger Beiträge zur Einleitung in N. T. S. 45.

Evangeliet dets Bestuelighed, dersom det havde besiddet denne i Grundsproget.

2. Hvad denne Bestuelighed angaaer, da indeholder Kern's anførte Afhandling herom mangel paa Bemærkning, som fortæner at tages til Overveielse. Men da vi nu ikke kunne følge ham i det Enkelte, ville vi her kun gjøre disse hans Ord til vore: „Virkelig havde Forfatteren af det første Evangelium Gave til bestuelig Fremstilling, thi Forløserens Person er skildret med saadan Bestuelighed, og hans indre Væsen er med saadan Klarhed stillet os for Øie, at vi af dette Evangelium erholde Indtrykket af Herrens Guddommelighed reent, dybt og umiddelbart. Og ligesom Matthæi Evangelium i denne Henseende træder i Analogie med Johannes's Evangelium, saa er ogsaa just derfor det umiddelbare Indtryk, som dette Evangelium gjør paa den endnu af kritiske Betænkkeligheder uberørte Læser, intet andet end dette, at Forfatteren maa have skrevet ud af en levende Bestuelse, og saaledes, at i Betragtningen af Herren alt Andet blev ham til ubetydelig Bisag. Hvad vi finde og hvad vi savne i Fremstillingen, lader sig naturligst forklare fra Standpunktet af et Viensvidne, som er grebet af sin Gienstand, og for hvem just denne Gienstand ikke blot er et Object for nysgierrig Betragtning, men for ham selv og for Andre, til hvilke han vender sig, Kilden til det evige Liv.“ Der gives Bestuere og Fortællere, som ved enhver Begivenhed stedse tillige blive sig selv og Begivenhederne vaer i Forholdet til den Gienstand, de betragte; disse kunne være levende og skønne Naturer, og give os maaskee det fuldstændigste Billede. Men der gives ogsaa de, for hvilke deres eget Subject og Omgivelserne for-

svinde i den troe, hengivne Betragtning af det egentlige Object; disse ere ikke ringere end Hine, og give os maaskee den reneste Fremstilling.

3. At der imellem Evangeliernes Beretninger gives mange Differentier, lader sig ikke negte. Imidlertid lade dog disse sig i det Store og Væsentlige saaledes forlige, at en historisk sammenhængende Fremstilling af de vigtigste Momenter i Herrens Liv er muelig; og hvad der just i de nyere Tider ved omhyggelige og skarpsindige Undersøgelser i denne Henseende er udrettet, er et af de trøstelige Beviser for, at vore Dages historiske Theologie ikke blot gaaer ud paa at nedbryde, men har ogsaa tient til at adsprede mangan Indvending mod Troværdigheden af Beretningerne i Matthæi Evangelium. Men hvor Uoverensstemmelseerne ikke lade sig udjævne, hvorfor skal der just Matthæus stedse have Uret mod de andre Evangelister¹⁾?

4. I vort første Evangelium ere Jesu Taler og Gierninger fremstillede i en Reenhed og Værdighed, som langt hæver det over Alt, hvad vi kiende af de apokryphiske Evangelier, hvis Afvigelser fra eller Tilføjninger til de kanoniske, naar de ikke ere aldeles ubetydelige, for det Meste blive ganske eventyrlige. Overalt synker strax efter den egentlige apostoliske Tidsalder de kristelige Skribenters Charakter saa snart og saa dybt, at vi, jo større Andeel vi vilde tillægge Oversætteren i den Skikkelse, hvori vi nu finde vort Evangelium, desto mere maae sætte ham op i en Tidsalder, da Sagn og Myther endnu ikke kunde have rodfæstet sig, og snart havde maattet

¹⁾ Jvnf. Schott über die Authenticität des kanonischen Evangeliums nach Matthæus benannt. S. 25.

vige for den af saa mange endnu levende Dienvidner og disses nærmeste Omgivelser erkiendte historiske Sandhed.

Den første Evangelists Levnet taber sig i Øvrigt ganske i det Dunkle. Paa hvor mange Enkelte han endog kan have virket ogsaa ved mundtlig Prædiken, da ere disse for os ukiendte, og hans Virksomhed sandt Sted i Egne, hvor det christelige Liv snart fordærvedes og efterhaanden udsluktes. Men hans skriftlige Evangelium er ogsaa en Bedrivt. Dersom vi savnede dette, vilde vi mangle et af de vigtigste Midler til at danne os et fuldstændigt Billede af Verdens Frelser, og hvo der med et Øie, opladt for det Hellige og Guddommelige, læser denne Beretning, vil vel føle sig drevet til at velsigne den Apostels Minde, som har bevaret os disse uvurdeerlige Efterretninger, og til at hævde hans Anseelse.

2.

Det har stedse været mig ubegribeligt, at Marcus har kunnet blive anseet som en Epitomator eller, efter Augustins Udtryk¹⁾, en pedissequus et brevior Matthæi, og jeg har ikke kunnet forklare mig dette anderledes, end deraf, at de fleste kun læse Marci Evangelium i enkelte Afsnit, efterhaanden som de conferere det med de andre Evangelier, hvoraf det menes compileret, og kun faa læse det selvstændigt fra Begyndelsen til Enden. Ellers maatte de have bemærket, at denne Evangelist tiltaler os med en Friskhed og et Liv, som umuelig kunde findes hos en Forfatter, hvis Forretning kun bestod i at affrive og excerptere. Intet Evangelium, siger Herder, har saa Lidet af det Skribentmæssige, og saa Meget af den levende Lyd af en Fortæller; det er ikke en Forkortning

¹⁾ De consensu Evangeliorum l. l. c. 2.

af et andet, men et eget, selvstændigt Evangelium ¹⁾); og det synes som om Enhver maatte indrømme den finthørende Kiender af Sprog og Stil dette. Marcus river sine Læsere strax hen i Midten af de Begivenheder, han vil fortælle, han lader disse følge paa hinanden Slag i Slag, ubekymret om konfrette Forbindelser, han tager enhver, i sig selv ubetydelig, Omstændighed, som han erindrer, med ²⁾), naar den kun tiener til at gjøre Fortællingen levende, han elsker stærke Udtryk, og dersom disse endog paa enkelte Steder nærme sig Overdrivelse, da er der dog i det Hele en Dygtighed, og Kraft, som gjør det forklarligt, hvorfor det var Barnabas saa magtpaaliggende at have Marcus med paa en Reise til Menighedernes Bestyrkelse (Ap. G. 15, 37). Endnu ved Slutningen af sin Fortælling er denne Evangelist ikke aandløs, thi ogsaa de sidste, som bekendt omtvistede, Vers af Evangeliet have en Concentration og en Styrke, der giver en Forvisning om deres Vægt, som ikke kan roffes ved de enkelte Udtryk, man samler sammen som Beviis for den modsatte Mening ³⁾), og af hvilke intet vil forekomme Den fremmed, som har opfattet det Charakteristiske i Evangelistens Sprog. Ingen vil dog antage, at Evangeliet oprindeligen har sluttet med de Ord B. 8: *ἐπορεύτο γὰρ*; og at de følgende Vers allerede manglede i flere gamle Afskrifter, lader sig let forklare, enten af en tilfældig Udeladelse i et Haandskrift, som flere Afskrivere fulgte, eller deraf, at man meente disse Vers i Strid med de øvrige Evangelisters Beretninger ⁴⁾), uden at vi behøve at tage vor Tilflugt til saa forunderlige Hypotheser, som at

¹⁾ Werke zur Rel. u. Theol. XI. 237. XII. 15.

²⁾ Exempler anfører De Wette, Theol. Stud. u. Krit. 1828. S. 791.

³⁾ See Credner's Einleitung I. 106.

⁴⁾ Evangelium secundum Marcum. Ed. Matthæi p. 266.

Marcus først senere havde tilføjet Slutningen, enten fordi han var bleven afbrudt ved Petri Død ¹⁾, eller ved Betænkeligheder over, hvorledes han skulde forene Matthæi Beretning med de øvrige Evangelisters ²⁾.

Vi skulle nedenfor omhandle, hvorledes Overensstemmelsen mellem de synoptiske Evangelier lader sig forklare; men uden Tvivl tør man haabe, at den hidtil herskende Mening om Marci Evangelium vil undergaae en betydelig Forandring efter hvad Lachmann ³⁾, Weiße ⁴⁾ og Wilke ⁵⁾ — den Sidste rigtignok paa en meget trættende Maade og ofte steiende ud fra den sunde Kritiks Bei ⁶⁾ — have erindret derimod.

Naar vi nu paa det Skrift, vi have under Marci Ravn, anvende det ovenfor (S. 134) anførte Vidnesbyrd af Papias, da er det saa langtfra, at jeg med Schleiermacher ⁷⁾ kan finde det i høieste Grad tvivlsomt, om det Skrift, Papias beskriver, er vort nærværende Marcus-Evangelium, at jeg meget mere finder det næsten overraskende, hvor nær Papias har bragt sine Udtryk til Det, der viser sig for os som historisk Sandhed.

Marcus var efter Papias's Vidnesbyrd — hvilket han igien fører tilbage til Presbyteren Johannes — *ἐμμενέτης Πέτρον*. Ingen vil vel tvivle om, at vor Marcus er den

¹⁾ Hug's Einleitung II. 291.

²⁾ Gfrörer Geschichte des Urchristenthums. II. 2 Abth. S. 210 ff.

³⁾ De ordine narrationum in Evv. synopticis. Theol. Studien u. Kritiken. 1825. II. 577.

⁴⁾ Die evangelische Geschichte. I. 55 ff. (Oversat i Tidsskrift for udenlandsk theol. Literatur. 1838. S. 275 ff.)

⁵⁾ Der Urevangelist, oder Untersuchung über das Verwandtschaftsverhältniß der drei ersten Evangelien.

⁶⁾ Om denne Bogs Fortrin og Mangler findes træffende Bemærkninger i Weiße's Recension, Jahrbücher für wissenschaftliche Kritik. 1838. Nr. 75 ff.

⁷⁾ Anf. St. S. 758.

Samme som den Johannes med Tilnavn Marcus, i hvis Moders, Maria's, Huus de Troende holdt Forsamlinger (Ap. G. 12, 12). Det var til dette Huus, at Petrus, efterat han paa en underfuld Maade var bleven befriet af Fængselet, begav sig, saa at vi ikke behøve at spørge om Anledningen til deres Bekendtskab. Tillige var Marcus en nær Slægtning af Barnabas (Kol. 4, 10), saa vi ikke kunne undre os, naar vi finde ham i Følge med Denne og Paulus paa deres første Missionsreise (Ap. G. 12, 25). I Perge forlod han dem og vendte tilbage til Jerusalem (Ap. G. 13, 13). At dette var meget imod Pauli Villie, see vi deraf, at Paulus ikke vilde tillade ham at følge dem ved et nyt Besøg hos de samme Menigheder, efterdi han ikke havde villet deeltage i de første Møisommeligheder, og at der endog derover opkom en Spænding mellem Paulus og Barnabas, saa at den Sidste skilte sig fra Paulus og seilede til Cypern, hvorhen han tog Marcus med. Men imellem saadanne Mænd kunde Uenigheden ikke vare længe; derfor finde vi ogsaa Marcus i Rom hos Paulus, ham til Hielp og Trøst (Kol. 4, 10—11. Philem. B. 23). At det er den samme Marcus, hvem Petrus (1 Petr. 5, 13) kalder sin Søn: *hvo skulde have ventet, at Nogen kunde tvivle derom, eller at man skulde behøve at erindre om, at vid's ogsaa betyder: qui filii amorem ac fidem præstat, instar filii amandus, persona æque jucunda et amata ac parentibus est filius**? Og naar Paulus (Philem. B. 10) kalder Onesimus sit Barn, hvem han havde avlet i sine Lænker, skulde da Petrus ikke kunne kalde en yngre, trofast Medhielper, som vel endog ved hans Prædiken var bleven Troende, sin Søn? (Jvnf. 1 Tim. 1, 2. 18. Tit. 1. 4).

1) Schleusneri Lexicon in N. T. Ed. 2. II. 1150.

Men naar desuagtet i de senere Tider Mange her tænke paa en legemlig Søn af Petrus, da har dette for en stor Deel sin Grund deri, at de samme Beretninger fra de ældste Kirkeskribenter, der nævne Marcus i Forbindelse med Petrus, ogsaa lade ham være sammen med ham i Rom, og dette er, som man veed, flere nyere Kritikere til stort Anstød. Vel erkiender den nøiagtige og grundige Gieseler, at det var partistisk Polemik, naar nogle Protestanter, efter Anledning af nogle Pavestifter i Middelalderen, vilde negte, at Petrus har været i Rom¹⁾; og vel erklærede Neander endnu i Maret 1825 det for Hyperkritik, at drage den ved den kirkelige Oibtidss overeensstemmende Efterretninger godtgjorte Overlevering, at Petrus har været i Rom, i Tvivl, og at denne Overlevering aabenbar stammer fra en Tid, da man endnu ikke tænkte paa at hæve den romerske Kirke ved Petri Primat²⁾. Men imidlertid fremstod Baur med sin Afhandling om Christus=Partiet i Korinth³⁾, hvori han søgte at berøve alle Vidnesbyrdene om denne Sag deres Troværdighed, og denne Afhandling gjorde selv paa Neander saadant Indtryk, at vi 1833 finde ham at have opgivet sin forrige, saa stærkt udtalte Mening⁴⁾. Vi kunne her ikke indlade os i en Undersøgelse af Sagen, men hvo der giennemgaaer Baur's Indvendinger mod de gamle kirkelige Skribenters eenstemmige Vidnesbyrd, vil uden Tvivl med Credner være enig i det Onske, at Protestanterne ved Behandlingen af Historien vilde holde sig langt fra en saadan Dialektik; thi, siger han, den ægte Protestantismus, stærk og uroffelig ved Historien, vil aldrig bestride en Kiends=

1) Lehrbuch der Kirchengeschichte. 3 Aufl. I. 93.

2) Geschichte der Christl. Religion und Kirche. I. 317.

3) Tübinger Zeitschrift f. Theol. 1831. Heft. 4. S. 136 ff.

4) Geschichte der Pflanzung der Christl. Kirche. II. 459 ff.

gierning, som har al historisk Sandsynlighed for sig, om den endog tiende Modstanderne til den mægtigste Støtte¹⁾).

I Øvrigt siger Papias i de anførte Ord ikke udtrykkelig, at Marcus havde været med Petrus i Rom; men at i det Mindste Eusebius har forstaaet ham saaledes, kan sees af et andet Sted²⁾); og naar Papias kalder Marcus *ἐρμηνευτής*

¹⁾ Einleitung I. 628. Allerede Schroech (Christliche Kirchengeschichte II. 155) siger: „Es ist nicht leicht eine Begebenheit dieser alten Geschichte durch ein so einstimmiges Zeugniß der ersten Christlichen Lehrer außer Streit gesetzt worden, als eben diese. Und sie wird dadurch ebenso wenig unglaublich, daß sie durch eine falsche Zeitbestimmung oder durch fabelhafte Zusätze verunstaltet worden ist, als andere Erzählungen, die ebenso viel gelitten haben.“ Disse Schroech's Ord kunne tillige tiene til Svar paa de Udbredelser, Baur (S. 181 ff.) gjør mig, fordi jeg i min Afhandling om Apostelen Petri første Ophold i Rom (Videnskabelige Forhandlinger ved Siellands Stifts Landemøde II. 159. Kl. theol. Skrifter S. 141. I dette Bind S. 285 ff.) har, ved at følge de Gamles Vidnesbyrd, af nogle uoverensstemmende Angivelser søgt at udfinde det Sandsynligste, og ved nogle fabelagtige Sagn, uden dog at bygge det Mindste derpaa, antvaret, at der maaſkee kan ligge noget Sandt til Grund. En Begivenhed kan være aldeles troværdig, skøndt der i de forskellige Beretninger derom have indsnæget sig nogle falske Efterretninger eller nogle Uoverensstemmelser, og det er Historieſkriverens Pligt, her at søge at udfinde det Rigtige. Hvis man vilde opgive denne Mægling mellem Beretningerne, vilde ingen Historie være mulig. Men vistnok er det bekvemmere, ved at opvise nogle virkelige eller formentlige Uoverensstemmelser, at mene sig berettiget til at forkaste alle historiske Vidnesbyrd, thi da har man Pladsen ganske aaben for sine egne Fictioner.

²⁾ Hist. Eccl. I. 2. c. 15. Kun i Henseende til Efterretningerne om Marci Evangelium, og ikke til de i det Foregaaende anførte om Simon Magus, beraaber Eusebius sig her paa Clemens og Papias. Naar Papias paa det Sted, vi her egentlig betragte, ved at sige, at Marcus havde fulgt Petrus, tilføier: *ὡς ἔργον*, da viser han dermed ikke, som Baur mener (S. 143), hen paa et tidligere Sted i sit Værk, men paa Det, han havde sagt saa Linier foran, nemlig at Marcus havde været *ἐρμηνευτής Πέτρον*. — I Øvrigt beraabe de Gamle sig ingenlunde paa 1 Petr. 5, 13 for deraf at bevise, at Marcus, og endnu

Πέτρον, da tyder dette meest hen paa Rom. Dette Ord kan nemlig her neppe forstaaes uden om en egentlig Tolk; men i det græske Sprog behøvede Petrus sikkert ingen Tolk, derimod vel i det latinske; og naar vi i vort Evangelium finde en temmelig hyppig Brug af latinske Ord og Talemaader¹⁾, da er dette vel ikke meget bevisende, men synes dog at vise nogen Fortrolighed med dette Sprog.

Marcus havde, efter Papias's Bidnesbryd, hverken fulgt Herren eller hørt ham. Schleiermacher²⁾ finder det utroligt, at Nogen i de Forhold, i hvilke Apostlenes Gierninger viser os Marcus, aldrig skulde have hørt Herren. Men for det Første siger Papias ikke just, at han aldrig havde hørt ham; han kunde gierne een eller anden Gang have hørt Jesus lære i Templet, uden derfor at kunne tælles blandt de Tilhørere, som kunde give en almindelig Beretning om Jesu Taler og Gierninger; og desuden kunne vi tænke os mange Mueligheder, hvorfor et ungt Menneſte, om hvem vi aldeles ikke vide, naar han blev Troende, ikke var kommen i Jesu Nærhed i den korte Tid, Jesus opholdt sig i Jerusalem. Havde Marcus selv fulgt Herren, da vilde hans hele Beretning sikkert have haft en anden Charakter og en langt større Selvstændighed, end vi finde deri. Men nu havde han kun fulgt Petrus, og da Denne, som Papias siger, og som det følger

mindre at Petrus, har været i Rom; men til deres Beretninger desangaaende joie de den Bemærkning, at Marcus nævnes i Petri første Brev, og kun dette, at Brevet er skrevet i Rom, ville de ulede af det anførte Sted, hvor de mene, at Rom billedligen kaldes Babylon. Og er det da saa afgjort, at de Gamle havde Uret i denne deres For-
mening? (Synf. nysanførte Afhandling, Vidensk. Forh. S. 175 ff. Al. theol. Skrifter S. 160 ff. Dette Bind S. 300 ff.)

¹⁾ Gredner S. 104.

²⁾ Theol. Studien u. Kritiken. 1832. II. S. 760.

af sig selv, kun af Jesu Taler og Liv anførte hvad han just behøvede i sine Foredrag eller Samtaler, men ikke havde til Hensigt at give en sammenhængende Fremstilling deraf, saa kunde Marcus ikke heller give den, men han optegnede hvad han erindrede, uden at binde sig til streng Orden og Tidsfølge (ὁὐ τάξει). Thi med dette Udtryk kan Papias ikke ville sige, at der slet ingen Orden skulde have været i Fortællingen. I det Marcus samlede hvad han til mange forskjellige Tider havde hørt, kunde det naturligviis ikke falde ham ind at begynde med Korstættelsen og Opstandelsen, eller ende med Johannes den Døber; men, skøndt vi forsaavidt i Marci Evangelium have en sammenhængende Fortælling om Jesu Liv, saa viser det sig dog, at Papias ikke forgieves havde uds purgt de Gamle, men at han derved virkelig havde vundet en omfattende og grundig Kundskab om disse store Begivenheder, thi hvad kunne vi vel, naar vi have søgt at orientere os i Tildragelserne, sige om dette Evangelium, uden at Marcus har optegnet „nogle Fortællinger (ἐνια γράψας)“ — thi vi savne her saare Meget af hvad de andre Evangelister have bevaret os; — og „som han erindrede dem“ af Petri Foredrag — altsaa Begivenhederne, hvilke det var lettere at huske, og hvilke han kunde indklæde i sine egne Ord, og enkelte af Herrens Udsagn eller Parabler, derimod ikke hans længere Foredrag, hvilke maaskee neppe Petrus selv, og mindre Marcus, kunde erindre tilstrækkelig for at giengive dem tro; — og at han „ikke har nedstrevet dem i den rigtige Tidsfølge“ — thi naar Marcus vel enkelte Gange bestemmer, at Dette eller Hiint skede paa samme Dag, eller strax derefter, eller efter sex Dages Forløb, hvor nemlig dette leilighedsviis maa være blevet ham sagt, da forbinder han ellers kun ganske løst Begivenhederne ved det „καί“, der næsten begynder ethvert

Afsnit, og Enhver, som forsøger Chronologist at ordne Evangelierne Beretninger, vil snart mærke, hvor Meget Marcus i denne Henseende lader tilbage at ønske.

Ifølge Papias har Marcus nedskrevet sin Beretning efter Petri mundtlige Fortælling. Enhver opmærksom Læser vil ogsaa i hele dette Evangelium finde en Mængde smaa Omstændigheder anførte¹⁾, just saaledes som et Dienvidne mundtlig fortæller hvad han har seet; paa den anden Side mangler dog idelig, især ved Begivenhedernes Sammensøining, Dienvidnets Sikkerhed; og saavel det Ene som det Andet forklares aldeles ved den af Papias angivne Oprindelse af Evangeliet. At Marcus „har gjort sig Umage for Intet at forbigaae af hvad han havde hørt“, er vistnok aldeles troligt; imidlertid skrev han dog kun „hvad han erindrede,“ og sikkert ikke, som Schleiermacher²⁾ forestiller sig det, saaledes, at han, medens han hørte Petrus til Tolk, ligesom stjal nogle Timer til strax at nedskrive, hvad han havde hørt, men, som hele Evangeliets Tone udviser, saaledes, at han udarbejdede det hele under Et, da han omsider blev anmodet derom. Det er derfor vel mueligt, eller snarere rimeligt, at Petrus endnu har fortalt Meget, som Marcus ved Udarbejdelsen ikke erindrede.

At Justinus Martyr eet Sted³⁾ skulde have anført Marci Evangelium under Benævnelse af ἀπομνημονεύματα

¹⁾ See Gredner S. 103.

²⁾ Theol. Studien u. Kritiken. 1832. II. S. 762.

³⁾ Opp. Paris. 1615 p. 333. D. — — μετανομακέναι αὐτὸν Πέτρον ἵνα τῶν ἀποστόλων. καὶ γεγράφθαι ἐν τοῖς ἀπομνημονεύμασιν αὐτοῦ γεγεννημένον καὶ τοῦτο κ. τ. λ. Det forekommer mig, at enhver ikke forud indtagen Læser maa referere αὐτοῦ til det foregaaende αὐτὸν, og ikke til Πέτρον.

Πέτρον, som nogle Lærde mene ¹⁾), er neppe rigtigt; derimod henfører Tertullian ²⁾) og alle følgende Kirkeskribenter det til Petrus. Vi indrømme imidlertid gjerne, at der ikke kan bygges meget paa disse senere Vidnesbyrd, som alle synes afhængige af Papias; dog undtage vi herfra eet, som ikke er umærkeligt. Den alexandrinske Clemens beretter nemlig ³⁾), at, da Petrus prædikede i Rom, havde Mange af Tilhørerne anmodet Marcus, som saa længe havde fulgt ham og erindrede hvad han havde sagt, om at opskrive dette; han havde ogsaa opfyldt deres Ønske; og da Petrus erfarede det, havde han hverken fraraadet ham det, eller tilskyndet ham dertil. Gieseler bemærker træffende, at man sikkert ikke vilde have opdigtet en Efterretning, som snarere vilde svække end forsøge Evangeliets Anseelse, i det Apostelen derefter havde forholdt sig ligegyldig ved dets Affattelse; og at denne Efterretning saameget mere viser sig som paalidelig, som man siden var meget omhyggelig for at lade Petrus bekræfte dette Evangelium og overgive det til Menighederne ⁴⁾). Er det ikke og ret troligt, at Petrus paa den ene Side ikke vilde forhindre, at der var et skriftligt Omrids af Jesu Lernet, men at han paa den anden Side i disse korte Notitser kun saae en saa svag Afbildning af sin Mesters Herlighed, at han ikke satte stor Priis derpaa?

1) Hug Einleitung II. 67. Credner Beiträge I. 132. Weisse die evang. Geschichte I. 64, og flere Oldre.

2) Adv. Marcion. I. 4. c. 5.

3) Ap. Euseb. H. E. I. 6. c. 14.

4) Historisch-kritischer Versuch über die Entstehung der schriftlichen Evangelien S. 153.

3.

Men dersom begge vore første Evangelier saaledes ere selvstændige Arbejder, hvorledes forklare vi da den Overensstemmelse saavel i Anordningen af det Hele som i Ord, ofte indtil i de mindste Enkeltheder, der finder Sted mellem begge? Dette er unegtelig et meget mærkværdigt Phænomen, som behøver Forklaring; men da ingen historisk Beretning meddeler os denne, maae vi selv forsøge at finde den, og det har ikke manglet paa Hypotheser, som skulde tiene hertil.

Hvad der nærmest tilbyder sig for den overfladelige Betragtning, og hvad der lettest lader sig forsvare med den tilsyneladende Grundighed, der noie betragter det Enkelte, men derover ikke bemærker eller bevarer Indtrykket af det Hele, er den allerede foran berørte Mening, at Marcus har havt saavel Matthæus som Lukas for sig, og af Begge, men især af den Første, uddraget sit Evangelium. At denne Mening ganske strider mod de anførte, aldeles umistænkelige, historiske Vidnesbyrd om dette Evangeliums Oprindelse, vil i disse Tider kun lidet være den til Hinder; men desuagtet maa man dog undre sig, at den har kunnet finde saa almindelig Indgang og vedligeholdelse sig saa længe. Thi dette Evangeliums Charakter er dog Intet mindre end den af et saa aandløst Foretagende som det, uden Nytte, Hensigt eller Plan at sammenskrive en ny Bog af tvende andre, langt righoldigere. Naar Marcus saa ideligen har nogle Smaaomstændigheder, som ikke findes hos de andre Evangelister, saasom, at en Bærkbruden blev baaren af Fire (2, 3), at den Blinde ved Jericho hedte Bartimæus (10, 46), at der i Gethsemane var et ungt Menneske tilstede med et Rindlæde over det blotte Legeme, som slap det og undskydede (14, 51—52); da lader Optagelsen heraf sig let begribe, naar vi forestille

os, at Marcus, just som Papias beskriver det, havde sin Rundskab fra et Dienvidne, som leilighedsviis havde fortalt Begivenhederne med alle Biomstændigheder, og at han var omhyggelig for Intet at udelade af hvad han erindrede; derimod er det aldeles ubegribeligt, hvad der skulde have bevæget Marcus til, ved at excerpere de tvende andre Evangelier, at erkjendige sig om saadanne ligegyldige Ting, og i sit Skrivt at optage dem som Berigelser¹⁾. Overalt er det ubegribeligt, hvad der skulde have foranlediget ham til at give de kristne Menigheder et saadant Excerpt, naar de allerede havde langt fuldstændigere og indholdsrigere Evangelier, til at udelade saa mange af de mærkeligste Begivenheder, af de skønneste Taler og Parabler, og til undertiden fladvis at binde sig til Forgængernes Orden og Udtryk, og undertiden uden nogen Grund²⁾ at afvige derfra, eller endog at modsig dem³⁾.

1) Konf. Weise, die evang. Geschichte I. 65.

2) Naar Hug (Einleitung II. 112 ff.) mener, at Marcus har havt den Hensigt at berigtige sin Forgænger i Henseende til Tidfølgen og andre Omstændigheder, da kan det vel være, at Marcus har Gæet og Andet rigtigere, men det er da ubegribeligt, at han, eller, efter Hug's Mening, Petrus, ikke har gennemført Berigtigelserne anderledes, end sket er.

3) Disse og andre, mere eller mindre gylldige, Indvendinger mod den her beskrevne Mening ere allerede fremsatte af Koppe (Marcus non epitomator Matthæi. Sylloge commentationum theol. ed. a Pott et Ruperti I. 35 sqq.) og Storr (über den Zweck der evang. Geschichte u. der Briefe Johannis S. 274 ff. og de fonte evv. Matthæi et Marci, Comm. theol. ed. a Velthusen, Kuinoel et Ruperti III. 140 sqq.). Griessbach's Besvarelse (Commentatio, qua Marci ev. totum e Matthæi et Lucæ commentariis decerptum estse monstratur, i den sidstnævnte Samling I. 360 sqq.) er kun lidet fyldestgørende. Saunier über die Quellen des Marcus er et Ungdoms-Arbejde, som ikke har givet nye Oplysninger.

Efterat denne Mening havde begyndt at vige, opstod Hypothesen om et Grund-Evangelium, et kort Skrivt, indeholdende Hoved-Momenterne af Jesu Liv, som, kort efterat Christendommens Forkyndelse var begyndt, var blevet affattet, for at Apostlene kunde overgive det til de underordnede Lærere, paa det disse kunde vide, hvortil de skulde holde sig, og at Apostlenes Medhielpere kunde tage det med sig paa deres Missionsreiser, og derved staffe deres Underviisning større Tiltro¹⁾, og som siden var blevet Grundlaget for de evangeliske Beretninger, vi endnu have. Allerede denne Forudsætning vækker de meest grundede Betænkkeligheder. Dersom man endog vil antage, at hiint Grundskrivt efterhaanden er gaaet under i de udsørligere Beretninger, som dannede sig deraf, da maatte det dog synes, som om i det Mindste nogen Efterretning om et Skrivt, der havde en saa mærkelig Oprindelse, maatte have vedligeholdt sig; men den kristelige Oldtid tier ganske derom. Det skulde fremdeles synes, som om et Skrivt, hvilket Apostlene paa denne Maade vilde have givet deres Medhielpere i Hænde, mindre maatte have indeholdt den kristelige Historie i dens Enkeltheder end den kristelige Lære, og at man derfor heri snarere skulde have ventet Læresætninger end Fortællinger. Men hvis nu endog samtlige Apostle, eller dog Flere af dem vare blevne enige om at udarbejde eller lade udarbejde et saadant Grundrids af Herrens Levnet, da vilde de sikkert ikke have indskrænket sig til den Kreds, inden hvilken de synoptiske Evangelier bevæge sig, men de vilde ogsaa have medtaget de Reiser, hvilke vi nu kun kende fra Johannes; de vilde i deres Grundrids have forbigaaet mangen mindre vigtig Begivenhed for at vinde

¹⁾ Eichhorns Einleitung in das N. T. I. 4.

Blads til andre, som gave Betragtningen frugtbarere Stof, og mere kunde tiene til Herrens Forherligelse; og i Særdeleshed vilde de have givet os Opstandelses-Historien langt nøiagtigere og fuldstændigere. Desuagtet har man meent at kunne udfinde et saadant Grund-Evangelium af de Afsnit, som ere fælles for alle tre synoptiske Evangelier, og efter den høist ukritiske Regel, at den korteste, ufuldkomneste Text skulde komme Grundteksten nærmest¹⁾.

Men i det man nu maatte ansee Enhver af Synoptikerne forpligtet til heelt at optage dette med apostolisk Myndighed stadfæstede Skrivt, saa havde man vel en Forklaring for Overeensstemmelsen i de Afsnit, der findes i alle de tre første Evangelier; men der ere andre Afsnit, som kun To af Synoptikerne have tilsælles; disse Afsnit, som ikke kunde være laante af Grund-Evangeliet, stemme ofte overeens indtil i de mindste Udtryk, og forudsætte saaledes en fælles Kilde; men derhos findes der igjen betydelige Afvigelser, som synes at stride mod denne Forudsætning. For nu at forklare dette har man antaget, at Grund-Evangeliet har i forskjellige Exemplarer havt forskellige Tillæg, at disse Tillæg atter i nogle Exemplarer paa forskellige Maader bleve sammensmeltede med hinanden og med Grundteksten; at af disse forskellige Texter benyttede hver Evangelist en eller tvende, og stødte derved undertiden sammen med en anden Evangelist, undertiden ikke; at af nogle af disse Texter, som samtlige antages at have været aramæiske, vare der allerede tidligere græske Oversættelser, af andre ikke o. s. v.

¹⁾ Eichhorns Einleitung in das N. T. I. S. 172.

Disse forskiellige sammenslyngede Hypotheser, som ere traadte i forskiellige Combinationer ¹⁾ kunne ikke udvikles uden temmelig stor Vidtløftighed; men den nærmere Udvikling vil her være ufornøden, thi for nærværende Tiid have disse Hypotheser neppe nogen Forsvarer, og man kan nu — for at laane De Wettes Udtryk ²⁾ — næsten kun undre sig over, at de engang have kunnet finde saa stort Bifald.

Fra denne Forklaringsmaade vendte de Fleste, især efter Gieseler's foransførte Skrift om Evangelierne's Oprindelse, sig til den saakaldte Tradition's-Hypothese. Ifølge denne forklares de skriftlige Evangelier's Overensstemmelse af en fælles mundtlig Kilde. I det nemlig Disciplene vare samlede i Jerusalem, og talede med hverandre og med de Troende, der efterhaanden vandtes, om de store Begivenheder, hvortil de havde været Vidner, dannede der sig — saaledes antager man — ved Gientagelsen en staaende Typus for Fortællingerne, saa at baade nogle Fortællinger bleve anseete for vigtigere end de andre, og at disse indflødte sig i de meest passende Ord. Dette mundtlige Evangelium havde først dannet sig i det aramæiske Sprog, men det blev snart nødvendigt at oversføre det i det græske; og Formen maatte befæste sig mere og mere ved de Foredrag, i hvilke man søgte i Særdeleshed at indpræge dem, der siden skulde blive Andres Lærere, den hele Cyklus af Fortællinger saaledes, som man vilde at de skulde overantvordes Menighederne, og at forebygge, at de efterhaanden skulde forvanskes ³⁾. Man finder derfor ogsaa i den ældste Kirke særskilte Evangelister (Ap. G. 21, 8. Ephes. 4,

¹⁾ See fornemmelig Marsh's Anmerkungen und Zusätze zu Michaelis' Einleitung, überseht von Rosenmüller II. 284. Eichhorn S. 353 ff.

²⁾ Lehrbuch der hist. krit. Einleitung in die Bibel II. 143.

³⁾ Gieseler S. 82 ff.

11) 2: mundtlige Fortællere af Christendommens Grundhistorie, „Rhapsoder for Jesu Liv og Lære“, og disse maae tidlig have forenet sig om en fælles Ledetraad for deres διήγησις (Luk. 1, 1¹).

Hvad det Sidste betræffer, da viser allerede 2 Tim. 4, 5: *ἔργον ποιήσον εὐαγγελισοῦ*, at der ved Evangelister ikke kan tænkes paa saadanne Rhapsoder. Theodoret beskriver dem som Saadanne, der drog omkring og prædikede, i Modsætning til „Hylder og Lærere“, hvilke vare bestillede for en vis Stad eller By²); det var, som Neander siger, saadanne Mænd, hvis Kald det var at forkynde Evangelium, og derved at lægge Grund til kristelige Menigheder, hvorimod en διδάσκαλος forudsætter Troen paa Evangelium og en allerede grundet Menighed, og da arbejder paa den videre Uddannelse af den kristelige Erkiendelse³). Hvad i Almindelighed dette mundtlige Grund-Evangelium angaaer, da gielder derom det Samme, som ovenfor er bemærket om det skriftlige; dersom der i den ældste Kirke havde dannet sig en Gyflus af Fortællinger med udtryffelig Hensigt til, at den skulde tiene som Ledetraad ved Underviisningen, da vilde Udvalget sikkert blevet meget anderledes. Men, ligesom man i Alt hvad der er os bevaret fra den kristelige Oldtid ikke finder mindste Spor af, at man søgte at forberede de tilkommende Lærere ved ordret at indprente dem visse Fortællinger om Herrens Levnet, som de igien skulde foredrage i Menighederne, saa-

1) Paulus Theol. Gregetisches Conservatorium I. 125.

2) Theodoret. ad Eph. 4, 11. Saaledes ogsaa Eusebius H. E. III. 37. V. 10.

3) Geschichte der Pflanzung etc. I. 185. See ogsaa Harless Commentar über d. Brief an die Epheßer S. 369.

ledes stemmer en saadan Foranstaltning aldeles ikke overeens med hiin Tiids Aand eller med hvad der er os bekendt om Apostlenes og de ældste Christnes Fremgangsmaade¹⁾. Heller ikke forklarer denne Hypothese hvad der skal forklares. Det er ikke blot Anordningen i de tre første Evangelier, som i det Hele er den samme, ikke blot Fortællingsmaaden, der har Lighed, ikke blot enkelte Udtryk, man gienfinder hos de forskellige Evangelister; men det er en Overeensstemmelse, der idelig strækker sig indtil Talens mindste Dele, som er saa paafaldende. Vil man da virkelig antage, at hiint Bogstavvæsen skulde i den ældste Kirke have gaaet saa vidt, at „Evangelisterne“ have maattet lære alle disse Ord udenad, og mærke sig alle Ordenes Flexioner, og at Apostlene ved saa ofte at maatte — jeg maa bede om Undskyldning for Udtrykket — forethygge dem det, havde beholdt alle disse Enkeltheder saaledes i Hukommelsen, saa Redskrivningen siden for en stor Deel kun blev dem et mekanisk Arbejde, og de Alle, forsaavidt de sluttede sig til den oprindelige Typus, maatte skrive de samme Ord. Og hvorfor afveje de da igien saa ofte fra denne Typus, som de antages at have haft ordret fæstet i Hukommelsen²⁾?

Saalænge Traditions-Hypothesen holdt sig i en vis svævende Stilling, saalænge man kun i Almindelighed sagde, at Evangelisterne, forsaavidt de ikke selv vare Dienvidner, nedskreve hvad der levede i den mundtlige Fortælling, kunde den synes ret antagelig. Men naar man grundigere skulde anvende den til at forklare Evangeliernes indbyrdes Forhold,

¹⁾ Hug's Einleitung II. 139. Vösl. Weise die evang. Geschichte I. 19 ff.

²⁾ En ubeførlig og for det Meste velgrundet Gienrivelse af Traditions-Hypothesen findes hos Wilke anf. St. S. 43—161.

naar man derfor maatte udvikle den i dens fulde Consequens, jaaledes som det først er seet ved Gieseler, da kunde den vel til en Tiid vinde Bifald, især medens man endnu havde at kæmpe mod den Eichhornste, i saa mange Henseender usyldestgjørende, Hypothese; men den kunde ikke bestaae en alvorligere Prøve, og man tør vel sige, at ogsaa dens Tiid nu er forbi. Man tør vel ogsaa forudsi, at, naar tilforn de Fleste, der ikke hylde nogen af disse Hypothesser, men erkjendte, at af vore tvende første Evangelier maa det ene være afbenyttet ved Udarbejdelsen af det andet, ansaae Matthæi Evangelium for det tidligere, og Marci Evangelium for et Udtog af dette, maaskee ogsaa af Lukas, da vil den almindelige Mening snart, efter de nyeste Undersøgelser, tage den modsatte Retning, og Marci Evangelium vil blive erkjendt som det første, som det, der i en vis Henseende kan kaldes Grund-Evangeliet.

Forfatteren af disse Blade, der, som ovenfor anført, aldrig har kunnet forlige sig med den Mening, at Marci Evangelium kun skulde være en hensigtsløs Compilation, deler denne Mening. Men da han tillige, ifølge alle historiske Vidnesbyrd, antager det Evangelium, som vi have under Matthæi Navn, for et Værk af denne Apostel, skjøndt vi kun have det i Oversættelse, saa opstaaer det Spørgsmaal, hvorledes det kan forklare, at en Apostel, selv Vidne til Jesu Gierninger og Taler, ikke selv beretter hvad han har hørt og seet, men for saa stor en Deel laaner Beretningen af en yngre Mand, som kun havde sin Kundskab paa anden Haand.

Vi befinde os her ved et Punct, hvor alle historiske Efterretninger forlade os, og hvor derfor Gissninger ere tilladte, ja endog ere fordrede, efterdi der er en mærkværdig Kiendsgierning at forklare, og det, efterat vi have været nødsagede

til at forlæste de hidtil forsøgte Løsninger af Opgaven, paa-
ligger os at vise, at der dog er en muelig, ja sandsynlig Løsning,
som lader sig forlige med Alt hvad vi mene os berettigede
til at antage. Videre end til Sandsynlighed kan Fordringen
ikke gaa; vi vove ikke at sige, at kun saaledes kan Opgaven
løses.

Vi have ovenfor ikke kunnet indrømme, at Papias i sit
ofte omtalte Vidnesbyrd skulde have tillagt Matthæus et
Skrift, som kun indeholdt en Samling af Jesu Taler; vi finde
heller ikke noget andet Spor af, at et saadant Skrift har
eksisteret; vi ansee det endog for umueligt, at en Forfatter
kunde have villet udgive en Samling af Jesu Taler og Ud-
sagn, uden at tilføie nogen Beretning om Anledningen til
dem og Omstændighederne, hvorunder de bleve holdte og sagte.
Men følger deraf, at Matthæus ikke, før han tænkte paa at
udarbejde hvad vi nu kalde et Evangelium eller en sammen-
hængende Beskrivelse af Jesu Levnet, kan have nedskrevet
mange af hans Herres dyrebare Ord? Er det ikke endog
høist rimeligt, at en Apostel, der var Skrivekonsten mægtig,
optegnede saadanne større og mindre Taler, som paa ham og
Andre havde gjort særdeles Indtryk? Der er vel endog Ud-
stilligt, som tyder hen paa, at i det Mindste en Deel af disse
Taler ere optegnede kort efter at de vare hørte, og maaskee
ogsaa nogle af de Beretninger, som staae i Forbindelse dermed,
kort efter Tildragelserne. Deels have nemlig Talerne ofte en
Kraft og et Liv, som umiskienkelig er dem ligesom medfødt,
eller som ingen Anden kunde give dem end Den, fra hvis
Læber de udgik, og som det vilde have været Beretteren
vanskeligt at giengive, naar han først længe efter skulde have
samlet dem af sin Hukommelse. Deels forekomme der i de
os af Evangelisterne meddeelte Taler og Samtaler mangan

Gang Udsagn, som synes at afbryde Sammenhængen af det Øvrige, og hvorom man ikke veed, hvorledes de ere komne ind paa dette Sted. Adskillige nyere Fortolkere, der endnu omtrent behandle Apostle og Evangelister, som de efter 1 Kor. 4, 13 forðum bleve behandlede, antage her hvad de kalde en lexicalst Forbindelse, eller at et Ord, en Omstændighed bringer Fortolkeren til at erindre hvad Herren en anden Gang, ved en ganske anden Leilighed havde sagt eller foretaget, og at han da uden Videre nedskriver det paa et ganske upassende Sted. Men da der aldeles Intet er, som berettiger os til at tillægge Evangelisterne en saa tankeløs Fremfærd, saa ligger det dog langt nærmere at antage, at Ordene virkelig ere blevne sagte i den Sammenhæng, hvori de ere anførte, men at de Mellemled, som i den mundtlige Tale satte dem i Forbindelse med det Øvrige, ere udfaldne. Dersom da Fortælleren først havde nedskrevet Talen længe efter, vilde han neppe paa det Sted have erindret og anført et Udsagn, som her saa lidet synes at staae paa sin rette Plads. Skrev han derimod kort efter at han havde hørt Talen, da kunde det skee, at han vel erindrede det mærkelige Udsagn, og dette vilde han ikke lade tabes, men ikke erindrede, hvorledes det i Talens Løb var fremkommet. Som Exempler nævnes her blot Matth. 7, 6, hvor Olshausens Forflaring af Sammenhængen vil befindes meget utilfredsstillende, 11, 25. 12, 43. 18, 5—9. 15 ff.

Dersom nu Matthæus havde saadanne — ikke Samlinger til et forehavende literært Arbejde, men — Optegnelser, som Hiertet havde drevet ham til at gjøre, og vi da forestille os, at Marci Evangelium imidlertid var blevet forfattet og var kommet ham tilhænde, da var det vel høist rimeligt, at det kunde rinde ham ifinde, at denne Beretning kunde vinde en

saare vigtig Berigelse ved at forenes med hine Optegnelser. Vi indrømme Forfegterne af en græsk Grundtext af Matthæi Evangelium, at Matthæus uden Tvivl havde kunnet gøre dette paa Græsk; men Historien siger, at han har gjort det paa Hebraisk eller Aramæisk, og han kunde saameget mere opfordres hertil, som de hebraisttalende Christne endnu ikke havde i det Mindste nogen sammenhængende Beretning om Herrens Levnet paa deres Sprog. Marci Evangelium indbefattede for det Meste de samme Begivenheder, hvortil Matthæus selv havde været Vidne; Marcus havde sine Efterretninger fra en saa paalidelig Kilde, og havde benyttet denne med saa megen Trost, at Matthæus, som ikke higede efter nogen literær Berømmelse, kunde benytte det næsten heelt til sin Hensigt. Han udelod nogle ubetydelige Biomstændigheder, han tilføiede nogle Fortællinger, han indrettede den hele Beretning saaledes, at de Taler, han vilde indføre deri, kunde knytte sig dertil; derved har han maaskee berigtiget Et og Andet, men vi behøve ikke at antage, at der ved enhver Forandring skulde være tilfigtet en Forbedring. Evangelisterne vare fortræffelige Mænd, men uøvede Skribenter; de bekymrede sig kun lidet om den chronologiske Orden, de lagde det ikke an paa at opnaae Fuldstændighed, og vi kunne hos dem ikke vente den Correcthed, hvis Mangel vi ikke undskyldte hos videnskabelige Forfattere. Matthæus undsaar sig ikke ved at afskrive eller oversætte Marci Fremstilling, men han havde ingen Forpligtelse til at følge den, han afveeg derfra, naar det var ham beleiligt, og han saar ikke altid hen i den Bog, han havde for sig. Nogle, saavel Overeensstemmelser som Afvigelser, kunne ogsaa komme paa den Oversætter's Regning, der oversatte Matthæi Grundtext paa Græsk. Naar vi da endnu antage, at Matthæus, enten strax ved den første Ned-

skrivning, eller ved den sidste Udarbejdelse, har forenet nogle af Jesu Taler, som oprindeligen vare holdte til forskiellige Tider, da henstille vi, om ikke paa denne Maade de Phænomenener, der behøve Forklaring, kunne finde den.

Betragte vi i Særdeleshed den Fortælling, der paa en Maade maatte ligge Matthæus nærmest, nemlig om hans egen Kaldelse til Apostel (Matth. 9, 9—13), da stemmer den paa det Næreste overens med Marc. 2, 13—17, kun at den Paaagieldende, som i det første Evangelium kaldes „et Menneſke, ved Navn (thi vi indrømme De Wette*), at λεγόμενον ikke bør oversættes anderledes) Matthæus,“ hos Marcus hedder Levi, Alphæi Søn (hos Lukas 5, 27 blot Levi). Vi forbigaae alle her forsøgte Konſter, og blive ſtaaende ved den ſimple Forklaring af denne Forſkiellighed, at Levi tillige har baaeret det, formodentlig ſenere tiltagne, Navn Matthæus. Man veed, at det paa den Tid var ganſke almindeligt hos Jøderne, at den ſamme Mand bar tvende Navne²⁾, af hvilke det ene enten af ham ſelv var antaget, eller var blevet ham tillagt, eller var dannet af hans Faders Navn. Saaledes finde vi i det N. T. Johannes Marcus (Ap. G. 12, 12), Joſeph, kaldet Barſabaſ, med Tilnavn Juſtuſ (1, 23), Joſeſ, ſom af Apoſtlene fik det Tilnavn Barnabaſ (4, 36), med hvilket alene han ellers betegnes, Jeſuſ kaldet Juſtuſ (Kol. 4, 11); blandt Apoſtlene Simon, kaldet Petruſ eller Kephaſ, Lebbæuſ kaldet Thaddæuſ (Matth. 10, 3), maafkee Nathanael under Navnet Bartholomæuſ o. ſ. fr. Det er uden Tvivl Kaldelſen af en Apoſtel, Marcus og Luſaſ

1) Kurze Erklärung des Ev. Matth. S. 91.

2) See Winers Bibliſches Realwörterbuch 2 Ausg. II. 157.

her berette ¹⁾), og naar vi da i deres Apostel-Fortegnelser ikke finde Navnet Levi, da maae vi søge Den, som her blev kaldet, under et andet Navn, altsaa vel under Navnet Matthæus, hvilket han sandsynligen først som Apostel havde antaget. Det havde været noiagtigere, dersom de udtrykkeligen havde anmærket, at Matthæus var den Samme, om hvem de tilforn havde meldt under Navnet Levi; men denne For-
sømmelse, som let kunde indløbe, kan ikke berettigge os til nogen Slutning, som ikke paa anden Maade stadfæstes. Derimod maae vi give Sieffert ²⁾) aldeles Ret i, at dersom Marcus havde haft et Evangelium for sig, som han vidste at være forfattet af Matthæus selv, da vilde det have været umueligt, at han i Fortællingen om Kaldelsen kunde have ud-
slettet Matthæi Navn, og, uden nogen Bemærkning om Identiteten, sat et andet Navn istedet. Men det er just dette, vi benegte, at Marcus har udfrevet Matthæus. Antage vi derimod, at Marci Evangelium var det første, at Matthæus benyttede det, da han udarbejdede sit Skrivt, at han deri fandt en aldeles tro Beretning om sin egen Kaldelse: har det da det mindste Usandsynlige, at Apostelen, som ikke skrev til sin egen, men til sin Herres Forherligelse, ogsaa her optog Beretningen, som han fandt den, at han kun indførte det Navn, hvilket han nu som Apostel bar, og kun tilføiede de mærkelige Ord, som Marcus havde forbigaaet: „Gaaer hen og lærer hvad det er: jeg vil Mistundhed og ikke Offer“ (B. 13)?³⁾

¹⁾ Jenni. De Wette paa anj. St.

²⁾ Ueber den Ursprung ic. S. 56 ff.

³⁾ I Henseende til de fra Chronologien hentede Indvendinger see Clausen Tabulæ synopticæ 4 Evv. No. XXXII. XXXIII.

4.

En Undersøgelse om Lukas's Levnets-Omstændigheder vedkommer os ikke her. Vi antage¹⁾, at Forfatteren til det tredie Evangelium og Apostlenes Gjerninger er den Lukas, hvem Paulus Philem. B. 24 tæller blandt sine Medarbejdere, og som, da han skrev sit andet Brev til Timotheus, var alene hos ham (2 Tim. 4, 11), og at Denne er den Samme, hvem Paulus Kol. 4, 14 betegner som Læge. Navnet er uden Tvivl sammentrukket af Lucanus, ligesom Silas af Silvanus²⁾, men ikke af Lucius, saa at det er en anden Mand, der nævnes Ap. G. 13, 1 og Rom. 16, 21. Om Lukas er „den Broder,“ der omtales 2 Kor. 8, 18 — hvilket nu atter flere Lærde ere tilbøielige til at antage³⁾ — ville vi her ikke afgjøre, og vi tør heller ikke her forsøge paa at bestemme Tiden, naar Lukas har skrevet sit Evangelium⁴⁾.

Men til hvilken Tid endog dette Evangelium er skrevet, havde allerede dengang, som vi see af de første Ord deri, Mange foretaget sig at forfatte en Beretning om Tildragelserne i Jesu Liv. Naar man i det Udtryk, hvoraf Lukas her betiener sig: *ἔκταξιόντων*, har villet finde en Misbilligelse, — hvilken da maatte gielde, ikke Foretagenets i sig selv, men Maaden, hvorpaa det var udført, — da ligger dette ikke i Ordet, som kan bruges in utramque partem. Ordet staaer

1) Angaaende de forskjellige Tvivl og Hypotheser henvise vi til Schneckenburger, über den Zweck der Ap. G. S. 17 ff.

2) Winer Grammatik des neutestam. Sprachidioms. 3 Aufl. S. 89.

3) See især Schneckenburger S. 27 ff.

4) Naar flere nyere Fortolkere med De Wette (Einleitung S. 182) antage, at det tredie Evangelium ikke kan være skrevet før efter Jerusalems Ødelæggelse, fordi denne tydeligere forudsiges i dette Evangelium end i de andre, da kunne vi ikke lade saadanne Grunde gielde.

heller ikke, som Andre have meent, pleonastisk¹⁾, men det tilkiendegiver, at det var et stort Foretagende, hvis Vanskelighed man ifkun kunde forsøge paa at overvinde, men hvor man aldrig turde vente at fyldestgjøre. I denne Mening vilde Lukas sikkert have kaldt sit eget Arbejde et *ἐπιχείρημα*, og i denne Mening turde han ogsaa kalde sine Forgængeres saaledes, selv om der blandt disse var en Apostel. Det er klart, at, dersom Lukas havde fundet de tidligere affattede Beretninger fuldstændige, dersom han Intet havde haft at tilføie, da vilde han ikke have skrevet en ny Beretning; men i det han freed hertil, erkjendte han dog i det Mindste nogle af hans Forgængere som aldeles paalidelige i Det, de havde berettet, og han tog derfor ikke i Betænkning, endog ordret, at benytte deres Fortælling.

Thi skøndt vi ingenlunde kunne indrømme Schleiermacher¹⁾, at „Lukas fra Begyndelse til Ende kun er Samler og Ordner af tidligere Skrifter, hvilke han lod gaae usorandret igjennem sin Haand“; skøndt vi, uden just i Apostlenes Gierninger at finde en saa kunstig Plan, som den, Schnekenburger i sit foransførte, i Øvrigt meget agtværdige, Skrift har meent at finde deri, dog saavel af dette Bærk som af Evangeliet erkjende Lukas som en Mand, der hverken behøvede at eller vilde indskrænke sig blot til en Afstivers Arbejde, ligesom vi ikke kunne tænke os det anderledes, end at han, der havde levet saa meget med Dievidnerne, maa i sit Evangelium have optaget Meget blot efter mundtlig Beretning: saa viser dog Sammenligningen med de af hans skriftlige Kilder,

¹⁾ See Winer's Grammatik S. 493.

²⁾ Ueber die Schriften des Lukas I. 301.

som endnu ere os tilgængelige, at han for en stor Deel har optaget dem ordlydende i sit Skrivt.

Ligesaa sienesynlig nemlig som Overeensstemmelsen er mellem Matthæus og Marcus, ligesaa unegtelig er den Overeensstemmelse, der idelig findes mellem Lukas og de tvende første Evangelier, og atter her indtil de mindste Partikler, i Orden, Overgange, siældne Ordssøininger; og denne Overeensstemmelse er saa ofte og saa fuldstændig viist¹⁾, at vi ikke behøve at opholde os derved. Ved nu at sammenligne de mange Steder og Afnit, hvilke alle tre Evangelister have tilfælles, vil det befindes, at Marcus forsaavidt er den egentlige Grundkilde for Lukas, at Denne holder sig til Marci Orden og Udtryk fremfor til Matthæi, og i Almindelighed kun benytter Matthæus, hvor Marcus forlader ham²⁾. Men naar vi da, foruden hvad ogsaa Marcus har, hos Lukas finde mange af Matthæi Beretninger, og for en stor Deel med de selvsamme Ord: er der da en naturligere Forklaring end den,

1) Saaledes i Credners Einleitung I. 163 ff. Et Exempel, som jeg ikke veed om særdeles er fremhævet, skal jeg tillade mig at anføre. I Fortællingen om den Værkbrudne hedder det Marc. 2, 10. 11: *Ἰνα δὲ εἰδῆτε, ὅτι ἐξουσίαν ἔχει ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐπὶ τῆς γῆς ἀφιέναι ἁμαρτίας, λέγει τῷ παραλυτικῷ σοὶ λέγω ἔγειρε. ἄρον τὸν κράββατόν σου κ. τ. λ.* Her er unegtelig Forandringen i Constructionen, hvorved Talen til de Skrivfloges pludselig afbrudes og gaaer over til den Værkbrudne, paafaldende. Men, skøndt de andre Evangelister her ellers have nogle ubetvælsomme Afvigelser, findes dog den samme Forandring i Talens Structur baade Matth. 9, 6 og Luk 5, 24. Jeg veed ikke, om man, uden Grund og uden Nytte, vil antage endnu en stærde skriftlig Beretning, som alle tre Evangelister skulle have optaget; men af Traditions-Hypothesen lader denne Overeensstemmelse sig ikke forklare.

2) Hug II. 145. Weiße I. 72 ff. Enkelte Undtagelser findes dog, saasom Luk. 11, 17 ff. jævnført med Marc. 3, 23 ff. og Matth. 12, 25 ff.

at han ogsaa maa have haft Matthæi Evangelium for sig? At Matthæi Evangelium ifølge denne Forudsætning allerede dengang maa have været skrevet, og at den græske Oversættelse, vi endnu have, allerede dengang maa have været til, — thi den nøiagtige Overeensstemmelse, ofte endog i de ligegyldigste Udtryk, viser, at denne Oversættelse og Lukas's Evangelium ikke kunne være affattede uafhængige af hinanden, og at Oversætteren skulde have søgt rundt omkring paa de mange forskiellige Steder hos Lukas, for just at finde det Udtryk, hvoraf Denne havde betient sig, kan neppe antages, — dette synes mig ingen Bøjskelighed, thi derimod kiender jeg ingen gyldig Indvending. Med mere Skin af Ret har man erindret, at, naar Lukas havde haft vor Matthæus for sig, da vilde han have fulgt ham nøiere og ikke tilladt sig de Afvigelser, Omstillinger, Udeladelser, endog Modsigelser, som vi nu blive vaer. Men uden Tvivl lader det Meste heraf sig temmelig let forklare. Matthæus havde kun bekymret sig lidet om den chronologiske Orden, han havde, ikke blot i Biergprædikenen, men ogsaa ellers, sammensatt et flere Taler og Udsagn, som vare sagte ved forskiellige Leiligheder¹⁾, og derved tillige forbigaaet nogle af de Begivenheder, som havde foranlediget dem. Lukas havde andre, mundtlige eller skriftlige, Beretninger, som adskilte, hvad Matthæus havde forenet, han satte derfor Begivenhederne og de Taler og Udsagn, som tilhørte dem, paa deres rette Sted; han havde Udskilligt at indskyde, og saaledes kunde det let skee, at Noget af det

¹⁾ I Øvrigt maa det ved den synoptiske Sammenstilling af Evangeliernes Beretninger ikke oversees, at det ret vel er tænkeligt, at Herren ved forskiellige Anledninger kan have gientaget de samme Sætninger eller Parabler næsten med de samme Ord. See Krummacher über den Geist und die Form der ev. Geschichte S. 181 ff.

Stof, Matthæus tilbød, blev overseet, eller at dets rette Sted ikke vidstes, eller at det, som mindre vigtigt, blev udeladt for at give Plads for andre Begivenheder, hvilke de tidligere Evangelister havde forbigaaet. Naar vi saaledes hos Lukas sawne Beretningen om de 4000 Mands Bespiisning, da kan dette enten forklares af den sidstnævnte Årsag, at Lukas fandt det mindre fornødent at fortælle et Under, der var aldeles ligt med et andet, som allerede var fortalt, Bespiisningen af de 5000, eller, hvis man hellere vil, af den førstnævnte, at Lukas, som her havde fundet sig foranlediget til i en anden Henseende at afvige fra de andre Evangelisters Orden¹⁾, siden ikke bemærkede, at han havde forbigaaet det lignende Under. Naar man i nogle Beretninger finder Modsigelser mellem Lukas og de andre Evangelister, da ere disse Modsigelser deels ikke alle virkelige, deels ofte ubetydelige, deels kunne de hos Lukas være Berigtigelser, deels kunne vi gierne i saadanne Ting indrømme en Uagtsomhed, thi hvor omhyggelig endog Lukas har samlet sine Efterretninger, kunne vi dog ikke hos ham vente vore Liders kritiske Nøiagtighed.

Den betydeligste Vanskelighed, der bliver tilbage, angaaer Jesu Fødsels og Barndoms Historie. Thi vel lade begge Evangelisters Beretninger sig forene, men det synes som om Lukas, naar han havde havt de to første Capitler af vor Matthæus for sig, selv maatte have angivet Foreningspuncterne, og ikke vilde have forbigaaet hvad vi nu kun finde hos Matthæus. Men Vanskeligheden bliver ikke mindre,

¹⁾ See Hugs Einleitung II. 165. Naar Hug antager, at det er Af-skriverne, der formedelsk et Slags Homoioteleuton have ladet den sidste Fortælling falde ud, da skulde jeg være mere tilbøielig til at tillægge Lukas selv Skylden. Men den førstnævnte Forklaring forekommer mig den sandsynligste.

dersom vi vilde antage det omvendte Forhold, at Matthæus havde benyttet Lukas; og at dette ikke har fundet Sted, at Forfatteren af det første Evangelium, ligesaa lidet som Marcus, kan have haft det tredie Evangelium for Øie, fremgaaer for den ikke forud indtagne Betragtning umiskjendeligen deraf, at Hiin da ikke vilde have forbigaaet saa mange af de mærkværdige Begivenheder og Taler, som vi kun finde hos Lukas og savne i det første Evangelium. Dette Beviis kunne de smaalige, og for det Meste intetsigende Bemærkninger, hvormed Wilke¹⁾ har villet begrunde den modsatte Paastand, ikke afkræfte.

Men, ligesom vi holde os overbeviste om, at Lukas har benyttet Marci og Matthæi Evangelier, saaledes tvivle vi ikke om, at han ogsaa har haft flere skriftlige Beretninger for sig. Iblandt de „Mange“, som før ham havde forsøgt det Samme, vare der sikkert i det mindste Nogle, som havde optegnet Efterretninger, der fortiente at optages i en omfattende Levnetsbeskrivelse; og at Lukas ikke har forsmaaet Disses Bistand, kunne vi saa meget viskere antage, som han neppe skrev sit Evangelium paa et Sted, hvor han nær hos sig havde Dievidner, som han kunde adspørge. Under disse Beretninger behøve vi imidlertid ikke at forestille os fuldstændige Evangelier; Mange kunne ogsaa have optegnet enkelte Taler og Begivenheder, hvortil de havde været Vidner, eller en sammenhængende Fortælling om en Tid i Jesu Liv, i hvilken de havde ledfaget ham; og disse Optegnelser kunne, om de end ikke have været udgivne som særskilte Skrifter, være

¹⁾ Der Urevangelist S. 635 ff. o. fl. St. Imidlertid er det dog disse Bemærkninger, hvilke Bruno Bauer har udført videre i sin Kritik der evangelischen Geschichte der Synoptiker, et Skrift, som vi her ville afholde os fra at karakterisere.

komne i Manges, og deriblandt i Lukas's Hænder. Som bekiendt, er det især Schleiermacher, der har søgt at gjøre denne Forestillingsmaade om Filberne til Lukas's Evangelium giældende og at giennemføre den i det Enkelte. Vi have allerede ovenfor yttret, at vi ikke kunne forestille os Lukas som Den, der blot ordret optog hvad han fandt nedskrevet for sig; vi tvivle ikke om, at han stylder mange af sine Efterretninger til mundtlig Fortælling; vi kunne ikke følge Schleiermacher i den, som os synes, ofte smaalige Higen efter at opløse det foreliggende Evangelium i dets Bestanddele; vi kunne ikke antage, at der i de jævnlige tilbagevendende Yttringer om, hvorledes Menneffene forundrede sig over Christi Gierninger og prisede Gud derfor, og hvorledes Christi Rygte udbredte sig, skulde være nogen Veiledning til at udfinde, hvor een Optegnelse ender og en anden begynder¹⁾, da deres indbyrdes Lighed snarere viser hen paa den samme Forfatter, der benyttede Overgangene for at gjøre opmærksom paa, hvad han just vilde vise, hvorledes Kristus forherligedes ved sine Gierninger; vi kunne endelig ikke billige den Vilkaarlighed, hvormed Beretningerne om Christi Gierninger ere adstillede fra, og stillede i Skygge mod dem om Christi Taler. Desuagtet indeholder Schleiermachers Undersøgelse vistnok mange træffende og frugtbare Vink, og da de vigtige Afsnit, som ere eendommelige for Lukas's Evangelium, for en stor Deel ere saa udførlige, og bære saa umistkiendelige Præg af tro og nøiagtig Opfattelse, saa kan det ikke let omtvivles, at Lukas her har havt, ikke blot mundtlig, men ogsaa skriftlig Beretning af Dievidner at følge.

1) Ueber die Schriften des Lukas S. 65. 122.

5.

Det var ingenlunde Hensigten med disse Blade at give en Apologie for Evangelierne, kun nogle Spørgsmaal angaaende deres Oprindelse og indbyrdes Forhold skulde her søges belyste. Derfor er Johannes's Evangelium ikke taget med i Undersøgelsen, og vi have her kun at berøre det Spørgsmaal, hvorfor Jesu tidligere Rejser til Jerusalem og de flere store Undergierninger, i Særdeleshed Lazari Opvækkelse, ikke findes omtalte af Synoptikerne. Svaret maa uden Tvivl blive, at vi i de synoptiske Evangelier kun have galilæiske Beretninger; at, skøndt det i disse ikke mangler paa Antydninger om, at Jesus flere Gange har besøgt Jerusalem¹⁾, hvilket ogsaa, endog uden udtrykkelige Efterretninger, maatte formodes, saar optegnede eller fortalte dog Galilæerne kun Det omstændelig, hvortil de selv havde været Vidner; og, at vi ikke ere berettigede til at antage, at alle tolv Apostle stedse ledsagede Herren, da deres Stilling i Verden, som de ikke ganste opgave, ofte kunde forhindre dem i at følge ham paa hans Bandringer. Det er sandsynligt, at den Discipel, hvem Jesus elskede, var tilstede i Jerusalem, da de Begivenheder foregik, hvilke han alene beretter, og ligeledes ved Lazari Opvækkelse. Ved denne finde vi ogsaa, at Thomas var i Jesu Følgeskab (Joh. 11, 16), men om der blandt de „Meddisciple“, til hvilke Thomas henvendte sine Ord, fandtes flere af de Tolv, og da hvilke, vide vi ikke. Derimod var Judas, og sandsynligen alle Apostlene tilstede i Bethanien, da Maria sex Dage før Paaske salvede Jesu Fødder (Joh. 12, 1), og denne Begivenhed

¹⁾ See Tholuck, die Glaubwürdigkeit der ev. Geschichte S. 301 ff.

finde vi derfor og, skøndt paa noget afvigende Maade¹⁾, omtalt hos Synoptikerne (Matth. 26, 6 ff. Marc. 14, 3 ff.)

Det er bekendt, at man i de senere Aar løser Opgaven paa en anden Maade, i det stedse Flere ere tilbøielige til at negte, at Apostelen Johannes er Forfatter af det fjerde Evangelium, i det Mindste i dets nuværende Stikelse. Naar Marheineke endnu i Aaret 1823 yttrede i Anledning af dette Evangelium: „Die innere Hoheit, Wahrheit und Erhabenheit seiner Gedanken leuchtet jedem klaren und unverdorbenen Gemüth ein, und hat es zu allen Zeiten zum Lieblings-evangelium aller erleuchteten und geheiligten Seelen gemacht. Nur die Platttheit und Geistlosigkeit muß sich auch an diesem großen und einzigen Werk in ihrer Natur bewähren d. h. im Nichtanerkennen seiner innern Herrlichkeit und im Bezweifeln seines ächtapostolischen Ursprungs“²⁾: da udtalte han uden Tvivl den almindelige Følelse ved det Angreb paa dette Evangelium, som nylig havde fundet Sted³⁾, og dette Angreb vakte saa megen Modsigelse, at Ophavsmanden snart søgte, saa godt han kunde, at trække sig tilbage⁴⁾. Endnu 10 Aar senere syntes Alle at være enige med Schleiermacher i at finde, at Johannes's Evangelium udmærkede sig ved Dievidnets Bestuelighed og Sikkerhed⁵⁾. Evangeliet er blevet det samme, men Stemningen har forandret sig, og naar Angrebene stedse blive hyppigere, og man blandt Angriberne finder Mænd,

1) Hieron. jevnf. *Clausen Tabulae synopticae* p. 123 sqq.

2) *Lehrbuch des christl. Glaubens u. Lebens.* 1. Aufl. S. 56.

3) J. Bretschneider's *Prohabilia de Evangelii et Epistolarum Johannis Apostoli indole et origine.* 1820.

4) J. Fortalen til den 2den Udgave af hans *Handbuch der Dogmatik.* 1822. S. IV.

5) *Theol. Stud. u. Krit.* 1832. II. 765.

som man ingenlunde kan tælle blandt de Aandløse, da viser dette deels, hvorledes ved den lavere kritiske Stirren paa det Enkelte Overblikket over det Hele efterhaanden tabes, deels, at den dybe Trang, som hiint Naadens og Sandhedens Evangelium stiller af de Kilder, der opvælde til et evigt Liv, atter langt mindre fornemmes i de nærværende Læser, end i de nærmest forudgaaende.

Ved den Balleen i Meningerne om vore Evangeliers Oprindelse, som nu finder Sted, er det fortiensfsligt at vise, at Paalideligheden af de kanoniske Evangelie-Beretninger ikke er afhængig af Beviserne for deres Affattelse ved de Mænd, hvilke de almindeligen tillægges ¹⁾. Men naar vi fra ethvert betydende Tidspunct i Historien ønske at høre samtidige Vidner, skulde vi da ikke her i Særdeleshed ønske at kunne finde saadanne?

Et vigtigt Fremstridt i denne Henseende troe vi at være steet ved den ovenfor omhandlede Anerkiendelse af Marci-Evangelium, som man tør haabe snart at ville gjøre sig almindelig giældende. Imidlertid finde vi ikke de nyere Kritikere forlegne ved her at have et authentisk Document for sig; overalt synes det efterhaanden at blive dem mindre magtpaaliggende at ned sætte Evangeliernes Affattelse til et sildigere Tidspunct, efterdi de have fundet andre Udveie til at befrie sig fra de besværlige historiske Vidnesbyd.

Vi forbigaae her Strauß's mere end nok omtalte „Leben Jesu“. Den destructive Kritik gaaer for nærværende Tiid fremad med saadanne Stormstridt, at dens Dyrkere allerede

¹⁾ Schärling: Hvilken Betydning tilkommer den gamle Kirkes Vidnesbyrd om de fire kanoniske Evangeliers Oprindelse? Theol. Tidsskrift II. 165 ff. Slg. IV. 31 ff.

betragte denne Bog som antiqueret¹⁾). Derimod ville vi anføre et Par af de nyeste Exempler.

De Femtusindes Bespiisning er — et fiøldent Tilfælde — fortalt af alle fire Evangelister, og i alle Hovedmomenterne overeensstemmende; de to første Evangelister fortælle tillige et lignende Under med Firetusinde. I det Weiße²⁾ behandler denne Fortælling, viser han først med Rette, hvor Lidet der er bundet, naar mange nyere Exegeter søge at reducere denne Begivenhed til een, som da i Traditionen skulde have fordoblet sig. Men naar han da selv skal udrede sig af de formeente Banstøligheder, da mener han, at det „for Enhver, hvis Dine ikke ere ligesaa svage og hvis Sands ikke er ligesaa tilsluttet, som Disciplenes Sands og Dine dengang vare“ maa være „uimodsigeligt, at disse tvende Fortællinger ikke kunne til deres sande Indhold have virkelig foresaldne Begivenheder, men kun Rignelses-Taler“, i hvilke Jesus, ligesom siden i Skibet (Matth. 16, 6. Marc. 8, 15), ikke havde talt om Prødetis Suurdei, men om Pharissærnes og Sadducærnes Lære, og at saaledes „Reductionen til een Begivenhed viser sig ligesaa overflødig, som Bestræbelsen for en naturalistisk Udtydning og Hensførelsen til en formeent Mythos“. Vi overlade til Læsernes Dom, om ikke denne Forklaring er langt unaturligere end nogensomhelst saakaldet naturlig Udtydning, og om en saadan Misforståelse paa nogen Maade er tænkelig enten hos Petrus eller hos Marcus; men til Disse hensefører dog Weiße selv det andet Evangelium.

¹⁾ See Deutsche Jahrbücher für Wissenschaft u. Kunst. 1841. Nr. 105.

²⁾ Die evang. Geschichte I. 509 ff.

Fortællingen hos Lukas om Jesu Undfangelse, Fødsel og første Barndom har unegtelig saameget mere Vanskelighed, som vi i det første Evangelium have en anden Fortælling, der vel ikke egentlig strider mod hiin, men dog er ganske forskiellig derfra, og vi hverken hos den ene eller den anden Evangelist finde nogen Antydning om, hvorledes begge Fortællinger kunne sammensmeltes. Mange nyere Exegeter have derfor været tilbøielige til at antage, at den saakaldte Forhistorie hos Lukas efterhaanden har dannet sig af Sagn, som i Traditionen søiede sig til hverandre. Den nyeste Kritiker paa dette Omraade, Bruno Bauer, har ikke uden Grund gjort opmærksom paa, hvor vanskeligt det er at antage, at en saa sammenhængende, af saa mange enkelte Facta sammenslynget Fortælling kunde fremstaae af enkelte, hvert for sig fremkomne Sagn. Men hvorledes løser han da selv Opgaven? „Uden Omsvøb“ saaledes, at „Lukas har conciperet og nedskrevet Fortællingen“; han har „givet de almindelige Anskuelser“, som, tildeels ved Foranledning af det Gamle Testament og af Hedenstabet, vare fremkomne i Menigheden om Jesu guddommelige Herkomst, „den bestemte historiske Form, har udarbejdet dem til de enkelte Facta, og atter sat disse i deres konstmæssige Sammenhæng.“ Alligevel er, efter Bauer, dette Bærk af den „formende Selvbevidsthed“ Intet mindre end et Bedrag; vi have her ikke at gøre med „det empiriske Jeg, som om dette havde dannet hine Anskuelser af sine blotte Indfald eller vilkaarlige Combinationer,“ men „med den religiøse Selvbevidsthed i Etadiet af dens stæbende Selvudvikling.“ Vi overlade det atter her til Læserens Dom, om de kunne finde en Mand, der „tager sig for at forfatte en Historie, efter nøie at have udforsket Alt forfra“ (Luk. 1, 1—3), retfærdiggjort, naar han hengiver sig til denne Selvbevidst-

hedens skabende Selvudvikling, eller om de kunne lade deres Indvendinger affærdige med det Spørgsmaal, „om Phidias var en Bedrager“¹⁾).

Fra Evangeliets Forhistorie vende vi os til dets Midte, og, for ikke at blive for vidtløftige, afstrive vi blot Slutningen af den nævnte Kritikers Undersøgelse om Biergprædiken. „Det var for meget forlangt, at vi endnu skulde spille et Ord derom, at Parabelen om den Mand, der byggede sit Huus paa en Klippe — — er en fri Skabning af den samme Lukas, som har dannet den forudgaaende Tale (Luk. 6, 20 ff.) Tilfids har Matthæus gjort Alt for at befrie os fra den Nødvendighed at tilføie et vidtløftigt Slutnings-Ord. Eller skulle vi endnu engang sige det, at Matthæi Biergprædiken er en fri Fortdannels af de Spirer, der findes i Lukas's Skrivt?“²⁾. Altsaa, ikke Christi, men Matthæi Biergprædiken, og denne uddannet af Spirer, som laae, ikke i Christi Taler, men i Lukas's „frie Skabning!“ Sandelig, vi nære al Ærbødighed for Evangelisterne, vi høre os i Særdeleshed med Ærefrygt for den Apostel, som i det første Evangelium med saa reen og tro Opfattelse, i saa fordringsfri Fremstilling har givet en for os saa uundværlig Skildring af hans Herres og Mesters Tale og Gierning; men til den Høide formaste vi os ikke at hæve dem, at deres formende Selvevidsthed i fri Skabelse kunde have frembragt det Guddommelige og viist os Christi Herlighed, som den Genbaarnes af Faderen; og vi negte ikke, at hine de Ypperste-Præsters Tienere, der sagde: aldrig har et Menneske talet saaledes som dette Menneske (Joh. 7, 45), forekomme os at have staaet paa et langt

1) Kritik der ev. Geschichte der Synoptiker. I. 68—83.

2) Sammensteds S. 387.

høiere kritisk Standpunct, end disse Kritikere, der saa let kunne finde Suppleanter for den Eneste.

Det er denne Bevidsthed om, eller vort inderste Væsens umiddelbare Fornemmelse af, at Gud var i Christo, at ingen anden Aabenbarelse af Guddommen er at ligne med den i Christo, som vi dog tilsidst maae sætte imod Kritikernes formende Selvbevidsthed, eller imod det Resultat, hvortil den destructive Kritik paa sit Yderste nødvendig maa komme, at den evangeliske Fortælling er et Hiernespind, der forsætlig blev udgivet for og udbredt som historisk Sandhed. Dersom man vil sige, at vi ved at beraabe os paa denne Bevidsthed fremføre det gamle testimonium Spiritus Sancti, da have vi Intet derimod at erindre, og vi indrømme villigen, at dette Vidnesbyrd aldeles ingen tvingende Beviisskraft har imod dem, der med Michaelis erklære, at de aldrig nogenfinde i deres hele Liv have fornummet et saadant Vidnesbyrd, og ikke misunde dem, der have fornummet det¹⁾; men det er dog i dette Vidnesbyrd, at al Tilegnelse af den christelige Sandhed hviler²⁾,

¹⁾ Compendium theologiæ dogmaticæ p. 15.

²⁾ Quamquam multa sint *κρίτηρια* et motiva fidei seu credibilitatis, ut vocant, quæ potenter suadent S. Scripturæ auctoritatem et originem coelestem, — — — illa tamen *κρίτηρια* sive *γνώρισμα*, quantacunque sint, fidem tantum humanam et persvasionem efficiunt; ultima vero ratio, sub qua et propter quam fide divina et ineffabili credimus verbum Dei esse verbum Dei, est ipsa intrinseca vis et efficacia verbi divini et Spiritus Sancti in Scriptura et per Scripturam loquentis testificatio et obsignatio." Quenstedt, systema theologicum. Lips. 1715. I. 140. „Jede apologetische Beweisführung muß sich auf jenen unmittelbaren und lebendigen Syllogismus des Herzens stützen, welcher Joh. 7, 17. Rom. 1, 16. 1 Kor. 2, 4. 5. 10. 2 Kor. 4, 6. 13. angedeutet ist. Und in dieser Hinsicht ist von den gläubigsten Christen die Unerweisbarkeit ihrer Religion, nicht fliegend eingestanden, sondern freudig behauptet worden, auf ähne-

og lykkeligviis er dette Vidnesbyrd den Ulærde ligesaa nær, som den Skrivtløse¹⁾).

Det forstaaer sig, at dette Bevises Kraft, ogsaa for dem, der erkjende dets Gyldighed, ikke kan have samme Styrke for alle Enkeltheder, som for det Hele. I Henseende til saadanne Enkeltheder kan Vissheden kun findes paa den historisk-kritiske Vej, og det viser sig da derved ofte klarligen nok, at den saaledes fundne Visshed kun er af anden Rang; vi finde vor Mening til forskiellige Tider anderledes bestemt, vi indrømme, at ogsaa andre Anskuelser have Meget, der taler for dem, eller vi erkjende, at Sagen trænger til nye Undersøgelser og Oplysninger, og at hvad der til een Tid ansees som afgjort, maaskee til en anden Tid kan synes tvivlsomt eller forkastet. Saaledes har det første Brev til Timotheus neppe Noget, der paa den Maade tiltaler den inderste Følelse, at vi derved kunne vinde fuld Overbeviisning om, at vi her virkelig have et ægte paulinsk Skrift for os. Derfor kunne

liche Weise, wie sich jener religiöse Philosoph unsrer Zeit seines Nichtwissens freute und rühmte." *Nitzsch, System der christl. Lehre.* 3 Ausg. S. 77.

¹⁾ „Dagegen (daß aus bloßen Vernunftgründen das göttliche Ansehen der Schrift erwiesen werden könne) ist zweierlei zu erinnern. Zuerst, daß dieses auf jeden Fall einen kritischen und wissenschaftlichen Verstandesgebrauch voraussetzt, dessen nicht alle Menschen fähig sind; also könnten auch nur so befähigte den Glauben auf ursprüngliche und ächte Weise überkommen, alle Andern hätten ihn nur aus der zweiten Hand und nur auf das Ansehen von jenen Sachkundigen. — — — Zweitens, wenn sich ein solcher Beweis führen und der Glaube sich auf diese Art begründen ließe: so könnte er auf diesem Wege auch in solchen seyn, die gar kein Bewußtseyn von Erlösungsbedürftigkeit haben, also unabhängig von Buße und Sinnesänderung, und wäre also vermöge dieser Entstehungsart nicht der wahre lebendige Glaube.“ *Schleiermacher, der christl. Glaube.* 2 Ausg. II. 353 ff.

vi her alene gaae den kritiske Vej, vi sammenligne Være og Diction med den i Pauli andre Breve, og Indholdet af Brevet med den Tilstand i Kirken, som vi efter andre Kiendtegn paa den Tid kunne vente¹⁾, vi afhøre andre Bidner, vi spørge os, om vi kunne finde det tænkeligt, at et saadant Skrivt, dersom det ikke var fra Paulus, kunde have fundet saa almindelig og uimodsaagt Indgang i Kirken, eller at en Falskner, ikke blot, som vi maatte vente, havde indvillet sig i historiske Urigtigheder og Modsigelser, men ganske havde forladt den bekiendte historiske Grund og henjat Scenen for sin Fiction til Tider og Steder, hvortil han ingen Data fandt i andre paulinske Breve eller i andre historiske Efterretninger o. s. fr. Men hvis vi endog finde Grundene for Ægtheden langt overveiende, saa stikke vi os dog gjerne i, naar Neander erklærer, at han ikke med samme Tillid, som om de andre paulinske Breves umiddelbare Oprindelse fra Apostelen, har overbevist sig om dette Brevs Ægthed²⁾. Ganske anderledes forholder det sig i Henseende til det andet Brev til Timotheus og Brevet til Philippenserne³⁾. Her vækker Læsningen en saa umiddelbar, men tillige en saa dyb og fuld Anerkiendelse af, hvem vi læse, at vi ikke først spørge den kritiske Undersøgelse hvad vi tør antage, men at vi vove at forekrive den, hvilket Resultat den skal bringe, dersom vi skulle erkiende den

1) Herved fortæner at eftersees hvad Rich. Rothe har bemærket. Die Anfänge des christl. Kirche I. 322 ff.

2) Geschichte der Pflanzung I. 322 ff.

3) Efter hvilken Forestilling om den paulinske og overalt den nytestamentlige Christologie Baur benægter Ægtheden af Brevene til Philippenserne og Kolosenserne, kan sees i hans Værk: die christl. Lehre von der Dreieinigkeit I. 81—92.

for at være ført til Ende, og at vi ganske rolige see alle kritiske Angreb imøde¹⁾).

Saaledes kunne ogsaa vi, som ere overbeviste om, at der ingen Christendom kunde være uden Christi virkelige Aabenbarelse i Verden, og at denne ikke var en Aabenbarelse for os, dersom vi ikke havde fuldt troværdigt Vidnesbyrd derom, gientage hvad der er sagt fra et ganske andet Standpunct: „Hvad maa det være for en Tro, som hvert Dieblif er i Frygt og Angest for, at det Grundlag, hvorpaa den hviler, Det, som den vilde holde fast som det dyrebareste og helligste Indhold, kunde blive den frataget og for stedse berøvet, en Tro, som seer enhver ny Begivenhed i Philosophien og Theologien, alle kritiske Tvivl og Undersøgelser om Skriverne i vor Kanon, der komme for Dagens Lys, imøde med den bestandige Uro og Bekymring, at det ved dem tilsidst vilde for den komme til en meget slem Ende“²⁾).

¹⁾ Derfor kan Forfatteren af disse Blade endnu aldeles vedkiende sig hvad han skrev for 26 Aar siden: "Si ea demum erit rei criticæ perfectio, ut, hac excultus, nescire te fatearis, utrum Divum Apostolum, an falsarium quendam loquentem audias: tibi habe. Me vero nihil movebis, donec, mendacium, non speciem, sed naturam veri induere posse, comperero." De ultimis annis Apostoli Pauli. Diss. inaug. p. 21. *Al. theol. Skriften* S. 205.

²⁾ Baur, *abgenöthigte Erklärung*. *Lübbinger Zeitschrift f. Theol.* 1836. Hefte 3. S. 220.

VII.

Om Justinus Martyrs Brug af vore Evangelier.

(1809.)

Da Stroth for omtrent tredive Aar siden først fremsatte sin Mening, at de Efterretninger om Jesu Levnet og de Udsagn af ham, som Justinus Martyr i sine Skrifter har anført, ikke vare tagne af vore Evangelier, men af Hebræernes Evangelium¹⁾, yttrede han Frygt for, at denne Mening skulde synes Mange fremmed, endog anstødelig. Imidlertid har dog det Bæsentlige af hiin Mening, at nemlig Justin har brugt et fra vore forskjelligt Evangelium, fundet saadant Bifald, at den, der nu vil betragte Sagen paa en anden Maade, uden Tvivl vil finde den almindelige Stemning imod sig, tildeels maafløe fordi de for hiin Formodning anførte Grunde have sandsynligt Udseende, men maafløe ogsaa fordi den staaer i Forbindelse med mange andre Yndlings-Meninger om vore Evangeliers Oprindelse, og man allerede længe har været vant til at ansee den som noget Afgjort, hvorfra man frit kunde slutte videre. Men just fordi dette er saa, fortæener det al Opmærksomhed, om det ogsaa er en sikker Grund, hvorpaa man bygger, og i det jeg herved søger at vække denne Opmærksomhed paa ny, haaber jeg ikke at foretage

¹⁾ Repertorium für biblische u. morgenländische Literatur Th. 1.

noget unyttigt Arbejde, og vilde saa meget mindre kalde det utaknemmeligt, dersom det virkelig kunde være et lidet Bidrag til at rokke den hele, paa denne, som paa andre ligesaa usikre Hypotheser opførte Bygning.

Bed Begyndelsen af vor Undersøgelse vil det være nødvendigt at enes om, hvilke af de Justin tillagte Skrifter vi tør ansee som ægte. Dog behøve vi ikke længe at opholde os derved, thi om dem, der bør holdes for uægte, er dette længe siden beviist: derimod ere de mod Dialogen med Trypho nyligere forebragte Tvivl lette at løse, som de ogsaa ere tilstrækkeligen besvarede i Münschers Afhandling herom¹⁾. Vigtigere synes ved første Diekst Wetsteins Grindring, at de i denne Dialog af det gamle Testament ansførte Steder skulde vise en Forfatter, der allerede kiendte Origenes's hexaplariske Udgave, og som altsaa ikke kunde være Justin selv. Men upaatvivlelig er vor Kundskab om den gamle Text af LXX. alt for usiagtig til at vi derefter kunde bestemme Noget, og hvad enten man med Stroth²⁾ vil antage, at Justin har benyttet Exemplarer af LXX., der allerede vare interpolerede af de andre græske Oversættelser, eller med Eichhorn³⁾, at Afstriverne have forandret Justins Text efter sildigere hexaplariske Haandskrifter, eller man vil forklare Sagen paa andre Maader, saa viser Dialogen sig saa kiendelig, ved samme Stil, samme Aand, samme Tro, samme Maade i Ansørelserne baade af det gamle og nye Testament, at hidrøre fra samme Forfatter, som Apologierne, bærer i enhver Henseende en saa umistænkelig

1) An. Dial. c. Tryph. Justino Martyri recte adscribatur. Et Program. Warburg 1798.

2) Beiträge zur Kritik über d. 70 Uebersetzer. I det anf. Repertorium Th. 2.

3) Einleitung in das N. T. 3 Ausg. B. I. S. 367 ff.

Skikkelse, at Spørgsmaalet ikke kan blive: Hvad skulle vi slutte om Dialogens Alder, efterdi den anfører Texten af LXX. saaledes? men snarere: Hvad skulle vi slutte i Henseende til Texten af LXX., efterdi den allerede i Justins Dialog er anført saaledes? Her bliver Afgjørelsen os mindre vigtig, thi skulde dette Værk virkelig være af en sildigere Oprindelse, da blev det kun desto utroligere, at Forfatteren ikke skulde have kiendt og brugt vore Evangelier.

Men er dette allerede troligt om Justin selv? En ikke illiberal, for Christendommen meget nidkær Mand, som havde tilbragt mange Aar paa Reiser, og opholdt sig en temmelig lang Tid i Italien og Lille-Asien, som allerede kiender Apokalypsen, skulde han slet Intet have hørt om, og da slet ikke have søgt at kiende saa mærkværdige Skrivter, hvis Bekiendtskab man i Følge alle Efterretninger maa formode hos hans Discipel Tatian, og ikke kan nægte hos dennes Samtidige Theophilus, hvis Besiddelse vi kort efter finde saa gammel og sikker hos de Christne, at allerede Jrenæus¹⁾ beviser, de ikke burde være flere eller færre, end fire, og den alexandriniske Clemens²⁾ taler om en Fortælling, der findes i Ægypternes Evangelium, men ikke *ἐν τοῖς παραδεδομένοις ἡμῖν τετρασιν εὐαγγελίοις*?

Dog! man beviser Mueligheden deraf med en anden ligesaa sælsom Bemærkning, at Justin nemlig heller ikke skal kiende Pauli Skrivter, efterdi han ikke anfører en Linie deraf³⁾. Virkelig er dette saa besynderligt, at vi, hvis vi intet Andet havde at svare, hellere vilde erindre om den gamle

¹⁾ Contr. hæret. lib. 3. cap. 11. Ed. Grabii p. 221.

²⁾ Strom. lib. 3. Ed. Sylburg. p. 465.

³⁾ Stroth i Repertorium Th. I. S. 34.

Sætning, at der kun lader sig Lidet slutte af en Forfatters Tausshed, end indrømme dette Ubekendtskab. Imidlertid finde Andre det ganske forklarligt, thi da Justin var fra Samarien, og da Ebioniterne fornemmelig havde deres Sæde i disse Egne, saa er det ikke usandsynligt, at Justin ved Ebioniter først er bleven bekendt med Christendommen, og heri finder man en rimelig Grund, hvorfor han ikke skal have kjendt eller ikke anført Paulus¹⁾.

Disse Ebioniter eller Nazaræer (hvilke Navne dog neppe ganske skulde sammenblandes) have i senere Tider fundet mange Forsvarere. Man forestiller sig dem som rettroende Christne, der dog tillige hængte ivrigt ved Jødedommen, og desaaarsag forfæstede Pauli Skrifter og Bære, som vare af Petri Skole, og kaldte sig med hine Navne til Forstiel fra den paulinske Skole, der havde opfundet Navnet Christne for sig²⁾. Hvor vilkaarligt man her har benyttet Efterretningen i Ap. G. 11, 26. falder i Minde, og bliver desto tydeligere, naar man lægger Mærke til, at just Petrus, Paulus derimod aldrig bruger Navnet Christen³⁾. Heller ikke var Hiint det eneste Afvigende i Ebioniternes Lære, thi allerede meget tidligt fandtes hos dem langt lavere Forestillinger om Jesu Person, end hos de andre Christne; men hvis endog Hiint var det Eneste, hvori de adskilte sig fra disse, er da Meningen om den mosaiske Lovs Nødvendighed noget saa Ubetydeligt, at vi kunne ansee den for et ligegyldigt Tillæg til den rette Christne Tro? Talen maa dog være om noget sildigere Tider, end de, da alle Christne endnu bare Navnet Nazaræer, og taler

¹⁾ Sammenfæstede S. 33.

²⁾ Eichhorns Einleitung in das N. T. B. I. S. 13. o. f.

³⁾ 1 Petr. 4, 16.

man om det Parti, der under denne Benævnelse havde afsondret sig fra de Christnes større Samfund, da var dette ikke rettroende efter Christendommens Aand, ikke efter Apostlenes, ikke efter Kirkens, men kun efter sin egen Dom, altsaa kun paa samme Maade, som alle Hæretikere have været det.

Og just i samme Forhold, hvori den Lære, som vi alene, i dogmatisk og historisk Forstand, kunne kalde den rette christne Lære, afveeg fra Ebioniternes, i samme Forhold afviger ogsaa Justins derfra, ikke blot i Henseende til Christi Bærdighed, men ogsaa til den mosaiske Lovs Gyldighed for de Christne. Skulde han altsaa endog virkelig have modtaget sin første Underviisning af Ebioniter, da er han siden bleven bedre underviist, thi i hans Skrifter er hans Tænkemaade saa aabenbar paulinisk, at just Bestridelsen af den mosaiske Lov, som forbindende for de Christne, udgjør en meget betydelig Deel af Dialogen med Trypho. Naar derfor Rosenmüller¹⁾ siger: „Enten maae Pauli Breve have været Justin ganske ubekjendte, eller og han maa have forkastet dem. Ubekjendte kunde de ikke være ham; thi han levede nogen Tid i Rom, hvor denne Apostels Breve maatte være bekjendte. Altsaa maae vi antage, at han ikke har agtet denne Apostels Skrifter stort“; naar Weber²⁾ derimod siger: „Havde Justin kjendt Pauli Skrifter, hvor godt havde han da kunnet benytte dem i en Strid med en Jøde“: da maae vi tilstaae Formodningen paa begge Sider billig, enten hvorledes disse Skrifter kunde være ham ubekjendte, eller, dersom han har kjendt dem, hvorfor han da lod Skrifter, der stemmede saa meget overeens med hans Tænkemaade, og kunde være ham

¹⁾ Hist. interpretationis libr. sacrar. L. 1. p. 160.

²⁾ Beiträge zur Geschichte des neutestamentlichen Kanons S. 108.

saar brugbare, ubenyttede. Forundringen ophører, saasnart vi antage, hvad den opmærksomme Læsning af Justin leder os til, at han baade har kiendt og brugt i det Mindste adskillige af Pauli Breve, skøndt han rimeligviis ikke har havt dem ved Haanden, i det han skrev, vel ogsaa kunde gjøre sig Betænkning over, udtryffeligen at beraabe sig paa Paulus, mod hvem hans Modstander kunde indvende, at et talrigt Parti af de Christne selv ikke lod hans Autoritet gielde.

Pauli Bære kunde Justin vist nok have kiendt uden at kiende hans Skriver, thi hiin var ikke bunden til disse, men levede og virkede fort i Christenhedens almindelige Tænkemaade. Imidlertid vil den opmærksomme Læser træffe paa flere Steder, som ikke let lade sig forklare, uden ved at antage, at Justin har kiendt Pauli Skriver meget vel, nyttet deres Ideer, efterlignet enkelte Dele, og brugt adskillige Udtryk deraf. Saaledes vil man neppe kunne miskiende Pauli Beviis- og Udtryksmaade, naar Justin lærer, at de Christne er det sande aandelige Israel og Juda's Slægt, og Jakobs og Abrahams, *τὸ ἐν ἀκροβυστία ἐπὶ τῇ πειρῇ μαρτυρηθέντος ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, καὶ εὐλογηθέντος, καὶ πατρὸς πολλῶν ἐθνῶν κληθέντος*¹⁾, naar han viser, at det ikke var formedelft Omstaaelsen, Abraham fik Vidnesbyrd af Gud at være retfærdig, men formedelft Troen, thi før han blev omstaaet, blev der sagt om ham: Abraham troede Gud, og det blev ham regnet til Retfærdighed²⁾; naar han siger, at al Menneskens Slægt er under Forbandelse, thi i Moses's Lov er hver den kaldet forbandet, som ikke bliver i alle de Ting, der ere

¹⁾ Dial. c. Tryph. pag. 112. Efter Benedictiner-Udgaven, som her stedse er brugt.

²⁾ Pag. 189.

skrevne i Lovens Bog, og Ingen har dog holdt dem alle¹⁾; naar Melchisedek ikke blot anføres som et Forbillede paa Christus, men der ogsaa lægges Vægt paa den Omstændighed, at Abraham gav ham Tiende, og blev velsignet af ham²⁾, og saaledes kunde mange flere Steder sammenlignes. Det er vel af Brevet til Hebræerne, at det sidste Sted synes laant, men dette Brev kan her gielde os lige med et af de paulinske. Jeg forbigaaer adskillige enkelte Udtryk og Sætninger, hvor det kan synes tvivlsomt, om de ere laante af Paulus. Saaledes naar Justin siger: *ἦν γὰρ το πασχα ὁ χριστος, ὁ τυθεὺς ὑμερῶν*³⁾, da har dette vel Liighed med 1 Kor. 5, 7., hvor det hedder: *καὶ γὰρ το πασχα ἡμῶν ὑπὲρ ἡμῶν ἐθύθη, χριστος*, imidlertid kunde Justin ogsaa have sagt hiint, uden at have læst dette hos Paulus. Derimod naar han kalder Christus *πρωτοτοκος πασης κτισεως*⁴⁾, da er dette et alt for sjældent Udtryk, til at man ikke skulde antage, han havde laant det af Koloss. 1, 15; naar han taler om den Tiid, da *ὁ ἀποστασίας ἄνθρωπος* skal begynde sine Boldsomheder imod de Christne⁵⁾, da er dette Udtryk sikkert fremkommet af Pauli Ord 2 Thess. 2, 3: *εἰαν μὴ ἔλθῃ ἡ ἀποστασία πρῶτον, καὶ ἀποκαλυφθῇ ὁ ὄνθρωπος τῆς ἀμαρτίας κτλ*; naar vi endelig hos Justin i Slutningen af hans Tale til Grækerne⁶⁾ finde den Formaning: *γινεσθε ὡς ἐγώ, ὅτι καγὼ ἤμην ὡς ὑμεῖς*, da er det meget paafaldende her at finde de samme Ord, som Gal. 4, 12, og at Justin virkelig har kiendt dette Brev,

1) Pag. 192.

2) Pag. 130.

3) Pag. 204.

4) Pag. 229.

5) Pag. 203.

6) Pag. 5.

bliver udenfor al Tvivl, naar vi strax efter læse hos ham, at af Begjærligheden sødes alt Ondt, *ἐχθραι, ἔρεις, ζήλος, ἐριθυναί, θυμοί, και τα ὅμοια τούτοις*, og vi da Gal. 5, 20, 21. læse just de samme Ord i Beskrivelsen over Risdets Gierninger.

Desto mere tør vi altsaa holde os berettigede til at finde det utroligt, at Justin ikke skulde have kiendt vore Evangelier. Allerførst bør vi adspørge ham selv, og da seer jeg ikke, at den Beskrivelse, vi finde over de af ham saakaldte *ἀπομνημονευματα*, giver os mindste Anledning til at tvivle. I Dialogen med Trypho hedder det¹⁾: *ἐν τοις ἀπομνημονευμασι, ἃ φησι ὑπο τῶν ἀποστόλων αὐτῶ και τῶν ἐκείνοις παρακολουθησαντῶν συντεταχθαι*. Justin kunde i saa faa Ord næsten ikke nøiere have beskrevet Forfatterne af vore Evangelier²⁾, og det er jo paa en ganske lignende Maade, at Tertullian taler om disse, naar han saa ofte deler dem i Apostle og apostoliske Mænd³⁾; heller ikke kiender jeg nogen Efterretning, hvøraf det kunde synes, at enten Hebræernes eller noget andet Evangelium har været tillagt Apostlenes Disciple, uden alene vor Marcus og Lucas. I sin større Apologie

¹⁾ Pag. 199.

²⁾ Hug, som har omtrent samme Bemærkning (Einleitung in die Schriften des N. T. Th. 2. S. 79) føier til, at just paa dette Sted, hvor Justin har sagt, at de af ham brugte *ἀπομν.* ikke ere forfattede alene af Apostlene, men ogsaa af disses Ledsagere, anfører han en Sætning af Lukas (22, 44.): *ἰδρῶς ὥσει θρομβοὶ κατεχευτο αὐτὸς εὐχόμενον*.

³⁾ Adv. Marc. lib. 4 cap. 2. Denique nobis fidem ex apostolis Johannes et Matthæus insinuant, ex apostolicis Lucas et Marcus instant. Ibid. cap. 3. Connititur (Marcion) ad destruendum statum eorum evangeliorum, quæ propria et sub Apostolorum nomine eduntur, vel etiam Apostolicorum etc.

figer Justin¹⁾: *οἱ ἀποστολοι ἐν τοῖς γενομένοις ὑπ' αὐτῶν ἀπομνημονευμασιν, ἃ καλεῖται εὐαγγελια, οὕτως παρεδωκαν* κ. τ. λ. Atter her synes Taler mig aabenbar at være, ikke om eet men om flere Skrifter. Alligevel forskifrer Eichhorn²⁾, efter Stroth, det Modsatte, fordi Justin eet Sted³⁾ lader Trypho tale i det enkelte Tal om de Leveregler, der findes *ἐν τῷ λεγόμενῳ εὐαγγελίῳ*. Hvor ugheldigt dette Beviis er, veed Enhver, som endog kun lidet er bekendt med de ældste Kirkeskrifter, hos hvilke denne Maade at citere alle Evangelisterne under eet Navn, er saa almindelig, at det vilde være overflødigt at anføre enkelte Exempler, og jeg indskrænker mig derfor til at bringe i Erindring, at Eichhorn selv saa Sider tilforn⁴⁾, ved at anføre Jrenæi Ord: *hi, qui a Marcione sunt, non habent Evangelium*, fører til: d. e. de 4 Evangelier; og kort efter⁵⁾ forklarer et andet Sted hos den Samme: *Marcion totum rejiciens Εὐαγγελιον*, ved at tillægge: d. e. de katolske Læreres fire Evangelister. Naar derimod Münscher⁶⁾ mener, at eet Skrift gjerne kunde kaldes *εὐαγγελια*, fordi det indeholdt flere Efterretninger og Fortællinger, da tvivler jeg om, at noget Exempel kan anføres for en saadan Sprogbrug.

Man indvender, at dersom Justin havde kiendt flere Evangelier, da vilde han ikke stedse have indbefattet dem under den ene Titel: *ἀπομνημονευματα τῶν ἀποστόλων*, men undertiden citeret Matthæus, Marcus o. s. v. særskilt. Jeg

1) Pag. 83.

2) Einl. in das N. T. B. 1. S. 79. Anm.

3) Pag. 111.

4) Anf. St. S. 67. Anm.

5) S. 72. Anm.

6) Handb. d. Christlichen Dogmengeschichte 2 Aufl. B. 1. § 42. Anm. 2.

vil ikke beraabe mig paa, at han virkelig efter nogle Lærdes Mening skal have citeret Marci Evangelium, skøndt under Petri Navn, da dette er meget tvivlsomt; derimod bør det erindres, hvor fælden de ældre Kirkesædne nævnte Nogen af Evangelisterne. Saaledes nævner hverken Tatian eller Athenagoras Nogen, (paa de apostoliske Fædre tør vi her ikke beraabe os) og Theophilus kun Johannes. Hos disse findes vel kun faa Anførelser af Evangelierne, men selv hos den alexandriniske Clemens veed jeg kun eet Sted, hvor han udtryffeligen anfører Lukas, og kort derpaa Matthæus ¹⁾), og et andet, hvor han paa samme Maade anfører Johannes ²⁾). Ved de Steder, han laaner af Brevene, nævner han sædvanligst Forfatteren, ved de evangeliske Efterretninger siger han derimod i Almindelighed: Skrivten siger, eller: Herren siger i Evangeliet, eller: Apostlene sige om Herren ¹⁾) o. s. v. Istedenfor disse Talemaader havde Justin, der ellers, som nylig er bemærket, ogsaa vidste at tale om det saakaldte Evangelium, fundet et til hans Hensigt meget passende, af Xenophon paa en lignende Maade brugt Ord: *Ἀπομνημονευματα*. Dette sagde de Læsere, til hvilke han henvendte sine Apologier, strax, hvad de havde at søge i Evangelierne: Mærkværdigheder af Jesu Levnet; og med Glæde over denne lykkelige Findning vedblev han, undertiden med nogen Affectation, hellere at betiene sig af dette, i græske Øren sædvanligere Udtryk, end af det hos de Christne selv almindelige *Εὐαγγελιον*.

¹⁾ Strom. lib. 1. p. 340—341.

²⁾ Strom. lib. 5. p. 587.

³⁾ Strom. lib. 6. p. 676. Kunde dette Udtryk ikke ligesaa meget synes at figte til de tolv Apostles Evangelium, som Justins *ἀπομνημονευματα των ἀποστόλων*? Alligevel tænker Clemens her sikkert ikke derpaa.

Efter at have hørt Justins egen Forklaring, som giver os al Ret til at antage, at han har brugt flere evangeliske Skrifter, forfattede deels af Apostle, deels af Apostles Disciple, bør det os at undersøge, om vi ogsaa i hans Værker finde Spor af Bekendtskab med alle vore Evangelier. I de fleste Citater synes han at holde sig nærmest til Matthæus; disse har Stroth med megen Flid samlet, og derunder tillige anført de Steder, om hvilke man ikke med Visshed kan sige, hvoraf de ere tagne, fordi flere Evangelister fortælle det Samme næsten med samme Ord¹⁾). Ligeledes finde vi mange af de Fortællinger og Udtryk, som ere Lukas egne. Ogsaa her har Stroth samlet det Meste, kun har han, som allerede Paulus i sin Afhandling om Justinus Martyrs Evangelium²⁾ har bemærket, anført Adskilligt som overeensstemmende med Matthæus, hvilket snarere burde henføres til Lukas³⁾).

Men findes der ogsaa i Justins Skrifter Anledning til at formode, at han har kiendt de tvende andre Evangelier? I Henseende til Marcus vilde Sagen snart være afgjort,

1) Jeg tilføier nogle faa Steder, som Stroth har forbigaaet. Matth. 23, 7. Dial. c. Tryph. p. 205. — Matth. 23, 15. Ibid. p. 215. — Matth. 27, 35. Apol. maj. p. 65. Dial. c. Tryph. p. 193. Dog er det her maaske Johannes's Evangelium, hvortil Justin har taget Hensyn. — Matth. 27, 46. frit fortalt. Dial. c. Tryph. p. 194.

2) I hans exegetisch-kritische Abhandlungen S. 26.

3) Ogsaa af Lukas har jeg fundet et Par ikke umærkelige Steder, som Stroth ikke har angivet. Dial. c. Tryph. p. 198. fortælles, at Pilatus sendte Jesus til Herodes, ligesom Luk. 23, 7. — Sammeft. S. 200, hedder det om Apostlene: οἱ τινες μετὰ τὸ ἀναστῆναι αὐτὸν ἐκ νεκρῶν, καὶ πεισθῆναι ἰπ' αὐτοῦ, ὅτι καὶ πρὸ τῆς παθεῖν ἐλεγεν αὐτοῖς, ὅτι τὰντα αὐτὸν δεῖ παθεῖν, καὶ ἀπο τῶν προφητῶν ὅτι προσεκηρύχτο τὰντα, μετενοήσαν ἐπὶ τῷ ἀρῶσθαι αὐτὸς ὅτι ἐσαυρωθή. Synf. Luk. 24, 26—27.

dersom det var saa, som Storr¹⁾ og efter ham Hug²⁾ have meent, at hans Evangelium endog udtryffeligen var nævnet, men som Petri Bærf. Det hedder nemlig i Dialogen med Trypho³⁾: *και το ειπειν μετωνομακεναι, αυτον Πετρον ενα των αποσολων, και γεγραφθαι εν τοις απομνημονευμασιν αυτου γεγεννημενον και τετο, μετα τυ και αλλους δυο αδελφους υιους Ζεβεδαιω οντας μετωνομακεναι ονοματι τυ Βοανεργες, ο εστι υιοι βροντης κ. τ. λ.* Man har her fundet det rimeligt, at hiint *αυτου* ikke skulde henføres til Christus, men til Petrus, fordi Justin altid kalder Evangelierne *απομνημονευματα των αποσολων*, og aldrig *απομν. Χριστ.* Imidlertid er denne Grund meget usikker, og uden Tvivl vilde Justin have udtrykt sig bestemtere, dersom det havde været hans Hensigt at betegne et Evangelium, som hidrørende fra Petrus. Derimod er det aabenbart, at Justin her har samme Fortælling, som findes Marc. 3, 17. og ikke hos Nogen af de andre Evangelister. Naar altsaa Stroth⁴⁾ lovede at ville betale den, der hos Justin kunde finde Noget af Marcus, det saa høit, han forlangte, da er denne Priis for længe siden vundet, og det er ubegribeligt, hvorledes Eichhorn⁵⁾ endnu kan paastaae, at Justins *απομνημονευματα* Intet indeholdt af Marcus, hverken i en ordret Fremstilling, eller i en Allusion, ligesom det er usandt, naar han sjer til, at det aldrig skulde være faldet Nogen ind at paastaae dette.

1) Ueber den Zweck der evangelischen Geschichte u. der Briefe Johannis S. 366.

2) Anf. St. S. 47.

3) Pag. 201.

4) Anf. St. S. 21.

5) Anf. St. S. 92.

Da Marcus kun beretter saa Lidet, der ikke findes hos de andre Evangelister, kan man ei vente, at Justin skulde have fundet Veilighed til at anføre Meget af det Marcus Egne. Imidlertid finde vi dog endnu hos ham den Efterretning, at Jesus er bleven holdt for en Lømmemand ¹⁾, hvilken atter alene Marcus har ²⁾, og virkelig synes det, som Justin har tænkt paa dennes Fortælling, skøndt han vel ogsaa kunde have øst dette af de andre Kilder, af hvilke han vil vide, at Jesus har gjort Plove og Mag.

Vi have endnu en vigtig Undersøgelse tilbage, nemlig om Justin har kiendt Johannes's Evangelium, hvilket atter den nyere Menings Forsægttere med megen Bestemthed have nægtet, og det bliver derfor vor Pligt, omhyggeligen at betragte de saa, men uden Tvivl dog tilstrækkelige Data, hvilke vi kunne samle hertil af Justins Skrifter. Vi ville forbigaae nogle Steder af det gamle Testamente, hvilke Justin anfører i samme Betydning som Johannes ³⁾, fordi vi ikke kunne nægte, at Hiin blandt de mange Steder, han saaledes citerer, jo ogsaa tilfældigen havde kunnet træffe sammen med denne, skøndt det synes rimeligere, at i det Mindste en Reminiscents hos Justin har frembragt Overensstemmelsen. Men naar der i Dialogen med Trypho ⁴⁾ fortælles om Johannes den Døbere: *οἱ ἄνθρωποι ὑπελάμβανον αὐτὸν εἶναι τὸν χριστόν. πρὸς οὓς καὶ αὐτὸς ἔβρα, ἐκ εἰμι ὁ χριστός, ἀλλὰ φωνὴ βοῶντος. ἤξει γὰρ ὁ ἰσχυροτερός μου, ἐγὼ οὐκ εἰμι ἰκανὸς τα ὑποδήματα*

¹⁾ Dial. c. Tryph. p. 186.

²⁾ Marc. 6, 3.

³⁾ 4 Mos. 21, 8—9. Synf. Joh. 3, 14—15. Dial. c. Tryph. p. 189. — Psalm. 22, 19. Synf. Joh. 19, 24. Apol. maj. p. 66. Dial. c. Tryph. p. 193. — Zachar. 12, 10. Synf. Joh. 19, 37. Dial. c. Tryph. p. 129.

⁴⁾ Pag. 186.

βασαναι, da ere de sidste Ord vel af Matth. 3, 11., ikke af Johannes, men heller ikke af Lukas; dog ere de første af Lukas 3, 15, ikke af Matthæus, derimod de mellemste upaatviveligen af Joh. 1, 20. 23, og det hele just saaledes, som den, for hvem alle tre Evangelisters Beretning svæver, frit fortæller efter dem alle. I samme Dialog siger Justin¹⁾: αἷμα μὲν ἔχει ὁ χριστός οὐκ ἐκ ἀνθρώπου σπέρματος, ἀλλ' ἐκ τῆς τοῦ θεοῦ δυναμeos. ὃν γὰρ τρόπον τοῦ τοῦ ἀμπέλου αἷμα οὐκ ἀνθρώπος ἐγέννησεν, ἀλλὰ θεός, οὕτως καὶ τοῦ τοῦ χρίστου αἷμα οὐκ ἐξ ἀνθρωπείου γένους ἐσσεῖσθαι, ἀλλ' ἐκ θεοῦ δυναμeos προεμπνυσεν. Han gentager dette siden²⁾: ὡς τοῦ αἵματος αὐτοῦ οὐκ ἐξ ἀνθρωπείου σπέρματος γεγεννημένον, ἀλλ' ἐκ θελήματος θεοῦ. Saaledes kunde Justin neppe have skrevet, uden at have kiendt Joh. 1, 13. Herpaa har allerede Paulus³⁾ gjort opmærksom, og tillige erindret, at ogsaa Tertullian og Irenæus anvende disse Johannes's Ord paa Christus selv; dog have de, der senere have behandlet vor Gienstand, ikke behaget at lægge Mærke til dette Sted. Det vigtigste Citat bliver imidlertid endnu stedse følgende, som findes i den større Apologie⁴⁾: καὶ γὰρ ὁ χριστός εἶπεν. ἀν μὴ ἀναγεννηθῆτε, ὁ μὴ εἰσελθῆτε εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν. ὅτι δε καὶ ἀδύνατον εἰς τὰς μητέρας τῶν τεκνῶσαν τοὺς ἀπαξ γεννημένους ἐμβῆναι, φανερόν πασιν ἐστίν. Man skulde vente det uden Modsigelse tilstaaet, at Joh. 3, 3—4. her er anført, thi kiendt Ordene ei ere de samme, er dog det, ingensteds ellers i det N. T. forekommende, Indhold saa ganske overensstemmende, og bærer saa ganske Johannes's eiendommelige Præg, at

1) Pag. 149.

2) Pag. 160.

3) Anf. St. S. 27.

4) Pag. 79—80.

hiint Sted hos Justin nødvendig maa henføres til denne, det være nu middelbart eller umiddelbart. Og hvor har man dog her kunnet, ikke blot fremføre, men gientage en saa ubetydelig Indvending, som den, at da Justin bruger det Udtryk βασιλειαν των οὐρανων, derimod Johannes her og alle- vegne βασιλ. το Θεου, saa kan dette Sted ikke være laant af Johannes¹⁾? Som om nogen Kirkesfader var saa omhyggelig i sine Citater, eller som om ikke just disse tvende Udtryk uden mindste Betænkning af Kirkesfædrene bleve brugte imellem hinanden! Jeg vil ikke beraabe mig paa Justin selv, som ved Matth. 6, 33. indfører βασιλειαν των οὐρανων, hvor Matthæus efter den upaatvivleligen rigtige Læsemaade har βασιλ. το Θεου, fordi man kan svare, at man just tvivler, om Justin har brugt Matthæus. Men naar Clemens Alex. ved at anføre dette samme Sted to Gange bruger Udtrykket βασιλ. των οὐρανων, saa har han derimod ved Matth. 5, 20. βασιλ. το Θεου²⁾, hvor Matthæus har sit sædvanlige Udtryk; og naar Clemens anfører Matth. 18, 3—4, hvor Matthæus begge Gange bruger βασιλ. τ. οὐρανων, bruger Htin i det ene Vers dette Udtryk, i det andet derimod βασιλειαν το Θεου³⁾. Justin bruger ved vort Skriftsted ikke johanniske, men matthæiske Ord, fordi han, som aldrig var samvittighedsfuld i sine Citater, - kun erindrede Indholdet af det Sted, han vilde bruge, og da indflædte det i saadanne Ord, som vare ham de sædvanligste.

Saavidt have vi altsaa al Grund til at antage, at virkelig alle vore fire Evangelier have været Justin bekendte,

¹⁾ Storr anf. St. S. 369.

²⁾ Strom. lib. 3. pag. 439.

³⁾ Pædagog. lib. I. p. 87.

men vi have endnu at undersøge, om nogen ellers opvakt Tvivl kunde bringe os paa en anden Formodning. Fornemmelig har man gjort opmærksom paa, at nogle Steder hos Justin ere anførte overeensstemmende med Hebræernes Evangelium¹⁾, og deraf har man uddraget den Slutning, at dette Evangelium var det, hvoraf Justin benyttede sig. Efter hans Fortælling skal Stemmen fra Himmelen ved Christi Daab have raabt: *υιός μου εἰ σὺ. ἐγὼ σήμερον γεγεννηκα σε*²⁾, hvilket Udraab ikke saaledes findes i vore Evangelier, men fandtes i Hebræernes. Fremdeles fortæller Justin, at Anden kom ned *ἐν εἰδὲι περιεργας*³⁾, hvilket Udtryk Hebræernes Evangelium bruger, og at, da Jesus kom til Floden, blev en Ild optændt i den⁴⁾, hvor ogsaa hiint Evangelium har den Beretning, at et stort Lys omskinneede Stedet. Herved har allerede Paulus⁵⁾ bemærket, at det er meget tvivlsomt, om endog kun disse Efterretninger ere tagne af tidnævnte Evangelium. Thi Righeden i den sidste Fortælling er meget liden, og virkelig synes Grabe's Bemærkning grundet i Justins Ord, at denne nemlig gjør en Forstiel mellem dette Ild-Phænomen og den paafølgende Fortælling, og kun siger sig at have laant den sidste af Apostlenes Beretning. Om Anden siger Lukas, at den nedsteeg *σωματικῶς εἰδὲι, ὡς περιεργα*, hvorfra Overgangen til det af Justin brugte Udtryk, *ἐν εἰδὲι περιεργας*, er let. Og den ved Christi Daab fra Himmelen hørte Røst anfører ikke alene Hebræernes Evangelium paa samme Maade,

1) Stroth. anf. St. S. 22. o. f.

2) Dial. c. Tryph. p. 186. og p. 198.

3) ibid. p. 186.

4) Ibid. p. 185. 186.

5) Anf. St. S. 19. o. f. — Denne Afhandling er heel igiennem forfattet med Grundighed og Nøiagtighed, indtil Slutningen, der paa en sælsom Maade strider mod alle Præmisserne.

som Justin, men mange Andre, hvorblandt Clemens, ja endog det navnkundige cambridger Haandskrift har Ordene ligesaa.

Det er altsaa kun paa meget upaalidelige Grunde, man har bygget den Formodning, at det skulde være Hebræernes Evangelium, hvoraf Justin har betient sig; men hvormeget der strider mod denne Formodning, har Paulus udsørligen viist¹⁾. Fornemmelig dette, deels at Hebræernes Evangelium først begyndte med Johannes's Daab, derimod Justin ofte nok omtaler de tidligere Tildragelser, deels at hiint Evangelium, efter de Fragmenter, vi kjende deraf, ikke blot havde nogle Steder ganske anderledes, men endog har en ganske anden Character, end den, vi finde i Justins Anførelser af den evangeliske Historie. Og naar man, for at møde denne sidste Indvending, har maattet tage sin Tilflugt til den Paa-stand, at Hebræernes Evangelium fra Justins Tider til Euphанийus og Hieronymus skulde have lidt saa betydelige Forandringer, at det endog var heel omstøbt i en anden Form²⁾, saa veed jeg ikke, hvad man vil bevise om Righeden med et Skrivt, hvis oprindelige Tilstand vi slet ikke kjende, eller hvorledes man vil vide, at de ovenfor anførte Steder af hiint Skrivt ere komne ind i Justins Skrifter, og ikke omvendt af disse i hiint. Endelig maa den Bemærkning vel tilbyde sig for Enhver, at hvis det endog kunde bevises, at Justin har kjendt og brugt Hebræernes Evangelium, saa følger deraf dog paa ingen Maade, at han ei tillige kunde have kjendt og brugt vore Evangelier.

De Vanskeligheder, der møde ved denne Hypothese, have bevæget Andre til at antage et eget Evangelium, hvoraf Justin skal have betient sig, og paa denne Maade mene de

¹⁾ S. 13 o. f.

²⁾ Stroth. S. 40. Eichhorn. S. 103.

at høre de andre Banfeligheder, som efter deres Mening forbyde os at troe, at Justin har brugt vore Evangelier. Først nemlig finder man hos ham Afstikligt fortalt, som ikke findes i disse ¹⁾). Vi kunde gjerne indrømme dette i den samme Udstrækning, hvori man paastaar det, og dog henholde os til den nydgjorte Bemærkning, at deraf, at Justin anfører Noget enten af Sagn, eller af andre evangeliske Skriver, følger endnu ingenlunde, at han Intet skulle anføre af vore. I det nye Testamente finde vi nogle Steder anførte som af det gamle, hvilke vi dog ikke læse deri, men hvo slutter deraf, at Forfatterne ikke have kiendt det gamle Testaments Skriver? Ogsaa hos andre Kirkesædne finde vi Fortællinger om, eller Udsagn af Jesus, der synes vore Evangelier ligesaa fremmede, uagtet vi dog vide dem bekiendte med disse. Vi skulle siden anføre flere Exempler herpaa, nu ville vi kun erindre om den nœiagtige, i det nye Testaments Skriver saa vel bevandrede Origenes, hos hvem vi læse ²⁾): *καὶ Ἰησοῦς γοῦν φησι. διὰ τοὺς ἀσθενούντας ἡσθενοῦν, καὶ διὰ τοὺς πεινῶντας ἐπειῶν, καὶ διὰ τοὺς θυμῶντας ἐθυμῶν*. Da dette Sted ikke findes saaledes i det R. T., maae vi enten antage en meget fri Anførelse af Matth. 25, 35., eller og at Origenes har anført disse Ord af et Sagn eller af et apokryphist Evangelium ganske paa samme Maade, som han og Andre pleie at anføre vore Evangelier. Desuden ere de saa Steder hos Justin, som man anseer for at være disse fremmede, for det Meste af den Beskaffenhed, at enten Justins Udtryk ere saa nær beslægtede med vore Evangeliers, at de ikke bevise Mere, end de andre Steder, hvilke han anfører afvigende, hvorom vi siden skulle

¹⁾ Stroth. S. 15. Gishorn. S. 93.

²⁾ Comm. in Matth. Opp. ad. Ruæi Tom. 3. pag. 573.

handle, eller at det ubetydelige Tillæg synes laant af Traditionen. Saaledes er det vel neppe af nogen skriftlig Beretning, at Justin veed, hvilke *τακτορικὰ ἐργα* Jesus arbejdede¹⁾, og hvor almindelig den Fortælling²⁾ var iblandt de ældre Christne, at Stalden, hvori Jesus fødtes, var i en Hule³⁾, vise mangfoldige Vidner⁴⁾, hvoriblandt Origenes, som tilføier, at denne Hule tilligemed Krybben endnu til hans Tid blev vist i Bethlehem⁵⁾.

Man har videre bemærket, at Steder, som læses dels hos Matthæus, dels hos Lucas, af Justin anføres som sammenstaaende⁶⁾. Stroth mener, at dette ikke kunde finde Sted, dersom Justin ikke citerede af et compileret Evangelium, saadant som Hebræernes var, men hvorfor ikke ligesaavel, naar Justin selv compilerede? Vi ville opsætte de Bemærkninger, som her tilbyde sig, for at samle dem ved Besvarelsen af den følgende Indvending. Her ville vi kun erindre om Stroths egne Ord i en anden Undersøgelse om Justin, nemlig om hans Anførelser af det G. L., hvor han, efter at have be-

¹⁾ Dial. c. Tryph. p. 186.

²⁾ *ibid.* p. 175.

³⁾ Thi saaledes, som en nøiere Forklaring af Evangelisternes Beretning om Jesu Fødsel i en Stald, ikke som en Møjsigelse deraf, hør dette Sagn om Hulen, i det Mindste hos de Fleste forstaaes. Der tales jo tillige stedse om Krybben, hvori han blev lagt, og man finder ogsaa det Tillæg: *asinus ab una et bos ab altera parte.* (i. osfr.) Altsaa behøvede Justin ikke at tage denne Efterretning af Jakob's Protevangelium, som Gorrobi vil (*Versuch einer Beleuchtung d. Gesch. d. Bibelskanons Th. 2. S. 154.*), ligesom det er ganske urigtigt, naar han siger, at Engelen's Hilfen til Maria hos Justin (*Apol. maj. p. 64*) snarere skulde være anført af hiint Protevangelium, end af Lukas.

⁴⁾ See S. F. G. Schmidts Bibliothek für Kritik, Exegese. B. 1. St. 3. S. 393. o. f.

⁵⁾ Contr. Celsum lib. I. Tom. I. p. 367.

⁶⁾ Stroth. S. 19.

mærket, at Justin i Samtalen med Trypho altid har haft sin græske Bibel for sig, og citeret deraf med største Nøiagtighed, men at denne Nøiagtighed savnes i Apologierne, siger: „Han blander ogsaa hyppig flere Steder imellem hinanden, og anfører dem som eet. Et mærkværdigt Exempel staaer i den større Apologie S. 74, hvor han anfører et Sted, der indeholder en Blanding af Zacharias, Joel og Esaias, som et Sted af Zacharias“ ¹⁾). Naar dette vederføres ham ved Brugen af det G. T., hvorfor ikke ogsaa ved Evangelierne? Endog af de nyeste Stribenter ville utallige lignende Sammensættelser kunne anføres; jeg vil kun tilføie tvende, som under dette Arbejde tilfældigen ere mig forekomne, men som kunne være tilstrækkelige til at erindre om den Baersomhed, man bør anvende, naar man vil slutte af afvigende Citater. Ammon anfører i en af sine nyere Prædikener følgende Ord, som et Udsagn af Jesus: „Jeg er dertil født, og dertil kommen i Verden, at jeg skal vidne om Sandheden, og den forgaaer ikke, om end Himmel og Jord forgik“ ²⁾). Den første Sætning findes Joh. 18, 37., den anden findes ingensteds saaledes, men er dog umisliendeligen anført af Matth. 24, 35. I Birkners Afhandling om den geistlige Stand læses Følgende ³⁾): „Guds Rige kommer, siger Jesus, ikke med udvortes Gehærder, Guds Rige er inden i vore Hjerter, og bestaaer i Retfærdighed, Fred og Glæde i den hellige Aand“. Disse Ord ere virkelig saaledes stilede, at man bliver i Uvisshed, om Forfatteren i det Dieblif, han skrev dem, har erindret, at den sidste Sætning tilhører Paulus. Men hvad vilde man

¹⁾ Repertorium Th. 2. S. 86.

²⁾ See Gablers Journal für auserlesene theologische Literatur. B. I. S. 424.

³⁾ Efterladte Skrifter S. 140.

nu heraf kunne slutte om den evangeliske Texts Bestaaffenhed mod Slutningen af det attende Aarhundrede?

Endelig figer man, at Justins Citater i Udtryffene saa lidet stemme overeens med vore Evangeliers Text, at man maa formode, han har brugt et ganske andet Evangelium¹⁾. Exemplerne, saavel paa denne Uovereensstemmelse, som paa den ligesaa mærkelige Overeensstemmelse, findes i tilstrækkelig Mængde i Stroths næsten fuldstændige Samling²⁾, hvor man kun, som ovenfor erindret, ved nogle Steder bør sammenligne Lukas istedet for Matthæus. Vi kunne her ikke giennemgaae hvert enkelt Sted, derimod ville vi søge at angive det Synspunkt, hvorfra Afvigelserne lettest lade sig forklare, og at hæve de Vanskeligheder, som man har meent meest at hindre Antagelsen af vor Mening.

Allerførst bør man overveie, at skøndt de mange ordrette Ansørelser³⁾ ikke ville tillade os at tvivle, at jo Justin ved Affattelsen af sine Skrifter har havt et Evangelium til Brug, hvilket vi maae forudsætte at have været Matthæi, saa er det dog efter Bøgernes Sielbenhed i hine Tider meget tvivlsomt, om han har eiet alle Evangelierne, hvor bekiendte de end til hans Tid kunne have været; saaledes har vist nok Johannes's Evangelium, med hvis Indhold han ikke synes

1) Stroth. S. 11 o. ff. Eichhorn S. 80. o. ff.

2) S. 41 o. ff. Aftrykt hos Eichhorn S. 515 o. ff. med nogle saa kristne Anmærkninger, men uden Rettelser.

3) Saaledes har Hug (anf. St. S. 190 o. ff.) bemærket, at Justin i Fortællingen om de Vise fra Østerland og det bethlehemitiske Børnemord (Dial. c. Tryph. p. 175.) har begge de samme Citater af det G. L., som Matthæus, og holder sig ordret til denne imod LXX, endog imod den hebraiske Text. Det fortjener at tilføies, at Justin Apol. maj. p. 65 anfører Stedet af Micha, under Prophetens Navn, med de selvsamme Ord.

fortrolig, manglet ham. Med Lukas finde vi ham derimod vel bekendt; saa han upaatvivlelig flere Gange har læst hans Evangelium, vel ogsaa hørt det forelæse i de Christnes Forsamlinger; og naar han da i sine Skrifter fandt Veilighed til at anføre Noget af dets Indhold, skulde han vel undlade det, fordi han ikke havde noget Exemplar ved Haanden, hvorefter han kunde anføre Ordene med Nøiagtighed? Men hvis vi endog vilde gjøre den sælsomme Slutning: dersom Justin har kiendt vore Evangelier, da maa han ogsaa have haft dem ved Haanden, i det han skrev; saa er det dog meget vanskeligt i disse uden Hielpemidler strax at finde ethvert Sted, man vil bruge, og denne Vanskelighed kunde vel ofte bevæge Justin til at nedskrive Stedet kun af Hukommelsen. Dog! hvor mueligt, hvor let det endog kan have været ham at citere ordret, saa tør vi forsikre, at han ofte ikke engang vilde, at han aldrig ved Anførelserne af det N. T. bekymrede sig om at citere med Nøiagtighed. De Skrifter, vi have af Justin, ere ikke henvendte til de Christne, ere ikke stilede mod Riiktere, men til dem, „der vare udenfor“. Hvor Justin henvender sin Tale til Hedninger, bekymrer han sig ikke engang om at anføre det gamle Testament nøiagtigen, skøndt dette dog baade var bekendt, og havde i det Mindste Alderdommens Anseelse hos Mange selv iblandt Hedningene; i Dialogen med Trypho anføres dette med større Nøiagtighed, thi her gieldte det om, deraf at overbevise en Jøde. Derimod havde de Christnes Religions-Skrifter ingen Autoritet hos de Fremmede; Matthæus, Marcus o. s. v. vare dem ubekendte, eller dog nye og ligegyldige Navne, og det kom ikke an paa, hvad disse havde sagt, men paa at give et Begreb om det Væsentligste af Christendommen. Det gjør Justin ofte ved at fortælle mærkelige Ting af Jesu Levnet og Taler, og skulde han

vel her binde sig til nogen enkelt Evangelist, eller i nogen Orden anfører den Ene efter den Anden? Men naar han samlede fra flere Steder, hvorledes kunde han da bevare de samme Ord? Talens Gang vilde ofte fordre andre Bendinger og en anden Forbindelse, saa at Justin maatte forandre baade Evangelistens Ord og hans Orden. Til Exempel vilde man eftersee den større Apologie S. 52 ff., hvor Justin anfører og giennemgaaer en stor Deel af Christi moralske Sætninger, og da sige sig selv, om den afvigende Orden giver mindste Ret til at formode, at Justin virkelig har fundet en anden Sammenhæng for sig, end den, vi nu finde. Endog om den i alle Henseender langt nøiagtigere Origenes bemærker Griesbach¹⁾, at han meget ofte anfører Textens Ord utydeligt og med forandret Construction, eller blander de hellige Forfatters Ord ganske med sine. Endnu mere maatte Justin gøre dette, som langt fra ikke saaledes havde studeret de hellige Skriver, som til sin Hensigt ingen Nøiagtighed behøvede, og som undertiden tydelig sees at ville forbedre og forskjønne det Forefundne, saa at man vel om ham kunde sige noget Lignende med det, der blev sagt om hans Discipel Tatian, at han skal have omskrevet nogle Steder i Pauli Breve, ligesom for at forbedre Udtrykket deri²⁾. Som Exempel paa saadanne, efter Justins Mening uden Tvivl veltalende Tillæg, ville vi anføre et mærkeligt Sted, der tillige kan oplyse den hele Maade, hvorpaa Justin tillader sig at citere. I den nysnævnte Samling af Christi moralske Sætninger hedder det³⁾:

1) Symbolæ criticæ. Tom. 2. pag. 238.

2) τὸ δ' ἀποστολὴ παρὶ τοῦ μὴ εἶναι τινὰς αὐτὸν μεταφράσαι φωνὰς, ὡς ἐπιδιορθοῦμενον αὐτῶν τὴν τῆς φράσεως οὐκ ἀκρίβειαν. Euseb. Hist. eccl. lib. 4. cap. 29.

3) Apol. maj. p. 53.

ὥς δε και τον θεον μονον δει προσκυνειν, οὕτως ἐπεισεν, εἰπων· μεγαλη ἐντολη ἐστιν, κυριον τον θεον σε προσκυνησεις, και αὐτη μονη λατρευσεις ἐξ ὅλης της καρδιας σου, και ἐξ ὅλης της ἰσχυος σου, κυριον τον θεον τον ποιησαντα σε. και προσελθοντος αὐτην τινος, και εἰποντος, διδασκαλε ἀγαθε, ἀπεκρινατο λεγων· οὐδεις ἀγαθος. εἰ μη μονος ὁ θεος, ὁ ποιησας τα παντα. Det første Sted er sammensat af Matth. 4, 10. og Luk. 10, 27. med et Tillæg, som ikke findes i vore Evangelier. At Justin meget vel kjendte i det Mindste de første Ord i den Sammenhæng, hvori vi nu læse dem, sees deraf, at han i et andet Skrift tvende Gange anfører dem saaledes¹⁾; men begge her forenede Udsagn ere tillige tagne af Moses Bøger, i vore Evangelier nemlig af 5 Mose B. 6, 5. og 6, 13., men Justin synes snarere at have taget Hensyn til 5 M. B. 10, 12. og 10, 20., hvor i det følgende Vers findes et Tillæg, ikke det uligt, hvilket Justin har tilføjet. Hvorledes er nu det hele Sted, saaledes som Justin har det, fremkommet? Åbenbar er den Maade, hvorpaa hine Steder af 5 Mose B. findes benyttede i vore Evangelier, den naturligere, og uden Tvivl den oprindelige, derimod Sammenblandingen den senere; og hvo kunde nu være tilbøielig til at formode denne Sammenblanding snarere at være skeet af Nogen, som med Hjælpemidler ved Haanden samlede en evangelist Historie, end af en Mand, i hvis Hukommelse alle hine Steder baade af det gamle og nye Testament kun halv tydeligt svævede, og som da sammensatte dem alle til een rhetorisk Sentens, altsaa af Justin selv? Og at denne ikke gjorde sig nogen Samvittighed af at tilføie Ord, som efter

¹⁾ Dial. c. Tryph. p. 199. 218.

hans Mening kunde gjøre Udtrykket stærkere eller stønnere¹⁾, viser det umiddelbar paafølgende: *οὐδεις αγαθος, ει μη μονος ο θεος, ο ποιησας τα παντα*. Ogsaa paa dette Sted, som ikke kan være taget af Math. 19, 16. 17., hvor den rigtige Text uden Tvivl er meget forskiellig, men af Marc. 10, 17. 18. eller Luk. 18, 18. 19, har Justin et ham eget Tillæg, men at dette er hans egen Opfindelse sees temmelig klart deraf, at han en anden Gang anfører det samme Sted paa en ganske forskiellig Maade, uden hiint Tillæg: *τι με λεγεις αγαθον; εις ειν αγαθος, ο πατηρ μου ο εν τοις ουρανους*²⁾.

Paa denne Maade synes alle Afvigelser let at lade sig forklare, dog har man fundet nogle Banskkeligheder ved at antage en saadan fri Citeren af Hukommelsen. Thi, siger man, Justin anfører adskillige afvigende Steder flere Gange paa samme Maade, og det i forskiellige Skriver, imellem hvis Affattelse vi maae sætte en Tiid af flere Aar³⁾. Jeg svarer, at endnu flere Steder anfører han forskielligt, hvilket viser, hvor lidet han bekymrede sig om nogen Nøiagtighed, og at det vilde være besynderligt, om ikke nogle Steder paa en urigtig

¹⁾ Samme Aarsag bør vi uden Tvivl tilskrive den Gientagelse, som forekommer paa samme Side (Apol. maj. pag. 53.) *υμεις δε μη θησανριζετα εαντοις επι της γης, οπε σης και βρωσις αφανιζει, και λησαι διορνυσδουσι* (Math. 6, 19.) *θησανριζετα δε εαντοις εν τοις ουρανους, οπου οντε σης οντε βρωσις αφανιζει* (20) *τι γαρ ωφελειται ανθρωπος, αν τον κοσμον ολον κερδησῃ, την δε ψυχην απολεσῃ; η τι δωσει αυτης ανταλλαγμα;* (16, 26.) *θησανριζετα ουν εν τοις ουρανους, οπου οντε σης οντε βρωσις αφανιζει* (6, 20.). Justin synes her at have villet frembringe en rhetorisk Virkning, og har maaſtee efterlignet Gientagelsen af de Ord: *οπου ο σκληρε αυτων ου τελευτα, και το πυρ ου σβεννυται* Marc. 9, 44. 46. 48.

²⁾ Dial. c. Tryph. p. 196. Clem. Al. Pædagog. lib. I. p. 118. *οὐδεις αγαθος, ει μη ο εν τοις ουρανους*.

³⁾ Stroth. S. 12. o. ff. Eichhorn S. 94 ff.

Maade havde sat sig fast i hans Hukommelse, saa han, naar ingen særdeles Omstændighed gjorde ham opmærksom derpaa, vedblev at anføre dem paa samme urigtige Maade. For-
 nemmelig maatte dette stee, naar han dog vel uden Tvivl siden har giennemlæst sine tidligere Skrifter, hvorved det af ham een Gang urigtigen Anførte desto mere vilde indprente sig hos ham med de samme Ord. Jeg anseer dette for saa indlysende, at jeg kun nærmere vil omtale eet Sted, som man har fundet af særdeles Bigtighed. Naar nemlig Jesus efter Matth. 11, 27 siger: οὐδείς ἐπιγινώσκει τον υἱον, εἰ μὴ ὁ πατήρ, οὐδὲ τον πατέρα τις ἐπιγινώσκει, εἰ μὴ ὁ υἱος, καὶ ὃ ἐὰν βούλεται ὁ υἱος ἀποκαλῦψαι saa lader derimod Justin ham ombendt sige: οὐδείς ἐγνώ τον πατέρα, εἰ μὴ ὁ υἱος· οὐδὲ τον υἱον, εἰ μὴ ὁ πατήρ, καὶ οἷς ἂν ἀποκαλύψῃ ὁ υἱος. Saaledes anfører Justin Stedet tvende Gange paa samme Side i den større Apologie¹⁾, og atter i det Væsentlige paa samme Maade i Dialogen med Trypho²⁾. Hvor let denne Forveksling kunde stee, kan Enhver indsee, men man mener denne Variant altfor betydelig til at ville hidlede den fra en blot Hukommelsesfeil, thi Stedet fandtes ligesaa i Gnostikernes Evangelium, og Irenæus ivrer meget imod denne Forandring, som han tilskriver Saadanne, der vilde være klogere end Apostlene³⁾. Men hvis man endog senere lagde Bægt paa disse saaledes forandrede Ord, da stede dette vist ikke til Justins Tiid, han vilde ellers forfaret vaersommere, thi hans Lære var ingensunde den, som man vilde bevise af disse saaledes forandrede Ord, at den sande Guds Kundskab ikke havde været paa Jorden før

¹⁾ S. 81.

²⁾ S. 195

³⁾ Eiroth S. 29 o. fl. Irenæus S. 19. Anm. 21.

Christi Ankomst. Og naar denne Forandring fandtes i et gnostisk Evangelium, mon den da ikke just var tagen af Justin? som sikkert mangen Variante har sin Oprindelse deraf, at en Kirkefader først anførte Stedet urigtigt, og hans Læsere da forplantede Feiltagelsen videre.

Dog man vil ogsaa undertiden finde Spor af Næiagtighed i Justins afvigende Citationer, og at han meget omhyggelig adskiller beslægtede Steder¹⁾. Til Beviis anfører man følgende Sted — uden Tvivl ogsaa det eneste man har at anføre — hvor Justin, efter at have sagt, at man da saae opfyldt, hvad Jesus forud havde forkyndt at skulle skee i hans Navn, fører til: *εἶπε γὰρ πολλοὶ ἐλεύσονται ἐπὶ τῷ ὀνόματι μου, ἔσωθεν ἐνδεδυμένοι δερμάτα προβάτων, ἔσωθεν δὲ εἰσι λύκοι ἀρπαγες. καὶ ἔσονται σχίσματα καὶ αἵρεσεις· καὶ προσερχέτε ἀπο τῶν ψευδοπροφητῶν, οἵτινες ἐλεύσονται πρὸς ὑμᾶς, ἔσωθεν ἐνδεδυμένοι δερμάτα προβάτων, ἔσωθεν δὲ εἰσι λύκοι ἀρπαγες. καὶ, ἀνασησονται πολλοὶ ψευδοχρῖστοι καὶ ψευδαποστολοὶ, καὶ πολλοὺς τῶν πίων πλανήσουσιν²⁾*. Den mindste Banfelighed gjør her det andet af de anførte Steder: *ἔσονται σχίσματα καὶ αἵρεσεις*, thi endt dette ikke findes nogensteds i det N. T. Thi dersom man ingen anden Forflaring vil lade gælde, da henholde vi os til det, vi allerede tilforn have erindret, hvor lidet man deraf, at Justin anfører Steder af et apokryphisk Evangelium, kan slutte imod hans Bekendtskab med vore Evangelier. Men jo næiere jeg har betragtet Justins Maade at citere, desto rimeligere forekommer mig ogsaa den gamle Mening; at disse Udtryk have svævet ham i Tankerne fra 1 Kor. 11, 18—19, og at han af dem har dannet en Forud-

1) Stroth. S. 13. Ann. Gichhorn. S. 95.

2) Dial. c. Tryph. p. 132.

udsigelse, som han har lagt Jesus i Munden. Hvor let det kan stee endog os, som dog fra Barndommen ere langt fortroligere med Bibelens Bøger, at danne Skriftsteder af egen Opfindelse, og henseende dem til en anden af Bibelens Forfattere, end den, hos hvem det lignende findes, veed Enhver, som har skrevet Prædikener uden at have en Concordants ved Haanden. Mærkeligere ere de øvrige her anførte Steder, fornemmelig det første og tredje, da de ere tydelig adskilte, men dog i den Form, hvori Justin har givet os dem, ere hinanden saa lige. Dersom vi her vilde betiene os af nu sædvanlig Frihed, at forjage, hvad man efter sin Forudsætning ikke kan forklare, da var det iblandt denne Slags Formodninger vist ikke den urimeligste, at det tredje Sted (*προσεχete απο των ψευδοπροφητων κ. τ. λ.*) ikke var fra Justins Haand, men senere som en Rettelse tilsat i Randen, og da derfra er kommet ind i Teksten. Men da dette virkelig ikke er det Sandsynligere, ville vi hellere efterspore, hvorledes hine afvigende Steder kunne være fremkomne. Vi have i denne Henseende at sammenligne tre Steder: Matth. 7, 15 *προσεχετε δε απο των ψευδοπροφητων, οιτινες ερχονται προς υμας εν ενδυμασι προβατων, εσωθεν δε εισι λυκοι αρπαγες.* Matth. 24, 5 *πολλοι γαρ ελευσονται επι τω ονοματι μου, λεγοντες εγω ειμι ο Χριστος και πολλους πλανησουσι.* og Matth. 24, 24 *εγερθησονται γαρ ψευδοχριστοι και ψευδοπροφηται, και δωσουσι σημεια μεγαλα και τερατα, ως πλανησαι, ει δυνατον, και τους εκλεκτους.* I disse Steder vil neppe Noget miskiende Anlægget til hine Anførelser ¹⁾, man vil vel ogsaa hos Matthæus erkiende

¹⁾ Ordet *ψευδαποσολος*, som Justin tilføier, forekommer kun 2 Kor. 11, 13. Imidlertid er det ikke sikkert, at han har laant det derfra, thi i denne Sammenhæng kunde han let selv opfinde det.

den oprindeligere Form, og neppe snarere antage, at Christus virkelig har sagt de Ord: πολλοι ἐλευσονται ἐπὶ τῷ ὀνόματι μου, ἔξωθεν ἐνδεδυμένοι δερμάτα προβάτων, εἰσάγει δὲ εἰς τὴν αἰκλῆν, just saaledes, end at dette Udsagn er fremkommet ved Sammenblanding af de tvende førstnævnte Steder af Matthæus. Men naar da Spørgsmaalet er, hvem denne Sammenblanding skal tilskrives, da skulde man vel atter her ikke være tvivlsom, enten man hellere skal troe, at Nogen, der med Kirkerne for sig forfattede en evangelisk Historie, har kunnet forvirre Ordene saaledes, eller at Justin dunkelt har erindret et Sted, hvor Christus havde talet om dem, der skulde komme i hans Navn og misbruge det, men hvoraf han ikke erindrede Slutningen, at han i det han skrev, enten ikke gav sig Tid til, eller ikke kunde eftersee Stedet, og at han derfor udførte det med andre ham bekendte Ord, som desto lettere tilbøde sig for ham, da han allerede i et andet Skrift havde foretaget samme Blanding ¹⁾).

At Justin i sine Ansørelser hører blandt de Usiagtigste, viser sig noksom, imidlertid er denne Mangel paa Siagtighed ikke uden Exempel blandt de ældre Kirke-Skribenter, i hvilken Henseende vi fornemmelig ville beraabe os paa den alexandriske Clemens. Thi de apostoliske Fædre, eller de disse tillagte Skriver, skøndt de Citater, man finder hos dem, ikke ere umærkværdige, tør vi ei fremkalde som Vidner, da det ansees tvivlsomt, hvorvidt disse have kiendt vore Evangelier. Tatian har kun nogle Udtryk af Johannes's Evangelium, hvorved det dog fortienet at bemærkes, at man hos denne alene finder Spor af det Evangelium, hvis Bekiendtskab man ganske har villet afstride hans Lærer Justin. Theophilus kiender

¹⁾ Apol. maj. p. 54.

Evangelierne, i det Mindste nævner han Johannes, og anfører af Matthæus og Lukas; men disse meget saa Ansørelser¹⁾ ere hverken mærkelige ved Nøiagtighed eller ved Mangel derpaa. Hos Athenagoras finde vi nogle Steder af Evangelierne kiendeligen tilfigtede, sieldnere egentlige Citater; deriblandt er et, som ikke er af det N. T., anført med de Ord: *παλιν ἡμιν λεγοντος τοῦ λογι*²⁾. Et andet lyder saaledes: *ἐὰν γὰρ ἀγαπατε, φησιν, τοὺς ἀγαποῦντας, καὶ δανεῖζετε τοῖς δανειζουσιν ὑμῖν, τινα μισθὸν ἔχετε*³⁾. Dette Sted er meget frit sammensat af Matth. 5, 46 og Luk. 6, 34 ganske i Justins Maneer, imidlertid finde vi begge disse Skriftsteder ganske anderledes anførte hos denne⁴⁾, saa det ikke kan være Justins formeentlige Evangelium, Athenagoras har brugt; men hvo vilde og her tænke paa noget eget Evangelium? og hvo kan dog tvivle, at den, der een Gang citerer saaledes, uden Betænkning vilde gjort det ofte, dersom han i sine Skrifter havde brugt mange Citater?

Disse findes i stor Mængde hos Clemens, og hvor ofte han ikke er nøiagtigere, skøndt han dog meget vel kiender vore Evangelier, kunne følgende Exempler oplyse, hvis Antal enhver opmærksom Læser af hans Skrifter let kan forøge. Undertiden tillægger han med stor Frihed fremmede Ord eller sine egne Forflaringer; saaledes finde vi: *πρὸ ἑωσφορε γὰρ ἦν, καὶ ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ λογος, καὶ ὁ λογος ἦν πρὸς τὸν θεον, καὶ θεος ἦν ὁ λογος*⁵⁾, hvor Johannes's Ord have maattet

1) Ad Antolycum lib. 2 et 3. I Justins Værker, Benedictiner-Udgaven. S. 358. 365. 388. 389.

2) Legatio pro Christianis. Ligeledes i Justins Værker S. 310.

3) Sammenfædt S. 289.

4) Apol. maj. p. 52.

5) Adm. ad gentes p. 5.

modtage en Tilfætning af den 110de Psalms 3die B., hvilket LXX. have oversat saaledes: *ἐκ γαστρος προ ἑωσφορε ἐγεννησα* σε. Luk. 20, 34—35 anfører Clemens paa denne Maade: *ἐν γὰρ τῷ αἰῶνι τούτῳ, φησι, γαμονσι καὶ γαμίσκονται. ἐν ᾧ δὴ μόνῳ τοῦ θηλυ τοῦ ἀρρενὸς διακρίνεται. ἐν ἐκείνῳ δὲ οὐκ ἐστι κ. τ. λ.¹⁾*). Her indfletter han en Forflaring, som aabenbar er tagen af den bekjendte Samtale med Salome, hvilken han ellers anfører af Egypternes Evangelium²⁾). Andre Steder anfører han ganske med sine egne Ord, men efterligner dog derved, ligesom Justin, tiendeligen den evangeliske Tone. F. Ex. Matth. 6, 3. 16—18 hedder her saaledes: *ἐὰν ποιήσης, φησιν, ἐλεημοσύνην, μηδεὶς γινώσκειτο, καὶ ἐὰν νηστεύῃς, ἀλείψαι, ἵνα ὁ θεὸς μόνος γινώσκῃ, ἀνθρώπων δὲ οὐδὲ εἰς³⁾*). Matth. 5, 27—28 *ἤκουσατε τοῦ νόμου παραγγέλλοντος. οὐ μοιχεύσεις. ἐγὼ δὲ λέγω. οὐκ ἐπιθυμήσεις⁴⁾*). Det sidste Vers finde vi ogsaa anført saaledes: *ὁ γὰρ ἐμβλεψας, φησι, περιεργότερον, ἢ δὴ ἡμαρτεν⁵⁾*). — Sætninger som: *τί μὲ λέγετε, κυριε, φησι, καὶ οὐ ποιεῖτε ἃ λέγω⁶⁾*); eller: *οἱ δὲ ἁμαρτiais περιπεσοντες, βληθήσονται εἰς τὸ σκοτὸς τὸ ἔξωτερον, ἐκεῖ ἐστὶ ὁ κλαυθμὸς καὶ ὁ βρυγμὸς τῶν ὀδόντων⁷⁾*), ere saa afvigende, at man neppe kan henføre dem til noget vist Sted. Alligevel kan man ikke vel antage, at Clemens skulde have laant dem af noget apokryphisk Evangelium, thi der sees ingen Grund, hvorfor han her skulde forlade vore Evangelier, og tye hen til andre, hvilke han selv ikke tillagde samme Anseelse. Ogsaa viser det sig, hvor lidet Clemens bekymrede sig om ordret at

¹⁾ Pædagog. lib. I. p. 84.

²⁾ Strom. lib. 3. p. 452. 465.

³⁾ Strom. lib. 4. p. 529.

⁴⁾ Strom. lib. 3. p. 455. sqq.

⁵⁾ Pædagog. lib. 3. p. 233.

⁶⁾ Strom. lib. 4. p. 491.

⁷⁾ Pædagog. lib. 1. p. 129.

følge Texten, naar han anfører det samme Sted flere Gange ganske forstiekligt. Saaledes har han Matth. 6, 33 een Gang temmelig rigtigt: *ζητετε πρωτον την βασιλειαν των ουρανων, και ταυτα παντα προστεθησεται υμιν*¹⁾); en anden Gang lyder Stedet saa: *ζητετε γαρ, φησι, την βασιλειαν τῷ θεου, και της τροφης προστεθησεται υμιν*²⁾), og atter finde vi uden Tvivl det samme Sted med den største Frihed udtrykt i disse Ord: *αίτεισθε γαρ, φησι, τα μεγαλα, και τα μικρα υμιν προστεθησεται*³⁾). Naar vi hos Origenes flere Gange finde dette Sidste, endog med det Tillæg: *και αίτειτε τα επουρανια, και τα επιγεια προστεθησεται*⁴⁾); da har ogsaa han neppe fundet dette for sig i noget Evangelium, men vi have her kun et Beviis for, hvad vi tilforn have erindret, at Kirkefædrene ofte laante Skriftstederne af hverandre, isteden for at tage dem af Texten, og tillige see vi, hvilke Forandringer de tillode sig i det frie Foredrag. Naar vi derfor hos Clemens læse: *τουτο βραχεως ἢ γραφή δεδηλωκεν, ειρηκνυια. α̅ μισεις, αλλω ου ποιησεις*⁵⁾); da er dette uden Tvivl Matth. 7, 12. eller Luf. 6, 31. kun her støbt i en anden Form. Thi at Clemens ogsaa med frit Forsæt og fuld Bevidsthed tillod sig saadanne Forandringer, viser hans Ansørelse af Matth. 19, 24. *πισεον οὐν πολλω μαλλον τη γραφη, λεγουση· θαπτον καμηλον, δια τρυπηματος βελονης διελευσεσθαιῃ, πλουσιον φιλοσοφειν*⁶⁾). Thi man kan ikke tvivle om, at han ei fandt det sidste Ord for sig, hans Huskommelse har vist heller ikke

1) Pædagog. lib. 3. p. 207.

2) Pædagog. lib. 2. p. 198.

3) Strom. lib. 1. p. 346.

4) See Griesbach symbol. crit. tom. 2. p. 259.

5) Strom. lib. 2. p. 421.

6) Ibid. p. 175.

bedraget ham, men det var sikkert med fri Villie, at han her valgte det elegantere φιλοσοφειν.

Eignende Samlinger lode sig gjøre af andre Kirkesædne, men dette vilde til vor nærværende Hensigt være for vidtløstigt. Jeg bemærker kun, at et af Justin's besynderligste Citater: πολλοὶ ἔρουνσι μοι τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ, κυριε, κυριε, οὐ τῷ σὺ ὀνόματι εἰραγομεν καὶ ἐπιομεν καὶ προσφητευσάμεν καὶ δαιμονία ἐξεβαλομεν¹⁾ forekomme tre Gange hos Origenes i meget frie Anførelser²⁾, hvor han, ligesom ellers saa ofte, ikke gjør sig nogen Betænkning over at sammenblande Matthæus og Lukas, som ogsaa hiint Citat fra først af synes oprundet af en saadan Sammenblanding, nemlig af Matth. 7, 22 og Luk. 13, 26.

Vi kunde endog beraabe os paa den i det Mindste ligesaa afvigende Maade, hvorpaa Profanskriventer pleie at anføre andre Skriver, men det er overflødigt nu at opholde os derved. Jeg tilføier derfor hellere nogle faa Bemærkninger i Henseende til den κοινὴ ἔκδοσις af det N. T., hvis Tilværelse i ældre Tider Hug³⁾ har antaget, og kaldet saa i Analogie med den saaledes benævnedes Text af LXX., som var i Omløb indtil Origenes. Det kan her ikke være min Hensigt at indlade mig i nogen Undersøgelse af den lærde og forstandige Mands i det Hele uden Tvivl vel grundede Forestilling om Historien af det nye Testaments Text, men det er aabenbart, at hvis endog Nogen vilde mene, at de Afvigelser fra vor nærværende Text, som vi finde hos Kirkesædrene, enten ganste, eller for største Delen, ikke hidrørte fra disse selv, men at de

1) Dial. c. Tryph. p. 173.

2) Griesbach. l. c. p. 262.

3) Einl. in die Schriften des N. T. Th. 1. S. 113.

sandt dem for sig i deres Haandskrivter, da vilde det ved vor Undersøgelse gielde os lige meget; thi naar det kun er beviist, at disse Afvigelser kunde finde Sted ved Brugen af vore Evangelier, da sees det, hvor lidet man kan slutte heraf i Henseende til Justin. Men denne *novæ endoous* betegner ikke, hvad vi kalde en Recension, men tvertimod den ubestemte Tilstand af Teksten, som fremkom ved de Forandringer, Af-skrivere, Correctorer og Læsere tillode sig med den oprindelige Text; og naar meget betydelige Afvigelser kunn fremkomme ved disses Driftighed, hvor meget mere, naar Kirkesædrene ansøgte af Hukommelsen, naar de til deres Hensigt kun behøvede at anføre Indholdet, og undertiden behøvede samlet, hvad oprindelige fandtes adspredt hos flere af det nye Testaments Forfattere. Endelig, naar man kun kan forklare de ældre Haandskrivters Bessæffenhed derved, at man har søiet een Evangelists Beretning til en andens, ja at man har udstrebet Steder af evangeliste Harmonier¹⁾: mon man da ikke undertiden har udtegnnet sig mærkværdige Afvigelser, som man fandt hos Kirkesædrene, hvilke da fra disse ere komne i Haandskrivterne, og ikke omvendt?

Saaledes haaber jeg at have godtgjort, at der er Intet, som hindrer os fra at antage, at Justin har brugt vore Evangelier. Det vilde være let, omstændeligere at have af-handlet ethvert enkelt Sted, hvorved man har gjort nogen Indvending, men uden Tvivl vil det Sagte være tilstrækkeligt. Dog ere der de Indvendinger, som jeg ganske har forbigaaet, fordi de synes søgte alt for modvilligen. Saaledes naar man har formodet²⁾, at Justin ikke kiendte Slutningen af vor

¹⁾ Sammenfæst S. 121.

²⁾ Stroth S. 56. Eichhorn, der ved at afkrive Stroth, ofte kun

Matthæus, fordi han, ved at fortælle om Skiffene ved Daaben¹⁾, ikke beraaber sig paa Matth. 28. 19, men paa det ovenanførte Sted af Johannes: da vil enhver upartist læser let see, baade hvor lidet der lod sig slutte heraf, om endog Justin virkelig bedre kunde brugt hiint Sted af Matthæus, og tillige at det her ikke gieldte om Befalingen angaaende Daaben, men om et Udsagn, der kunde oplyse, at de, der vare underviste om og troede Christendommen, og lovede at leve efter dens Forstrivter, bleve igiensødte ved Daaben.

Ligesom altsaa Intet hindrer os fra at beholde den tilforn almindelige Mening om Justins Bekendtskab med vore Evangelier, som strax tilbyder sig, som ogsaa Justins egne Ord og hans Anførelser af dem alle lede os til at antage: saa ere der endnu adskillige Omstændigheder, der ikke kunne eenes med den modsatte Mening. Nogle af disse have vi allerede angivet, men her ville vi endnu til Slutning samle dem, for at bringe Sagen sin Afgiørelse saa nær, som vi kunne.

For det Første er det aldeles usforklarligt, hvorledes, dersom vore Evangelier vare Andre-bekendte, de da skulde være blevne skulte for Justin, hvor vidt han end reiste omkring, hvor omhyggelig han end ellers var for Christendommens Sag, og uagtet vi ellers ikke finde ham uden Læsning; eller hvis han har kiendt dem, hvorfor han da skulde have foretrukket sine *ἀπομνημονεύματα* for dem, og talet om hine, som om der ingen anden evangelist Fortælling gaves. Men dersom man vilde paastaae, at vore Evangelier den Gang

forandrer hans moderatere Udtryk til mere afgjørende, seend ogsaa dette med fuldkommen Visshed S. 105.

¹⁾ Apol. maj. p. 79.

endnu ikke vare til i deres nærværende Skikkelse, eller ikke almindelig bekiendte, da bliver det endnu uforklarligere, hvorledes disse strax efter kunde indtrænge sig, modtages og vinde en saa udbredt Agtelse. Hvor kunde Clemens, Irenæus og alle de Øvrige saa frit tale om vore fire Evangelier, som dem overantvordede af de Ældre, naar den Indvending strax maatte møde dem: for saa har siden kiendte Ingen disse Skrifter, og alle vor Kirkes ældre Skribenter have brugt ganske andre Evangelier¹⁾?

For det Andet: Paulus har allerede erindret²⁾, hvor besynderligt det vilde være, at Eusebius og Hieronymus, som

¹⁾ Naar Eichhorn antager, at før vore fire Evangelier ganske andre Evangeliebøger vare i Omløb og i Brug hos den Christelige Kirkes Lærere gennem begge de første Aarhundreder (S. 140.), og siden mener, at Kirken har foretrukket vore tre første Evangelier for alle øvrige, fordi de bære vigtige Navne, Navnene af en Apostel og af to apostoliske Mænd, i deres Overskrift, og lagt de øvrige til Side, fordi de ikke angave nogen Forfatter (S. 637): da ville vi her ikke nærmere opløse den yderlige Forvirring, det meget Uhistoriske og ganske Ukritiske i hans hele Hypothese, men kun bringe i Erindring, at de tolv Apostles Evangelium vel ikke har en mindre anseelig Overskrift, og fornemmelig fordre vi forklaret, hvorledes det er tilgaaet, at, dersom hine Evangelier alt længe havde båret de samme Navne, da Ingen af Kirken Lærere i saa lang Tid er faldet paa at foretrække dem for de andre, før omfider pludselig alle; men dersom de anseede Navne først sildig bleve paasatte ældre Evangelier, hvorledes de nye Overskrifter da ere blevne antagne som ægte, hvorledes man med Gæt blev enig om at bruge andre Evangelier, og tilføjesatte dem, som Kirken berømte Lærere hidtil havde brugt, og hvorledes der ikke findes mindste Spor af denne Overeenskomst, men tværtimod Alle tale, som om der aldeles ingen Forandring var foregaaet. Indtil man grundig besvarer dette, tør vi vel paastaae, at den hele nyere Hypothese ikke er fremkommet, fordi historiske Data ledte dertil, men ved Begierlighed efter den saakaldte „Simplification af det Christelige Lærebegreb“, hvorpaa vi ikke negte, „at den tydske Theologie i de sidste 40 Aar meget ivrigt har arbeidet“. (Eichhorn S. 406.)

²⁾ Anf. St. S. 14.

ellers anmærke om de ældre Kirkesædne, naar de have brugt Hebræernes Evangelium, ikke havde bemærket det hos Justin, dersom han ogsaa havde betient sig deraf. Indvendigen er neppe afviist, fordi man svarer, at de ei havde undersøgt Justin i denne Henseende¹⁾, thi da bliver Spørgsmaalet: hvorfor have de undersøgt det hos de Andre, men ikke hos denne, hvem Eusebius dog agter som en beundringsværdig Mand, og af hvis Skrifter han dog har udmærket, at han nævner Johannes's Åabenbaring²⁾? Men var Eusebius opmærksom herpaa, da maatte han uden Tvivl have bemærket, ikke alene hvis Justin havde brugt Hebræernes Evangelium, men hvis han aldeles ikke havde brugt vore Evangelier, hvilket som helst end det var, hvoraf han i deres Sted havde betient sig. Svarer man, at dette ikke var faldet Eusebius i Sinene, fordi han ellers ikke kiendte Justins ἀπομνημονεύματα, da maatte deels dette paafaldende Navn have vakt hans Opmærksomhed, dersom det ikke havde været ham klart, som det er os, at denne Benævnelse ikke var en Titel, noget Skrift tilforn bar, men at den var af Justins egen Opfindelse, som derunder sammensattede alle de evangeliste Skrifter; deels er det

For det Tredie meget mærkværdigt, at hverken Eusebius eller nogen Anden har kiendt, at der udenfor Justins Skrifter aldeles intet Spor findes af dette formeentlige Evangelium. Thi naar den Mening, som i Hebræernes Evangelium vilde finde det Skrift, hvoraf Justins Anførelser ere tagne, har saa mange Vanskeligheder, at næsten Alle have forladt den, da ere de andre Meninger, hvorefter man i andre Evangelier

1) Eichhorn S. 102.

2) Hist. eccl. lib. 4. cap. 18.

har troet at gienkiende dette, endnu langt vilkaarligere antagne. Storr ansaae det for det samme, hvoraf den foregivne Clemens har laant sine Citater¹⁾ — med hvor liden Grund vil Enhver strax finde, der efterseer den af ham anstillede Sammenligning. J. E. C. Schmidt formoder²⁾, at Justins ἀπομνημονεύματα er det samme Skrivt, som Tatians Evangelium. Vore Efterretninger om dette ere vel meget ufuldstændige, men var det af Tatian, da var det formodentlig yngre, end at Justin i det Mindste i sine tidligere Skrifter kunde have brugt det, eller talet derom, som om et almindeligen bekiendt og indført Skrivt; og naar det manglede Alt, der viser Jesus fød af Davids Slægt, altsaa vel og alle vore Evangeliers Efterretninger om Jesu Fødsel, da var det jo ganske forskielligt fra Justins Evangelium. Rigesaa ubeviislig er Eichhorns Formodning, som her tænker paa Cerinths Evangelium³⁾, thi deraf, at dette ogsaa indeholdt Begyndelsen af vor Matthæus, lader sig Intet slutte, og den Efterretning, Epiphanius giver os om dette Skrivt, at det ikke var den fuldstændige Matthæus, giver vist noget ganske Andet tilkiende, end den Beskaffenhed, vi finde ved Justins Citater, at de for det Meste have færre Ord, end Matthæus; thi hiint Evangelium har uden Tvivl havt færre Fortællinger, og maaskee er det derfor, Irenæus synes at ansee det for Marci Evangelium. Og naar vi da ingensteds finde hine ἀπομνημονεύματα igien, hvorledes forklarer man, at et Evangelium,

1) Anf. St. S. 372 ff. Det er urigtigt, naar Eichhorn (S. 80. Anm.) siger, at Storr ansaae det for Hebræernes Evangelium, thi efter Storr's Forestilling var det en Harmonie af dette og Lukas (Storr S. 370.)

2) Historisch-kritische Einleitung ins N. T. Th. 1. § 52.

3) § 28.

hvoraf en saa berømt Kirkesader, som Justin, har betient sig, ja som efter hans udtryffelige Sigende blev forelæst i de Christnes Forsamlinger¹⁾, at dette siden saa ganske har stult sig, saa man kun med ubeviislige Gisninger søger det under aldeles forskiellige Navne i en eller anden Afkrog?

Endelig vilde man overveie, at Justins Citater, med deres Sammensættelser, Afvigelser, Forkortelser og Tillæg, ret vel lade sig forklare, naar man forestiller sig, at Justin, for det Meste uden at have noget for sig, ansøgte af Hukommelsen, uden at ville binde sig til den enkelte Evangelists Ord, men med den Hensigt, af det, han erindrede fra de forskiellige Skrivter, at fremstille, hvad han til sit Viemed behøvede af Jesu Levnet og Lære, og at han enkelte Gange søiede Noget til af mundtlige Sagn, eller, om man vil, af noget apokryphist Evangelium. Antage vi derimod, at han har fulgt et eget Skrivt, da see vi aabenbar, at dette ikke kan sættes i Glaske med de ganske fabelagtige Evangelier, men at dets Forfatter har villet redeligen samle en evangelistisk Historie. Derksom denne da herved benyttede vore Evangelier, efter hvilken Plan gif han frem, naar han med Moie sammensatte, adskilte, eller udelod, hvad han sandt for sig, uden at vi som tieft kunne opdage mindste Grund dertil? Er derimod dette Skrivt blandt vore Evangeliers Kilder, hvad bevægede disses Forfattere til at foretrække Umagen med de hensigtløse Forandringer for det lettere Arbejde at afskrive, eller dog at

1) Apol. maj. p. 83. *τη του ήλις λογομενη ήμερα παντων κατα πολεις ή αγρους μενοντων επί το αυτό συνελουσιν γινεται, και τα απομνημονευματα των αποστολων, ή τα συγγραμματα των προφητων αναγινωσκειται.* Talen kan her ikke være om, hvad der stede kun i en Krog i Palæstina, men almindeligen i de Christnes Forsamlinger, hvilke den berøiste Mand jo dog paa saa mange Steder maa have bivaanet.

følge den samme Orden? Kort: er det hele Forhold mellem Justinus Citater og vore Evangelier, Lighed og Ulighed, lettere at forklare, naar vi tænke os en Forfatter, der just vilde skrive en evangelist Fortælling, eller, naar vi endog, ved at dnyge Gisninger paa Gisninger, vilde formode, at det fra først af korte Skrivt senere af Mange var blevet ganske omarbejdet, end naar vi blive staaende ved det, der strax tilbyder sig, at hine Citater skulde Justin selv den Form, hvori vi finde den hos ham?

Skulde det endnu synes Nogen, at vi ikke apodiktisk have beviist Justinus Bekjendtskab med vore Evangelier, fordi vi rigtig nok ikke kunne fremvise noget Sted af ham, hvor han udtrykkeligen siger: Jeg har brugt Matthæus, Marcus, Lukas og Johannes; da haabe vi dog at have udrettet saa Meget, at vi kunne excipere mod enhver Slutning, der kun er bygget paa Meningen om Justinus Ubekjendtskab med disse Skrivter. Og hvo der veed, hvor mange Slutninger i den senere Tid ere uddragne af denne Præmissse, vil neppe ansee dette Resultat for ganske uvigtigt.

VIII.

Indledning til Brevet til Galaterne.

(1836.)

§ 1.

Om det egentlige Galatien og dets Indvaanere.

Omtrent tre hundrede Aar før Christus droge tre Stammer, de tvende galliske, den ene, som det synes, germanisk¹⁾, dog hinanden lige i Sprog som i alt Andet²⁾, ud, for efter de nordlige Folks Sædvane at søge Farer, Bytte og nye Boliger. De synes allerede at have haft fast Sæde i Pannonien og Illyrien³⁾, da de begyndte at forurolige Grækenland. Flere Gange tilbagetrængte, udbredte de dog stedse paa ny deres Udelæggelser, indtil de omsider lede et stort Nederlag ved Delphi⁴⁾. Ved denne Seier erholdt vel Grækenland Ro, men Gallerne udbredte sig desto mere i de nordligere Egne, indtil de naaede Bosporus og Hellesponten, hvor Synet af Afiens frugtbare Lande loffede den urolige og begierlige Mængde. Snart aabnede disse Lande sig selv for dem. Bithyniens Konge Nikomedes, i Krig med sin Broder Ziboetas

¹⁾ Hugs Einleitung in die Schriften des N. T. Th. 2. § 91.

²⁾ Strabo l. 12. p. 566. ed. Paris. 1620.

³⁾ Wernsdorff de republica Galatarum p. 103. sqq.

⁴⁾ Ibid. p. 15 sqq.

(eller Zipoetes), indbød dem til sin Bistand ¹⁾, og drog derved en lang Række af Ulykker over Lille-Asien ²⁾. Nikomedes skienkede dem Land i Bithynien ³⁾; der formerede deres Ungdom sig i frygtelig Mængde; de oversvømmede alle tilgrændsende Lande i store Skarer, Fyrsterne fulgte det af Nikomedes givne, fordærvelige Exempel, og snart førtes ingen Krig uden leiet Hjælp fra Gallerne. Forjagne Konger søgte hen til dem, og deres Navn var saa frygtet, at tilsidst selv Syriens Konger betalte dem Skat ⁴⁾. Lede de end stundom Tab, Raffede dette dog kun kort Løttelse, indtil Attalus, Konge i Pergamus, i Aaret 240 f. Chr. overvandt dem, tvang dem til at forlade Bithynien, og mere rolige end forhen at bosætte sig omkring Floden Halys ⁵⁾. Det Land, som de saaledes toge i Besiddelse, blev nu kaldet Galatien efter Navnet Galater, som de bare, eller som var dem tillagt, maaskee kun, ligesom Navnet Galler, dannet af deres egentlige Benævnelse: Gelter ⁶⁾. Men ogsaa herfra vare de endnu i mange Aar de tilgrændsende Folkeslags Skræk, indtil de omfider stødte sammen med Romerne, og Consulen Cneius Manlius, Aar 189 f. Chr., vandt en Seier over dem, som

¹⁾ Livius l. 38. c. 16. Memnon Heracleotas ap. Photium cod. 224 p. 720.

²⁾ Memnon mener dog, at de have gaaet Asien ved at forsvare Folkenes Frihed.

³⁾ Justinus l. 25. c. 2. Cf. Wernsdorff p. 38.

⁴⁾ Justin. l. c. Livius l. c.

⁵⁾ Pausanias Attic. cap. 4. § 5. Strabo l. 12. p. 566. Memnon l. c. Cf. Wernsdorff p. 35 sqq.

⁶⁾ Cæsar de bello Gal. l. 1. c. 1. Pausanias l. c. cap. 3. C. G. Hoffmanni Introductio in ep. ad Gal. et Col. p. 5. Wernsdorff p. 65 sqq.

fyldte Asien med Glæde, og tvang dem at holde sig inden deres Grændser, skøndt de endnu beholdt deres Frihed¹⁾.

Landet Galatien, forhen for største Delen regnet til Phrygien, indsluttedes af det øvrige Phrygien, Lykaonien, Kappadocien, Paphlagonien og Bithynien²⁾. Landet var frugtbart, blomstrende ved Handel, riigt paa Stæder og Byer³⁾. Blandt disse udmærkede sig især Ancyra, hvis forrige Pragt endnu er kiendelig i dens Ruiner⁴⁾, og hvis Taknemmelighed mod Augustus har bevaret os en Deel af den mærkværdige Indskrift, hvori han havde optegnet sit Livs vigtigste Begivenheder⁵⁾. Ogsaa Pessinus var en anseelig Stad, og Gordium kaldes Livius en, formedelsk dens Beliggenhed næsten lige langt fra tre Hæve, meget besøgt Handelsplads⁶⁾.

Paa deres mange Tog havde Galaterne blandet sig med græske Folkeslag, hvorfor de ogsaa kaldtes Gallogræker; efterhaanden blødnedes deres vilde Sæder⁷⁾, og deres sædrene

¹⁾ Livius l. 38. c. 19—27. 37. 40. 1 Macc. B. 8, 2.

²⁾ Wernsdorff p. 185.

³⁾ Hug siger vel (S. 239), at der i Galatien kun fandtes faa Stæder; men man see den lange Fortegnelse over dem, hvis Navne endnu vides, hos Wernsdorff S. 206 ff. og Hoffmann S. 19 ff.

⁴⁾ Tournefort voyage du Levant. tom. 2. letr. 21. p. 452.

⁵⁾ Index rerum a se gestarum, quem vellet incidi in aeneis tabulis, quæ ante Mausoleum statuerentur. Sueton. in Aug. c. 101. Det under Navn af det ancyranske Monument bekiendte, betydelige Fragment heraf findes, blandt mange andre Stæder, aftrykt af Chishull's Antiqu. Asiatic., med Anmærkninger i Oberlins Udgave af Tacitus, tom. 2. pars 2. pag. 837 sqq.

⁶⁾ Livius l. 38. c. 18.

⁷⁾ Florus l. 2. c. 11. Livius lader endnu Manlius sige om dem: non me præterit, omnium, quæ Asiam colunt, gentium Gallos fama belli præstare. Inter mitissimum genus hominum ferox natio, pervagata bello prope orbem terrarum, sedem cepit; procera corpora, promissæ et rutilatæ comæ etc. l. 38. c. 17.

Religion bekvemmede sig mere og mere efter de Folkeslags Tro, blandt hvilke de levede¹⁾. Saaledes havde de af Phrygerne tidligen lært Dyrkelsen af Cybele, som hos dem havde et berømt Tempel i Staden Pessinus, hvilket endnu bestod, da Julianus Apostata der bragte Gudernes Moder sin Tilbedelse²⁾. Som i alle disse østlige Lande, var det græske Sprog ogsaa blevet almindeligt blandt Galaterne; dog havde de derhos endnu til det femte Christelige Aarhundrede bevaret deres eget Sprog, hvilket Hieronymus fandt at være næsten det samme, som Trevirernes, skøndt da naturligviis noget forvansket³⁾.

Hver af Galaternes tre Hoved-Stammer var igien deelt i fire mindre; over enhver af disse herskede en Tetrarch med indskrænket Magt. Senere havde Galaterne kun tre Fyrster, og omsider bemægtigede Dejotarus, hvem Cicero's Venstreb især har gjort navnkundig, sig Overherredømmet næsten over hele Galatien⁴⁾, skøndt de øvrige Tetrarcher klagede, at han ikke besad det med Rette⁵⁾. Efter den mithridatistiske Krig havde Pompeius skienket Dejotarus en Deel af Pontus og Lille-Armenien, og tilstaaet ham Kongenavn⁶⁾. I Romernes paafølgende borgerlige Krig bandt derfor Taknemmelighed ham til Pompeius. Han var i Slaget ved Pharsalus, og flygtede med Pompeius, men dennes Død nødte ham til at underkaste

1) Wernsdorff p. 321 sqq. Hofmann p. 64 sqq.

2) Ammian. Marcell. l. 22. c. 9.

3) Hieronym. Comm. in Ep. ad Gal. l. 2. Proll. Cf. Wernsdorff. p. 326 sqq. Jablonski de lingua lycaonica § 17. in opusc. tom. 3. p. 117.

4) Strabo p. 567.

5) Hirtius de bello Alexandrino c. 67.

6) Strabo l. 12. p. 547. Eutropius l. 6. c. 11.

fig, og at betale de svære Summer, der affordredes ham¹⁾. Dog forsonede han ikke Seierherren; men skøndt Cæsar lod ham beholde Kongenavnet, overdrog han Tetrarchiet over Galatien til Pergameneren Mithridates, hvem han havde udnævnt til Konge over Bosphorus; Armenien, eller dog en Deel deraf, skienkede han til Cappadociens Konge Ariobarzanes²⁾. Kort efter blev Dejotarus anklaget af sin Dattersøn Castor, fordi han, ved Cæsars Ophold hos ham, skulde have stræbt ham efter Livet. Sielden har en Anklaget fundet Forsvarere som denne. Først talede M. Brutus hans Sag; men Bruti Tale, skøndt den siden forekom Cæserne langsom og lunken³⁾, syntes Cæsar heftig og fri, og overbeviste ham om, at hvad Brutus vilde, det vilde han af ganske Siel⁴⁾. I en anden Tone talede vel Cicero til Dejotari Forsvar⁵⁾, men selv dennes milde Ord syntes kun at bringe Hevnen til at tøve. Dog forvandlede Cæsars Død snart Tingenes Skikkelse, og Dejotarus bemægtigede sig igien, hvad han forhen havde besiddet⁶⁾. I den paafølgende borgerlige Krig tvang Taktømmelighed eller Nødvendighed ham til at understøtte Brutus; men da han selv formedelsf sin høie Alderdom ikke kunde følge Hæren, sendte han sine Tropper under Ansærsel

1) Cæsar de bello civili l. 3. c. 4. Hirtius c. 34. Cicero or. pro Dejotaro c. 5 et 9.

2) Hirtius. c. 78. Cicero de divinatione l. 2. c. 37. orat. philipp. 2. c. 37. Efter Dio Cassius (l. 41. c. 63. p. 183. l. 42. c. 48. p. 207) lod Cæsar Dejotarus beholde en Deel af Armenien.

3) Dialogus de oratoribus. c. 21.

4) Quicquid volet, valde volet. Cicero ad Attic. I. 14. ep. 1.

5) Si quisquam est facilis, hic est: sagde Cæsar om Cicero. Ibid.

6) Cicero or. philipp. 2. c. 37.

af Amyntas¹⁾. Denne var i Slaget ved Philippi, men efter Cassii Nederlag gik han over til Triumvirerne, førend endnu Brutus var slagen²⁾. Ved denne Tid synes Dejotarus at være død³⁾.

I det paafølgende Aar belønnede Antonius Amyntas ved at udnævne ham til Konge over Pisidien⁴⁾; Aaret efter⁵⁾ stienkede han ham ogsaa Galatien og nogle Dele af Lykaonien og Pamphylien⁶⁾. Derfor fulgte ogsaa Amyntas sin Belgiorer i Krigen mod Octavius, men i det afgjørende Dieblis ved Actium fulgte han med Flere, hvad Velleius, efter sin Maade, kalder det Bedre og Nyttigere⁷⁾, gik med to tusinde Ryttere over til Octavius, og skal derved have bidraget til dennes Seier⁸⁾. Efter Seieren stadfæstede Augustus ham ikke alene i det Herredømme, han allerede besad, men forøgede endog dette betydeligen, saa at Amyntas's Rige nu omfattede hele Galatien, Pisidien, Lykaonien, Isaurien, det bjergige Cilicien (Cilicia aspera), Dele af Pamphylien med Mere⁹⁾. Nogle Aar senere hevneede en cilicisk Fyrstinde sin Gemals Drab og saa mange Troløsheder paa Amyntas¹⁰⁾. Efter hans Død bevarede Augustus ikke Erkiendtligheden,

1) Amyntas var γραμματεὺς τοῦ Δηιωτάρου. Dio Cassius l. 49. c. 32. p. 411.

2) Dio Cassius l. 47. c. 47. p. 355.

3) Wernsdorff p. 176.

4) Appianus de bello civ. l. 5. p. 715 ed. Steph.

5) Cellarii notitia orbis antiqui. tom. 2. l. 3. c. 5. § 14. Cf. Wernsdorff p. 178.

6) Dio Cassius l. 49. c. 32. p. 411.

7) Velleius Paterc. l. 2. c. 84.

8) per quos est victoriam consecutus. Servius ad. Æneid. l. 6. v. 612. Horat. Epod. 9. v. 17. 18.

9) Cellarius l. c. § 16.

10) Strabo l. 12. p. 569.

han overdrog ikke det efterladte Rige til Amyntas's Sønner, men gjorde det, i Aaret 26 f. C., for største Delen til en romersk Provinds. Saaledes, siger Dio Cassius, erholdt Galatien med Lykaonien romersk Statholder¹⁾.

§ 2.

Om Galatiens Forbindelse med andre Lande.

Denne Lykaoniens og flere tilgrændsende Landes Forbindelse med Galatien fortæner særdeles at bemærkes med Hensyn til Pauli Brev, da saare Meget leder os til at antage, at Paulus har indbefattet Menighederne i flere Stæder, end det egentlige Galatiens, under Benævnelsen af Galater. Vel har J. J. Schmid, der allerede har fremsført en lignende Mening²⁾, ikke vundet Bifald dermed³⁾; hans Beviser synes heller ikke vel valgte, ligesom han uden Tvivl har uret, naar han forestiller sig Brevet alene henvendt til de lykaoniske Menigheder. Men at vi ved et Brev til Galaterne ogsaa tør tænke paa disse, saavel som maaskee paa Menigheder i flere nærliggende Stæder, haaber jeg, det Følgende vil gødtgiøre.

J ellerve har havde Lykaonien og flere Lande været forenede med Galatien under Amyntas, hvem Plutarch kalder Lykaonernes og Galaternes Konge⁴⁾. Efter hans Død blev maaskee ikke enhver Deel af hans Rige henført til den nye romerske Provinds, men det Meste deraf forblev dog samlet, og anføres under een Benævnelse. Strabo siger om en pifidist

¹⁾ Dio Cassius l. 53. c. 26. p. 514.

²⁾ Prolusio de Galatis, ad quos Paulus literas misit. 1748. Programmata, quo prolusionem suam de Galatis vindicare conatur. 1754. Disse Afhandlinger har jeg ikke selv seet.

³⁾ Hoffmann l. c. p. 70. Michaelis Indledning til det N. T. § 174.

⁴⁾ Plutarch. in Anton. p. 944. B. ed. Paris 1624.

Stad, at den stod under den romerske Præfect, under hvem hele Amyntas's Rige var; og om en anden, at den var i det Land, som Amyntas forhen beherskede¹⁾. Denne længere Benævnelse paa „den nye Provinds, der blev dannet af Galatien og de tillagte Lande“, som Cellarius kalder den²⁾, blev vel snart forkortet, og hele Provindsen kaldet Galatien. Saaledes finde vi, at Petrus i Begyndelsen af sit første Brev hilser de Christne i Pontus, Galatien, Kappadocien, Asien og Bithynien; og da han dog sikkert ikke har villet udelukke de saakaldte lykaoniske Menigheder, tør man vel antage, at han har indbefattet dem under de galatiske. Saaledes figer Eutropius, at Galatien, som forhen havde været et Kongerige, under Augustus blev en Provinds, og at M. Lollius blev dens første Proprætor³⁾. Lykaonien nævner han ikke, skøndt den dog ogsaa stod under Lollius, og skøndt det egentlige Galatien, selv under Amyntas, neppe alene kunde kaldes et Kongerige, men kun de under ham samlede Lande bære dette Navn. Saaledes beretter Tacitus, at Galba gav Calpurnius Asprenas Provindserne Galatien og Pamphylien⁴⁾; til den første hørte sikkert ogsaa Lykaonien, men den nævnes ikke særskilt, fordi begge Lande kun udgjorde een Provinds, og fordi, som Plinius figer, Lykaonerne kun vare et uanseeligt Folkeslag⁵⁾. Kun naar saaledes de mellemliggende Lande regnedes til Galatien, kunne vi forstaae, hvorledes dette Land kunde forenes med Pamphylien under een Præfect. At man virkelig paa de Tider gav Galatien en saadan Udstrækning,

¹⁾ Strabo l. 12. p. 569, 571.

²⁾ l. c. § 18.

³⁾ Eutropius l. 7. c. 5.

⁴⁾ Tacit. Hist. l. 2. c. 9.

⁵⁾ Plin. Hist. nat. l. 5. c. 29.

lære vi ydermere af Ptolemæus. Denne Geograph, som levede i det andet Aarhundrede, siger nemlig, at Galatien mod Syden strakte sig til Pamphylien¹⁾, og han indbefatter saaledes derunder næsten hele Pisidien, Lykaonien og Isaurien. Dette er ikke en blot-Uagtksomhed i Angivelsen af Landets Grændser; thi efterat han har giennemgaaet de galatiske Stammer, nævner han adskillige Strækninger, som henhørte under dem, og deriblandt en Deel af Lykaonien, en Deel af Pisidien og Isaurien.

I det nu disse mindre Lande saa ofte flistede Herrer, saa ofte sonderreves i forskjellige Forbindelser, maatte det blive meget vanskeligt at bestemme deres Grændser, og Stæderne maatte snart henføres til eet Land, snart til et andet. At dette virkelig var Tilfældet, ville vi ophjse med Exempler, som give os et ikke uvigtigt Resultat ved vort nærværende Forehavende. Konium sættes af Cicero²⁾, Strabo³⁾, Ptolemæus⁴⁾, Stephanus⁵⁾ og Flere⁶⁾ i Lykaonien. Plinius siger paa eet Sted, at den ligger i et Tetrarchie af Lykaonien, som grændser til Galatien⁷⁾, paa et andet regner han den til Phrygien⁸⁾. Xenophon anfører den som den yderste By i Phrygien (dengang var der endnu intet Galatien) mod

¹⁾ Ptolemæi Geogr. l. 5. c. 4.

²⁾ Ep. ad famil. l. 15. ep. 4.

³⁾ l. 12. p. 568.

⁴⁾ l. c.

⁵⁾ Stephan. Byz. de urbibus et pop. (Amstelod 1678) p. 325.

⁶⁾ Saaledes Forfatteren af Theklas Levnet, hvilket sædvanlig tillægges Basilius af Seleucia. De vita Theclæ l. 1. in opp. Gregor. Thaumaturgi. Paris. 1622. p. 232.

⁷⁾ Plin. hist. nat. l. 5. c. 27.

⁸⁾ Ibid. c. 32.

Lykaonien¹⁾); og til Phrygien regnes den ogsaa af Firmilian²⁾). Om Lukas i Apostlenes Gierninger har anseet den som en pifidist Stad, er uvist³⁾; men Ammianus anfører den som en Stad i Pisidien⁴⁾). Saaledes ogsaa Basilius, og han tilføier den mærkværdige Efterretning, at Ikonium til hans Tid var Hovedstaden i en egen Provinds, som var samlet af forskiellige Stykker⁵⁾ — en Beskrivelse, der særdeles godt passer paa Galatien i vidtløftigere Forstand. Derbe kalder Lukas (Ap. G. 14, 6) en Lykaonist Stad; derimod sætter Strabo⁶⁾ og Stephanus⁷⁾ den i Jsaurien, og Ptolemæus i en antiochenst Præfectur, som han regner til Kappadocien⁸⁾). Om Byen Thebasa — thi dette er uden Tvivl den rette Læsemaade — siger Plinius, at den ligger i det egentlige Lykaonien⁹⁾, men kort efter regner han Tebasenerne, formodentlig kaldte efter denne By, til Galatien¹⁰⁾). Lystra er hos Lukas (Ap. G. 14, 6) en Stad i Lykaonien, saaledes ogsaa hos Andre¹¹⁾); derimod er det formodentlig den samme Stad, som hos Ptolemæus hedder Lystra, og sættes i

1) Xenoph. Anab. Cyri. l. 1. c. 2. § 19.

2) Cypriani Opp. Paris 1666. p. 146.

3) Schleußner mener det; men Lukas forbinder denne Stad ligesaa vel med Lykaoniste, som med pifidiste Stæder.

4) Ammian. Marcel. l. 14. c. 2.

5) *Ικονιον πολις ἐστὶ τῆς Πισιδίας· το μὲν παλαιον μετα τὴν μεγίστην ἢ πρώτην, νυν δὲ καὶ ἀντὶ προκαθῆται μερὸς, ὃ ἐκ διαφορῶν τμημάτων συνισχθέν, ἐπαρχίας ἰδίας οἰκονομίαν ἔδεξατο.* Basil. Ep. 138. p. 230. (Benedictiner-Udgaven).

6) l. c. p. 569.

7) l. c. p. 230.

8) l. c.

9) Plinius l. 5. c. 27.

10) Ibid. c. 32.

11) Cellarius l. 3. c. 4. § 160.

Isaurien, hvilket han regner til Galatien¹⁾, og Plinius henregner Lystrerne udtrykkelig til Galatien²⁾. Endnu fortæller det at bemærkes, at det Antiochien, som Lukas (Ap. G. 13, 14) kalder *Αντιοχεια της Πισιδιας*, og som Andre enten kalde ligesaa, eller *ἡ πρὸς τὴν Πισιδίαν*³⁾, af Ptolemæus sættes i den Deel af Pisidien, som han henregner til Galatien⁴⁾.

§ 3.

Til hvilke Menigheder Pauli Brev er skrevet.

Vi have saaledes oplyst, at til Pauli Tider udstrakte Benævnelsen af Galatien sig over adskillige Landstrækninger, som under Amyntas vare forbundne dermed, og som siden bleve i denne Forbindelse, da Galatien forvandlede sig til en romersk Provinds, fornemmelig over Dele af Lykaonien, Pisidien og Isaurien; at dette ikke blot stode i daglig Tale, men at selv Geographerne meente at burde beskrive Landene efter denne Inddeling; og at vi have betydelige Vidnesbyrd for, at i Særdeleshed de i Pauli Historie mærkelige Stæder, det pisidiske Antiochien og Lystra, regnedes til Galatien. Paulus kunde altsaa med al Ret kalde Menighederne i disse Stæder galatiske, skøndt Lukas ogsaa med Rette efter en speciellere Inddeling kunde henvise dem til Pisidien og Lykaonien. At nu Pauli Brev virkelig, foruden maaskee til flere galatiske Menigheder, har været henvendt til Menighederne i Antiochien

1) Ptolemæus l. 5. c. 4.

2) Plinius l. c. c. 32.

3) Cellarius l. c. § 131.

4) Ptolemæus l. c.

og Lystra, formodentlig ogsaa til dem i Jsaurien og Derbe, dette fremlyser af Brevets Indhold, naar det sammenlignes med Lukas's Fortælling i Apostlenes Gierninger; og det er Banfeligheden ved at forene Lukas og Paulus, naar man indskrænker Tanken til det egentlige Galatien, der har brevet til at anstille den foregaaende Undersøgelse.

Da Paulus skrev sit Brev til de galatiste Menigheder, havde han allerede besøgt dem tvende Gange, thi han beskriver, hvorledes han blev modtagen, da han første Gang prædikede hos dem¹⁾. Dette første Ophold kan ikke have været ganske kort, efterdi nye og betydelige Menigheder derved bleve grundede, med hvilke Paulus kom i meget nøie Forbindelse, hos hvilke han vandt stor Anseelse, og efterdi han, som vi siden skulle vise, synes at have oplevet Noget iblandt dem. Naar vi da i Pauli Historie søge Tiden for denne første galatiste Reise, vise de Fleste os hen til det Sted, hvor Lukas første Gang udtrykkeligen nævner Galatien, nemlig Ap. G. 16, 6. Men dette er ved Fortællingen om en Reise, som Paulus foretog for at besøge Brødrene i de Stæder, hvor han tilforn havde prædikeret, og altsaa synes et tidligere Bekendtskab med Galatien at forudsættes²⁾. I det

1) *Οἰδότε, ὅτι δι' ἀσθενειαν τῆς σαρκὸς εὐαγγελισάμην ὑμῖν το προτερον.* Gal. 4, 13.

2) Hug mener vel (S. 237. Anm.), at Lukas tydeligen adskiller Galaterne fra dem, til hvilke Paulus blot reiste for at bestyrke deres Tro. „Om disse, siger Hug, begynder Lukas 15, 40: *διηρχετο . . . ἐπισηρίζων*, og slutter 16, 5: *αἱ ἐκκλησίαι οὖν ἐς ἑρπύοντο* og nu begynder han først om Phrygien og Galatien.“ Paley har allerede uttret samme Mening (Hørø Paulinæ, tydsf. Overs. S. 173 Anm.) Men naar man ret betragter Stedet, da synes de Ord 16, 6: *διελθόντες δὲ τὴν Φρυγίαν καὶ τὴν Γαλατικὴν χώραν*, at indeholde

Mindste er det vist, at Lukas, der her er meget omstændelig, kun omtaler dette Besøg i Galatien som en kort Giennemreise, og at han altsaa neppe her kan tale om det længere Ophold, hvis Tid vi søge. Uden Tvivl var derfor Koppe¹⁾ paa det rette Spor, da han viste hen til Pauli første Ophold i disse Egne, hvorom der fortælles i Apostlenes Gierningers 13de og 14de Capitel. Koppe holdt sig vel alene til det Udtryk (14, 6), at Paulus prædikede i Lystra og Derbe og det omliggende Land; og herimod gielder Eichhorn's Indvending²⁾, at det egentlige Galatien ikke kunde beskrives som liggende omkring et Par Stæder udenfor dets Grændser. Men denne Indvending bortfalder ganske, naar vi tænke os Galatien i den Udstrækning, hvortil vi efter det Foregaaende holde os berettigede.

I Aaret 46 eller 47³⁾ kom Paulus og Barnabas til Antiochien i Pisidien. Paa Sabbatdagen traadte de frem i Synagogen, og forkyndte Christus, og mange Jøder og Proselyter holdt sig strax til dem. Næste Sabbat forsamledes næsten hele Staden for at høre Guds Ord. Men da Jøderne modsagde og bespottede, vendte Apostlene sig til Hedningene; Mange af disse troede, og Evangeliet udbredtes over det hele Land. Da opvakte Jøderne en Forsølgelse, og udstødte

en Gientagelse af det, der forhen var sagt, og at skulle oversættes: men da de havde giennemvandret Phrygien o. s. v. Just paa samme Maade siger Lukas 14, 24: *καὶ διαλθόντες τὴν Πισιδίαν*, thiøndt han allerede B. 21 har sagt, at de kom til det pisidiske Antiochien. Det fortiener endnu at bemærkes, at Lukas ikke siger: Galatien, men: det galatiske Land, hvilket sidste Udtryk synes at indbefatte Mere, thiøndt han siger: Phrygien, og ikke: det phrygiske Land.

¹⁾ Nov.-Test. Vol. 6. Ed. 2. p. 8.

²⁾ Einleitung in das N. T. B. 3. 1ste Hæfte. S. 74. Anm.

³⁾ Guldbergs Tidbestemmelse af det N. T.'s Bøger. § 34.

Paulus og Barnabas af deres Grændser; disse gif da til Ikonium. Der bleve de en temmelig Tiid, og en stor Mængde saavel af Jøder som af Græker troede. Men da ogsaa her Staden deelede i tvende Partier, nødte et Opløb Apostlene at flygte til Lystra og Derbe og det omliggende Land, hvor de prædikede. I Lystra helbredede Paulus en Mand, som havde været halt fra Moders Liv. Mængden, som saae dette Under, sagde paa deres Sprog¹⁾: Guderne have paa taget menneskelig Skikkelse, og ere komne ned til os; og det var neppe, at Apostlene kunde holde dem fra at offere til dem. Men der kom Jøder fra Antiochien og Ikonium; disse op-hidsede Mængden, de stenede Paulus, og droge ham udenfor Staden, i den Tanke, at han var død. Men han var udstadt, og da Disciplene kom omkring ham, stod han op og gif ind i Staden. Næste Dag gif han med Barnabas til Derbe. Ogsaa der prædikede de, gjorde mange Disciple, og vendte derpaa atter tilbage til Lystra, Ikonium og Antiochien. Allevegne styrkede de Disciplene, og beklædede Eldste i hver Menighed. De droge igiennem Pisidien, og kom til Pamphylien.

Naar vi nu med denne Fortælling sammenligne det Brev, vi have for os, da finde vi let, hvor ganske begge passe til hverandre. Vi skulle siden oplyse, at de Menigheder, til hvilke Brevet er skrevet, vare saaledes sammensatte af Jøder og Hedninger, som Fortællingen har viist os, at de bleve samlede paa disse Steder. Paulus skriver i Brevet (Gal. 4,

¹⁾ Undersøgelsen om dette Sprogs Beskaffenhed kunne vi her ikke anstille. I Jablonski's ovenfor anførte *Dissertatio de lingua lycaonica* antages dette Sprog for det samme som Kappadocernes; et andet Resultat giver Guhlingius *de lingua lycaonica a Pelasgis Græcis orta*. Begge Skrifter ere aftrykte i *Thesaurus novus dissertationum exegeticarum ex Musæo Hææi et Ikenii* Tom. 2. pag. 638 sqq. et 657 sqq.

14—15), at de havde modtaget ham som en Guds Engel, som Kristus selv, at de havde priist sig salige, at de, om det havde været mueligt, vilde udrevet deres Dine og givet ham. Hermed stemmer hele Fortællingen, og i Særdeleshed dette, at da Paulus i Antiochien vendte sig til Hedningene, og sagde, at Kristus var sat til Hedningenes Lys, da bleve disse glade, prisede Herrens Ord, og troede (Ap. G. 13, 48). Paulus siger paa samme Sted, at han den første Gang havde prædiket *δι' ἀσθενειαν τῆς σαρκος*, og at for denne Fristelse i hans Riid (*πειρασμον τὸν ἐν τῇ σαρκί*) havde de ikke foragtet eller forkastet ham. Ved denne *ἀσθενεια* have vel adskillige Fortolkere forstaaet Sygdom, men om en saadan Sygelighed veed Pauli Historie Intet, og det synes heller ikke værd at anmærkes, at de ei havde forkastet hans Lære, fordi han var syg. Endnu mindre anbefaler Semlers Fortolkning sig, skøndt ogsaa Hug¹⁾ har fulgt den, at Paulus nemlig første Gang skulde have foredraget Læren mindre fuldt og stærkt, og med Bøjsyn paa den menneskelige Svaghed. Denne Fortolkning strider ligesaa meget mod Pauli hele Tænkemaade og Forhold, som mod Ordene, og ophæves ganske ved det paafølgende Udtryk *πειρασμος ἐν τῇ σαρκί*, der unegtelig maa betyde det samme, som det foregaaende *ἀσθενεια τῆς σαρκος*²⁾. Uden Tvivl maa altsaa *ἀσθενεια* her forstaaes ligesom 2 Kor. 11, 30 om Besværligheder, Førfølgelser og Farer, og Pauli Mening er, som Theodoret udtrykker den: *καὶ τοὶ πολλοὶ ἐφερον ἐπὶ τοῦ σώματος ἀτιμίαν, αἰκίζομενος καὶ σρεβλουμένος καὶ μυρία ὑπομένων δεινά*. Men dette er just en Beskrivelse over Pauli Skiebner ved hans første Ophold i disse Egne,

¹⁾ Anførte Sted S. 236.

²⁾ E. A. Borger interpretatio ep. ad Gal. 274.

saaledes som det fortælles os i Apostlenes Gjerninger. Paulus tilkiendegiver videre, at de Menigheder, til hvilke han skriver, selv havde giennemgaaet svære Lidelser: *τοσαυτα ἐπαθετε εἰκη*, (Gal. 3, 4). Vel have flere fortrinlige Fortolkere forklaret disse Ord om de store Velgierninger, de havde modtaget. Men Sammenhængen udfordrer dette ikke, da det meget vel kunde rinde Paulus i Sinde at spørge dem, om de vilde have taalt saa store Gienvordigheder forgieves; og forgieves var det dog, naar de siden faldt fra den rette Christne Tro, for hvis Skyld de havde taalt dem. Der findes i det N. T. intet Sted, hvor *πασχειν* bruges i hiin Betydning; bedst følger man derfor uden Tvivl Pauli egen Sprogbrug, og forstaaer dette Sted i samme Betydning som 1 Thess. 2, 14: *μιμηται ἐγενηθητε των ἐκκλησιων ἐν τη Ιουδαια, ὅτι τα αὐτα ἐπαθετε και ὑμεῖς ὑπο των ιδιων συμφυλετων, καθως και αὐτοι ὑπο των Ιουδαιων*. Lidelser nok havde uden Tvivl de galatiske Menigheder — naar vi derunder indbefatte de pisidiske og lykaoniske Stæders — havt at dele med Paulus i de adskillige Uroligheder, hvorved hele Byer, og næsten hele Landstaber vare komne i Oprør, og Paulus havde derfor allerede ved sit første Ophold havt nødig at erindre Disciplene om, at det bør os giennem mange Trængsler at indgaae i Guds Rige (Ap. G. 14, 22). Paulus havde dengang beklædt Væbne i hver Menighed (B. 23), og i vort Brev (Gal. 6, 6) finde vi nogle *κατηχοντες* omtalte, med hvilke *οἱ κατηχουμενοι τον λογον* skulde dele alt Godt¹⁾.

¹⁾ Dog tilstaaer jeg, at den sædvanlige Fortolkning synes mig at stride baade mod Sammenhængen og mod Ordene. Det er uforklarligt, hvorledes Paulus, efter i det nærmest Foregaaende vel at have givet praktiske Formaninger, men som staae i nøieste Forbindelse med hele Brevets eneste Indhold, ja som egentlig gielde Lærerne, nu pludselig skulde vende sig til Tilhørerne med en fra det Forrige ganske forskiellig Formaning. Betragter man det Efterfølgende, og vil hense den stærke

§ 4.

Hvor og naar Brevet er skrevet.

Bed Pauli senere Reise giennem disse Lande synes han allerede at have fornummet nogen Indvirkning af de jødiske findede Lærere, og derfor at have maattet bruge alvorligere Tale, hvoraf hans Modstandere toge Anledning til at skildre ham som uvenlig findet mod disse Menigheder (Gal. 4, 16); thi paa dette Sted synes han at tale om noget Forbigangent og ikke om det, som han just da skrev i Brevet. Ellers havde han denne Gang ingen Forsølgelser havt at udholde, thi han

Tale: farer ikke vild, Gud lader sig ikke spotte o. s. v. til det hele foregaaende Indhold, da staaer jo hiin Formaning ganske isoleret; vil man derimod hense den alene til denne, da forstaaes ikke, hvorledes Pauli Jær for Lærernes Underholdning, eller hvis man vil, deres Agtelse, med Gætt bliver saa levende. Ogsaa er det vist Paulus fremmed at forestille Velgierninger eller Lydighed mod Lærerne som det, der fortrinligen er faaet i Anden (B. 8). Endeligen har man ingen Grund til at ansee Galaterne for ligegyldigere mod deres Lærere, da de snarere vare kun allfor agtsomme paa Enhver, der vilde lære dem. Ordene ere denne Fortolkning ikke gunstigere; thi hvorledes kan κοινῶναι τι εἰς πάντας ἀγαθοὺς betyde: at meddele en Anden alt Gødt? Rom. 15, 27 betyde jo de Ord: τοῖς πνευματικοῖς αὐτῶν ἐκοινῶνησαν τὰ εὐαγγ. ikke, at Hedningene havde meddeelt Andre aandelige Gøder, men det Modsatte. Naar κοινῶναι, som Grotius bemærker, haade siges om den Givende og den Modtagende, da veed jeg ikke, hvorfor man her med voldsom Tvang skal udbringe den første Betydning, da Alt er let, naar man vælger den anden, saa at den der undervises her ikke skal meddele Læreren, men tværtimod meddeles af denne, deeltage med ham i alt Gødt, uden Hovmod hielpes tilrette, og veiledes af ham til Christi sande og fulde Kundskab. Dette vilde da være en ganske anden Meddelelse, end den, der var bleven Stik i de galatistiske Menigheder, end den Viden og Væben, som Paulus har nævnet Cap. 5. B. 15, og hvortil han selv siden har talt, og fremdeles vedbliver at tale. Saaledes gaaer Alt frem i naturlig Følge, og man behøver ingen Fortælling at digte om Lærere, der klagede til Paulus, at de ikke erholdt den Løn og den Agtelse, dem tilkom.

figer kun, at han første Gang havde prædikeret under saadanne Fristelser. Saaledes synes ogsaa Alt at have været fredeligt ved den Reise, hvorefter Lukas fortæller Ap. G. 16, 1—6, og som uden Tvivl fandt Sted i Aaret 51¹⁾. Den Giæring, som foranledigede nærværende Brev, maa først ret være udbrudt senere, efterat Paulus allerede var længere borte, end at han strax kunde ile til (Gal. 4, 20); og thiendt hans Venner formodentlig snart have givet ham Efterretning herom, maa dog nogen Tiid være hengaaet, inden denne Efterretning naaede ham. Imidlertid figer Brevet selv, at det ikke er skrevet meget længe efter Galaternes Omvendelse (Gal. 1, 6); Paulus fortæller deri sit Levnetsløb kun til Mødet i Jerusalem (som fandt Sted Aaret før hans andet Besøg i Galatien)²⁾ og hans derpaa følgende Ophold i Antiochien; ogsaa synes Brevets hele Tone at vise, at det endnu var Paulus en ny Erfaring, ikke at de Jødiskefindede modstode ham, men at de kunde finde saadan Indgang hos dem, blandt hvilke han havde prædikeret, og vække saa store Bevægelser; hvilket alt leder os til at sætte dette Brev blandt de tidligste, vi have fra Pauli Haand. Kort efterat Paulus anden Gang havde forladt Galatien, begyndte han sin macedoniske Reise, og kom fra Macedonien over Athenen til Korinth, mod Slutningen af Aaret 52³⁾. Antage vi, at han ved Begyndelsen af sit Ophold i denne Stad har skrevet nærværende Brev⁴⁾, da stemmer dette overeens med alle anførte Omstændigheder; det stemmer ogsaa overeens med den rimeligste Formodning om Tiid og Sted for Brevet til Hebræerne,

1) Guldbergs Tidbestemmelse § 13.

2) Sammenlign § 12.

3) Sammenlign § 11.

4) Andre Formodninger see hos Hoffmann. Introd. p. 91 sqq.

hvilket Indhold og andre Mærker lede os til at sætte i Forbindelse med dette Brev¹⁾; og vi forstaae, hvorfor Paulus ved vort Brev ikke kunde betiene sig af Timothei Hielp, heller ikke mælder nogen Hilfen fra ham, fordi nemlig Timotheus paa den Tiid var fraværende (Ap. G. 18, 1 ff.). Ønsket, atter at see de galatiste Menigheder, blev opfyldt for Paulus to Aar senere (Ap. G. 18, 23). Paa denne Reise synes han at have bestemt Maaden til at indsamle Collecten for de Christne i Judæa, saaledes som han siden anordnede det for den Korinthiske Menighed (1 Kor. 16, 1 ff.)

Dersom den angivne Tidsbestemmelse er rigtig, da er Brevet til Galaterne det første blandt de Pauli Breve, som ere komne til os; ogsaa Marcion gav det det første Sted²⁾, skøndt vi ikke kunne bestemme, om Aarsagen var, at han ansaae det for det ældste. Dog tør vi ikke paastaae, at dette Brev er den første egentlige Formanings-Skrivelse, Paulus har opsat. Det er unegteligt, at vi ikke besidde alle Pauli Breve; og da allerede atten Aar vare forløbne fra hans Omvendelse, er det ikke troligt, at han ei allerede tilforn skulde have tilskrevet Enkelte om Christelige Anliggender; ligesom ogsaa dette, at han bemærker det som noget Usædvanligt, at han har skrevet saa langt et Brev med egen Haand (Gal. 6, 11), synes at vise, at han allerede dengang pleiede at dictere Breve. Dog kan man gjerne antage, at den i Galatien begyndte Forvirring først har bevæget ham til, hvad han siden fortsatte, at henvende Formanings-Breve til hele Menigheder.

¹⁾ See min Undersøgelse om Forfatteren af Brevet til Hebræerne, i *Ny Minerva* 1808, § 13—17. (Blandede Skrifter 5 Bind. Udg.)

²⁾ Epiphanius hær. 42. § 9.

§ 5.

Menighedernes Bestaafenhed.

Inden vi endnu betragte dette mærkværdige Brevs Indhold, ville vi søge nærmere at blive bekendte med de Menigheders Bestaafenhed, til hvilke det er henvendt. Naar Paulus (Gal. 3, 1) kalder Galaterne uforstandige (*ανοητοι*), da meente Hieronymus, at dette maaskee kunde forklares af en Daarlighed og Sløvhed i Forstanden, som hørte til det galatiske, og i Almindelighed til de galliske Folkeslags Charakter¹⁾. Denne Mening fortjener neppe nogen Giendrivelse, og behøver den nu ikke heller. Dersom endog Galaterne længe havde udmærket sig ved Naahed og Bildhed, da vare de nu allerede længe af mildere Sæder; de vare tildeels smeltede sammen med de Folkeslag, blandt hvilke de levede, og havde antaget deres Dannelsse. Vel har man anmærket det som et Beviis paa, at Galaterne endnu havde beholdt en vis Gensoldighed i Sæder²⁾, at Cicero kunde berømme deres Konges Tarvelighed, og hans Omhu for sit Landbrug og sin Dvægavl³⁾. Men denne samme Konge havde Omgang og Venstabs med de meest anseete Romere, og ikke blot hans Ven Cicero⁴⁾, men ogsaa Cæsar⁵⁾ prise hans Klogskab og Forstand i de stærkeste Udtryk. Om Galaterne i Almindelighed siger Strabo, at de havde Talent for Videnskaber og Bestaafenhed⁶⁾. Themistius siger, at Stæderne i Galatien vel ikke vare meget store, men at

1) Hieronymus ad Gal. 3, 1 et in præf. ad comm. in ep ad Gal.

2) Hug, Side 239.

3) Orat. pro Dejotar. c. 9.

4) Ibid. c. 6.

5) Hirtius de bello Alexandr. c. 69.

6) *και παιδειας και λογιων*. Hoffmann anfører disse Ord (Introd. p. 56), men Stedet har jeg ikke kunnet finde hos Strabo.

deres Indvaanere vare vittige og skarpsindige, og af større Fattet-Gvne, end de, der vare ganske græske; „saasnart en philosophist Raabe lader sig see, hænge de strax ved den, som Jernet ved Magneten“ ¹⁾. Ogjaa Libanius roser Ancyra for dens Kierlighed til Videnskaberne ²⁾. Uden Tvivl fandt altsaa Paulus disse Stæders Indvaanere ligesaa dannede, som det øvrige græske Asien^s, og her, som andensteds, havde ogjaa Jøderne beredet Christendommen Veien. Det er bekiendt, hvorledes disse havde udbredet sig over det hele romerske Rige, og i hvor foragtelige Udtryk endog de romerske Skribenter tale om dem, havde de dog allevegne rundet stor Indflydelse, selv i de høiere Stænder. Vel bleve de ofte forfulgte, men ofte antog ogsaa Tyrsterne sig dem, og skienkede dem mange Friheder. Efter Josephi Beretning ønskede Antiochus den Store at have et Antal Jøder boende i Lydien og Phrygien, fordi han meente, at deres Fromhed og Trofast kunde tiene til at dæmpe Urolighederne i disse Lande. Til den Ende lod han to tusinde jødiske Familier føre derhen fra Mesopotamien og Babylonien, og tilsagde dem Frihed at leve efter deres Love ³⁾. Samme Frihed tilstod ogsaa Augustus Jøderne i et Edict, som efter hans Befaling blev indgravet paa en Støtte i hans Tempel i Ancyra ⁴⁾. Hvor mange Belyndere, ja endog Tilhængere Jøderne havde fundet i disse Lande, see vi af Pauli Historie. Da han havde lært i Synagogen i det pisidiske Antiochien, fulgte ham ikke blot mange Jøder, men ogsaa mange Proselyter (σεβομενοι προση-

¹⁾ Themistii Orat. 23. p. 299.

²⁾ Libanii Ep. 20 i Wolfii anecdot. græc. tom. 3. p. 289.

³⁾ Joseph. Ant. 1. 12. c. 3. § 4.

⁴⁾ Ibid. 1. 16. c. 6. § 2.

λυται, Ap. G. 13, 43)¹⁾; den næste Sabbat var næsten hele Staden i Synagogen, og naar allerede dengang Mange af Hedningene antog Christendommen (B. 48), vare de sikkert forberedte dertil ved forud at have stienket de jødiske Lærere noget Bifald. Da disse vilde forjage Paulus, antog fornemme fromme Qvinder (*αἱ σεβομεναι γυναῖκες, αἱ εὐσχημονες*), hvilke vi saa ofte finde Jøderne gunstige, og de Ypperste i Staden sig deres Sag (B. 50). Da Paulus talde i Synagogen i Ikonium, fandt han der baade Græker og Jøder, og af begge troede en stor Mangfoldighed (16, 1). De Christne Menigheder i disse Stæder maae altsaa have bestaaet saavel af Jøder som af Hedninger; dog fornemmelig af disse sidste, og vel meest af Saadanne, som allerede tilforn vare bekiendte med, og havde Tilbøielighed til den jødiske Lære, som tildeels allerede tilforn vare kaldte Proselyter — i Ordets snevrere eller videre Betydning, eller dog *σεβομενοι*. Saaledes maae vi ogsaa efter Brevet forestille os de Menigheder, til hvilke Paulus her skriver. Man seer let, at hans Ord gielde Christne af Hedningene; han udvikler i Særdeleshed den Sætning, at Hedningene retfærdiggøres af Troen (Gal. 3, 8); han siger, at de tilforn havde dyrket Afguder (4, 8), og vi finde, at i det Mindste en stor Deel af dem endnu ikke vare omflaarne (5, 2. 6, 13). Paa den anden Side finde vi dem den mosaiske Lov meget gunstige, meget bekiendte med den og med alle jødiske Forestillinger, som hele Brevet viser.

¹⁾ I det 42de Vers er Ordet *καὶ οὖν* sikkert falsk.

§ 6.

Brevets Indhold.

Brevets Indhold er heelt igiennem kun eet; alle dets Ord tale mod den første betydelige Forvirring i den christne Kirke, som reiste sig fra de Jøder, der med alle deres Folks Fordomme havde antaget Christus, der vedbleve at spørge om Abkomsten til at afflatte Loven, og sandt selv de meest anseete Apostle ikke ganske faste. Dette maatte naturligen komme, og komme paa mange Maader, og vi skulle ikke forestille os, at allerede paa den Tiid en egen Sect havde afsøndret sig; vi skulle ikke paa dem, der omtales i dette Brev, anvende ethvert Ord, som er sagt i andre Breve, passende paa andre Tider, Steder og Personer. Men vort Brev viser os noksom, at de, der hos Galaterne talede mod Paulus, maae have været Mænd af nogen Anseelse, som havde staaet i nogen Forbindelse med Apostlene i Jerusalem — om ikke de Samme, dog omtrent af samme Beskaffenhed, som de, om hvilke der i Apostlenes Gjerninger (15, 1) fortælles, at de kom fra Judæa, og lærte Brødrene i Antiochien, at de ikke kunde freljes, dersom de ikke bleve omstaaarne efter Moses's Skik, som de „Nogle fra Jakob“, der efter vort Brevs Fortælling (2, 12) bragte Petrus og Barnabas til at forandre deres Forhold mod dem af Hedsningene. Apostlene i Jerusalem havde nu vel sikkert ikke udsendt disse for at arbeide imod Paulus, vilde sikkert ikke have billiget deres Fremgangsmaade; i Grunden var deres Overbeviisning ikke forskiellig fra hans, de havde endog paa den udtrykkeligste Maade erklæret sig for ham, og derimod kaldet hans Modstanderes Være forvirrende (Ap. G. 15); men mindre faste, om ikke i deres Mening, dog i deres Forhold, syntes Paulus dem maafee for uflaansom mod deres Folk, ligesom de ham for eftergivende. Herved

synes nogen Spænding at være fremkommen, af hvilken hine jødiske Jvrere betiente sig for at fremstille deres Lære som overeensstemmende med de rette Apostles; thi om Paulus var det deres Mening, at han ei kunde sættes ved Siden af hine Apostle, som vare bekliffede og underviste af Jesus selv, og at han, sin Herre mindre tro, kun for at vinde Menneskenes Gndest, befriede dem fra de byrdefulde Skikke. Imod det personlige Angreb stiller Paulus adskilligt hidhørende af sin personlige Historie, hvorved han deels viser, at de andre Apostle ei havde negtet at vedkiende sig hans Lære, deels at han, ligesaa vel som de, havde sit Embede umiddelbar fra Herren selv. Beskyldningen, at han skulde have forvandsket den rette Lære for at tækkes Menneskene, giver han med største Føie dem, der forebragte den, tilbage, efterdi de just selv vare de, som vilde tækkes Mennesker, og frygtede Forsølgelse for Christi Skyld; thi Jøderne udbredte sig paa den Tiid for det Meste uhindret i det romerske Rige, og først naar det blev troet, at Christendommen var noget Forskielligt fra Jødedommen, vaagnede Forsølgelsen baade af Jøder og Hedninger¹⁾).

Desuagtet figer Paulus paa det Bestemteste, at det ikke er den jødiske Lov, han prædiker, at han har noget Andet og

¹⁾ Naar Paulus (Gal. 5, 11) figer: „dersom det endnu er Omstændelse, jeg prædiker, hvi forfølges jeg da endnu? da er jo Korsets Forargelse ophævet“; da er det besynderligt, at man her har tænkt paa en Beskyldning, som Pauli Modstandere skulde have gjort ham, at han paa andre Steder lærte Omstændelsen. Noget mere Stridende mod Personer og Omstændigheder lod sig ikke let opfinde. Alt hvad Paulus figer, er, at dersom Christendommen, hvilken han prædikede, kun var en Fortættelse af Jødedommen, saa Lov og Omstændelse endnu kunde bestaa med den, da vilde der ingen Forsølgelse være imod den, da vilde Læren om Christi Kors ikke være til Forargelse.

Bedre at bringe, end en truende og tvingende Lov; og dette Ord: Loven, tager han upaatvivleligen i samme Betydning, som Jesus selv, som alle Apostlene brugte det, som Alle paa de Tider maatte forstaae det, saaledes nemlig, at han derunder indbefatter hele Mose Lov, uden i denne Henseende at gjøre Forskiel mellem Ceremonial- og Moral-Loven. Vel er det de jødiske Læreres Jær for Omstørelse og det øvrige udvortes Væsen, som sætter Paulus i Varme; dog see vi, at efter hans egen Beskrivelse hyder den Lov, hvorom han taler, ligesaa vel at elste sin Næste (Gal. 5, 14), som at omstøres; den er givet for Overtrædelsers Skyld (3, 19); den lover dem Livet, som holde dens Bud (3, 12); den truer dem med Forbandelse, som ikke holde dem alle (3, 10), og saaledes indslutter den Alle under Synd (3, 22). Hvo gienfiender ikke i disse Træk den saakaldte Moral-Lov? Og dersom man endog, tværtimod saa mange aabenbare Steder, imod Sammenhæng og Sprogbrug¹⁾, vilde forklare, hvad Paulus i dette Brev siger, kun om Ceremonial-Loven, da bør man dog tilstaae, at han ikke her kan bruge Ordet i anden Betydning, end i sine øvrige Breve; og hvorledes vil man der kunne tænke paa Ceremonial-Loven alene? Den er det dog ikke, hvorom der (1 Tim. 1, 9) siges, at den ikke er givet for den Retfærdige, men for Ugudelige og Syndere, Fader- og Moder-Mordere, Manddrabere o. s. v. Den er det

¹⁾ *Universa lex, h. e. omni ambitu spectata. Aliter enim Judæi (contra hos autem disputatur) νομον non dicunt. Mori epitome theol. christ. p. 192. Provst Engelbreth har allerede anført disse træffende Ord i sine Anmærkninger til Rom. 3, 19—31 (i Videnskabelige Forhandlinger ved Siøllands Stifts Landemøde, B. 2. S. 340 ff.) som fortjene at efterlæses.*

dog ikke, som efter 1 Kor. 15, 56 giver Synden dens for-
dømmende Kraft, og dermed Døden dens Braad. Den er
det dog ikke alene, hvorimod Pauli hele Slutningsfølge i
Brevet til Romerne er rettet. Af de mange herhen hørende
Steder i dette Brev udtegne vi kun nogle faa. Den Lov,
som Hedningene følge af Naturen, og have streven i deres
Gierter (Rom. 2, 14. 15), er dog ikke Ceremonial-Loven,
men den Lov, som byder, hvad Paulus strax efter (B. 21—22)
anfører: du skal ikke stiele, ikke bedrive Hoer o. s. v. Den
Lov, hvis Bud den Omstaaarne uagtet den Omstændelse og det
Bogstav, hvoraf han roser sig, kan overtræde, og som den
Uomstaaarne uden dette kan holde (Rom. 2, 26—27), er dog
ikke Ceremonial-Loven. Den Lov, der giver Kundskab om
Synden, og overbeviser Jøder saavel som Græker, at de ere
under Synden (Rom. 3, 9 ff.) er dog ikke Ceremonial-Loven.
Og naar Paulus (Rom. 3, 28) slutter, at Mennesket ret-
færdiggøres ved Troen, uden Lovens Gjerninger, naar han
derpaa spørger (B. 31): ophæve vi da Loven ved Troen? og
svarer: ingenlunde! men vi stadfæste Loven: hvo kan da her
tænke paa Ceremonial-Loven, og mene, at det var den,
Paulus vilde stadfæste? ¹⁾). Udenbar tager han her Loven i
samme Betydning, som Kristus, da han sagde: jeg er ikke
kommen for at opløse Loven, men for at fuldkomme den
(Matth. 5, 17), eller da han talede om Indholdet af Loven

¹⁾ Jevnf. J. D. Köppen die Bibel ein Werk der göttlichen Weisheit.
Th. 1. S. 390. — Tertullian. de pudicitia c. 6: Legem sistimus
— scilicet in his, quæ et nunc novo Testamento interdicta etiam
cumulative præcepto cohibentur. Pro: Non moechaberis, Qui
viderit ad concupiscentiam, jam moechatus est in corde suo; et
pro: Non occides, Qui dixerit fratri suo Racha, reus erit Gehennæ.
Quære, an salva sit lex non moechandi, cui accessit, nec concu-
piscendi.

og Propheterne (Matth. 7, 12). Saaledes er det ikke fra Ritual-Budene, men fra de moralste, at Jakob henter Exemplerne for at oplyse, at hvo der holder den hele Lov, men støder an i eet Bud, er bleven skyldig i alle (Jak. 2, 9—11).

Men hvorfor polemiserer Paulus da mod Loven, naar han dog selv maa tilstaae, at Loven er hellig, og Budet helligt og retfærdigt og godt (Rom. 7, 12)? Fordi det i enhver Henseende var hans Mening, fordi han paa alle Maader vilde vise, at Loven er utilstrækkelig, og at kun i Christi Evangelium er den fulde Kraft til Salighed for hver den, som troer. Han forfæstede ikke blot Omstændelse og alle mosaiske Stikke, naar man ansaae dem som det Væsentlige og Høieste, eller som Midler, hvorved andre Folkeslag kunde optages blandt Abrahams Børn, og vinde Retfærdigheder med disse; men selv da, naar man betragtede dem som en Indhyllning, hvorunder noget Høiere var stult, naar man forestillede, at med Ceremonial-Lovene var en anden Lov forbunden, og nøie indflettet deri, helligere, end noget andet Folk havde den, som med ubøielig Strengthed forbød enhver Laist, fordrede enhver Fuldkommenhed, fordrede Ærbødighed for Gud, Retfærdighed og Barmhertighed mod Næsten, selv da dristede Paulus sig at sige, at Menneskeslægtens Frelse ikke er i denne Lov alene. Thi hvilken er efter Loven Saliggjorelsens Orden? Mennesket skal erkiende Guds Villie og gjøre den; vee ham, dersom ikke han bliver i alle de Ting, som Loven fordrer af ham, saa han gjør dem! denne Trudsel skal følge ham paa alle hans Veie, skal holde ham tilbage fra det Onde, skal drive ham til det Gode, thi først naar han har opfyldt hvert Stykke af Guds Lov, erhverver han sig Guds Velbehag, og fortjener han Borgerret i det høiere Rige, som efterhaanden udvikler sig paa Jorden, og som hiøset

straaler med fuld Klarhed i det evige Liv. Dersom nu denne Lære er tilstrækkelig til Menneskets Frelse, da er vistnok Kristus overflødig, thi noget Andet og Mere vil han dog være, end blot Lovens Forkynder iblandt Folkene. Men hvordan kan frelses efter denne Lov? Hvad har den til Forsoning af de forrige Overtrædelser? Hvo har holdt den, hvo kommer nogensinde saa vidt, at han holder den i alle sine Stykker og Bud og Forordninger? Og hvad kan Loven med alle sine Trudsler fremtvinge, uden en udbortes Lydighed, hvormed Mennesket endnu langt fra ikke er Gud behageligt? Derfor lærer Paulus: af Naade ere I frelst formedelst Troen, og det ikke af Eder; det er en Guds Gave; ikke af Gierninger, at ikke Nogen skal rose sig (Eph. 2, 8—9). Derfor siger han i vort Brev, at Gud har kaldet os i Naade (Gal. 1, 6)¹⁾; han siger, at de, som ville retfærdiggøres ved Loven, have Intet med Christo at stifte, de ere faldne fra Naaden (Gal. 5, 4); ligesom han ogsaa ellers gjør den samme Modsatning mellem Loven og Naaden (Rom. 6, 14). Med samme Modsatning hedder det hos Johannes: Loven er givet ved Moses, Naaden og Sandheden ere blevne ved Jesus Kristus (Joh. 1, 17).

Hvad Paulus her og i sine andre Breve lærer om Loven har altsaa ikke blot historisk Interesse, tiener ikke blot til at oplyse os om hine Tiders Meninger, men det Væsentligste deraf er at anvende mod enhver Mening, der vil gjøre Christi Evangelium overflødigt. Saaledes anvendte Luther det efter sin Tids Veilighed, men med en Aand og en Kraft, som giennem alle Tider vil tiene til at oplade Skriften i dens

¹⁾ Upaatvilelig mener Paulus her Gud, og ikke sig selv. Ordet *χαρις* er uden Tvivl uægte.

rette Betydning¹⁾. Saaledes kunne og bør vi anvende det i vor Tid, for i Christi Evangelium at vise noget Høiere, ikke blot end den Moral, der kun lærer en udbortes Sædelighed, støttet paa Beregninger om en Arv paa Jorden, men selv end et Pligt-Bud, som vi gierne ville indrømme at være retfærdigt og godt, men som dog „indeholder en praktisk Trang, og hvis Bevidsthed derfor er ledsaget af en Følelse, der, som Underkastelse under en Lov, ingen Lyst fører med sig, men, for saa vidt, meget mere Ulyst til Handlingen i sig selv“²⁾. Vi kunne og bør anvende det, for ved Christi Evangelium saavel at ydmyge som at opvarme en Villie, „der med sin uroffelige Plan kold og modig vil svæve over Alverdenens hærjede Tomter“³⁾. Men den videre Udførelse heraf hører nu ikke til vort Forsæt; vi dvæle endnu kun nogle Diebliske ved Betragtningen af det, Paulus i nærværende Brev fremsatte for sin Tid og for sine Læsere.

Om den hele mosaiske Lov, saaledes som hans Læsere og hans Modstandere i deres Tanker forbandt det Ceremoniale i den med det Moraliske, viser altsaa Paulus her, at Skriften ikke kalder den det Høieste, men at den lærer, at Retfærdighed kommer ved Troen, og at Lovens Væsen ikke er Tro (Gal. 3, 11—12). Loven, lærer Paulus, er dog ikke istand til at frelse Menneskene, thi den har kun Beroligelse for dem, som have opfyldt alle dens Bud, de Fuldkomne og Værdige; men til at blive saadanne kan den ikke danne Menneskene, dens Strengthed gyder ikke Lyst og Liv i deres Hjerter. „Dersom der var givet en Lov, som kunde levendegjøre, da var Ret-

1) Vi kunne her henvise til alle hans Skrifter, men hvad vort Brev angaaer, i Særdeleshed til hans Forklaring over Gal. 3, 19 ff.

2) Kants Kritik der praktischen Vernunft. 4 Aufl. S. 143.

3) Fichtes Forelæsninger om den Læres Bestemmelse. S. 48.

færdigheden virkelig ved Loven" (3, 21); disse Ord ere som Brevets Middelpunct. Loven frembringer ikke det Gode, men hvis den endog vækker Agtelse derfor, da er denne Agtelse dog forbunden med Frygt, altsaa med Ulyst, og dens Tieneste er dog kun Trældom (4, 25). I dens Fulbendelse byder den vel Kierlighed, og stemmer saaledes overeens med Christi Lov (5, 14. 6, 2), med det, hvortil Christus vil danne Menneffene, men ogsaa her befaler den kun, og udretter ikke. Tværtimod, saalænge der behøves en Lov, forudsættes der en Uvillie til til at gjøre det, som Loven byder; Lovgiveren og den Lovbundne ere Tvende, de staae ligesom imod hverandre, deres Villie falder ikke sammen, og Loven har Intet til at virke Lydighed, uden Trudsel mod de Ulydige (3, 10). Siger den end: hvo som gjør dette, skal leve derved (3, 12); men hvorledes gjør jeg det? Alt det Onde bliver endnu i mig, Jeg bliver endnu, i min Afsondring, bunden i Kiødets Begieringer, og mig imod staaer den faste, strenge Befaling med sin Forbandelse — saaledes indslutter Skrivten Alle under Synd (3, 22).

Der behøves altsaa et andet Middel til at forlige Menneffene med Gud, og dette er Troen paa Christus. Troen er dog selv Lovens Grundvold, og derfor stadfæster den Loven, men den formaaer Andet og noget langt Større, end Loven. Troen drager Menneftet til Gud, og blødgjør hans Hierte i Kierlighed til Gud og Mennefter, den giver ham Lyst til at leve, stride og arbejde, den giver ogsaa Den, hvem Loven indslutter under Synd, Haab om Naade, og derved Mod til Omvendelse og Midler til Helliggjørelse; den virker Kierlighed, Glæde og Fred, og da behøves Lovens Trudsel ikke mere (5, 22—23). Med Troen paa Christus dør det Liv i Kiødet (5, 24), det sandselige, affondrede, mod Gud

og Mennesker fiendske Liv, hvorimod Loven var; derimod vaagner det nye, bedre Liv: Jeg lever ikke mere, men Kristus lever i mig (2, 19—20). Denne Menneskets Forening med Gud i Kristus er det Høieste, og denne er det Liv i Troen, som er ganske forskielligt fra Livet under Loven; ved hiint er først sand Sædelighed og Dyd sikket, thi der er ikke længere kun et Forbud eller en truende Befaling, men der er en ny, styrig Kraft, som gjør levende, en ny Skabning (6, 15).

Hvad skulde altsaa den mosaiske Lov, denne strenge Kundgiørelse af eviggieldende Bud, forbunden med forgængelige Former? Den skulde, hvad den alene kunde, tugte og opdrage. Den blev givet for Overtrædelsers Skyld (3, 19), som en Tvang derimod; men i det den ved udbortes Anstalter og ved Frygt maaskee holder Menneskene fra meget Ondt, men tillige overbeviser dem om, at de ere onde, uden dog at have Kraft til at gjøre dem gode, og derved frembringer en Strid i dem, som den alene ikke kan forlige, saa opvækker den hos dem Forlængsel efter og glad Modtagelse af Kristus (3, 24), som bringer, hvad Loven mangler; og saaledes ophæver Loven sig selv¹⁾ (2, 19). Menneskeslægten

¹⁾ „Jeg er ved Loven død fra Loven.“ Loven er ikke Naaden, og naar Paulus undertiden ved et Slags Ordspil taler om Christi Lov, eller om Troens Lov, da hører dette ikke herhvid, hvor han i samme Andebret bruger Ordet to Gange, uden ved noget Tillæg, eller ved mindste Vink at give tilkiende, at han den ene Gang vil betegne noget Andet dermed, end den anden. Tydeligt nok viser Paulus i dette Brev, at Loven skulde opdrage og lede til Kristus. Saaledes forstaaer ogsaa Theodoret Stedet: Loven selv har lært mig at døe fra Loven, thi Loven viste mig forud Kristus; den fulgte jeg, da jeg gik til ham. Hvad Koppe indvender, at Paulus da maatte have skrevet: *δια του νομου τω νομω ανθιστανω*, har saa meget mindre Grund, som Paulus her steds bruger Ordet uden Artiklen. Han siger B. 16. iffe: *εξ εργων του νομου*, men kun *νομου*, og B. 21 iffe: *δια του νομου*, men *δια νομου*.

forestiller Paulus (4, 1 ff.) under Billedet af en Arving, hvem Huset's Herlighed tilhører, men som dog, saalænge han er umyndig, kun er i Huset som en Træl, og er under Tugtemestere; disse lære ham vel ved forskiellig Tvang alle slags Begyndelsesgrunde, men til Faderens frie Liv kunne de ikke indføre ham, skøndt vel berede ham dertil, og lære ham at længes efter den Frihedens Dag, Faderen har bestemt ham. Ved dette Billede synes Paulus ikke blot at tænke paa den mosaiske Lov, men ogsaa paa Hedenskabets religiøse Indretninger, thi han vender Talen til de Christne af Hedningene, og bebrejder dem, at de atter vilde vende tilbage til den svage og fattige Børnelærdom (4, 8—9). Hvo vilde vel ogsaa negte, at der selv i disse Indretninger var Meget, som, hvor svagt og fattigt det end var, dog var anordnet for Overtrædelsers Skyld, og tjente som en Dømming herimod? Det viste sig noksom, at selv denne svage Dømming havde sit Værd, og at den derved vedligeholdte Frygt for Gudene, hvorvel den for en stor Deel grundede sig paa fattige og forvendte Forestillinger, dog virkede paa Folkenes Sædelighed, og ikke kunde borttages uden Fare, saalænge man intet Bedre havde at sætte istedet. Men endog det saa langt Fortrinligere, endog den mosaiske Lov var dog kun en, Tidsbestemmelser underkastet, Opdragelses-Anstalt; den skulde og kunde altsaa ikke vare evig. Det var Tiid, meente Paulus, at Barnet omsider maatte være opdraget, og den Umyndige blive myndig.

Dette vilde skee, dersom Menneskene antog Christi Tro reen og sand, og derved vilde tillige den gamle Adskillelse mellem Folkene ophæves: „her er ikke Jøder eller Græker“ (3), 28). Jøderne vilde, at alle andre Folkeslags Sæder og

Stikke skulde ophøre, og kun eet Folkeslag bøde paa Jorden, nemlig Jøder; i denne Folkens Forsamling under deres Banner ventede de Menneskeslægtens Frelse og de gamle Forjættelsers Opfyldelse; derfor maatte de vel vaage over deres Lov, thi det var ved Loven, at de vare Jøder, og at alle Folkene skulde worde det. Idel jordiske Tanker! lærer Paulus; lad Folkene bestaae tilsammen, saalænge deres Tiid er; lad dem blive Jøder og Græker, ligesom der jo og maa blive Mand og Kvinde; de ere dog alle Eet i Christus. Hvorfor skulle de tvinges i den ene forgængelige Form? For at worde Abrahams Børn og at faae Forjættelserne? Disse ere ikke bundne til Loven, men langt ældre (3, 17), og Afgang til Deel i dem er ikke ved naturlig Afstammelse eller ved noget udvortes Tegn. Abrahams Børn ere de, der troe Gud (3, 7); dette lærer Paulus i Overensstemmelse med Døberen Johannes, og med Jesus selv; og han oplyser denne Sætning ved at allegorisere Fortællingen om Hagar (4, 21 ff.), ikke blot overensstemmende med Jødernes Maade, ikke blot lykkeligen betienende sig af Fortællingens Navne og Ord, men derved uimodsigeligen bevijende, at det ikke er den legemlige Afstammelse, hvorpaa det kommer an, thi ogsaa Ismael var Abrahams Søn.

Ligesom nu Pauli Modstandere holdt fast ved den kiødelige Afstammelse, og fordrede udvortes Tegn i Kiødet, saaledes vare ogsaa Virkningerne af deres Iver Kiødets Gierninger, Fiendskaber, Trætte, Partier, Secter; som sin Væres Virkning roser derimod Paulus Aandens Frugter, Kierlighed, Fred og Mildhed (5, 19 ff.); disses Uttringer savnes heller ikke i dette Brev, med hvor stærk Iver det end er skrevet. Vi opfordre nu Læserne til nøie at agte paa den

Lære, som er fremsat i dette Brev, og det Sindelag, som fremlyser deri, til at følge Udviklingerne og Yttringerne deraf giennem de paafølgende Breve, og da i det sidste Brev, vi have fra Pauli Haand, med Glæde at gienkende uforandret den samme Lære og det samme Sind, som i dette første.

IX.

Anmærkninger til Brevet til Galaterne.

(1831).

Forerindring.

Indledningen til dette Brev har jeg leveret i Videnskabelige Forhandlinger ved Siellands Stifts Landemode B. 3. S. 46 ff. (ogsaa i *Kleine theologische Schriften* *). Bestemmelsen om Tiden, naar Brevet er affattet, og dets øvrige historiske Omstændigheder beroer for en Deel paa den af mig (§ 2) forsøgte Beviisførelse for, at flere mindre tilgrænsende Lande — deriblandt Lykaonien — som vare forbundne til een Provinds med det egentlige Galatien, til hiin Tiid indbefattedes under den fælles Benævnelse af Galatien. Dr. Paulus (Heidelb. Jahrbücher 1827. S. 655) tiltræder denne Mening, og er ligeledes enig i, at Apostelen maa antages at have besøgt de galatiske Menigheder tvende Gange, førend han skrev dette Brev (Gal. 4, 13); men da han med Reil mener, at vort Brev maa være skrevet før det saakaldte Møde i Jerusalem (Ap. G. 15), og da han urgerer Udtrykket *οὐτὼ ταχέως* Gal. 1, 6, saa antager han, at Apostelens andet Besøg i de galatiske Menigheder maa være det, som omtales Ap. G. 14, 21, hvor der siges, at han fra Derbe vendte tilbage til Efstra, Iconium og Antiochia. Men dette maa endnu henregnes til Pauli første Ophold i disse Egne, thi Derbe hørte ligesaa vel

*) S. 401 i dette Bind.

til Galatien i vidtløftigere Forstand, som de tre nævnte Stæder. Ordet *ταχέως* kan i denne Sammenhæng meget vel bruges om et Tidrum af 4 til 5 Aar, hvilke vare forløbne siden de galatiste Menigheders Stiftelse, dersom Brevet, som jeg formoder, er skrevet kort efter Pauli Ankomst til Korinth; i alt Fald behøver man kun at regne Tidrummet fra Pauli andet Besøg, som havde fundet Sted Aaret tilforn. At Paulus først kan have skrevet dette Brev efter Mødet i Jerusalem, synes mig at fremgaae af Gal. 2, 1, hvorefter jeg henviser til Anmærkningen og til Winers anden Excurs.

Winer (Pauli ad Galatas epistola perpetua annotatione ill. Ed. 3 Lips. 1829. p. 6) indvender, at Lukas dog udtrykkelig adskiller Lykaonien fra Galatien. Men da han dog (p. 7) indrømmer, at Paulus kan have brugt Navnet Galatien i en anden Betydning end Lukas, saa synes hiin Indvending mig uden Kraft, thi det er just dette, jeg har antaget og sagt (Indl. S. 58). De lykaoniske Stæder kunde ikke regnes til det egentlige Galatien, men jeg har søgt at oplyse, at dette Navn ogsaa brugtes i en videre Udstrækning, hvori det tillige indbefattede Lykaonien, Pisidien og Isaurien. Paulus havde paa den Rejse, som beskrives Ap. G. Cap. 13 og 14, ikke blot prædike i Lykaonien, men ogsaa i det pisidiske Antiochien, i Derbe, (som uden Tvivl egentligen hørte til Isaurien, skøndt den af Lukas regnes til Lykaonien), og i det omliggende Land. Naar han da skrev til disse Menigheder, og ventelig tillige til nogle egentlige galatiste, hvilke han maaskee samme Gang havde grundet, eller i det Mindste havde besøgt, førend han skrev Brevet, da synes det meget naturligt, at han ikke kaldte dem Lykaoner, Pisider, Isaurer og Galater, men at han sammensattede dem under Benæv-

nelsen af Galater, hvilken paa denne Tiid var fælles for dem alle.

Schott bemærker (Isagoge hist. crit. in libros N. T. sacros. Lips. 1830. p. 221 sq.), at det ikke kan bevise, at Navnet Lykaonien hos Lukas har havt saa stor Udstrækning, at det ogsaa indbefattede Galatien. Jeg indrømmer dette saa aldeles, at jeg endog mener, det kan bevise, at hiint Navn hverken hos Lukas eller nogen anden Forfatter har havt denne Udstrækning. Men min Paastand er en ganske anden, nemlig, omvendt, at Navnet Galatien hos Paulus, som hos Andre, har havt en saadan Udstrækning, at det ogsaa indbefattede Lykaonien. — Jeg har (Indl. § 3.) søgt at vise, at hvad Paulus i vort Brev siger, at han selv og Menighederne havde maattet taale, passer til Beskrivelsen i Ap. G. Cap. 13 og 14. Schott erindrer, at Paulus ogsaa paa den Ap. G. 16, 6, omtalte Rejse kan have havt Trængsler at giennemgaae, skøndt Lukas ikke siger det. Uden Tvivl vil dog Enhver, som læser den sidstnævnte Beretning, finde det rimeligere, at dette Op- hold har været kort og uden mærkelige Begivenheder.

De Wette (Lehrbuch der historisch-kritischen Einleitung in die kanon. Bücher des N. T. 2 Ausg. Berlin 1830) anfører blot de her forsvarede Sætninger, men anvender, som sædvanligt, ingen Bestræbelse for at føre Sagen til noget Resultat. Hemsen (der Apostel Paulus; sein Leben, Wirken und seine Schriften. Nach dem Tode der Verf. herausg. von Rücke. Göttingen 1830. S. 248) tillægger mig uretteligen Storr's Mening, at Brevet til Galaterne kun var rettet til de Christne af Hedningerne, ligesom Brevet til Hebræerne kun til Jødechristne. Det Modsatte har jeg sagt i Indledningen § 3. I Øvrigt indlader than sig ikke paa min Undersøgelse om det førstnævnte Brev. C. W. Niemeyer

de tempore, quo epist. ad. Gal. conscripta sit. Gottingæ 1827. p. 5 sqq.) vil ogsaa have fundet, at Fortolkerne hidtil have faret vild, fordi de ikke erkjendte, at Lykaonien med tilgrænsende Lande paa den Tid kaldtes Galatien. Hans Grunde ere de samme, som de af mig anførte; kun nævner han ikke min Undersøgelse.

Ganske nye Hypotheker have tvende Forfattere nyligen opstillet. Efter Schrader (der Apostel Paulus. Th. 1. Leipzig 1830, S. 218 ff.) er Brevet til Galaterne skrevet sidst af alle Pauli Breve, kort før hans Død, og han finder i Brevet flere Hentydninger paa Apostelens Fangenskab. Köhler (Versuch über die Abfassungszeit der apostolischen Schriften im N. T. Leipzig 1830) antager, at alle Pauli Breve, med Undtagelse af det til Romerne, ere skrevne efter hans første Fangenskab, og Brevet til Galaterne allerlidst. Det lønner ikke Umagen, nærmere at prøve disse Absurditeter.

Før Indledningen havde jeg allerede udarbejdet en Oversættelse af, og Anmærkninger til dette Brev. Oversættelsen er bleven benyttet ved Revisionen af det danske Nye Testament. Anledningen til atter at tage Anmærkningerne frem gav Winers ovennævnte fortrinlige Commentar. Ved nærværende Bearbejdelse har det ikke været min Hensigt at fremsætte de forstieilige Fortolkninger af ethvert Sted, men at udvikle den, der forekommer mig den rigtigste. Heller ikke har jeg villet optage, hvad der synes mig egentlig at henhøre i et Lexikon over det Nye Testament. Men det var mit Ønske, at der, ved Brugen af et saadant Lexikon, og i Forbindelse med hvad der er sagt i Indledningen, Intet skulde mangle til en grundig Læsning af dette Brev.

Cap. 1.

1. ἀπόστολος] Dette Ord bruges vel i det N. T. om et Sendebud fra Mennesker Phil. 2, 25, og maaskee 8, 23 (jvnf. B. 19), hvor dog Tillægget δόξα Χριστοῦ synes at hentyde paa den eminentere Betydning. I kaldes Christus selv Hebr. 3, 1 vor Betsjendelses Apostel, bruges Ordet om dem, der havde den høieste Rang Christi Sendebud til Menneskene 1 Cor. 12, 28. Eph. Benævnelsen af Apostel tilkom saaledes fortrinligen v, hvilke Christus selv havde udnævnt, men Paulus sig ogsaa selv stedse dette Navn, der tillægges ham og ogsaa Ap. G. 14, 4—14, og han tillægger Andronikus og det. (Rom. 16, 7).

ἀπ' ἀνθρώπων, οὐδὲ δι' ἀνθρώπων] Skiondt her neppe stærk Modsatning er meent, er der dog en Modsatning. søges bedre i de forskiellige Præpositioner (ἀπὸ og διὰ), det forskiellige Numerus (ἀνθρώπων og ἀνθρώπου), og igen er, som Grotius udtrykker den, at Pauli Embede er ham overdraget af Mennesker efter eget Vilkaar; heller er det efter Guds Befaling overdraget ham, som de af ne beskittede Lærere, ved noget Menneske, men ved s selv.

2. ἀδελφοί] De, der ledsagede ham, som vel ikke re Lærere eller egentlige Embedsbrødre.

ἐκκλησίαις τῆς Γ.] Om disse see Indledningen. neppe, som Nogle have meent, med det Forsæt strag sin Misfornoielse med disse Menigheder, at Paulus falder dem hellige, elskelige eller desl. Disse Tillægsdes i Begyndelsen af Brevene til Korinthierne, med Paulus dog ogsaa var utilfreds, derimod ikke i Brevene sSalonicenserne.

B. 4. *ἐπὲρ*] Nogle foretrække Læsemaaden *περὶ*, som giver samme Mening, see Hebr. 10, 26. 13, 11. 1 Petr. 3, 18. 1 Joh. 4, 10.

ἐκ τοῦ ἐνεσῶτος αἰῶνος πονηροῦ] *Αἰών*, en vis Tiid og dens Tilstand. *Ἐνεσῶς*, om den nærværende Tiid, modsat *τῷ μέλλοντι*, Rom. 8, 38. 1 Kor. 3, 22. *Πονηρός*, fordærvet, jvnf. Ap. G. 2, 40. 1 Joh. 5, 19. Udfrielsen er altsaa her fra den nærværende Tiids Fordærvelse.

B. 5. *ἡ δόξα*] med Artikelen: den ham tilkommende Ære. Winer.

B. 6. *τοῦ καλέσαντος ὑμᾶς*] sikkert Gud eller Christus, ikke Paulus.

ἐν χάριτι] modsat Lovens Trusler. Paulus synes her strax at antyde Brevets Indhold.

Χριστοῦ] Dette Ord, som nogle Haandskrivter og Kirkesædne udelade, og for hvilket andre have *θεοῦ*, er uden Tvivl en Til sætning, hvormed man har villet forklare, hvo det var, der havde kaldet, men som man har indsat paa et urigtigt Sted, hvor det kun kan forbindes med *ἐν χάριτι*.

B. 7. *ὁ οὐκ ἔστιν ἄλλο· εἰ μὴ*] *Ὁ* forbindes langt naturligere og kraftigere med *εὐαγγέλιον*, end med alt det Foregaaende, saa at her skulde siges: hermed forholder det sig ikke anderledes, end at Nogle o. s. v. *Εἰ μὴ* forklarer Røppe rigtigheden ved *μόνον δὲ*, jvnf. 2, 16. Matth. 12, 4. 1 Kor. 7, 17. Ab. 9, 4.

B. 8. *ἡμεῖς*] Skjøndt P. hermed fornemmeligen mener sig selv, svæve dog de Andre, som tilligemed ham havde prædiket det samme Evangelium, ham for Tanterne.

ἀνάθεμα] det samme Ord som *ἀνάθημα* (see Winer), om den, der er udstødt fra Guds og Menneskers Samfund.

B. 9. προειρήκαμεν] nemlig B. 8.

B. 10. ἄρτι] „i det, som jeg her siger.“

πειθω] Ordet betyder i Almindelighed at bevæge Nogen
 Sag, fornemmeligen ved Tale, og da, som paa dette
 , at bringe ham paa sin Side, vinde hans Gunst. Mod-
 erne besyldte P. for, at han eftergav Fordringen af den
 ste Lovs Jagttagelse for at vinde Menneskers Gunst. Han
 er dem derfor, om han nu taler som Den, der vilde ind-
 e sig hos Mennesker.

εἰ γὰρ] γὰρ synes at være uægte.
 ἡρεσκού] ἀρέσκειν τινι har vel for det Meste hos Paulus
 Betydning, at gjøre en Anden Noget til Behag, at søge
 ns Bijald (see især Rom. 15, 2. 1 Kor. 10, 33. 1 Thess.
 4, 1); men da P. dog strax foran har udtrykt dette
 b ved ἡτῶ ἀρέσκειν, tages Ordet her vel bedst i sin
 lige Betydning, at behage Nogen, som ogsaa giver en
 god Mening.

B. 11. δὲ] Læsemaaden γὰρ synes at burde foretrækkes;
 ender tilbage til det, hvorfra han begyndte, at forsvare
 angrebne Apostelværdighed.

οὐκ ἔστι κατὰ ἄνθ.] „ikke af menneskelig Oprindelse.“ Det
 ende viser tydeligt, at P. her ikke vil sige, at Læren ei
 adsmigre sig hos Mennesker.

B. 12. οὐτε] er vistnok den rigtige Læsemaade, da,
 Winer bemærker, παρέλαβον og ἐδιδάχθην ikke ere saa-
 forskellige, at de kunne adskilles ved οὐδέ. „Jeg har
 annammet, og ikke lært det.“

B. 13. ἐν τῷ Ἰουδ.] Ἰουδαϊσμός betyder, naar det
 s objectivt, den jødiske Religion selv, naar subjectivt,
 menneskes Hengivenhed for den. Her maa det forstaaes
 tivt om P. Judaisme eller hans Hengivenhed for den

jødiske Lære. Derfor siger han i det følgende B. προέκοπτον ἐν τῷ I.

ἐπόρθουν] ἐζήτουν πορθεῖν, paa samme Maade som P. ofte bruger ἀρέσκειν, see til B. 10. Πορθεῖν det Modsatte af οἰκοδομεῖν. Bengel.

B. 14. συνήλικας] ikke blot Jævnaldrende, men alle de, som vare i samme Stilling, havde samme Kundskab, af hvilke det Samme kunde ventes. Jvnsf. Dan. 1, 10 אֲשֶׁר כְּגִילָהֶם, τὰ συνήλικα ἡμῶν, hvilket den danske Bibel-Oversættelse godt udtrykker: som ere af lige Bilkaar med Eder.

παράδοσαν] den hele jødiske Lære, saavel hvad der var indeholdt i de hellige Skrifter, som hvad der siden var føjet til af Lærerne. Winer.

B. 16. ἐν ἐμοὶ] ikke: ved mig, thi da sagdes her om- trent det Samme, som i den følgende Sætning; ikke for μοι, thi ἐν kan ikke saaledes staae overflødigt; men, som Michaelis oversætter, i mit Jnderste.

σαρκὶ καὶ αἵματι] Meningen kunde vel være, at P. ikke tog sit eget Kød og Blod, sine naturlige Lyster, sin naturlige Forstand paa Raad: men da han ligevel kunde have giort dette, hvad enten han reiste til Arabien eller til Jerusalem, og det desuden her kommer an paa at vise, at han ikke har sin Lære fra Mennesker, saa mener han sikkert, at han ikke raadførte sig med noget Menneske, og han bruger Udtrykket Kød og Blod i Modsetning mod Den, fra hvem han havde sin Lære, Herren selv.

B. 17. εἰς Ἀραβίαν] Om dette Ophold i Arabien vides ellers Intet, dog synes et Spor deraf at findes Ap. G. Cap. 9. Der fortælles nemlig først B. 19, at P. blev „nogle Dage“ hos Discipleene i Damascus, derefter B. 22—23, at han blev mere befæstet, og giendrev Jøderne, hvorved der

b „en temmelig Tiid“ (*ἡμέραι ἱκαναί*), inden han blev til at forlade Damascus. Imellem hine „nogle“ og disse „lige“ Dage synes der altsaa at have været et Mellemrum, i P. ikke var i Damascus. Det var formodentlig i det østlige Arabien, som det nærmeste ved Damascus, at P. holdt sig, og Hensigten af dette, som det synes eensomme, holdt var sikkert den, at Troen kunde modnes i hans Siel.

B. 18. *μετὰ ἐτη τρία*] nemlig fra Pauli Omvendelse, hvilket omtrent er det Samme, fra hans sidste Ophold i Jerusalem. Vilde man regne de tre Aar fra P. Tilbagekomst til Damascus, da var denne Angivelse af Tiden unyttig, da P. ikke har sagt, hvor længe han var i Arabien, og den Beregning stemmer heller ikke overeens med Begivenhedernes Følge. Denne Rejse falder i Aaret 36 eller 37, og ses Ap. G. 9, 26 ff. og 22, 17 ff.

ἰσχυροῦσαι] „blive kjendt med,“ noget Mere end blot *ἰδεῖν*.

Πέτρον] neppe *Κηφᾶν*, som nogle Haandskrifter have. Ikke alle vegne har skrevet *Κηφᾶν* sees af 2, 7—8, hvor Haandskrift har dette Navn, hvilket P. første Gang synes at have brugt 2, 9, hvor ikke blot de ældste Oversættelser have det, men hvor det ogsaa til Gusebii, eller i det Mindste til Gusebius (H. E. I. 12) fortæller efter Clemens, at man af det Sted havde opfundet en fra Petrus forskiellig Kephās, som kunde have været blandt de 70 Disciple.

ἡμέρας δεκαπέντε] omtrent 2 Uger.

B. 19. *Ἰάκωβον τὸν ἀδελφὸν τ. κ.*] Angaaende denne vilde vi her ikke gientage det saa ofte Gientagne, eller den Striden i alle dens Enkeltheder, men kun fremsætte det Meget, som synes tilstrækkeligt til Afgiørelse. Naar Jesu

Landsmænd spørge (Matth. 13, 55—56. Marc. 6, 3) er denne ikke den Tømmersmands Søn? hedder ikke hans Moder Maria? og hans Brødre Jakob og Joses og Simon og Judas? og ere ikke alle hans Søstre hos os?" da har sikkert Herder Ret, naar han paastaar, at Talen maa være om Saadanne, der bleve anseete for egentlige Brødre og Søstre, ligesom Talen er om en kiødelig Moder (Briefer zw. Brüder Jesu, Werke 3. Rel. u. Theol. VIII. 185). Dersom endog Østerlænderne, ligesom vi tildeels ogsaa, bruge Benævnelsen Brødre om Slægtninger, da indskrænke de den vist ikke blot til Sødsfendebørn, og det er ubegribeligt, hvorfor Jesu Landsmænd her kun skulde opregne Sødsfendebørn, og ikke Farbrødre, Morbrødre o. s. v. Det er fremdeles ubegribeligt, hvorledes Nogle af Jesu Slægtninger skulde fortrinligen have bekommet Navn af hans Brødre; dog er det vist ikke alle hans Slægtninger, om hvilke der siges (Matth. 12, 46. Marc. 6, 32): „hans Moder og Brødre stode udenfor, og begierede at tale med ham," men her betegnes upaatvivleligen visse Personer, som i Særdeleshed pleiede at kaldes hans Brødre, og som, da de ingensteds blot kaldes Slægtninger, men af fire Fortællere stedse kaldes Brødre, vel ogsaa maae have været det, eller dog været anseete derfor. Disse maae da vel og have været de Brødre, om hvilke Johannes fortæller, at de opfordrede Jesus til at drage til Judæa, og som ikke troede paa ham (Joh. 7, 3—5). Altsaa vare de jo ikke blandt de tolv Apostle, og altsaa var den Jakob, der var en af de Brødre, som endnu ikke troede Jesum, ikke den Samme, som den Jakob, Alphæi Søn, der tælles iblandt de Tolv. Jesu Brødre nævnes stedse som forskjellige fra hans tolv Apostle; endnu efter Opstandelsen finde vi Ap. G. 1, 13—14 en Fortegnelse paa dem, der holdt sig sammen, nemlig først de Elleve, og

blandt disse Jakob, Alphæi Søn, dernæst Qvinderne og Jesu Moder, og endelig Jesu Brødre. Saaledes stielne de ogsaa de ældste Kirkefribenter mellem Jakob, Alphæi Søn, og Jakob, Jesu Broder (Euseb. H. E. II. 1, Const. apost. II. 55. VI. 12. 14). Herved møder kun een, men efter min Følelse betydelig, Bæmskelighed, nemlig at Jesus paa sit Kors anbefaler sin Moder til Johannes, og denne tager hende i sit Huus (Joh. 19, 26—27); thi denne Omstændighed synes ikke at tillade os at antage, at hun selv har haft Børn, mindst en Søn, der snart blev saa anseet blandt de Christne. Denne Bæmskelighed bortfalder, naar vi antage den Efterretning, som findes hos Mange af de Gamle (Stederne see hos Pott Proleg. 37 sqq.), at de, der kaldtes Jesu Brødre, vare Josephs Sønner af et tidligere Ægteskab; hvorved vi dog ingenlunde bør tænke paa det senere opdigtede Levirats-Ægteskab mellem Joseph og hans Broders, Alphæi eller Klopas, Enke, en Søster til Jesu Moder (jvnf. Pott 52). Maria havde da selv ingen Børn, uden den Enke, endstøndt Matth. 1, 25 ingen Grund giver os til at tvivle om, at hun jo efter sin Førstefødtes Fødsel har levet med Joseph som hans Hustru: har hun født Flere, da ere de tidligere døde, men Udtrykket Førstefødte forudsætter ikke nødvendigens Yngre, thi saaledes kaldtes Den, der aabnede Moders Liv, om dette endog siden blev tilsluttet. Paa denne Maade er Alting klart. Josephs Sønner maatte kaldes Jesu Brødre, dog havde Judas Marsag nok til i sit Brev (1, 1) kun at kalde sig Jakobs Broder; vi maae finde dem i nær Forbindelse med Jesus, og denne Forbindelse kunde vedvare, støndt de ikke troede paa ham; men støndt de ikke strax troede, kunde de dog lettest erfare, hvad der siden kunde bevæge dem til at troe; og da de troede, kunde de

snarest vinde Anseelse og tælles blandt Apostlene, fordi ogsaa de saa længe og saa nøie havde kiendt Herren. Hug bemærker vel, at da Jakob Zebedæi Søn var dræbt, taler Lukas stedse (Ap. G. 12, 17. 15, 13. 21, 18), som om der nu kun var een Jakob tilbage. Maaſkee var der da ogsaa kun een, thi om Alphæi Søns senere Stiebner vide vi Intet; desuden vilde Lukas kunne tale saaledes, naar der kun var een Jakob i Jerusalem, som der var saa anseet, og var saa bekiendt i alle Menighederne, at Enhver vidste, om hvem Talen var. Ubetydeligst er den Indvending, at den Jakob, der kaldes Herrens Broder, allevegne sættes lige med Apostlene, endog her af Paulus unegteligen kaldes Apostel, thi fordi han regnes blandt Apostlene, derfor ikke blandt de Tolv (jvnf. hvad vi have bemærket til B. 1). Den Jakob, som Paulus her omtaler, var altsaa Josephs Søn, havde først ikke troet paa Den, som kaldtes hans Broder, men synes dog endnu før Jesu Død at have sluttet sig til de Troende; den Opstandne aabenbarede sig for ham (1 Kor. 15, 7. Hvad Nazaræernes Evangelium fortæller om denne Aabenbarelse, synes Fabel), han holdt sig siden til Apostlene, og da disse efterhaanden adspredtes, forestod han tredive Aar igiennem Menigheden i Jerusalem, hvor hans Bandel skaffede ham Tilnavnet den Retfærdige, indtil i Aaret 63 Upprørspriesteren Ananus, en Sadducæer, lod ham stene, som Josephus beretter (Antt. XX. 9), til stort Mishag for de Bedste i Staden. Denne Jakob er upaatvivleligen Forfatter til det Brev, som under dette Navn findes i det N. T.; Menigheden kaldte ham Herrens Broder, han selv undviger, ligesom Judas, denne Benævnelse, og kalder sig blot Guds og den Herres Jesu Christi Tjener.

B. 20. ἀ δὲ γράφω] dette henføre vi med Winer til en foregaaende Fortælling fra B. 12.

δοὺ ἐρώπιον τ. θ.] „see, det er for Guds Åsyn, jeg altjaa ikke.“

B. 21. κλίμ. τ. Συρίας καὶ τ. Κιλικίας] Ap. G. 9, 30 Cæsarea i Phoenicien, som regnedes til Syrien, og i Cilicien, Pauli Fødeby.

B. 22. ταῖς ἐκλ. τῆς Ἰουδαίας] nemlig udenfor Jerusalem.

B. 23. ἐν ἐμοὶ] ikke: i Anledning af mig, men: for mig, de fandt i mig Stof til at prise Gud; see 1. Kor. 15, 31.

Cap. 2.

B. 1. διὰ δεκατεσσάρων ἔτων] nemlig, som enhver læser vil forstaae det, fra den ovenfor (1, 18) ommeldte Reise. Denne Reise er upaatvivleligen den, hvorefter der fortælles B. 15, da det saakaldte Møde i Jerusalem blev holdt, da vi efter Guldbergs grundige Undersøggelser (Tidsræknelse for det N. T. Bøger 40) sætte i Aaret 50, eller 51. Den Uoverensstemmelse, at Lukas lader Paulus efter Brødrenes Tilskyndelse, Paulus derimod her (B. 2) at han reiste efter en Åbenbarelse, er let at forlige; naar man indvender, at dersom Paulus her meente denne maatte han have beraabt sig paa den Beslutning, som Paulus og de Ældste ved denne Leilighed fattede, da bliver Uoverensstemmelsen den samme, hvis man her vilde antage en anden Reise, hvorefter Lukas Intet skulde have berettet, efterdi Brevet dog sikkert maa være skrevet senere end hiint Møde, — Paulus, da han skrev Brevet, tvende Gange havde besøgt Jerusalem, til hvilke han skriver, og hans anden Reise til Jerusalem først falder efter Mødet (Ap. G. 16, 6. see Indl.

§. 85 ff.) — og man altsaa ligesaa vel maatte ventet Mødets Beslutning omtalt. Men det var ikke paa et skrevet Brev, var det endog fra Apostle og Eldste, at Paulus grundede sin Lære, eller derfra han hentede sin Fuldmagt. Maaskee stemmede Mødets Beslutning heller ikke ganske overeens med hans Overbeviisning; i det Mindste finder man ingensteds, at han har forbudt at spise Blodet af det Dvalte, og naar han i Brevene til Romerne og Korinthierne ikke uindstrænket tillader Spiisningen af Afgudsoffer, da støtter han sin Mening paa andre Grunde. — Andre finde i den her omtalte Reise den tidligere, om hvilken der berettes Ap. G. 11, 30. 12, 25. Men da de 14 Aar med ingen Rimelighed kunne regnes anderledes, end fra det Besøg i Jerusalem, som omtales 1, 18, saa kan man paa denne Maade aldeles ikke ordne Tidsfølgen; og istedenfor *δεκαετησάων* at læse *τεσσαράων*, kan, som aldeles vilkaarligt, ikke være tilladt. (Ogsaa i Chronicon paschale er denne Læsemaade sikkert kun en Conjectur). Fremdeles havde denne tidligere Reise en ganske anden Hensigt, end den her omhandlede. Paulus og Barnabas bragte nemlig dengang Gaver fra Brødrene i Antiochien til dem i Judæa; paa denne Tiid var Jakob, Johannes's Broder, bleven henrettet, og Petrus flygtet (Ap. G. 12, 2. 17), de fandt altsaa Menigheden i Sorg og Frygt, fandt neppe Rogen af Apostlene i Jerusalem, undtagen Jakob, Herrens Broder (ved sin Vortreise lader Petrus kun Jakob og Brødrene hilse, Ap. G. 12, 17). Da altsaa dette Ophold i Jerusalem ikke var mærkværdigt for Pauli nærværende Diemeed, kan det let forklæres, at han her har forbigaaet den, eller, iblandt sine mangfoldige andre Reiser, glemt den.

διὰ] efter Forløb af, Marc. 2, 1. Ap. G. 24, 17.

B. 2. *αὐτοῖς*] dem i Jerusalem, nemlig Lærerne og de
e, dem, der kunde have Stemme i denne Sag.

καὶ ἰδίαν] betyder ikke: i Særdeleshed, men: særskilt.

οἱς δοξοῦσι] *ἐναι τι* B. 6, fornemmelig Jakob, Petrus
Johannes, B. 9.

ἢ πως] „om jeg vel“; dette er Spørgsmaalet, som han
gde Lærerne i Jerusalem.

B. 4. *διὰ δὲ*] refererer sig til *ἀρεθύνειν* B. 2.

B. 5. *οἱς οὐδὲ*] Disse Ord ansee nogle Kritikere, paa
d af nogle faa — for det Meste latinske — Vidnesbyrd
tægte. Stedet vinder ved denne Udeladelse vel gramati-
Sammenhæng, men heller ingen anden, thi Meningen
da ligemeget stride mod Pauli Tænkemaade, mod hans
i dette Brev — thi havde han selv givet efter, hvorfor
da Galaterne ikke ogsaa gjøre det Samme? — og mod
hvad han siden fortæller, at han har gjort.

B. 6. *ὅποιοι ποτε ἦσαν*] Da her staaer *ἦσαν* og ikke
mener Winer, at Tiden er om, hvorledes de vare,
s Christos var paa Jorden. Man bebreidede nemlig
s hans forrige Forhold.

ποῶς. θ. ἀρθρ. οὐ λ.] Det er besynderligt, at Koppe
an tænke paa den uanseelige og svage Legemsbygning,
aan — ved en falsk Fortolkning af nogle Steder i Pauli
— tillægger denne Apostel. Meningen er vel klar nok,
d ikke, ved at forunde sine Gaver, saae paa, hvorlænge
t havde været Apostel, hvorlænge Nogen havde om-
es med Herren, ja var han endog kaldet hans Broder,
hvor stor hans Anseelse var iblandt Menneffene; thi alt
pleiede Pauli Modstandere sikkert at anføre, for at ophøje
og de andre Apostle over ham.

B. 7. ἐμοὶ γὰρ] et Anakoluthon; Paulus har begyndt i een Construction, og farer fort i en anden.

B. 10. τῶν πτωχῶν] nemlig i Judæa, hvor paa den Tiid megen Fattigdom fandt Sted. Man finder ideligen i Pauli Breve Spor af, at han ikke glemte denne de andre Apostles Begiering til ham.

B. 11. Ἀντιόχεια] Her menes den navnkundigste af de Stæder, der har dette Navn, nemlig Syriens Hovedstad, en af Verdens skønneste Stæder. Seleucus Nikanor havde anlagt, eller igien opbygget og udvidet den, ved Floden Orontes, og benævnet den efter sin Fader Antiochus. Cicero kalder den en berømt Stad, udmærket, ikke blot ved Folke-mængde og Rigdom, men ved Videnskaber og en Mængde af de meest dannede Mænd (pro Archia 3). Paa denne Tiid var den vel ingen Konges Residens, men dog Sædet for den romerske Regering. Under adskillige Afveglinger vedvarede dens Blomstring giennem flere Aarhundreder; hos Ammianus (I. 14. c. 8) hedder den: det Verden bekiendte Antiochien, med hvilket ingen Stad kan lappes i Handel og Rigdom. Seleucus havde, ved at tilstaae dem store Fordele, draget mange Jøder til Antiochien; blandt disse havde de Christne, som bleve adspredte ved den Forsølgelse, hvorunder Stephanus blev stenet, tidligen bragt Christendommen (Ap. G. 11, 19), og der havde de Troende først antaget Navnet Christne (Ap. G. 12, 26). — Fra Jerusalem reiste Paulus til Antiochien (Ap. G. 15. 30), og kort efter synes Petrus at være kommen derhen.

κατηρωσμένος] Paulus synes dog snarere at ville sige: han fortiente at dødes, end hvad Udtrykket rigtignok egentligen tilkiendegiver: han blev dødet, man førte Klage over ham.

B. 12. *τινὰς ἀπὸ Ἰακώβου*] Dette Udtryk siger vel ikke, at de vare sendte af Jakob, dog siger det Mere, end blot at de kom fra Jerusalem, hvor Jakob var; det tilkiendegiver, at de vare Jakobs Benner og Tilhængere, og viser, til hvilket Forhold i denne Sag Jakob var meest tilbøielig.

B. 14—21. Det lader sig ikke afgjøre, hvor Meget af det her Medskrevne Paulus med de samme Ord har sagt til Petrus. Indholdet af sine Forestillinger til denne fremsætter han her, men synes efterhaanden at føre Talen over til sin nærværende Hensigt.

B. 15. *ἀμαρτωλοὶ*] Jødernes sædvanlige Forestilling om Hedningerne, fødte i Synden, og uden Noget, der kunde frelse dem derfra.

B. 16. *διότι κ. τ. λ.*] Der er ingen Grund til at antage, at Paulus her skulde have Ps. 143, 2. for Øie.

B. 17. 18. Disse Vers høre sammen i denne Mening: dersom det er Synd at forlade Loven for Christi Skyld, da forfører jo Kristus til Synd; og dersom jeg vender tilbage til Loven, som jeg har forladt, da erklærer jeg, at jeg syndede i det jeg forlod den.

B. 17. *ἐν Χριστῷ*] Dette Udtryk siger Mere, end „ved Kristus;“ det tilkiendegiver, at Retsfærdiggjørelsen er i det Samfund med Kristus, hvori vi ved Troen optages. Den inderligere og betydningsfuldere Præposition *ἐν* er hos Paulus fælden blot synonym med *διὰ*.

ἄρα] „da er jo“; uden Tvivl rigtigere, end, ved at skrive *ἄρα* at tage Sætningen spørgende: „er da ikke?“

μὴ γένοιτο] den modsatte Formel af *ἀμήν*.

B. 19 begynder en ny Mening, hvilken γὰρ forbinder med alt det Foregaaende, og ikke blot med det Nærmeste.

διὰ νόμον νόμος ἀπέθανον] „Ved Loven“, som er vor Tugtemester til Christum (3, 24), som bereder Veien for Christi Evangelium, i det den lærer os at kiende baade Guds Bud og vor Overtrædelse, og at den ikke kan gjøre os retfærdige (B. 16). Ordet νόμος betyder her sikkert begge Gange det Samme, nemlig den mosaiske Lov. Det er hele dette Brevs Hensigt at vise, at den mosaiske Lov fører og opdrager til Christum og saaledes gjør sig selv overflødig.

B. 20. ὡς δὲ, οὐκ ἔτι ἐγὼ] Det synes mere paulinsk her at lade en Mellem sætning afbryde Talen, og tildeels ophæve det brugte Udtryk, end at læse Sætningen i Get.

ἐν σαρκί] som endnu denne Verdens Borger.

Cap. 3.

B. 1. τῇ ἀληθείᾳ μὴ πείθεσθαι] Disse Ord mangle i nogle gode Codices og gamle Oversættelser, og ere maaskee indskudte fra 5, 7. — μὴ πείθεσθαι til ikke at undertaste Eder Sandheden.

ἐν ὑμῖν ἐσαυρωμένος] Disse Ord forbindes naturligt og smulkest med hinanden, og skiondt Meningen er: „som korsfæstet iblandt Eder“, synes det dog ikke nødvendigt, at ὡς udtrykkelig skalde være sat. At forbinde ἐν ὑμῖν med οἷς, er haardt, og gjør hele Sætningen mat. Da ἐν ὑμῖν ved denne Forbindelse bliver overflødig, saa har dette maaskee foranlediget, at nogle Afscrivere have udeladt disse Ord. ἐν ὑμῖν kan i Øvrigt ikke betyde det Samme som ὑπὲρ ὑμῶν, som nogle Fortolkere forklare det.

B. 2. τὸ πνεῦμα] Paulus tænker her uden Tvivl paa Aandens overordentlige Virkninger, men derfor behøve vi ikke at antage, at disse have yttret sig i Enhver af Menigheden.

ἐξ ἀκοῆς πίστεως] derved, at I hørte Evangelium, at det forkyndt for Eder.

B. 3. Dersom det til B. 2 Anmærkede er rigtigt, bruger Ordet πνεῦμα i en noget forskiellig Betydning, nemlig mindelighed om det ved Troen bevirkede aandelige Liv. er i Almindelighed den lavere Tilstand, hvori Manden træder sig.

B. 4. τοσαῦτα ἐπάθετε] „Ville I have taalt alle de Gælder og Gienvordigheder, Christi Evangelium have bragt Eder, for Intet?“ see Indledningen S. 62 ff. Ad de nyere Fortolkere tage Stedet i den modsatte Mening: „I have modtaget saa store Belgierninger forgieves?“ Denne Betydning har πάσχειν ingensteds i det N. T. εἴγε καὶ εἰκῇ] dersom ellers kun forgieves! Paulus anderens Tilstand for værre, naar de, efter at have modtaget Christendommen, igien forskøde den, end dersom de aldrig kendt den. Jvnf. Hebr. 6, 4 ff. Mellem εἴγε og er neppe streng Forskiel; saaledes kan Marc. Antonin. 3 δύνασαι αἰεὶ εὐροεῖν, εἴγε καὶ ὀδεύειν, εἴγε καὶ ὁσὼ μβαίνειν κ. τ. λ. ikke oversættes anderledes end: naar du vil.

B. 5. ὁ ἐπιχγορηῶν] Gud.

δυνάμεις] her uden Tvivl Kræfterne selv, og ikke deres Gæringer: Miraklerne; og da er ἐν ὑμῖν ikke „iblandt Eder“, „i Eder.“ Ved Slutningen af Verset mangler: τοῦτο

B. 6. „Det er skeet Eder, som Abraham.“ 1 Mos. 15, 6.

B. 7. γινώσκετε] kan ligegodt tages i Indicativus og i Imperativus.

B. 8. ἐνευλογηθήσονται κ. τ. λ.] af 1 Mos. B. 12, 3, og 18, 18.

B. 10. ἐξ ἔργων νόμου εἶσιν] som holde sig til Lovens Gierninger, vente Guds Naade derved.

ἐπικατάρατος κ. τ. λ.] 5 Mos. B. 27, 26.

B. 11. ὁ δίκαιος εκ π. ζ.] Habak. 2, 4. Da Paulus just vil bevise, at Retsfærdiggjørelsen er af Troen, har han uden Tvivl forbundet ἐκ πίστεως med δίκαιος og ikke med ζήσεται.

B. 12. νόμος οὐκ ἐ. ἐ. π.] Loven hviler ikke paa Troen, Lovens Væsen er ikke det samme, som Troens.

ὁ ποιήσας κ. τ. λ.] 3 Mos. B. 18, 5. Ordet ἄνθρωπος synes uægte.

B. 13. γέγραπται γάρ] 5 Mos. B. 21, 23.

B. 14. ἡ εὐλογία τ. Α.] den samme Belsignelse, der blev Abraham given formedelt Troen.

τοῦ πνεύματος] er her Objectets Genitiv: den Aand, som var forjættet; jvnf. Ap. G. 3, 33.

B. 15. κατὰ ἄνθρ. λέγω] „jeg nævner kun en menneskelig Ting.“ Disse Ord ere ingen Parenthes, som det paafølgende ὁμως, der aabenbart staaer i Forbindelse dermed, viser.

διαθήκην] Dette Ord kan ikke alle vegne oversættes eens; her passer den almindelige Betydning af en Anordning eller Bestemmelse bedst.

ἐπιδιατάσσεται] nemlig Noget, som er stridende mod Anordnerens Villie.

B. 16. οὐ λέγει καὶ τοῖς σπέρμασι] Vi maae tilstaae, at Paulus ved denne Bemærkning ikke kunde opnaae Mere, end at gjøre Udsagnet ubrugeligt for Modstanderne, og erindre dem om, at det Udtryk, som her var brugt, ikke blot bruges om en Mængde, men ofte ogsaa kun om en Enkelt; og i

Betydning maatte det her forstaaes, saavel i Folge Prophetier, som efter hvad Opfyldelsen viste. Paulus ogsaa kun henkastede sin Bemærkning i Forbigaaende, uden at gaa videre derpaa. Han vidste i Øvrigt sikkert, at i det hebraiske, saavelsom i det græske og ethvert andet Sprog, ogsaa bruges om Flere; og saaledes bruger han det ogsaa efter B. 29 og paa flere Steder.

B. 17. *εἰς Χριστόν*] Derksom disse Ord ere ægte, betyde de: indtil Christus kom, men: med Hensyn paa Christus, som den, der skulde opfylde Tilføjelsen.

[*ἐν τῷ τερτῷ καὶ τοῦ*] De 430 Aar synes egentlig Tidsrummet for Israeliternes Ophold i Ægypten 2 Mos. 12, 40. Angiver den samaritaniske Text, at det var Israels Born og deres Fædre, som havde boet saa lang Tid i Kanaan og Ægypten, hvormed ogsaa LXX. stemmer overeens, skøndt alle Haandskrifter paa samme Maade; men af flere Grunde og vor hebraiske Text ansees for den rigtige. Imidlertid dog ogsaa Josephus Ant. 2, 15, 2. disse Aar fra Abrahams Ankomst til Kanaan. Paulus bruger her det bekiendte Udtryk, da det til hans Hensigt var nok at erindre om, at det først blev givet lang Tid efter Forjættelsen til Abraham.

B. 19. *παράβατον χάριν*] for at forhindre og tvinge Overtrædelser. Efter den pauliniske Lære kan ogsaa det Betydning være indeholdt deri, at Menneskene ved Loven skulde blive bevidste om deres Overtrædelser, og saaledes Trangen til at søge efter Guds Barmhertighed. jvnf. Rom. 3, 20. 5, 20. 7, 7.

[*προσέτι*] til Forjættelsen: Læsemaaden *ἐπέτι* synes at skulle foretrækkes. Rom. 5, 20 *νόμος παρεστῆκεν*.

[*ὅτι ἐπιγγέλλεται*] til hvem Forjættelsen sigtede.

δι' ἀγγέλων] At Englene ikke blot havde været tilstede ved Lovens Kundgiørelse, efter 5 Mos. B. 33, 2 men at de havde en virksommere Andeel deri, var en gammel Mening blandt Jøderne. Vi finde den hos Josephus (ἡμῶν τὰ κάλιστα τῶν δογμάτων καὶ τὰ ὁσιώτατα τῶν ἐν τοῖς νόμοις δι' ἀγγέλων παρὰ τοῦ θεοῦ μαθόντων Ant. 15, 15, 3) og Rabbinerne. Jvnsf. Ap. G. 7, 53, Hebr. 2, 2. I Analogie med det sidstansførte Sted tør vi vel antage, at naar Paulus her, argumenterende ex concessis, releverer den Omstændighed, at Loven var given ved Englenes Mellemkomst, da vil han antyde, at den var ringere end det, der var aabenbaret umiddelbart ved den Genbaarne.

μεσίτου] 5 Mos. B. 5, 5 καὶ ἐγὼ εἰσήκειν ἀνὰ μέσον κυρίου καὶ ὑμῶν. Ogsaa Philo og Rabbinerne bruge Ordet μεσίτης om Moses.

B. 20 ὁ δὲ μεσίτης ἐνὸς οὐκ ἔστιν.] De forskjellige Fortolkninger — snart henved 300 i Tallet — af dette vanskelige Sted ere saa ofte giennemgaaede og befundne utilstrækkelige, at det ikke vilde lønne Umagen, om vi her atter vilde opstille dem. De Læsere, som ønske at gøre sig bekendte dermed, henviser vi til Koppe's og Winer's Excursjer. (See ogsaa: Apostelen Pauli mindre Breve ved Balle I. 178 ff.) Foruden andre Urigtigheder lide mange af dem af den Mangel, at efter dem det Vigtigste i Meningen maa underforståes. Naar saaledes — for kun at nævne de nyeste — Winer antager, at Paulus her møder den Indvending, at han i det Foregaaende havde nedsat den mosaiske Lov for meget, og at han derfor først indrømmer, at Loven er given ved Engle, altsaa med guddommelig Myndighed, og dernæst bemærker, at den er forpligtende for det israelitiske Folk: da faaer han denne Mening ud af vort Vers ved at forklare det saaledes: en

er er ikke blot Midler for eet Parti; nu er Gud kun det Parti; hvo er da det andet? det israelitiske Folk, hvilket Loven gielder, og som er forpligtet til at iagttage den. Tilstaaer, at jeg i denne hele Fortolkning ikke kan finde Enhed og Simpelt, hvorfor Andre have berømt den; sikkert har Kern Ret, naar han (Tübinger Zeitschr. f. 1830. H. 3. S. 160) bemærker, at man ikke kan indse, hvorfor Paulus fortier Hovedtanken, som jo efter denne Fortolkning er den, at det israelitiske Folk er den anden Deel, hvorfor forpligtet til Lovens Iagttagelse. Men naar nu selv forklarer Stedet saaledes: Midleren er ikke Midler for et ene Parti alene, men den ved en saadan Midler stiftet Paalægger begge Partier Forpligtelser; da nu Gud for et ene Parti, saa har Gud, menneskeligviis at tale, for sig til en bestemt Forelse af sit Folk, og middelbart af Menneskeheden: er da ikke her fuldt saa Meget fortiet, som ved den Winerske Fortolkning?

Købe vi Stedet i Sammenhæng, da er det aabenbart, at Paulus vil vise Guds Foranstaltning ved Moses som ringere, end den ved Kristus. Denne er ældre og almindeligere end den mosaiske Lov blev givet længe efter den Forjættelse, som sigtede til Christum, den var kun en midlertidig Foranstaltning, som igien kunde og skulde ophøre. Skiondt vi nu se i Winers, at Vers 20 ikke indeholder en Hovedsætning, kun en Bemærkning i Forbigaaende, saa maa denne Bemærkning dog høre til den hele Sammenhæng. Dette vil ogsaa befinde sig at gøre, naar vi ikke søge Modsætningen mellem *ἐνός* og *εἰς*, men mellem *μεσότης* og *θεός*, og naar vi ved Koppe forstaae Stedet, som om Paulus havde sagt: *μεσότης οὐκ ἔστιν εἰς* (α: ὁ αὐτός) — der ere flere Midlere, Gud er een. Denne Mening er i nærværende Sammen-

hæng saa naturlig, at den synes mig at tilbyde sig af sig selv, naar man læser hele Stedet med Opmærksomhed; men Vanskeligheden er, hvad der skal underforstaaes ved *évòs* for at udbringe Meningen. Roppe tager sig Sagen temmelig let, og vil enten underforstaae *πράγματος* eller fra Begyndelsen af det foregaaende Vers *νόμου*. Det Sidste gaaer neppe an, og i begge Tilfælde kommer Meningen neppe ud. Jeg vilde underforstaae *τρόπον* eller *εἶδος*, saa at den fuldstændige Mening blev: Midlerne skifte Skikkelse, men Gud bliver den samme; derfor har det, som anordnes ved en Midler, kun temporær Gyldighed, men Guds Forjættelser forandres ikke. Men jeg tilstaaer, at jeg intet Exempel har kunnet finde for at oplyse, at *évòs* kan bruges saaledes.

Skulde der virkelig ikke ved nogen Fortolkning kunne bringes nogen sund Mening ud af Ordene, saaledes som vi have dem, da maatte man dog hellere søge en lempelig Conjectur, der kunde afhielpse Vanskeligheden, end med Lücke (theol. Stud. u. Krit. I. 102 ff.), ansee hele det 20de Vers som en Glossé, eller egentlig som sammenslydt af to Glosser, hvoraf den første skulde forklare det 19de Vers, den anden det 21de. Saa dunkle pleie Glosserne ikke at være.

B. 21. *ἡγωνισάσαι*] borttage Døden i den hele Betydning, hvori Synden har bevirket den, og frembringe det nye Liv. 2 Kor. 3, 6. (See Indledningen S. 77).

B. 23. *πρὸ τοῦ δε ἔλθεῖν τὴν πίσιν*] førend Troen blev viist Menneffene som det rette Middel til at vinde Guds Velbehag. Nu kan Troen vel ikke tænkes uden Det, som troes, men deraf følger ikke, at *πίσις* betyder den kristelige Lære selv, og det kan neppe vises, at *πίσις* paa noget Sted har denne Betydning. Winer.

B. 24. παιδαγωγός] Παιδαγωγοὶ — hos Romerne cu-
s — vare forskjellige fra διδάσκαλοι, og man bør her
get mindre oversætte „Lærere“, som Det, hvori hine
forskjellige fra disse, her just er af Vigtighed. De vare
g for det Meste Trælle, som med uvelkommen Tvang
e Frygt, ikke villig Lydighed, hos de dem Betroede.
ent med samme Bibegreb bruger Paulus Ordet 1 Kor. 4, 15.
is Χριστὸν] for at lede os til Christus.

B. 26. υἱοὶ θεοῦ] komme i Besiddelse af Børns fulde
ghed; hvilket de, der ere under Tugtemesteren, endnu
re; see Begyndelsen af næste Cap.

B. 27. Χριστὸν ἐρεδύσασθε] ere komne i den nøieste For-
se med ham, og have derved faaet hans Ret. Billedet
get af en Klædning, jvnf. Kol. 3, 9, 10; dog har man
herved at tænke paa Iklædningen efter Daaben.

B. 28. οὐκ ἐν Ἰουδαίῳ κ. τ. λ.] Man anfører herved
sæsende den jødiske Bon, som endnu skal bruges: Vel-
være Herren vor Gud, Verdens Konge, at han har gjort
il en Israelit, at han ikke har gjort mig til en Hedning,
n ikke har gjort mig til en Træl, at han ikke har gjort
il en Qvinde. Qvinderne derimod sige: velsignet være
n vor Gud, at han dannede mig, som ham behagede.

vi] ἐρεσι. Jeg tvivler meget om, hvad Winer i den
Udgave af hans Commentar og af Grammatiken har
et, at ἐν staaer for ἐν adverbialiter. Da maatte det
Tvivl staae forrest i Sætningen, og da havde vi 1 Kor.
— efter den rette Læsemaade οὐκ ἐν ἐν ὑμῖν — to
e ἐν og Kol. 3, 11 — ὅπου οὐκ ἐν Ἑλλήνι — var ἐν
edigt.

is ἐς] Eph. 2, 15. Ordet ἐς kan ikke undværes, og
har heller ingen tilstrækkelig Grund til at omtvile dets

Ægthed, heller ikke at forandre det til *ἐν*, hvorfor man næsten kun har nogle Kirkefædres Autoritet i Anførelser, hvor man ikke kan vente Nøiagtighed.

B. 29 καὶ] Skiondt vigtige Haandfrevter udelade dette Ord, kan det dog ikke vel undværes.

Cap. 4.

B. 3 ἡμεῖς] Alt det Følgende, og især B. 8—9, viser, at Paulus her ikke blot mener de Christne, der tilforn havde været Jøder, men ogsaa dem, der havde været Hedninger; derfor taler han her heller ikke blot om Loven, men i Almindelighed om τὰ σοιχεῖα τοῦ κόσμου ο: alle Lærdomme og Bedtægter, passende for Verdens Børne-Alder.

σοιχεῖα τ. κ.] ὁ κόσμος betyder her, som Winer bemærker, hvad der er modsat τοῖς πνευματικοῖς. Jvnf. Kol. 2, 8, hvilket Sted ogsaa strider imod Augustins Fortolkning af σοιχεῖα om Verdens physiske Elementer, eller Naturen, hvilken Hedningerne tiende. Da vilde vort Sted heller ikke passe paa Jøderne.

B. 4. πληρωμα τ. χρ.] Da den bestemte Tiid var afsløben, Eph. 1, 10.

γενόμενον — γερόμενον] Naar Ordet paa det første Sted betyder „født“, saa synes Koppe at have aldeles Ret i, paa det andet Sted at oversætte det ligesaa.

B. 6. ἡμῶν] Den rette Læsemaade synes at være ἡμῶν.

ἀββᾶ] et Chaldæisk Ord, forklaret ved det tillagte ὁ πατήρ. Hvorfor hiint fremmede Ord her og Rom. 8, 15, ligesom og Mare. 14, 36, er sat foruden det græske, kan nu neppe bestemmes. Mueligt, at det har lydt saa ofte og inderligt fra Christi Læber, at hans Disciple ogsaa i andre Sprog vilde bibeholde Lyden.

B. 7. *θεοῦ διὰ Χριστοῦ*] Disse Ord synes at være en Tilføjning.

B. 8. *μὴ φύσει*] Læsemaaden *φύσει μὴ* fortjener neppe at foretrækkes. Den ubetydelige Variant burde ikke have givet Anledning til at ansee Ordet *φύσει* for uægte.

B. 9. *γνωσθέντες ὑπὸ θεοῦ*] Egentlig skulde vel Udtrykket betyde, at de vare erkendte af Gud, som de, der ere hans, høre ham til. Men det er ikke sieldent, at i Sætninger, hvor Forfatteren paa en Maade retter eller indskrænker sit brugte Udtryk, Ordet, for at frembringe en stærkere Modsigelse, dreies til en fra den egentlige noget forsiellig Betydning. Saaledes tvivler jeg ikke om, at Paulus her, ligesom 1 Kor. 8, 3, vil tilkiendegive, at Gud har ledet dem til Kundskab om sig. „Det er ikke Eder, der af egen Villie have søgt Gud, men det er Gud, der har søgt Eder, og skienket Eder sin Kundskab.“

ἄνωθεν] forfra, som de, der endnu Intet have lært.

δουλεύειν] har vistnok her Begrebet af en Trældoms-Tjeneste.

B. 10. *παρατηρεῖσθε*] Vi have her neppe at tænke paa den hos græske Sribenter forekommende Betydning, at tage Varsel af, eller at vælge mellem Dagene; derimod er Ordet vel brugt med noget Eftertryk om en omhyggelig Tagtagelse.

ἡμέρας καὶ μῆνας καὶ καιροὺς καὶ ἐνιαυτοὺς] Sabbater, Nymaaner, de til visse Aarets Tider bestemte Fester, og Festen ved Aarets Begyndelse, thi paa denne leder Opregningen os snarere til at tænke, end paa de sieldnere tilbagekommende Sabbats- og Jubel-Aar. Ogsaa *μῆνας* gielder for Begyndelsen af Maaneden.

B. 12. *γίνεσθε ὡς ἐγὼ κ. τ. λ.*] Nogle Fortolkere forstaae dette Sted som en Opfordring til Galaterne, at aflaste Lovens Evang, ligesom Paulus havde aflastet den, for at blive som de af Hedningerne. Da maa man efter *καὶ* undersøge *ἐγενόμην*. Denne Fortolkning er tvungen, og da passer det paafølgende *οὐδὲν με ἠδικήσατε* ikke ind i Meningen. Vi undersøge derfor bedre *ἐμὶ* efter *καὶ*, og ansee Stedet som en Formaning, at de ikke skulde lade sig forlede af dem, der vilde stifte Spliid mellem dem og Paulus, og derfor skildrede ham som uvenlig findet imod dem. „Bærer sindede mod mig — siger han derfor — som jeg er findet mod Eder; thi jeg er findet mod Eder, som I vare, og vel i Grunden endnu ere mod mig. Jeg selv har jo Intet at klage over, I have ingen Uret gjort mig.“

B. 13. *δι' ἀσθένειαν τῆς σαρκὸς*] er her, som saa ofte, den udvortes Tilstand, og *ἀσθένεια* al Slags Gienvordighed; P. tænker altsaa paa de Forsølgelser, der opvæktes imod ham, da han første Gang var i disse Egne. Han var der, ikke som en hæderlig og anseet, men som en forfulgt og forskudt Mand, dog forhaanede de ham ikke. Dette giver sikkert en bedre Mening, end dersom vi vilde forstaae Udtrykket om Sygdomme, om hvilke vel Pauli Fortolkere vide Meget, men hans Historie Intet. Det er selsomt, at Semler's Forklaring om det Hensyn, P. skal have taget paa sine Tilhøreres menneftelige Svaghed, har kunnet finde Bisald endog hos Hug.

B. 14. *μου τὸν*] Læsemaaden *ὑμῶν* giver kun en tvungen Mening; derimod skal maafee *μου* her udslættes.

B. 15. *τίς οὖν ἦν ὁ μακ. ὑμῶν*] ikke Spørgsmaal, men Udraab: „hvor stor var da Eders Lyfsalighed!“ Ordet *ἦν* er maafee uægte. Efter Læsemaaden: *ποῦ οὖν ὁ μακ. ὑμῶν* (hvor er nu hiin Eders Lyfsalighed?) vilde denne Sætning afbryde

den Skilbring, hvilken P. dog endnu i den følgende Sætning fortsætter.

B. 16 ὥστε ἐχθρὸς] saa jeg da er bleven Ederes Fjende! Atter et Udraab.

B. 17. ζηλοῦσιν ὑμᾶς] de — nemlig hine judaiserende Lærere, mod hvilke hele Brevet er skrevet — ere omhyggelige, nidkiere for Eder.

ἐκκαλεῖσθαι ὑμᾶς] nemlig fra Pauli, fra de rette kristelige Læreres Samfund, Læsemaaden ὑμᾶς er vistnok den rigtige, ikke ἡμᾶς.

ἵνα αὐτ. ζηλοῦντε] at I skulde holde Eder til dem, hænge efter dem.

B. 18. καλὸν δὲ, τὸ ζηλοῦσθαι ἐν καλῷ] Ordet καλὸν tager P. fra det Foregaaende οὐ καλῶς ζηλοῦσθαι — medium, det Samme som ζηλοῦν — faaer her en noget anden Betydning, end i det Foregaaende: at være omhyggelig, nidkier for det Gode. Dog kan man ogsaa med Winer beholde den samme Betydning, og oversætte: det er godt at være nidkier for hverandre i Det, som er godt.

B. 19. ὠδίῳ] om Fødselen, skøndt ikke om den fuldendte; ikke, som Røppe vil, blot om Svangerskabet. Ab. 12, 2 ὠδίονσα καὶ βασανισμένη γενεῖν.

Χριστός] her Det, som Christus virker i Sielen, den kristelige Kundskab og det hele kristelige Sind.

B. 20. ἀλλάξαι τὴν φωνήν] forandre Røsten efter Omstændighederne, formane, overbevise, straffe, bede, besværges. ἐν ὑμῖν] i Henseende til Eder.

B. 21. νόμον] her de mosaiske Skrifter.

οὐκ ἀκούετε] kan forståes bogstavelig: bliver Loven Eder ikke forelæst? eller ogsaa: agte I ikke paa Loven?

B. 32. γέγραπται γάρ] 1 Mos. B. 16, 15. 21, 2 ff.

B. 23. κατὰ σάρκα] paa naturlig Maade, som Menneſter pleie, modſat den ſærbæleſ guddommelige Foranſtaltning, hvor- efter Iſaak blev fød διὰ τῆς ἐπαγγελίας.

B. 24. ἀλληγορούμενα] har en anden og høiere Betydning. De jødiſke Lærde allegoriſerede ſaaledes alle deres gamle Fortællinger, men ſieldent ſaa heldigt. Pauluſ op- hæver ikke Hiſtorien, ſiger Theodoret, men han viſer, hvad der forud er afbildet i Hiſtorien. Heraf følger imidlertid ikke, at B. har antaget denne Hiſtorie beſtemt til forud at afbilde dette.

B. 25. τὸ γὰρ Ἄγαρ Σινᾶ ὄρ. ἐστὶν ἐν τῇ Ἀρ.] Ordet (τὸ) Hagar betyder paa Arabiſt en Klippe, og man finder endnu Spor af, at dette Ord fortrinsviis har været brugt om Sinai, det høie, berømte Bierg i det petræiſke Arabiens Ørkener. Pauluſ benytter denne Ordets arabifke Bemærkelse; dog kan ἐν τῇ Ἀρ. viſt ikke forbindes med ἐστὶν og overſættes: „faldes hos Araberne.“ Ordet Ἄγαρ, ſom Nogle her udelade, er ſikkert ægte, thi Pauluſ vilde viſt ikke blot fortælle, at Bierget Sinai ligger i Arabien. Derſom man med Roppe vilde gjøre denne Sætning til en Parentheſ, blev διαθήκη Subject til οὐνοῦν og ikke Hagar, ſom dog efter Sammenhængen maa være det.

B. 26. ἡ ἄνω Ἰερ.] jvnf. Hebr. 12, 22. Ab. 21. 2., ligesom Ideen af Jeruſalem, en fri og hellig Menighed omkring en Helligdom, ſom Jehova's Herlighed fylder, hvorfra hans Sandhed udgaar uforvænſtet, og hvor Folket tilbeder i Aand og Sandhed, indbyrdes forenet i Retſærdighed og Kierlighed. Dette Jeruſalem, til hvis Fremtræden alle Guds Foranſtaltninger ſigte, er endnu ikke paa Jorden, men de Troende, hvis Borgerskab er i Himlen Phil. 3, 20, leve dog

allerede deri, have indbyrdes Samfund deri, og stræbe ved Bøn og Gierning at fremstille det altid mere i Virkeligheden. Rabbinerne tale ofte om et himmelsk Jerusalem, Middel-punctet for Messias Rige, hvad enten de nu forestillede sig, at et Jerusalem skulde bygges paa Jorden efter dets Grundbillede, eller at det i sin Tid skulde synke særdigbygget ned fra Himlene.

ἐλευθερία ἐστίν] Da Texten ikke har ἡ ἀλευθ. kan man ikke oversætte: „er den frie Qvinde“, men: „er frit;“ Modsatning mod de foregaaende δουλεύει.

πάντων] synes uægte.

B. 27. ἐνφράσθητι κ. τ. λ.] Cf. 54, 1. Hvad Propheten her, i det store Haab, om hvilket alle Profheterne tale, forkynder Jødernes undertrykte og foragtede Folk til Trøst mod de andre Folkeslags Hovmod, det anvendes her paa de Christnes libet og forfulgte Samfund imod Jøderne selv.

B. 29. ἐδίωκεν τὸν κ. πν.] De jødiske Forfattere have adskillige Fortællinger om Ismaels hadefulde Afsærd mod Isaak, foruden hvad der læses i Mos. B. 21, 9.

B. 30. ἐκβάλει κ. τ. λ.] 1 Mos. B. 21, 10.

B. 31. ἄρα] Ved de forstielige Læsemaader i dette og det paafølgende Vers synes det rettest, her at udslette ἄρα og i det følgende Vers οὖν.

Cap. 5.

Bers 3. περιτεμνομένων] Den, som, tilforn hedenst, frivillig underkaster sig den mosaiske Lovs Bydende i dette Gne.

B. 4. κατηργη. ἀπὸ Χρ.] τοῦ ἵππο Χριστοῦ [synes at skulle udslettes. Rom. 7, 6 κατηργήθημεν ἀπὸ τοῦ νόμου.

B. 5. πνεύματι] modsat Lovens Evang, Omflærelse m. m.

B. 6. ἐν Χριστῷ] i Christi Samfund. Gal. 1, 22 ταῖς ἐκκλησίαις ταῖς ἐν Χριστῷ.

ἐνεργουμένη] som viser sig virksom. Eph. 3, 20.

B. 7. ἐτρέχετε καλῶς] det sædvanlige Billede, taget fra Løbebanen.

ἀνέκοψε]. Mange af de bedste Codices have ἐνέκοψε.

τῇ ἀλ. μὴ πείθεσθαι] Der er ingen Grund til at om-
tvivle disse Ord's Egtthed. Efter disse Ord tilføjer Nogle
μηδενὶ πείθεσθε, men denne Tilfætning er formodentligen kun
giort for at jævne Overgangen til det Følgende.

B. 8. ἡ πεισμονή] maa efter Sammenhængen forstaaes
activist om dem, som søgte at løkke Menighederne fra den
rette Wei; ikke om Lettroenhed eller Svagthed for Menighederne.

τοῦ καλοῦντος ὑμᾶς] Gud.

B. 9. μικρὰ ζύμη] gaaer ikke paa Væren om Omstærkelssens
Nødvendighed, men paa dem, som lærte den. Det samme
Udtryk gielder ogsaa 1 Kor. 5, 6 ikke Sag, men Person.

B. 10. πέποιθα ἐν κυρίῳ] ikke: med Herrens Hjelp,
heller ikke: for Herrens Skyld, heller ikke blot: formedelsst
Herren, men det fuldstændige Udtryk vilde være: den Tro,
hvorved jeg er forbunden med Herren, giver mig den Tillid.
Phil. 2, 24.

ὅτι οὐδεν ἄλλο φρον.] „Naar I komme til Eftertanke,
ville I være af samme Mening, som jeg.“

B. 11. εἰ περι. εἰ κηρύσσω] Fortolkterne finde her et
Hensyn paa en Bestyldning, der skulde være giort imod
Paulus, som om han paa andre Steder anbefalede Omstær-
relsen; men hvo der læser Stedet uden forudsattat Mening,
maa uden Tvivl tilstaae, at denne Bestyldning er opfundet
af Fortolkterne, og, som mig synes, meget uheldigt opfundet,
thi med hvilket Skin af Grund kunde man bestyldte P. for

ifte Omflærelse? — Paulus siger her det Samme, som
 Brevet, at Christendom og Jødedom ere væsentligen
 lige; var Læren om den Korsfæstede (ó *σαυρός*) kun en
 tælle af Jødedommen, saa vilde Ingen forarges der-
 thi Moses har fra gammel Tiid i enhver Stad dem,
 om prædike (Ap. G. 15, 21); men just den Forfølgelse,
 ædiken vækker, viser, at den er forskiellig fra Jøde-
 n og dette modsat.

12. ἀποκόψονται] Derjom man vil forstaae dette
 om en Udeluffelse fra Menigheden, da maa man ikke
 te passivist; gid de blive udeluffte! hvilket Ordets Form-
 lader, men: gid de udeluffte sig! Men deels kan Ordet
 have denne Betydning, deels strider den foregaaende
 l καὶ mod denne Fortolkning, thi den viser, at et
 , som allerede er forekommet, her forstærkes. At hen-
 ελον καὶ til det Foregaaende, eller lade det være et
 Udraab, er unaturligt. Vi nodes derfor til at blive
 Gamles Forflaring, som forstode Ordet om Castration,
 Betydning det almindeligen har. Et lignende Udtryk
 Paulus i et lignende Udbrud af Fortørnelse Phil. 3, 2.
 τῇ κατὰτομήν. Maaskee forbinder P. hermed et Be-
 Vanhellighed, og tænker paa det Forbud, som findes
 B. 23, 1, at ingen Gildet (ἀποκεκομμένος) maa
 i Jehovahs Forsamling, eller regnes til hans Folf.
 en bliver da: gid de i deres Iver vilde handle saa-
 ned sig selv, at de endog efter Loven maatte ansees
 anhellige, der ei maatte komme i Guds Menighed.

13. τῇ σαρκί] ikke blot hvad vi kalde kiødelige Lyster,
 t hele egoistiske Princip i Mennesket, hvorefter han vil
 Liv for sig alene i Sandseligheden, og hvis Øttringer
 hovmod og Tvedragt ere, see B. 19 ff. Paulus gaaer

her over til Formaning mod de Uordener, som denne Striid afstedkom i Menighederne.

δουλεύετε ἀλλ.] Ligesom Paulus 6, 2 ved en Bønning i Ordets Betydning taler om Christi Lov, saaledes her om en δουλεία, hvilken de Christne frivilligen skulle underkaste deres Frihed.

B. 14. πάντων] Læsemaaden πάντων synes en Rettelse. 3 Mos. B. 19, 18.

B. 15. ἀναλωθῆτε] ødelægge hverandre, forstyrre hverandres hele Vel.

B. 16. οὐ μὴ τελέσσετε] „saa skulle I ikke.“ Det er efter Ordene uden Tvivl rigtigere at forstaae denne Sætning som en Følge af den foregaaende, og ikke imperativist.

B. 17. ἵνα μὴ] Dersom man med philologist Nøiagtighed vil gjøre Forskiel mellem ἵνα μὴ og ὥστε μὴ — hvorved dog μὴ maa staae for οὐ — saaer man her neppe nogen klar Mening; thi naar vi oversætte: Kiødet og Aanden ere hinanden modsatte, paa det I ikke skulle gjøre, hvad I ville; da synes jo Hensigten, hvorfor Mennesket er i Kiødet, at være den, at han skal forhindres i at følge Aanden. Heller ikke tillade Ordene at oversætte, saa I ei kunne gjøre, hvad I ville, og Talen er her ikke, som Rom. 7, 18, om det forværvede Menneskes moralske Afmagt. Men Paulus figer: efterdi der er en saadan Striid i Eder mellem Aanden og Kiødet, saa bør eller skulle I ikke gjøre, hvad I ville, thi dette er ofte Kiødeligt og ondt.

B. 18. ὑπὸ νόμον] under Lovens Trusler; „saa ere I vægede fra Loven.“ Winer.

B. 19. μοιχεία] Dette Ords Ugthed er tvivlsom. ἀκαθαρσία] unaturlige Laster.

B. 20. *φαρμακεία*] kan betyde Giftblandinger, og magiker; den sidste Betydning synes her at skulle foreses, især formedelsk Forbindelsen med *εἰδωλολατρεία*.

B. 21. *φόροι*] Ordet er vistnok ægte. Ved saadanne gælder, hvori der altid er noget Vilkaarligt, pleier man ikke fielden at lade sig bestemmes af Ordenes lignende — saaledes ogsaa Rom. 1, 29 *φθόρον*, *φόνον* — og vi kan ligesaa lidet at spørge om nogen særdeles Grund, hvorfor han her nævner Mord, som hvorfor han har nævnet de øvrige Laster, og forbigaaet andre.

προλέγω] førend Herrens Dom aabenbares; *προεῖπον*, da jeg hos Eder.

B. 22. *χαρά*] ikke blot Medglæde, modsat *φθόρος*, men i endelighed den Glæde, Kristus bringer i Sindet, Rom. 16, 22.

πίστις] Skiondt dette Ord undertiden bruges om Trostabs Trofasthed, er der dog ingen Grund til her at forlade den sædvanlige Betydning, hvori Paulus i Brevet stedse har brugt det. Troen er ogsaa en Dyd og en Virkning af Aanden. Grotius kunde med Grotius ansee det som en Modsetning mod den troende.

B. 23. *κατὰ τῶν τοι. κ. τ. λ.*] Loven er ikke given for at afvikle, de behøve den ikke.

Cap. 6.

B. 1. *προληφθῆναι*] Det maa indrømmes, at Ordet ikke betyder: overvæls, henrives, ligesom der da ogsaa maatte være *ὑπο* ikke *ἐν*. Egentlig skulde vel Udtrykket synes at gielde til den allerede tilforn var funden i nogen Forseelse; men sammenhængen giver ingen Anledning til her at formode en Henvisning til en tidligere Forseelse. Derfor antages

προλαμβάνεσθαι uden Tvivl rettest at staae for καταλαμβάνεσθαι ligesom Viisdh. B. 17, 17.

οἱ πνευματικοί] ikke Læreren, eller de fuldkomnere Christne, men i Almindelighed, med nogen Ironi: J, som rose Eder af at besidde Anden, viser dog Andens Frugt ved Mildhed mod hverandre!

σκοπῶν] Egentligen skulde Sætningen have været fortsat i Fleertallet.

B. 2. βάρι] indbefatter alle de Plager, der trykke et Menneſte, deriblandt her Bankundighed og Feil (Jvnf. Schmieder i Tholud's Litt. Anzeiger 1830. Nr. 54).

ἀναπληρώσατε] Nogle ἀναπληρώσετε.

B. 4. εἰς αὐτόν μόνον κλ.] Derſom Paulus havde villet ſige, at man ſkal roſe ſig hos ſig ſelv, og ikke for Andre, da vilde han uden Tvivl have brugt enten det ſædvanligſte πρὸς, ligesom Rom. 4, 2. ἔχει καύχημα, ἀλλ' οὐ πρὸς τὸν Θεόν, eller maaskee ἐπὶ, ſom 2 Kor. 7. 14 ἡ καυχῆσις ἡμῶν ἢ ἐπὶ Τίτου thi det, at roſe ſig for Noget, findes ingenſteds udtrykt ved καυχᾶσθαι εἰς τινά. Sætningen har ogſaa, ſaaledes forklaret; noget Underligt, og paſſer ikke i Sammenhængen. 2 Kor. 10, 15—16, findes den Talemaade καυχᾶσθαι εἰς τὰ ἄμειρα, εἰς τὰ ἔτοιμα, at roſe ſig af det, ſom er udenfor den egne Grændſe, af det Fremmede, af det allerede Færdige. Paa ſamme Maade maa vel ogſaa vort Sted forſtaaes: „Man ſkal jo dog kun roſe ſig af det, man ſelv er, ikke af det en Anden er, derfor ſkal man ikke trænge ſig frem til at dømme over Andre, thi de maae ſelv ſtaaе eller falde for deres Herre.“

B. 5. φορτίον] et andet Ord end βάρος B. 2, og har derfor her et andet Bibegreb: „Enhver ſkal bære ſin Regnſkabs-Byrde.“

B. 6. *κοινωνεῖτω ὁ καθ' ἑλ.*] Næsten alle Fortolkere ere enige i at ansee dette Vers som en Formaning til Menighederne, at gjøre vel mod deres Lærere. Men denne Sætning staaer da ganske isoleret, og passer hverken til det Foregaaende eller det Efterfølgende. Heller ikke synes denne Mening at kunne udbringes af Ordene, thi *κοινωνεῖν τινὶ ἐν πᾶσι ἀγαθοῖς* kan jo dog ikke betyde, at meddele Rogen alt Godt. Derimod betyder denne Talemaade, at deeltage med Rogen i alt Godt; og naar vi da forstaae dette Vers som en Formaning, ikke til Tilhørerne, men til Lærerne, da gaaer Alt frem i ordentlig Sammenhæng. Verset slutter sig da nøie til det foregaaende; Enhver skal tænke paa sig selv — havde Apostelen sagt — forsaavidt som han skal gjøre Gud Regnskab for sig selv; men — bliver han ved — har Den, som underviser, noget Godt at meddele, da deeltage Den, som undervises, deri. Derpaa følger et Udraab, som foranlediges ved Forestillingen om Menighedernes hele sønderrevne Tilstand, hvori saa Mange ikke fulgte disse Formaninger, men lode Riødet eller Lidenskaberne raade, og gjorde hvad de vilde. (Jvnf. Indledningen S. 63 Anm.) Viner er ikke tilbøielig til ogsaa at lade denne Fortolkning gielde; men det forekommer mig, at den sædvanlige ikke kan gielde, hverken efter Sammenhængen eller efter Ordene.

B. 8. *ὁ σαρξ. σὺς τὴν σάρκα ἑαυτοῦ*] Billedet er ikke holdt ganske reent; i det foregaaende Vers er Vignelsen tagen af Sæden, i denne af Ageren. *Σὰρξ* og *πνεῦμα* ere hinanden ikke modsatte som hos de Myere Siel og Legeme, men *σὰρξ* er egentlig Menneskets nuværende naturlige Tilstand, *πνεῦμα* den ved Aandens Indvirkning forbedrede. Hvo der dyrker hiin, høfter Død og Forkrænkelse, hvo denne, det evige Liv.

B. 10. *ὡς*] *καθὼς*, eftersom der gives os Leilighed dertil. *ἐγ. τὸ ἀγαθόν*] gielder, ligesom *τὸ καλὸν ποιοῦντας* i det foregaaende Vers, ikke blot Barmhertighed, men alt Godt og Anstændigt. Eph. 4, 28 *ἐργαζόμενος τὸ ἀγαθὸν ταῖς χερσίν*.

B. 11. *πλείους γραμμάτων*] Mange ældre og nyere Fortolkere ansee denne Sætning som en Undskyldning, fordi Paulus, af Mangel paa Færdighed i at skrive, havde skrevet saa store og ufløjne Bogstaver. Men da en saadan Undskyldning her synes ilde anbragt, og da de Udtryk, der betegne en Størrelse, saa ofte forveksles med dem, der betegne en Mængde, saa forstaaes dette Sted bedst om Antallet af Bogstaver, eller om Brevets Længde.

τῇ ἐμῇ χερσὶ] Paulus pleiede ofte at dictere sine Breve Rom. 16, 22. 1 Kor. 16, 21. Thess. 3, 17.

B. 12. *ἐνπροσωπῆσαι*] gjøre sig behagelige.

ἐν σαρκί] gaaer vel paa det Udvortes, men med det Ord, Paulus vælger, henviser han strax disses Bestræbelser til Det, som er Anden modsat.

ἵνα μὴ τῷ σ. τ. Χ. δ.] Her er ikke blot Taler om *τὰ παθήματα τοῦ Χριστοῦ* 2 Kor. 1, 5. 1 Petr. 4, 13, eller om *αἱ θλίψεις τοῦ Χρ.* Kol. 1, 24, men Paulus indslutter i dette Udtryk den dobbelte Mening, at de af Frygt for Kors for dem selv ikke vilde prædike Christi Kors, eller den korsfæstede Christum.

B. 13. *ἐν τῇ ὑμ. σαρκί*] vel neppe just af den omstaarne Forhud selv, men: af Eders omstaarne Legeme. *Σάρξ* er her brugt med samme Hensigt som i det foregaaende Vers.

B. 14. *ἐν τῷ σαρκὶ τ. κ.*] Samme dobbelte Betydning om B. 12 at prædike Christi Kors, og at bære Kors for hans Skyld.

15. ἐξίν] Bæsemaaden ἐξίν bør uden Tvivl fore-
da ισχύει synes at være indkommet fra 5, 6.

16. κατόνι τούτῳ] nemlig den i det foregaaende Vers
dte.

πραῖλ τοῦ Θεοῦ] 3, 7 οἱ ἐκ πίστεως, οὗτοι εἰσιν υἱοὶ
μ. Rom. 7, 6.

17. τοῦ λοιποῦ] Dersom dette Udtryk virkelig er for-
fra λοιπὸν 2 Kor. 13, 11. Phil. 3, 1. Thess. 4, 1,
et oversættes: herefter; men den sædvanlige Oversættelse:
gt, passer bedre.

γμῆτα] Her tænkes vel bedst paa de Mærker, Herrerne
ndte deres Trælle som Kiendetegn, at de tilhørte dem.
Mærker vare paa Pauli Begeme de Ar, han havde faaet
Herres Tjeneste. Ordet κυρίον er formodentlig en Til-
g, da Afstriverne hellere lagde det til, hvor det ikke
s, end omvendt.

X.

Pauli Brev til Philipenserne.

(1811.)

forudstillede Indledning¹⁾ var kun Videt, og kun be-
Ting at foredrage. Anmærkninger har jeg her kun
føie de Steder, hvor den Mening, der i Oversættelsen
er, eller de Grunde, hvorfor den er fulgt, ikke allerede
indsatte af Andre, eller dog ikke nu synes at erindres.
Denne Aarsag har jeg Intet havt at anmærke ved de sidste
r.

Indledning.

fterat Paulus allerede i mange Aar og paa mange
havde opfyldt de Pligter, hvortil han paa den be-
forunderlige Maade var kaldet, skeede det, som der
es i Apostlenes Gierninger (Cap. 16), da han drog
g i Lille-Asien, og søgte et Sted, hvor Manden vilde
ham videre at forkynde Christi Evangelium, at han om
saae et Syn, en macedonisk Mand, der stod for ham,
med disse Ord: Kom til os, og hielp os. Han antog
et Kald fra Herren, hvilket han villigen fulgte.

Denne Indledning findes i Blandede Skrifter 1 B. S. 431.

Det var uden Tvivl i vor Tidberegningss to og halvtredsfindstyvende Aar, at han, ledsaget af Silvanus, Timotheus, Lukas, og maaskee af flere, seilede fra Troas, forbi Den Samothracien og Neapolis, paa denne Vej den nærmeste Stad i Macedonien, til Philippi, hvor han forblev nogen Tid.

Philippi er endnu til under sit forrige Navn, men nu ere dens gaafte faa Huse eller Hytter kun Boliger for nogle fattige Græker, som, selv under Tyrkernes Herredømme, see paa, hvorledes disse efterhaanden bortføre de kostbare Levninger, der endnu i de anseelige Ruiner vidne om den sammensaldne Stads forrige Pragt. Philipphis ældste Navn var Krenides (Kilderne), den var siden bleven kaldet Dathos, men da den macedoniske Konge Philippus 358 Aar før Christi Fødsel havde bemægtiget sig den, gav han den af ham udvidede og som nyttig i Krigen mod Thracerne befæstede Stad, sit Navn; tilforn regnedes den til Thracien, men nu til Macedonien. Under Julius Cæsar blev den en romersk Coloni, og Philippi var en af de Stæder, hvor Augustus henviste dem af Italien, som havde taget Antonii Parti, i det han bortgav deres forrige Besiddelser til sine Soldater. Den philippensiske Coloni havde italienske Stæders Rettigheder, hvilket uden Tvivl er Aarsagen, hvorfor den i Ap. G. 16, 12 kaldes den første Stad i denne Deel af Macedonien; thi denne Benævnelse tilkommer den ikke, som den nærmeste fra Troas, efterdi Neapolis var nærmere, heller ikke som den fornemste Stad, thi Philippi regnedes til den første af de fire Dele, hvori Macedonien var deelt, og deri var Amphipolis Hovedstaden; men man finder oftere, at flere Stæder i den samme Provinds tiltog sig Benævnelsen af „den første“, hvilken de grundede paa Besiddelsen af Friheder og Forrettigheder, som, de dog maatte dele med andre.

Staden var anlagt ved Foden af Biergstrækningen Hæmus, Siden af en Basse, neppe tusinde Skridt fra Havet, ved en Flod, beleilig for Handel. Men mærkeligst er denne i den gamle Verdens Historie, fordi de Træfninger, Antonius overvandt Cæsius og Brutus, holdtes i dens Nærhed. Her havde Brutus begravet Cæsius som den sidste Romer — en Benævnelse, hvormed han selv siden er bleven kaldt; og hvor meget endog deres Fædres Aand og Kraft var fattedes dem Begge, kunde de dog vel bære Navnet som de sidste Romere, fordi virkelig den romerske Republikks Ulykke sluffedes ved deres Undergang paa Philippris Nærhed. Her havde Cæsius, i lønlig Bevidsthed, at den Grund, hvorfor de strede, dog var tabt, af sin egen Indsigelse ladet sig strække til at dræbe sig selv i det ubeleiligste Tidspunkt; her flagede kort efter Brutus, i Følelsen, at den Grund, som han alene beundrede, var forsvunden af Jorden, og den Tro, at det Gode kunde opstaae i andre Skikkelser, han kiendte, med en Digters Udtryk, at han havde forladt Dyden forgieves, thi den var kun et Ord, og Lyffens kun en underkastet; og menende sig for ophøiet til at see sin egen Dag, afgjorde han her Mere end sin egen Skiebne, og han faldt i sit Sværd.

Philippi var den første europæiske Stad, hvori Paulus prædikede den Lære, som skulde frembringe Verdens nye Skikkelse. Blandt de Ting, som han talte om, var den Menighed, han stiftede, og han selv siden større Glæde, end de fleste andre. At Philippi ikke boede mange Jøder, har man formodet, fordi der ikke havde nogen Synagoge, men kun en Proseuche, som er et Bedehuus, det er: et Sted, som Jøderne pleiede at komme til deres Andagts-Ovælses ved Floder eller ved Havet, og at de kunde have Vand ved Haanden til deres Renselser.

Enten nu mange eller saa, finde vi dog Jøder i Philippi, som allevegne, og finde, at de her, som allevegne, havde vundet mange Mennefters Tilbøielighed, og derved banet Veien for Christendommen, der i langt større Fuldkommenhed besad Alt, hvorved Jødedommen anbefalede sig, der borttog Adskillelsen mellem Folkene, som denne ansaae for væsentlig, og ikke forbrede de besværlige Bedtægter, hvorved Jøderne afstræffe saae Mange fra ganske at holde sig til dem. Det var en Proselytinde, Purpurhandlerstien Cydia, som tilbød Paulus og hans Pedsagere sit Huus til Bolig; men hvilket Forholdet var i Antallet af Jøder og Hedninger, som udgjorde den nyistiftede Menighed, vide vi ikke. Kun at saavel Øvrigheden som Mængden i Staden ikke var de nye Lærere gunstig, hvor ilde de bleve medhandlede, hvorledes de bleve fængslede og paa en underfuld Maade befriede, fortæller Lukas paa det anførte Sted.

Uagtet Pauli første Ophold i denne Stad ikke kan have været langt, vare dog Menighedens Lemmer blevne ham saa hengivne, at de kort efter sendte ham Understøttelse baade til Thessalonik og Korinth (Phil. 4, 15—16. 2 Kor. 11, 9.). Omtrent sex Aar senere reiste Paulus fra Ephesus gennem Macedonien til Grækenland (Ap. G. 20, 1—2.), paa hvilken Reise han formodentlig besøgte Philippi; og at det var denne Stad, hvorfra han paa Tilbagereisen indstibede sig til Troas, anmærker Lukas udtrykkelig (V. 6.). Dette var i Aaret 59¹⁾; samme Aar blev Paulus tagen fast i Jerusalem, og ført til Cæsarea, hvor han holdtes fangen i Herodes's Pallads. Da dette Pallads i Ap. G. 23, 35 kaldes Prætorium — en

¹⁾ Jeg har fulgt den Tidregning, som Guldberg med overbevisende Grunde har udført i sin Tidbestemmelse for det Nye Testaments Bøger.

vnelse, som tillagdes de romerske Befalingsmænds Bo-
i Provindserne — og da Paulus i Begyndelsen af vort
taler om, at hans Vænger ere blevne bekiendte i hele
riet: har en af de nyeste Fortolkere deraf taget An-
g til at formode, at dette Brev skulde være skrevet,
Paulus sad fangen i Cæsarea. Man vil let see, hvor
denne Formodning strider mod alle Omstændigheder.
er vist nok, at der i Rom var Noget, som kaldtes Præ-
a — endskiøndt man har tvistet, hvad det var, der
saaledes — og kun fra Rom kunde man vente en
fra dem af Keiserens Huus (4, 22); i Cæsarea, en
som laae i Palæstina, var Pauli Fangenskab ikke nød-
gt for at giøre Christus bekiendt; der kunde Paulus ikke
efter at have indskudt sig for Keiserens Domstol, vente
at see Enden paa sin Sag (2, 23); og ligesaa lidet
vort Brev noget Spor af at være affattet kort efter det,
ar hændet Paulus i Jerusalem, eller i en Stad saa nær
ddedommens Middelpunct. Tydeligen nok kiendes altsaa
Brev at være skrevet fra Rom, hvor Paulus ankom i
62, og hvor han efter Præfecten for Livvagten Burrhi
else i to Aar boede i sit eget leiede Herberge med den
t, som bevogtede ham (Ap. G. 28, 16. 30), og som
romersk Brug ved samme Vænge var bunden til den
gtede.

Brevets haabfulde Tone viser, at det er skrevet før den
gelse, Nero begyndte mod de Christne i Aaret 65; dog
ikke skrevet i Begyndelsen af Pauli romerske Fangenskab,
an seer let, at en temmelig lang Tid maatte være for-
inden de Virkninger af Apostelens Fængsling, hvilke
ildrer i Brevet, kunde være tydelige, inden han kunde
snart at see Udfaldet, og inden det kunde været erfaret

i Philippi, at Paulus var i Rom, Bidraget samlet, Epaphroditus ankommen dermed, have overstaaet sin farlige Sygdom, og have hørt, at man i Philippi var bekymret for ham (2, 26). Epaphrodit's Tilbagereise gav Apostelen Anledning til at skrive dette Brev; man har ikke tilstrækkelig Grund til at formode, at han har skrevet flere Breve til Philippenferne, men aldeles ingen til den Mening, at vort Brev oprindeligen skulde have været deelt i tvende Breve, det ene bestemt for alle Menighedens Medlemmer, det andet kun for Pauli fortroligere Venner.

Den henrivende Varme, som giennemtrænger hele dette Brev, har enhver dets Læser følt. Apostelen skrev det med den oplivende Tanke, at selv hans Vænter havde tient til den Sags Fremme, hvilken han havde helliget sit Liv, med Haab om maaskee snart igien at see dem, der vare ham kiære, og med Glæde over det Beviis paa en elsket Menigheds taknemmelige Grindring, som han atter havde modtaget. Dog blande sig ogsaa mindre glædelige Forestillinger derimellem, ikke foranledigede ved de Forfølgelser, han selv eller Menighederne havde at udstaae af udbortes Fiender, thi alt dette agtede han kun lidet, men ved den Fordærvelse, der indsneeg sig i Menighederne selv, Hovmod, Egennytte, Uenighed; og deraf flyde da de heftige Besværinger, som han heller ikke her tilbageholder over dem, der vare de fornemste Anstiftere af af dette Onde, de flettede Christne, som dog kun vilde være Jøder, og i Bogstavens Tjeneste forfulgte dem, der tient Gud i Aanden. Hvad nu Paulus i dette Brev siger herom og om de øvrige Gienstande, det siger han saa klart, og Tankernes Følge er saa aabenbar, at vi ikke behøve forud at udvikle Indholdet, i det vi fremlægge Brevet selv.

un ved een Bemærkning ønske vi ydermere at vække
s Opmærksomhed. Paa den Tiid, da dette Brev blev
var alle andre cultiverede Staters eiendommelige Liv
det, opslugt i den romerske Stats. Udenfor denne
næsten kun Bilde, og paa dens Throne sad Tyrannen
der snart maatte efterlade Riget til den Forvirring,
gle bedre Regenter kun lidet kunne standse, men ikke
Videnskab og Kunst havde tabt den skabende Kraft,
ede sig mestendeels kun af Levningerne fra bedre Tider.
igiose Ideer havde Mange aldeles bortkastet tilligemed
den, medens Andre omhyggeligen samlede denne sammen
Lande, uden derved at vinde nogen Religion. Sæde-
n var af de meest utæmmede Lyster og af den grusomste
otte fordærvet til en Grad, som Ingen let troer kun af
elige Beskrivelser, naar han ikke selv lærer det af de
bevarede Kiendsgierninger. Alt dette bebudede kun
ang, og alene i den sig ubemærket udbredende Christen-
rkiende vi, der vide Tingenes Følge, Udsæden til
ffeslægtens nye Liv. Paa disse Tider kan derfor ingen
være os historisk mærkværdigere, end Paulus, Christen-
ns nidkiereste Forkynder. Kun saa Blade læse vi her
, og dette Brev hører ikke til dem, hvori han nøiagtig
et noget Stykke af den Lære, han forkyndte; dog finde
te lidet Skrivt det Vigtigste af denne Lære leilighedsviis
, vi see, hvilken den Tro var, hvorved Apostelen vilde
de christne Menigheder til det, han fordrede, de skulde
Disse Fordringer læse vi her, og tillige giver Brevet
levende Skildring af Apostelens egen Sindsforfatning,
, efter henved tredive Aar anvendte under næsten utro-
sværligheder stedse til samme Hensigt, bar Lænken for
Sag, en vigtig Afgiørelse nær, men uvis om Liv eller

Død. Vi indbyde altsaa Læseren at agte paa „den gamle Paulus, lænket for Christi Skyld“, som han selv kalder sig i et omtrent ved samme Tiid affattet Brev (Philem. B. 9), og da at gøre sig Rede for, hvorfra vel Paulus kunde have den Være, hvis Apostel han var, og hvorledes han havde vundet den Tillid, der endnu bestod uroffet, som paa den første Dag.

-
- I. 1. Paulus og Timotheus, Jesu Christi Tienere, til alle de Hellige i Kristus Jesus, som ere i Philippi, med Forstandere og Hielpere: Naade være med Eder og Fred fra Gud vor Fader og den Herre Jesus Kristus!
3. Jeg takker min Gud saa ofte jeg tænker paa Eder, 4. i det jeg altid i hver min Bøn beder for Eder alle 5. med Glæde, for Eders Deeltagelse i Evangelium 6. fra den første Dag indtil nu; forviisjet tillige, at den, som har begyndt det gode Værk i Eder, skal 7. fuldføre det indtil Jesu Christi Dag. Dette maa jeg jo ogsaa mene om Eder alle, efterdi jeg har Eder i mit Hierte, som dem, der alle, baade i Henseende til mine Bænker og til Evangelii Forsvar og Befæstelse, ere blevene deelagtige i den mig forundte Naade. Thi Gud er mit Vidne, hvorledes jeg længe efter Eder alle i Christi Jesu inderlige 9. Omhed; og dette beder jeg, at Eders Kierlighed endnu maa mere og mere forøges tilligemed Kundskab og al Erfaring, saa I kunne vælge det Bedste, paa det I maae være rene og uden Forargelse til

sti Dag, fuldkommede med Retsfærdigheds Frugt, 11.
 er ved Jesus Christus, Gud til Vre og Lov.
 Men jeg vil, I skulle vide, Brødre, at hvad 12.
 er vederfaret, har mere tient til Evangelii
 ame, saa at ved mine Bænker Christus er bleven 13.
 ndt i hele Palladset og for alle de Dvrige, og 14.
 Range af Brødrene i Herren have faaet Mod
 mine Bænker, og ere dristigere til at tale Ordet
 Frygt. Nogle prædike vel og Christus med 15.
 undelse og Lyst til Striid, men Nogle ogsaa
 en god Villie. De, som gjøre det af Kier= 17.
 d, vide, at jeg er bestemt til Evangelii For=
 de, som elske Trætte, forkynde Christus ikke 16.
 , og tænke at gjøre mine Bænker tungere.
 hvad? Paa enhver Maade, enten paa Skæmt 18.
 i Sandhed, forkyndest dog Christus. Og der=
 glæder jeg mig, ja vil og glæde mig, thi jeg 19.
 at dette skal blive mig til Held, formedelst
 s Bøn og Jesu Christi Aands Bistand, efter 20.
 Forventning og mit Haab, saa at jeg i Intet
 beskæmmes, men at Christus med al Frimodig=
 som altid, saaledes ogsaa nu, skal prises i
 Begeme, være sig ved Liv eller ved Død. Thi 21.
 er det at leve Christus, det at døe Fordeel.
 dersom det at leve i Kiødet tiener mig til at 22.
 Frugt ved min Gierning, saa veed jeg ikke
 jeg skal vælge; men jeg drages til to Sider, 23.
 g vel har Lyst til at vandre herfra og være med
 tus, thi dette var saare meget bedre; men at 24.
 i Kiødet er mere fornødent for Eders Skyld.
 dette veed jeg med Tillid, at jeg skal blive og 25.

- forblive hos Eder alle til Eders Fremgang og Glæde
26. i Troen, saa at I fuldeligen kunne rose Eder i Kristus Jesus formedelt mig, naar jeg atter er tilstede hos Eder.
 27. Kun at I føre Eders Liv Christi Evangelium værdigt, saa at, enten jeg kommer og ser Eder, eller jeg er fraværende, jeg kan høre om Eder, at I staae fast i een Aand, af een Siel kæmpende med
 28. Evangelii Tro, og ikke i nogen Ting forfærdede af Modstanderne; hvilket er dem et Tegn paa Undergang, men Eder paa Frelse, og dette fra
 29. Gud. Thi Eder er det forundt, for Christi Skyld — ikke blot at troe paa ham, men ogsaa for hans
 30. Skyld at lide, stædte i den samme Kamp, som I saae paa mig, og nu høre om mig.

- II. 1. Derfor, ved Formaningen i Kristus, ved Aierlighedens Trøst, ved Aandens Samfund, ved
2. Mistundhed og Forbarmelse: fuldender min Glæde, saa I mene det Samme; have den samme Aier-
 3. lighed, eensfndede, tragtede efter Eet. Intet af Lyst til Trætte eller forsængelig Vre! men agter
 4. i Ydmyghed hverandre høiere, end Eder selv. Enhver see ikke paa Sit, men Enhver ogsaa paa de
 5. Andres. Thi det samme Sind være i Eder, som
 6. og i Kristus Jesus, hvilken, da han var i Guds Skikkelse, ikke brugte det som en Høihed at være
 7. Gud liig; men han berøvede sig selv, og tog Tjeners Skikkelse paa, blev liig Mennesker, og, funden i Vilkaar som et Menneske, fornedrede han sig selv, og blev lydig indtil Døden, ja Korsets
 9. Død. Derfor har ogsaa Gud høit ophøiet ham,

nfet ham et Navn, som er over alle Navne,
 i Jesu Navn skulle alle Knæ bøje sig, deres 10.
 melen og paa Jorden og under Jorden, og 11.
 inger bekiende, at Jesus Christus er en Herre
 d Faders Ære. — Altsaa, mine Elskelige, 12.
 I altid have været lydige, saaledes — ikke
 som ved min Nærværelse, men nu meget 13.
 i min Fraværelse — arbejder paa Eders
 med Frygt og Bæven; thi Gud er den, hvis 13.
 virker i Eder baade Villie og Kraft efter hans
 Sag. Giorer Alting uden Knur og Trætte, 14.
 I maae være ustraffelige og uskyldige, Guds 15.
 ige Børn midt i en vanartet og forvendt
 , blandt hvilke I skinne som himmelske Lys
 en, holdende fast ved Livets Ord, mig til 16.
 paa Christi Dag, at jeg ikke løb for Intet og
 beidede for Intet. Ja, om jeg end selv op= 17.
 ved Offer = Tienesten med Eders Tro, saa
 jeg mig dog, og tager Deel i alle Eders
 ; men saaledes glæder ogsaa I Eder, og 18.
 Deel i min Glæde.
 jeg haaber i den Herre Jesus snart at sende 19.
 eus til Eder, paa det ogsaa jeg kan bero=
 ved at erfare, hvorledes det staaer til med
 Tro. Thi jeg har Ingen ligesindet, der 20.
 g vil bekymre sig om Eder; de søge alle deres
 ikke hvad der er Jesu Christi; men hans 22.
 e Trostøb kiende I, at han med mig har
 Evangelium, som en Søn med sin Fader.
 haaber jeg altsaa at sende strax, saasnart jeg 23.
 e Enden paa min Sag; men jeg har den 24.

- Tillid i Herren, at jeg ogsaa selv snart skal komme.
25. Dog har jeg anseet det fornødent at sende Broderen Epaphroditus, min Medarbejder og Medstrider, men Eders Affendte, som paatog sig Hielpen.
 26. Tienesten mod mig, til Eder, thi han længtes efter Eder alle, og var meget bekymret, fordi I havde
 27. hørt, at han var syg. Han var og syg, nær Døden, men Gud forbarmede sig over ham; dog ikke over ham alene, men ogsaa over mig, at jeg ikke
 28. skulde have Sorg paa Sorg. Des skyndsommere har jeg da sendt ham, paa det I atter kunne glædes, naar I see ham, og jeg have een Sorg
 29. mindre. Modtager ham altsaa i Herren med al
 30. Glæde, og holder Saadanne i Være; thi for Christi Gjernings Skyld kom han Døden nær, og agtede ikke sit Liv, for i Tienesten mod mig at udrette, hvad I ikke kunne.

- III. 1. I Øvrigt, mine Brødre, glæder Eder i Herren. — At skrive Eder det Samme, er mig ikke til Besvær, men Eder til Bestyrkelse. Seer Hundene,
2. seer de onde Arbeidere, seer Sønderkærelsen. Thi vi ere Omflærelsen, som dyrke Gud i Aanden, og rose os i Christus Jesus, og ikke stole paa
 3. Kiødet. Omendstiondt jeg vel har det, hvorfor jeg kunde stole ogsaa paa Kiødet. Mener nogen
 4. Anden at kunne stole paa Kiødet, jeg mere. Jeg er omflaaren paa ottende Dag, af Israels Afkom, af Benjamins Stamme, en Hebræer af Hebræere;
 5. jeg var en Pharisæer efter Loven, jeg forfulgte Menigheden; med Nidkierhed, jeg var ustraffelig
 6. i Lovens Retfærdighed. Men hvad der var mig

ng, det har jeg for Christi Skyld agtet for
 ja jeg agter og Alt for Tab mod Christi 8.
 min Herres Rundskaars Ypperlighed, for hvis
 jeg har lidt Tab paa Alt, og agter det for
 t, paa det jeg kan vinde Christus, og findes 9.
 a, saa jeg ikke har min Retfærdighed, den af
 men den ved Christi Tro, Retfærdigheden
 ud for Troen; at jeg kan kiende ham, og hans 10.
 andelses Kraft, og hans Videllers Samfund,
 et til at ligne ham i hans Død, om jeg dog 11.
 naae de Dødes Opstandelse. Ikke at jeg 12.
 de greb det, eller allerede har fuldbendt, men jeg
 om jeg dog kan gribe det, efterdi jeg ogsaa er
 af Christus. Brødre! jeg mener ikke om 13.
 selv, at jeg har grebet det; men Gæt gjør jeg: 14.
 nende hvad der er bag ved, og rækkende mod
 der er foran, iler jeg mod Maalet; til Seiers-
 , hvormed Gud indbyder herovenfra i Chri-
 Jesus. Hvilke nu af os ere fuldkomne, da 15.
 dette være vort Sindelag; og ere I ei ganske
 des fændede, da skal Gud ogsaa aabenbare
 dette. Kun hvortil vi ere komne, deri lader 16.
 live.
 Border mine Efterfølgere, Brødre! og agter 17.
 dem der omgaaes saaledes, som I have os til
 ter. Thi Mange omgaaes, hvilke jeg ofte har 18.
 Eder, men nu ogsaa siger med Taarer, at være
 ti Korsets Fiender, hvis Ende er Fortabelse, 19.
 Gud er Bugen, og deres Vre i deres Skændsel,
 tragte efter de jordiske Ting. Thi vort Bor- 20.
 b er i Himlene, hvorfra vi og forvente

21. Frelseren, den Herre Jesus Christus, som skal forvandle vor Fornedrelses Legeme ligedannet med hans Herligheds Legeme, efter den Kraft, hvormed han og kan underlægge sig alle Ting.

IV. 1. Derfor, mine elskelige og sønskelige Brødre, min Glæde og Krone, staaer saaledes fast i Herren, I Elskelige!

2. Euodia formaner jeg, og Syntyche formaner

3. jeg at være enige i Herren. Ja jeg beder ogsaa dig, min trofaste Medbroder! antag dig dem, thi de have kæmpet med mig i Evangelium tilligemed Clemens og mine øvrige Medarbejdere, hvis Navne ere i Livets Bog.

4. Glæder Eder i Herren altid; atter siger jeg,

5. glæder Eder! Eders Sagtmodighed worde bitterlig

6. for alle Mennesker. Herren er nær! Værer ikke bekymrede for Noget, men i alle Ting fremfører Eders Begieringer for Gud i Paakaldelse og Bøn

7. med Taksigelse; og Guds Fred, som overgaaer al Forstand, skal bevare Eders Hjærter og Eders Tanker i Kristus Jesus.

8. I Øvrigt, Brødre! hvad der er sanddru, hvad der er anstændigt, hvad der er retsaffent, hvad der er reent, hvad der er elskeligt, hvad der har godt Lov, enhver Dyd, og enhver Hæder:

9. dette pønser paa; hvad I have lært, og fornummet, og hørt, og seet paa mig, dette gjører; og Fredens Gud skal være med Eder.

10. Men jeg har glædet mig høiligen i Herren, at I omsider igien have opvarmet Eders Omhu for mig; dog I havde den vel, men I savnede Lei-

lighed. Jeg siger dette ikke af Trang, thi jeg har 11.
 lært at lade mig nøies med hvad jeg har; jeg for- 12.
 staaer baade at være fornødt, jeg forstaaer og at
 have Overflod, jeg er vel erfaren i Alt og Hvert
 baade i at mættes og at hungre, baade i at have
 Overflod og at mangle; jeg formaaer Alt i ham, 13.
 som gjør mig stærk. Dog have I gjort vel, at I 14.
 deeltog i min Nød. Men I vide det og selv, 15.
 at ved Evangelii Begyndelse, da jeg drog ud af
 Macedonien, har ingen Menighed hørt Regning
 med mig over Givet og Modtaget, uden I alene;
 thi ogsaa i Thessalonik, og een Gang og to 16.
 Gange, sendte I mig, hvad jeg behøvede. Ikke 17.
 fordi jeg attraaer Gaven, men jeg attraaer, hvad
 der kan aagre for Ederes Regning. Nu har jeg 18.
 fuldkommen nok og overflødig; jeg har faaet rige-
 ligen ved det, Epaphroditus bragte mig fra Eder,
 en Bellugts Duft, et antaget Offer, velbehageligt
 for Gud. Men min Gud give Eder rigeligen Alt, 19.
 hvad I behøve, efter sin Rigdom, i Herlighed, i
 Christus Jesus. Ham, vor Gud og Fader, være 20.
 Ære i al Evighed! Amen.

Hilser enhver Hellig i Christus Jesus. Brø- 21. 22.
 drene hos mig hilse Eder. Alle Hellige hilse Eder,
 især de af Keiserens Huus. Vor Herres Jesu 23.
 Christi Naade med Eder alle! Amen.

A n m æ r k n i n g e r.

Cap. 1. B. 7. *δια το εχειν με εν τη καρδια υμας*] Disse Ord kunne forstaaes paa tvende Maader; enten: efterdi jeg har Eder i mit Hierte, eller: efterdi I have mig i Eders Hierten. Den sidste Oversættelse synes ved første Bieaast lettest at kunne forbindes med det Øvrige, hvorfor og mange Fortolkere have foretrukket den; men den første er efter Ordene Stilling den naturligeste, og at Paulus virkelig har meent Ordene saaledes, er klart af det følgende Vers: Thi Gud er mit Bidne, hvorledes jeg længes efter Eder. Disse Ord beskrive nemlig ikke Philippenes Kierlighed til Paulus, men hans til dem, og Partikelen *γαρ* viser, at den forrige Mening her endnu fortsættes.

εν τε τοις δεσμοις μου και τη απολογια και βεβαιωσει του ευαγγελιου] Disse Ord henseer de Fleste til det Foregaaende; langt bedre forbindes de med det Paafølgende: *συγκοινωνους μου της χαριτος παντας υμας οντας*; hvor *χαρις* beholder sin sædvanlige Betydning: en af Gud forundt Raade. Som en saadan anseer Paulus det her, og allevegne, saavel at han har baaret Lænter for Christi Skyld, som at han har kunnet forsvare og befæste Christi Evangelium; og efterdi Philippenes paa saa udmærket en Raade havde viist deres Deeltagelse i Pauli Stiebner og Foretagender, tillægger han dem alle Deel i den Raade, som var ham forundt.

B. 11. *πεπληρωμενοι καρπων της δικαιοσυνης*] Naar man her istedet for den sædvanlige Læsemaade *καρπων* vælger den rigtigere *καρπον*, da kan *πεπληρωμενοι* ikke mere betyde: fyldte med, thi da maatte det hedde: *καρπου* eller *καρπω*, men: fuldkommede med, *κατα καρπον της δικ.*

B. 13. ὥστε τοὺς δεσμοὺς μου φανεροὺς ἐν Χριστῷ γέ-
 næsten Alle oversætte: Det er blevet bekiendt, at jeg
 mine Lænker for Christi Skyld; men hverken kunne
 de betyde dette, og man behøver megen Tvang og ad-
 vilkaarlige Tilføjninger for ved denne Fortolkning at
 give nogen her påsigende Mening. Bedre forklarer
 hylfaktus Udtrykket ἐν Χριστῷ om Christi Hielp, at
 Christus have styret det saaledes, at Pauli Fangenskab
 bleven almindelig bekiendt og derved da Christendommen
 en Gienstand for almindelig Opmærksomhed. Men
 sidste Sætning, som dog er det vigtigste, maa man
 lægge til; og derfor er det vel troligere, at Paulus just
 villet udtrykke denne Sætningens Indhold med Ordet ἐν
 Χριστῷ, som da her omtrent betyder: til Christi Forherligelse.
 Den lignende Talemaade hedder det 4, 3 αἰτίαι ἐν τῷ
 ἐν Χριστῷ συνηθλησάν μοι. Sammenhængen viser tydeligt
 at hvad Paulus vil sige, er, at hans Lænker have været
 en Anledning, hvorved Christus er bleven bekiendt. Denne Me-
 ning har jeg i Oversættelsen udtrykt.

ὅλῳ τῷ πραιτωρίῳ] Ordet Prætorium blev her i
 Tider forstaaet om Neros Pallads; men da de romerske
 Lejre ogsaa med dette Ord betegnede, eller syntes at be-
 de prætorianske Cohorter eller den keiserlige Livvagt,
 kan man ogsaa her forstaaet Ordet saaledes. Imidlertid
 denne Mening næsten ikke bemærket for den heftige
 Forsøg, som Perizonius førte derom med Huber, hvis vidt-
 forhandlinger læses i: Jac. Perizonii cum Ulr. Hubero
 de Prætorio, ac vero sensu verborum Pauli Phil.
 1, 13, hvoraf der haves flere Udgaver, men den leidenske af
 1704 her er brugt. Perizonius negtede aldeles, at Ordet
 Prætorium, brugt om Roget, som skulde findes i Rom, kunde

betyde Andet end Livvagten og dens Leir eller Caserne; og hans Mening har saa aldeles seiret, at fra den Tiid næsten Alle forklare vort Sted saaledes, at Paulus glæder sig over, at Christus ved ham er bleven bekendt for den hele Livvagt. Det lader sig ikke negte, at Huber har fremført mange ubepiislige Paastande, blandet mange flette Beviser blandt de bedre, og ikke behandlet Sagen med den Nøiagtighed, som hans Modstander, der har den Fortieneste at have givet en riig Samling af Materialier. Desuagtet troer jeg, at den hele Sag fortiente en philologisk Revision, hvorved der da maafler vilde fremkomme andre Resultater, end de saa længe vedtagne. Her bemærke vi kun Følgende:

Prætorium betyder i Almindelighed det Sted, hvor en Prætor er som Prætor, altsaa ikke hans private, men hans offentlige Bolig, og det Sted, hvor han holder Dom. Dette siger Isidorus udtryffeligen: *Curia dicitur, eo quod ibi cura per senatum de cunctis administretur; prætorium, eo quod ibi Prætor sedeat ad discutiendum*. Saaledes siger ogsaa Justinian talende om Rom: Unde et ea loca, in quibus publice magistratus vel jus reddere, vel habitare solebant, Prætoria appellare — — — constituerunt. (Perizon. l. c. p. 64 sqq.) Perizonius forsiikrer vel, at disse feile; men han burde betænkt, at dersom man ikke ved et blot Magtsprog forlaster deres Vidnesbyrd, da behøver man ikke at tage sin Tilflugt til grundløse Conjecturer for at forklare det Sted, hvor Cicero i Slutningen af sin sidste Bog mod Verres (lib. 5. cap. 72) paaalder Castor og Pollux med disse Ord: Vosque, omnium rerum forensium, consillorum maximorum, legum, judiciorumque arbitri et testes, celeberrimo in loco *prætorii* locati, Castor et Pollux. Talen er her, som man seer, om et Sted paa Torvet, hvor ogsaa Castors og Pollux's

stod; og naar vi da af Ciceros Udsagn i Forening
 e tvende nyånsførte med Klarhed kunde skionne, at
 g det Sted paa det romerske Forum, hvor Prætor holdt
 kaldtes Prætorium, da skulde vi ikke tvivle, fordi det
 truffet sig saa, at flere Bidnessbyrd derom ere os
 de.

Oftere forekommer Ordet i militær Betydning. Da
 hos Romerne enhver Feldtherre, hvilken endog ellers
 Værdighed var, kaldtes Prætor, saa kaldtes ogsaa i
 Feldtherrens Telt, eller snarere den hele Plads, hvor-
 ans Telt stod (*τοπος του στρατηγου*, som det hedder hos
 s ad voc. *στρατηγικον*, efter Vipsii heldige Forbedring),
 rium — omtrent det Samme som vort Hovedquarteer.

Benævnelse gif derefter over paa dem, som pleiede at
 i Hovedquarteret, hvoraf den Talemaade: *prætorio*
 o 2: da Krigsraadet var ophævet, hvilket ogsaa kaldes:
 is missis, fordi Stedet ogsaa hedde *principia*. Af
 , eller snarere af Prætorium, fik fremdeles de Sel-
 hvilke enhver Overbefalingsmand havde ligesom til sin
 t, og som først kun udgjorde een Cohort — indtil
 virerne, som det synes, forøgede deres Antal — Navn
 ors prætoria eller prætoriani milites. Ved Talen om
 Soldater bruges vel Ordet Prætorium ofte paa saadan
 , at Meningen bliver den samme, om man i dets Sted
 prætorix cohortes; dog tør jeg, uagtet Alt hvad man
 gt derom, i det Mindste tvivle, om nogenfinde disse
 have været synonyme, eller om de prætoriske Cohorter
 havt Navnet Prætorium. Det meest beviseende Sted,
 ar at anføre, synes at være Tacit. hist. 1, 20. *Exauc-*
per eos dies Tribuni, e prætorio Antonius Taurus et
us Naso; ex urbanis cohortibus Aemilius Pacensis; e

vigiliis Julius Fronto; hvor det kunde synes, at ligesom Vigiliæ sættes for cohortes Vigillum, saaledes Prætorium for cohortes prætoriae. Imidlertid er dette Sted — saa lidet som et lignende (ibid. c. 24) e Prætorio Auxiliisque mille equites ducebantur — aldeles ikke afgjørende, thi det følger paa ingen Maade nødvendigt, at parallelismus membrorum her skal antages saa nøiagtig. Man bør erindre, at de prætorianste Soldater ingensteds absolut kaldes Prætorium; Ingen har sagt eller kan sige ved Beskrivelsen af en Slagordens Opstilling: locum istum Prætorium obtinuit, men vel: prætoriae cohortes obtinuerere; Ingen siger: Augustus prætorium habuit per urbem distributum (Huber p. 90); Perizonius selv, naar han fortæller (p. 134), at Vitellius afledigede Prætorianerne, kan ikke sige: nam is dimiserat Prætorium, men Prætorianos. De Gamle søie stedse en Præposition til, saasom: veterani e Prætorio, in Prætorium recepti, militavit in Prætorio; og om denne Brug af det omtvistede Ord siger Huber, som mig synes, rigtigt, at den neppe engang kan kaldes en Trope, fordi de prætorianste Soldater, da deres Tjeneste var ved Hovedkvarteret, ogsaa med Rette kunde regnes dertil, og med et egentligt Udtryk siges at tjene, at optages deri, eller at aflediges derfra.

Ligesom enhver Overbefalingsmand i Krigen, saaledes blev ogsaa enhver romersk Præsæs i Provindserne, uden Hensyn til hans Værdighed, kaldet Prætor, og dette saa meget desto lettere, da han stedse tillige havde militær Befaling; hans Bolig, hvor han sikkert altid havde en betydelig Bagt hos sig, kaldtes derfor ogsaa Prætorium. I denne Bemærkelse forekommer Ordet nogle Gange i det nye Testament, hvor vi ogsaa (Ap. G. 23, 35) finde talet om Herodes's Prætorium i Cæsarea, hvorefter vi lære, at ogsaa Kongernes Palladser

iden sit Benævnelse af Prætorier. Men herved ledes
 det saa meget omtvistede Spørgsmaal, om, da Cæsa-
 Magt var befæstet i Rom, da Navnet Prætor i enhver
 ende med Fortrinlighed maatte tilkomme dem — hvorvel
 ikke brugte dette Navn om dem, fordi man gav dem
 mere udmærkede og dem alene tilkommende — da de
 den øverste Befaling over hele Armeen, havde prætoriske
 ter hos sig: om de da intet Prætorium, intet Hoved-
 er have havt? og om deres Bolig i Rom i ingen Hen-
 har kunnet kaldes, og har været kaldt Prætorium? —
 m vi betragte Sagen uden forudfattet Mening, maae vi
 e, at da efter romersk Sprogbrug et Prætorium synes
 ve været uadskilleligt fra Enhver, der havde Befaling,
 lv i en Flaade Befalingsmandens Skib førte Navn af
 ria navis, ja paa ethvert Skib den Befalendes Sted
 Rahyt synes at have været kaldet prætorium (Perizon.
): saa er der al Formodning for, at Cæsarerne ogsaa i
 maae have havt et Prætorium, som maatte være, hvor
 ede; hvorvel vi ikke kunne negte, at hvis deres Slot i
 s Henseende har været kaldet Prætorium, da er denne
 vnelse næsten ganske opslugt af Navnet Palatium; ligesom
 nu enhver Fyrstes Slot vedbliver almindeligt at kaldes
 sit egentlige Navn, om endog Fyrsten har sit Hoved-
 eer der. Dog have vi i det Mindste eet ganske ufor-
 gt Bidne herom, nemlig Dio Cassius, som (lib. 53)
 ffelig siger: καλεῖται δὲ τὰ βασιλεία Παλατιον — — ὅτι
 τῷ Παλατίῳ ὁ Καῖσαρ ὦκει, καὶ ἐκεῖ τὸ στρατηγιον εἶχε.
 ατηγιον her svarer til Prætorium, erkende Alle; men
 kan dette Ord her betyde uden det sædvanlige: han
 sit Hovedquarteer der? Hvis vi endog vilde antage, at
 rium har betegnet de prætoriske Cohorter, da kunne disse

dog ikke her være meente, efterdi de under Augustus, om hvem Talen er, vare fordeelte i Byen; paa Palatium havde han kun en Vagt af dem, og hvad skulde bevæge Dio til her at anmærke dette? Chrysostomus levede vel senere, men derfor er man dog ikke berettiget blindt hen at forkaſte hans Vidnesbyrd i en rimelig Sag, og han anmærker udtryffeligt ved vort Sted, at det er Neros Slot, som Paulus her kalder Prætorium (*πραιτωριον τα βασιλεια του Νεωρονος καλων*).

Under Cæsarerne opkom en ny Betydning af det omtvistede Ord, da nemlig prægtige Villor bleve kaldte Prætorier. Hvorledes opkom denne Betydning? Man siger: fordi Villerne hævede sig prægtigen over de andre Huse paa Landet, ligesom Feldtsherrens Telt over de andre Telte — en svag Lighed, hvorved man endda ikke forstaaer, ved hvilken Aaledning den just paa denne Tiid kan være bleven saaledes bemærket, at Villerne derover nu fik en ny Benævnelse. Dette Sidste er derimod let forklarligt, naar vi antage, at Cæsarernes Pallads ogsaa har været deres Prætorium, og har været kaldet saaledes, og at dette Navn da er overført først paa deres Villor — hvor ogsaa, medens de opholdt sig der, uden Tvivl Armeebefalingens Sæde var — og siden paa andre. Paa denne Maade forstaae vi let, hvorledes just paa denne Tiid denne nye Betydning af Ordet er kommen i Brug, og vi ere fritagne for at forklare, hvorledes det samme Ord til samme Tiid og paa samme Sted har betegnet to saa forskiellige Ting, som en prægtig Villa, og de prætoriske Cohorter; thi det er just fra disse samme Tider, at de, der antage den sidste Betydning, hente de formeentlige Beviser for denne Sprogbrug.

Derfor alt dette endnu ikke skulde være afgjørende, da erindre vi desuden, at hvad endog Ordet har betegnet i Rom, saa følger deraf ikke, at Paulus skulde bruge det i anden

Betydning, end den, hvortil han fra Provindserne var vant, og som var den almindelige hos dem, til hvilke han skrev; og i Provindstals-Stæderne betegnede Prætorium unægtelig det Huus, hvor Regeringens Sæde var, og det var først senere, at man i nogle Stæder havde et fra Prætoriet forskielt Palatium. At Paulus her virkelig bruger Ordet i denne Mening, bliver endnu rimeligere, naar vi betænke, at hans Hensigt paa nærværende Sted er at fortælle, at hans Fangenskab har tient til at gjøre Christendommen bekendt for Mange; da vi nu af Brevets Slutnings-Pilsen (4, 22) see, at der iblandt disse vare Nogle „af Keiserens Huus“: kunde vi da vente, at han her skulde forbigaae disse, for hellere at nævne de prætorianske Soldater? Naar vi tillige betragte Pauli Ord: *ὡς τὸ τοὺς δεσμούς μου πανταχοῦ γινώσθαι ἐν ὅλῳ τῷ κραταίῳ καὶ τοὺς λοιποὺς πᾶσι*, da finde vi her en Forandring i Constructionen: det er blevet bekendt for alle de Andre, men i Prætoriet, saa at dette Ord snarere synes at betegne et Sted, end en Samling Mennesker. Og vilde man endelig af denne Ansigtsag helst forstaae det om Prætorianernes Leir, da har man heller intet Beviis for, at denne har været kaldet Prætorium slet hen, men vi finde stedse: *prætoria castra*, eller i Enkelttallet: *prætorium castrum*.

B. 27. *συναθλοντες τῇ πρὸς τοῦ εὐαγγελίου*). „Stridende med Troen, tagende Deel i den Strid, Troen har at udholde i Verden,” ligesom 4, 4: *αἵτινες συνηθλησαν μοι*, hvilke have taget Deel med mig i Striden. Saaledes allerede Erasmus, men, saavidt jeg veed, Ingen siden; *adjuvantes decertantem fidem evangelii*.

B. 28. *ἥτις ἐστὶν αὐτοῖς ἐνδείξις ἀπολείας κ. τ. λ.*] Meningen er: Denne Bestandighed kan kun Gud give, derfor er

den et Tegns fra Gud selv, for hvem Seier og Frelse er bestemt, og for hvem Undergang.

Cap. 2. B. 1. Naar vi med dette Sted sammenligne 2 Kor. 13, 13. Rom. 12, 1 og nogle flere af de hos Guldberg anførte Steder, da troer jeg med denne og nogle faa andre Fortolkere, at Talen her ikke er om Pauli og Philippenfernes indbyrdes Kierlighed, om deres Tænkemaades Overeensstemmelse o. s. v., men at Apostelen her besværges sine Læsere ved de en Christen helligste og dyrebareste Gienstande, ved Underviisningen formedelt Christus, ved Guds og Christi Kierlighed, ved den Hellige Aands Samfund, og endnu enten atter ved Christi Barmhertighed, eller snarere i Almindelighed ved Mistundhedens og Forbarmelsens hellige Navne. Ligesom denne Fortolkning uden Tvivl er den sandere, saaledes gjør den ogsaa Stedet langt inderligere.

B. 6—7. Det er bekendt, hvor mange Vanstieligheder man har fundet ved dette Sted, men ligeledes, at man har flabt sig selv de fleste. At den Talemaade *εἰς ἡμᾶς θεοῦ ἐπαγγελία* svarer ganske til den paafølgende *εἰς αὐτὰς θεοῦ ἐπαγγελία*, erkiende nu næsten alle Fortolkere; derimod søge de endnu stedse om en Mening for de Ord: *οὐκ ἀπαγγέλλω ἡγήσασθε κ. τ. λ.* Det er ikke let at give en Overstuelse af de forstielige Forestillinger, man her har dannet sig, da mange af dem ere saa utydeligt fremsatte og tænkte, at de intet bestemt Omrids have, eller kunne modtage. Det er heller ikke nødvendigt her at omtale dem alle, men kun at berøre de almindeligst antagne, hvilke synes at lade sig hense til tvende Meninger, som begge ere enige i at tillægge Ordet *ἀπαγγέλλω* Betydningen af Bytte. Efter den ene af disse Meninger er Billedet taget af en Seierherre, der fører det vundne Bytte pralende til Stue, og saaledes, skal da Apostelen sige, brugte Christus ikke Lig-

eden med Gud. Man seer let, hvor Meget her er tillagt, som ikke findes i Ordene, og at denne Fortolkning kun da kunde retfærdiggjøres, naar man kunde vise, at Talemaaden *ῥαγμα ἡγεσθαι* ellers var brugt i lignende Betydning, men deraf findes intet Spor. Andre have derfor hellere i Almindelighed villet tænke paa et Bytte, eller en tilbudsbinding, som man griber og holder fast med Begierlighed. Som oplysende Exempler pleier man især at anføre tre Steder af Heliodori Aethiopica, nemlig 7, 11. 20 og 8, 7, hvor et dog allevegne ikke er *ῥαγμα*, men et andet Ord *ῥαγμα* der findes, og hvoraf man egentlig intet Andet erer, end at det sidste Ord betyder Bytte, hvilket intet Beviis behøvede. Man har især anseet det mellemste af disse Steder som hidhørende; dette lyder saaledes: *ρεος — — ουναικα — — αποθεται, και ουχ ῥαγμα ουδε ἐρμαιον ρεται το ραγμα*. Istedetfor *ἡγεται* har Mitscherlich i sin Udgave anmærket, at Haandskrivterne tilraade at læse, som paa de tvende andre Steder, *ποιεται*; men beholder man end en sædvanlige Læsemaade, saaer man dog kun denne Mening: Han støder hende fra sig, og anseer ikke den tilbudne Hæderlighed for et Bytte og en Fordeel. Men hvad have vi erved vundet for vort Sted? Derjom endog den Talemaade *ῥαγμα ἡγεσθαι τι* kunde betyde at gribe efter Noget som et Bytte, da er denne Betydning her ganske ubrugelig; thi naar Christus allerede var Gud liig, hvorfor skulde han gribe efter? Følelsen af denne Inconveniens er uden Tvivl Aarsag, at man endnu finder den Betydning deri, at holde Noget fast og bruge det med Begierlighed, som man pleier med et Bytte. Hvor tvungent og ubeviisligt dette er antaget, vilder ogsaa let i Dinene; men dette endog skienket, da kunde Rodsætningen deraf jo kun blive denne: han lod det fare med

Eigegyldighed, ubekymret; og er det vel dette, Apostelen her vil sige, at Christus ikke ansaae det, at være Gud liig, som et Akenodie, der omhyggelig skulde bevares? Naar endnu Andre ansee ἀπαγμων ἡγισθαί for en Omfkrivning af ἀπα-
 ζειν, da frembringe disse kun den allerede omtalte Mening, hvorefter Apostelen skal anmærke, at Christus ikke greb efter det, hvoraf han allerede var i Besiddelse; og de begaae endnu dertil den Feil, at de lade Ordet ἡγισταυο være ganske over-
 flødig. Dog tage disse Ordet ἀπαγμος i dets egentligere Betydning; thi det er en af Alle anført og tilstaaet Bemærk-
 ning, at de græske Substantiver, der ende sig paa μος, egentlig tilkiendegive en Handling, og ikke en blot Tilstand; omtrent som de af vore Substantiver, der ende sig paa ti. Jeg vilde derfor foreslaae, at man her blev staaende ved den Betydning af ἀπαγμος, som findes i alle Ordbøger: ipsa rapiendi actio, raptus; og at man tog en Fortolkning i Over-
 veielse, som vel allerede er fremsført (jvnf. Heinrichs S. 137), men næsten ikke paaagtet af Rogen, og her forklarede Ordet om en Ret at røve og tilegne sig selv Alt. Rige efter Ordene skulde altsaa vort Sted hedde: Han holdt det ikke for et Røveri at være Gud liig; det er: han tænkte ved sin ophøiede Tilstand ikke blot paa sig selv, brugte den ikke som en Magt, til at fornærme og undertrykke Andre, men han opoffrede den til Andres Bedste. Naar vi tænke paa Sammenhængen, faae vi ved denne Fortolkning en meget god Mening. Paulus taler nemlig om Ydmyghed og Aierlighed, han formaner Enhver ikke at være opblæst, ikke at agte kun paa sit Eget, men ogsaa at tænke paa de Andres Bedste. Han beraaber sig paa Christi Exempel, som, skøndt han var saa langt ophøiet over os alle, dog ikke brugte sin Magt kun for sig selv, ikke som en Ret til at berøve Andre, men den Gnefte, hvem han

berøvede, var han selv. Det stærke Udtryk, at røbe, vil ikke forekomme os fremmed, naar vi erindre, mod hvis Fremfærd Paulus her egentlig taler, nemlig mod de Samme, hvilke han i det tredie Capitel kalder Hundene, de onde Arbeidere; om disse er ikke let noget Udtryk Paulus for stærkt, og vort Steds Indhold giensfinde vi for en Deel i Christi egne Ord Joh. 10, 10—11, ligesom man ogsaa kan sammenligne Pauli Ord 2 Kor. 11, 7: „Giorde jeg Synd, da jeg fornedrede mig selv (*μαυτον ταπεινω*), paa det I skulde ophøies? da jeg forkyndte Eder Evangeliet for Intet?“ — I Oversættelsen har jeg ikke kunnet komme Originalens Udtryk nærmere, end: Han brugte det ikke som en Høihed; men Begrebet, som ligger i *απαγμος*, har jeg overført paa det følgende: Han berøvede sig selv, hvilket ogsaa bedst udtrykker Originalens *εαυτον εκνωσε*, hvorom see Grotius.

B. 9. *Διο και ο Θεος αυτον υπερανψωσε*] Man har her villet forvende den rette Betydning af *διο*, da man fandt det betænkeligt, at Christus syntes at forestilles som den, der først havde maattet fortiene sin Ophøielse. Stedet har vist ingen større Vanskelighed, end alle de andre, hvori Christus omtales efter hans menneskelige Natur, og Theodoret siger med Rette: *ουκ ελαβεν α μη προτερον ειχεν, αλλ' ελαβεν ως ανθρωπος, απερ ειχεν ως θεος*.

και χαρισατο αυτω ονομα κ. τ. λ.] Keil har Uret, naar han (comm. in h. l. i Sylloge commentationum theoll. ed. a Pott. Vol. 7. pag. 38) udelukker alle de Fortolkere, som her have tænkt paa et eget Jesu tillagt Navn, af de bedre Fortolkeres Samfund; thi med ret god Rimelighed har man her tænkt paa Navnet *κυριος*, der er blevet Jesus eget, og hvis det Naafølgende ikke streed derimod, kunde man ret vel antage, at Paulus her havde villet sige: han gav ham Herrens

Ravn, over alle dem, som bære det. Meninger, der nu synes os langt urimeligere, have dog ved dette Sted Mænd forsvaret, som derfor paa ingen Maade fortiene at blandes med, end siges sættes under, deres Mængde, som nu snakker efter, at *oroμα*, ligesom det hebraiske *עז*, betyder Magt og Bærdighed. *Oroμα* har uden Tvivl her sin naturlige Betydning, og det Ravn, som omtales, sees af det følgende Vers at være Ravnet Jesus, og Meningen synes at være denne: Gud har gjort hans Ravn større end alle Navne, end Herrers, Fyrsters, Engles (jvnf. Eph. 1, 21), saa at i Jesu Ravn alle Knæe skulle bøie sig.

Indhold.

	Side
Den jødiske Stat ved Christi Fødsel	1.
Den Christne Kirkes Stiftelse	47.
Den hedenske Verden ved Christendommens Begyndelse	109.
Kirkens Skiebner indtil Forfølgelsen under Nero	167.
Om Apostelen Petri første Ophold i Rom	283.
Om de synoptiske Evangelier	305.
Om Justinus Martyrs Brug af vore Evangelier	357.
Indledning til Brevet til Galaterne	399.
Anmærkninger til Brevet til Galaterne	435.
Pauli Brev til Philippenserne	477.

7

7.

**THE NEW YORK PUBLIC LIBRARY
REFERENCE DEPARTMENT**

**Book is under no circumstances to
be taken from the Building**

